
alternatif politika

Cilt 16, Sayı 1, Şubat 2024

MAKALELER

Women's Role in Violence and UN Women, Peace, and Security Agenda
Çağlayan BAŞER

İklim Değişikliğini Kadın, Barış ve Güvenlik Bağlamında Ele Almak
Ayşegül GÖKALP KUTLU

Soğuk Savaşçı Hegemonik Erkeklik: Demokrat Parti ve Menderes Örneği
Burcu ALBAYRAK DÖNMEZ

Communication on Climate Change in the Mediterranean by Non-State Actors:
A Framing Analysis
Emre İŞERİ & Iosif BOTETZAGIAS

State, Refugees, and Civil Society in Turkey: Transformation Under Control
Birce ALTIOK

1962-1980 Arasında Anayasa Mahkemesi ve Siyasal Aktörlerin İlişkisi:
Hegemonik Koruma Tezi'ne Eleştirel Bir Yaklaşım
Gülce TARHAN ÇELEBİ

Bulgar Oryantalizminde "Türk Köleliği" Damgası
Vildane ÖZKAN

*alternatif
politika*

Cilt 16, Sayı 1, Şubat 2024

*alternative
politics*

Volume 16, Issue 1, February 2024

alternatif politika

E-ISSN: 1309-0593

YAYINCI/SAHİBİ:
Rasim Özgür DÖNMEZ

EDİTÖRLER

Baş Editör:
Rasim Özgür DÖNMEZ

Alan Editörleri:
Kasım TİMUR
Tuğçe KELLEÇİ
Burcu ALBAYRAK DÖNMEZ

YAYIN KURULU (Alfabetik Sıraya Göre)

Prof. Dr. Berna Turam (Northeastern Univ.)
Prof. Dr. Edward L. Zammit (Malta Univ.)
Prof. Dr. Esra Hatipoğlu (Nişantaşı Üniv.)
Prof. Dr. Filiz Başkan (İzmir Ekonomi Üniv.)
Prof. Dr. Hamit Coşkun (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Prof. Dr. Kamer Kasım (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Prof. Dr. Pınar Enneli (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Prof. Dr. Sema Buz (Hacettepe Üniv.)
Prof. Dr. Şule Toktaş (Kadir Has Üniversitesi)
Prof. Dr. Veysel Ayhan (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Doç. Dr. Efe Baştürk (Recep Tayyip Erdoğan Üniv.)
Doç. Dr. Eugenia Kermeli-Ünal (Hacettepe Üniv.)
Doç. Dr. Fatih Konur (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Doç. Dr. İpek Eren (Orta Doğu Teknik Üniv.)
Doç. Dr. Marie Vogel (École Normale Supérieure de Lyon)
Doç. Dr. Nilay Ulusoy Onbayrak (Bahçeşehir Üniv.)
Doç. Dr. Şener Aktürk (Koç Üniv.)
Dr. Öğr. Üyesi Defne Karaosmanoğlu (Kadir Has Üniv.)
Avukat Ebru Sargıcı

DANIŞMA KURULU (Alfabetik Sıraya Göre)

Prof. Dr. Aylin Özman (TED Üniv.)
Prof. Dr. Ayşe Kadioğlu (Sabancı Üniv.)
Prof. Dr. Bogdan Szajkowski (The Maria Curie-Skłodowska Univ., Lublin)
Prof. Dr. Bruno S. Sergi (Messina Univ.)
Prof. Dr. Darko Marinkovic (Megatrend University of Applied Sciences)
Prof. Dr. Füsün Arsava (Atılım Üniv.)
Prof. Dr. Maria T. Grasso (The University of Sheffield)
Prof. Dr. Mithat Sancar (Ankara Üniv.)
Prof. Dr. Mutlu Binark (Hacettepe Üniv.)
Prof. Dr. Sibel Kalaycıoğlu (Orta Doğu Teknik Üniv.)
Prof. Dr. Tayyar Arı (Uludağ Üniv.)
Prof. Dr. Tim Niblock (University of Exeter)
Dr. Ruba Salih (University of Exeter)

alternatif politika

Alternatif Politika dergisi, bir grup akademisyen tarafından disiplinler arası çalışmalara ilişkin süreli yayınların azlığı nedeniyle doğan ihtiyacı karşılamak üzere oluşturulmuş, dört ayda bir yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Siyaset bilimini merkez alarak, kültürel çalışmalar, medya, uluslararası ilişkiler, sosyoloji, sosyal psikoloji, ekonomi politik ve antropoloji gibi disiplinleri de kapsayan yayınlar yapmayı amaçlayan dergi, adı geçen alanların her boyutuyla ilgili kuramsal ve analitik çalışmaların yanı sıra, kitap incelemelerine de yer vermektedir.

Alternatif Politika dergisinin amacı, yayınladığı konularda hem bilimsel çalışmalar için akademik zemin hazırlamak hem de söz konusu görüşlerin paylaşılmasını sağlayarak yeni açılımlar yaratmaktır. Bu bağlamda, teorik çalışmalara olduğu kadar, alan çalışmalarına da yer vermek amacındadır.

Alternatif Politika'ya yazı göndermek isteyenler için e-posta adresi: alternatifpolitika@gmail.com

Alternatif Politika, şu veritabanları tarafından taranmaktadır:
Worldwide Political Science Abstracts, Scientific Publications Index, Scientific Resources Database, Recent Science Index, Scholarly Journals Index, Directory of Academic Resources, Elite Scientific Journals Archive, Current Index to Scholarly Journals, Digital Journals Database, Academic Papers Database, Contemporary Research Index, EBSCO (including Political Science Complete, The Belt and Road Initiative Reference Source, Central & Eastern European Academic Source), ProQuest (including Sociological Abstracts, Political Science Complete, Political Science Database, Politics Collection, Social Science Premium Collection, Social Science Database, Social Services Abstracts), Index Copernicus, Index Islamicus, DOAJ (Directory of Open Access Journals), Columbia International Affairs Online (CIAO), European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), ULAKBİM TR Dizin, SOBİAD (Sosyal Bilimler Atıf Dizini), ASOS Index, ACAR Index, İdeal Online, Gesis Sowiport – Portal für Sozialwissenschaften, ResearchBib (Academic Resource Index), Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Scientific World Index ve MIAR (Information Matrix for the Analysis of Journals)

alternatif politika

Cilt 16, Sayı 1, Şubat 2024

MAKALELER

Women's Role in Violence and UN Women, Peace, and Security Agenda, Çağlayan BAŞER, 1-30.

İklim Değişikliğini Kadın, Barış ve Güvenlik Bağlamında Ele Almak, Ayşegül GÖKALP KUTLU, 31-61.

Soğuk Savaşçı Hegemonik Erkeklik: Demokrat Parti ve Menderes Örneği, Burcu ALBAYRAK DÖNMEZ, 62-90.

Communication on Climate Change in the Mediterranean by Non-State Actors: A Framing Analysis, Emre İŞERİ & Iosif BOTETZAGIAS, 91-114.

State, Refugees, and Civil Society in Turkey: Transformation Under Control, Birce ALTIÖK, 115-141.

1962-1980 Arasında Anayasa Mahkemesi ve Siyasal Aktörlerin İlişkisi: Hegemonik Koruma Tezi'ne Eleştirel Bir Yaklaşım, Gülce TARHAN ÇELEBİ, 142-179.

Bulgar Oryantalizminde "Türk Köleliği" Damgası, Vildane ÖZKAN, 180-204.

alternatif politika

Volume 16, Issue 1, February 2024

ARTICLES

Women's Role in Violence and UN Women, Peace, and Security Agenda, Çağlayan BAŞER, 1-30.

Incorporating Climate Change into the Women, Peace, and Security Agenda, Ayşegül GÖKALP KUTLU, 31-61.

Cold Warrior Hegemonic Masculinity: The Case of Democrat Party and Menderes, Burcu ALBAYRAK DÖNMEZ, 62-90.

Communication on Climate Change in the Mediterranean by Non-State Actors: A Framing Analysis, Emre İŞERİ & Iosif BOTETZAGIAS, 91-114.

State, Refugees, and Civil Society in Turkey: Transformation Under Control, Birce ALTIÖK, 115-141.

The Relationship between the Constitutional Court and Political Actors between 1962-1980: A Critical Approach to the Hegemonic Preservation Thesis, Gülce TARHAN ÇELEBİ, 142-179.

"Turkish Slavery" Stigma in Bulgarian Orientalism, Vildane ÖZKAN, 180-204.

**WOMEN'S ROLE IN VIOLENCE AND UN WOMEN,
PEACE, AND SECURITY AGENDA**

**KADINLARIN ŞİDDETTEKİ ROLÜ VE BİRLEŞMİŞ
MİLLETLER'İN KADIN, BARIŞ VE GÜVENLİK
GÜNDEMİ**

Çağlayan BAŞER*

ABSTRACT

The UN's Women, Peace, and Security (WPS) agenda emphasizes women's victimhood and peacemaking roles. However, women participate in two-thirds of armed movements and affect conflict outcomes in unique gendered ways. This article argues that excluding female perpetrators from the WPS agenda generates new insecurities for them and broader societies. By highlighting women's contribution to perpetuating conflict, I propose a framework to incite policymakers to view women's empowerment as a mainstream security concern and implement policies aligned with the goals of the UN WPS Agenda. First, I explore reasons to avoid reinforcing gender norms that portray women as victims and peacemakers. These reasons encompass assessing: 1) women's contributions to armed organizations, 2) their exclusion from post-conflict rehabilitation programs, 3) the limited visibility of human rights violations by women and the underrepresentation of male civilians as victims, and 4) "saving vulnerable women" rhetoric as a justification for Western power involvement. Then, I examine gender inequality as a fundamental cause enabling these factors,

* Asst. Prof., The Maxwell School of Public Affairs and Citizenship at Syracuse University, Political Science Department, cbaser@syr.edu, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4019-3292>

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 16.06.2023
Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 04.10.2023

underscoring the need to regard gender inequality and traditional gender norms as central security concerns.

Keywords: The Women Peace and Security Agenda, United Nations, Female Militants, Women in Political Violence, Gender Inequality.

ÖZ

Birleşmiş Milletler'in (BM) Kadın, Barış ve Güvenlik (KBG) gündemi kadınların mağduriyetini ve barışı sağlama rollerini vurgulamaktadır. Ancak, kadınlar, dünyadaki silahlı hareketlerin üçte ikisinde aktif olarak yer almakta ve çatışma sonuçlarını erkeklerden farklı şekillerde etkilemektedir. Bu makale, şiddet eylemlerine katılan kadınları KBG gündeminden dışlamanın, kadınlar için ve içinde buldukları toplumlar için yeni güvenlik sorunlarına yol açtığını anlatmaktadır. Özellikle, silahlı çatışmaları devam ettirmede kadınların rollerini vurgulayarak, cinsiyet eşitsizliğini temel bir güvenlik sorunu olarak ele alan bir kavramsal çerçeve öne sürmektedir. Bu çerçevenin, liderler ve yasa yapıcıları, cinsiyet eşitliği için daha çok çaba sarfetmelerine ve BM KBG hedefleriyle uyumlu politikalar uygulamalarına teşvik etmesi beklenmektedir. Makale, öncelikle, kadınları yalnızca mağdur veya barışçıl olarak tasvir eden cinsiyet normlarını güçlendirmenin neden sakıncalı olduğunu dört ana başlıkta incelemektedir: 1) Kadınların silahlı örgütlere sağladıkları faydalar, 2) Kadınların çatışma sonrası rehabilite programlarından dışlanmaları, 3) Kadınların işledikleri insan hakları suçlarının daha az görünür olması ve erkek sivillerin mağduriyetinin kabul görmemesi, 4) “Mağdur kadınları kurtarma” söyleminin Batılı ülkeler tarafından işgallere zemin olarak kullanılması. Ardından, bu faktörlere ortaya çıkmasının arkasındaki ana neden olarak cinsiyet eşitsizliğini vurgulayıp, cinsiyet eşitsizliğini ve geleneksel cinsiyet normlarını temel ve anaakım güvenlik meselesi olarak ele almamız gerektiğini anlatmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Barış ve Güvenlik Gündemi, Birleşmiş Milletler, Kadın Militanlar, Kadınların Siyasi Şiddet Eylemleri, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği.

INTRODUCTION: RECOGNIZING WOMEN'S ROLE IN VIOLENCE AND ADVANCING THE UN WOMEN, PEACE AND SECURITY AGENDA

The Women, Peace, and Security (WPS) agenda was established by the United Nations (UN) in 2000 to address the disproportionate impact of conflict on women and to ensure their inclusion in peace and security efforts (UNSC, 2000). However, the focus of the agenda has primarily been on women as victims and peacemakers, neglecting the significant role that women play in armed movements and the ways in which their actions can impact conflict outcomes. This approach is limited in scope. In reality, women not only experience victimization but also actively participate in armed movements, exerting unique gendered influences on conflict outcomes.

The main research question I ask in this article is “Why is it important to recognize women’s role as perpetrators of violence?” I argue that, although women represent a smaller proportion of perpetrators in contemporary armed conflicts compared to men, the WPS agenda should not overlook their presence and instead acknowledge how they shape conflict to further the goals of the WPS agenda. I maintain that their exclusion from the WPS agenda inadvertently generates new insecurities for them and broader societies. To address this issue, I propose a comprehensive framework to incite policymakers and bureaucrats to perceive women’s empowerment as a mainstream security concern and to implement (and advance) policies aligned with the objectives outlined in the United Nations Security Council Resolution 1325 (UNSCR 1325). In doing so, I examine secondary sources and existing research on gendered conflict dynamics based on quantitative and qualitative analysis, allowing me to establish a connection between the perpetuation of gender stereotypes, gender inequality, and their impact on mainstream security issues.¹ By gendered conflict dynamics, I refer to the mechanisms displaying that conflicts are not gender-neutral, and that gender plays a critical role in shaping the causes, processes, and consequences of conflicts. Specifically, as gender is not purely a biological concept but is socially constructed, gender roles influence actors’ behaviors, opportunities, and vulnerabilities differently, where power relations and gender inequalities are often intertwined.

To discuss the perils of overlooking women’s agency in violence by the UN, I draw mainly on feminist security studies, emphasizing the central role of women and gender for understanding security. This perspective questions the assumption that the state reliably protects women, and problematizes the idea that women are

¹ This study does not rely on specific data collection, as it does not conduct empirical analysis. Instead, its objective is to construct a framework by synthesizing research from various academic studies related to WPS since its inception in 2000, alongside theoretical insights from feminist international relations and feminist security studies.

inherently linked to peace (Blanchard, 2003). This approach is grounded in critical theory perspective, where security is redefined and expanded beyond traditional, state-centric definitions (Sjoberg, 2009). In contrast to the prevailing neorealist and neoliberal paradigms within international relations, feminist security studies perceive security not merely as a matter of military defense or safeguarding state boundaries, but as a broader concept centered on guaranteeing the freedom of individuals from a spectrum of threats, including, but not limited to, domestic violence, sexual assault, economic instability, and environmental degradation. This perspective recognizes that individuals experience security differently based on multiple identities (i.e., the intersection of gender with other factors like race, class, sexual orientation, and ethnicity) and that security policies must be responsive to these multifaceted layers of discrimination (Sjoberg, 2018). As such, peace is not regarded as the absence of war instead, the war/peace dichotomy is challenged, questioning whether peacetime provides peace for women and other minorities. I rely on this perspective to problematize the UN WPS Agenda's association of women with peace and, thus, men with war – an association that remains strong despite the feminist critiques and changes in the gender makeup of state militaries and non-state armed groups in the twenty-first century.

Underlying this association is the concept of militarized masculinities, which asserts “traits stereotypically associated with masculinity can be acquired and proven through military service or action, and combat” (Eichler, 2014). While men are not inherently militaristic, defining masculinity with military, war, and violence is socially constructed, maintained, and reproduced in various ways in different contexts, typically defined in opposition to femininities, which are viewed hierarchically as less desirable traits. Feminist scholars argue that upholding the gendered division into “masculine protectors” and “feminine protected” legitimizes unequal gender dynamics and the use of force (Eichler, 2014; Young, 2003). This division illustrates how traditional gender stereotypes remain relevant within security contexts. In a broader sense, I use the term “traditional gender stereotypes” to describe deeply rooted and constructed assumptions about gender roles and identities that have historically shaped security policies and practices. These stereotypes often revolve around a binary understanding of masculinity and femininity. For instance, men are expected to embody traits such as strength, assertiveness, independence, and a willingness to take risks, while women are anticipated to exhibit qualities associated with nurturing, passivity, compassion, and emotional sensitivity. I maintain that these traditional gender stereotypes not only reinforce gender inequality but also foster discrimination and social pressures both for women and men.

This feminist security studies approach shows differences from earlier feminist traditions where some scholars and activists advocated the inclusion of women in security-related domains based on the reasoning that women are

naturally predisposed to peace and nonviolence, and thus a stronger force than men for preventing war (Ruddick, 1983; also see Leonardo, 1985). Further, this feminist security theory perspective I rely on here differs from liberal feminism, which the UN WPS Agenda heavily draws on (Hudson, 2015; Arat, 2015). The liberal feminist approach primarily advocates for attaining gender equality by working within the established societal structures and legal frameworks. In contrast, feminist security theorists question these very structures as the root causes of gender inequality (Arat, 2015; Sjoberg, 2018).²

Scholars have used this approach to highlight the key limitations within the UN WPS Agenda. These limitations encompass challenges in implementation, resource scarcity, the political commitment needed to carry out the agenda, and its applicability to vastly different conflict contexts (Pratt and Richter-Devroe, 2011). The UN agenda is further criticized for failing to address structural factors (such as poverty), hindering women from effectively assuming transformative roles (Shepherd 2011). The agenda's narrow concept of justice, primarily centered around criminal prosecution, also draws criticism for perpetuating victim hierarchies and overlooking the links between structural inequality and vulnerability (Aroussi, 2017). Furthermore, scholars have observed that WPS resolutions and numerous National Action Plans (NAPs)³ reinforce gender stereotypes, portraying women primarily as victims of violence or neglect to consider their potential roles in perpetrating or supporting violence (Shepherd, 2008; Kirby and Shepherd; 2017, Henshaw, 2017; Basu et al., 2020). In this context, I delve deeper into the issue of perpetuating stereotypes and explore why gender essentialism is problematic, not just in principle, but also in its real-world impact on achieving the core objectives of the WPS Agenda and ensuring the safety of women and broader societies. This assessment challenges the primary assumption of the WPS Agenda, which implies a direct and linear relationship between increasing the participation of women and achieving peace.

The first section of this article critically examines the rationale behind avoiding the reinforcement of gender norms that narrowly portray women solely as victims or peacemakers. Specifically, it delves into four key aspects: 1) the significant contributions of women to armed organizations, 2) their exclusion from post-conflict rehabilitation and reintegration programs, 3) the underrepresentation of human rights violations perpetrated by women and the limited visibility of male civilians as victims, 4) the problematic use of the “saving vulnerable women” rhetoric to justify external interventions. By shedding light on

² See Duncanson (2019) for a broader overview of the overlaps and disparities between these approaches and their impact on shaping the WPS objectives.

³ NAPs are documents prepared by governments that outline policies and programs to fulfill UN Security Council WPS resolutions.

these interconnected issues, a more nuanced understanding of the gendered dynamics within conflicts emerges.

Next, this article emphasizes gender inequality as a fundamental cause perpetuating the aforementioned factors. By recognizing gender inequality and traditional gender norms as central security concerns, it becomes imperative to address the structural barriers that hinder women's full participation and agency in conflict resolution processes. In doing so, a more comprehensive approach to the WPS agenda can be achieved, which not only acknowledges women's diverse roles but also addresses the root causes of gendered conflict dynamics.

Finally, this article offers policy recommendations for policymakers and international institutions to advance the objectives of the WPS agenda effectively. Incorporating the proposed framework will foster a deeper understanding of the complex conflict dynamics at play and contribute to a more comprehensive implementation of UNSCR 1325. By moving beyond the narrow understanding of women's roles in conflict settings, policymakers, as well as international governmental organizations (IGO) and international nongovernmental organizations (INGO) bureaucrats, can better comprehend the multifaceted interplay of gender dynamics within conflict and develop inclusive policies that empower women.

1. THE WPS AGENDA AND ITS LIMITATIONS: GENDER STEREOTYPES

The WPS agenda, which includes ten resolutions so far, is a complex and evolving agenda that aims to address two significant areas where the UN member states must progress. The first area is to increase women's participation in conflict prevention, management, and peace talks, while the other is to combat violence against women and girls during conflict. These two areas are elaborated upon in four pillars, which include the participation of women in peace and security governance, the protection of women's rights and bodies in conflict and post-conflict situations, the prevention of violence, and relief and recovery efforts in disasters.

Although the resolutions are viewed as groundbreaking for their efforts to promote gender equality, it has faced criticism from those who argue that the WPS resolutions demonstrate a narrow and distorted interpretation of the fundamental ideas of gender and security (Hamilton et al., 2020; Shepherd, 2017). Some scholars have even deemed the resolutions counterproductive (Aroussi, 2021).

Reproducing traditional gender stereotypes contributes to the insecurity of women and societies alike while undermining the suffering of certain groups. This limited understanding frames violence as a security emergency rather than

acknowledging its connection to broader structural factors such as gendered power dynamics and economic inequalities (True, 2012; Meger, 2016; Henshaw, 2022).

UNSCR 1325 emphasizes women's role as victims and peacemakers. This approach reproduces an essentialist understanding of women (Henshaw, 2017; Shepherd, 2008; Otto, 2010), while diminishing their agency in violence. Although women have played active roles as combatants and non-combatants in conflicts throughout history, the UN WPS agenda has only briefly mentioned the involvement of women in combatting groups through three articles: Article 13 in UNSCR 1325 encourages consideration of the different needs of female and male ex-combatants and their dependents in disarmament, demobilization, and reintegration processes. Article 16(a) in Resolution 2106 (2013) requests that the UN assist national authorities in addressing sexual violence concerns in disarmament, demobilization, and reintegration processes, including establishing protection mechanisms and trauma support for women and children. Article 27 in Resolution 2647 (2019) encourages the integration of gender analysis and training into national disarmament, demobilization, and reintegration processes, as well as the establishment of protection mechanisms and trauma services for women in cantonment sites and communities of return (UNSC 2000, 2013, 2019).

While these resolutions are positive steps towards addressing the needs of women formerly associated with armed groups, they are limited by the overall emphasis of the UN WPS agenda on portraying women overwhelmingly as victims and peacemakers; the focus on protecting women has overshadowed other objectives (Henshaw, 2017). Policy solutions derived from the WPS agenda at the NAP level often focus on raising awareness about violence against women in conflict and adding more women to the organizations within the security sector.

While this is valuable, it is also important to recognize that these solutions overlook the masculine and militarized nature of the organizations that implement such policies. The inclusion of women in the security sector is often used to maintain the existing system rather than transform it, with little or no emphasis on preventing the patriarchal structure that those security organizations are founded on. This not only diminishes the recognition of women's active involvement in armed groups but also integrates women's roles within military contexts while using peace-related rhetoric, potentially paving way to their militarization. In other words, including women in the security sector is "instrumentalized for 'pacifying' the system, rather than transforming it" (Antonijević, 2022: 9).

This approach embraced by the UN WPS Resolutions, namely, situating women as peacebuilders, are based on the understanding that there is a linear and direct link between women and peace. This approach is grounded on the argument

that women, and individuals who support gender equality, are less likely than men to be involved in the use of violence or support the use of violence, such as in instances of military intervention (Hudson et al., 2009, Wood and Ramirez, 2018).

However, the evidence shows that the positive relationship between women and peace is far from being monotonic, linear, or universal. Research demonstrates that women participate in political violence in various roles, including as state military officers or members of rebel groups (Wood and Thomas, 2018; Loken and Matfess, 2023). Women have been involved in war crimes, wartime rape, suicide attacks, and guerrilla fighting in different societies, from Japan and Ireland to Rwanda and Sri Lanka (Brockes, 2009; Sjoberg and Gentry, 2007; Loken, 2022; Cohen, 2013; Sharlach, 1999; Karcher, 2013; Gonzalez Perez, 2008; Alison, 2003) However, even when women actively engage in violence, it has been often attributed to mental illness, despair, or being influenced by their male relatives, rather than being recognized as an intentional, political, or purposeful act (Eager 2016). Some scholars have pointed out that even studies on women combatants assume they only play supportive roles to male fighters and do not directly participate in violent acts (Cohen, 2013), when in reality, women's violent acts can be more lethal than that of men's (Thomas, 2021). For instance, Boko Haram utilized more women as suicide bombers than men between 2011 and 2017 (Warner and Matfess, 2017), while approximately three-quarters of the Kurdistan Workers' Party's suicide attackers are estimated to be women (O'Rourke, 2009).

While feminist scholarship encourages challenging the essentialist view of women as passive victims, women's involvement in political violence has been denied by some feminists as well (Gentry, 2012). Research shows that both women (Alakoç, 2020; Parkinson, 2013) and gender-equal attitudes can be used to sustain violence exerted by armed groups (Başer 2024a). For instance, rebel organizations with women insurgents can increase their legitimacy based on the perception that they embrace gender equality, and attract more international support, which helps sustain their violent activities (Başer, 2024a). This growing literature suggests that regarding women as directly linked to peace is simplistic and is based on the assumption that women constitute a homogenous category. However, the relationship between gender and peace is complex and not always positive.

Therefore, the WPS agenda's approach, which assumes a direct and linear link between having women and peace, does not align with the varied evidence on the relationship between gender and peace. It is essential to acknowledge that women can play critical roles in conflict resolution by increasing the inclusivity of the decision-making processes and that they are affected by conflict differently than men, such as being more vulnerable to rape, and forced prostitution, and the risks of exploitation and human trafficking while fleeing their homes due to

conflict. But, focusing solely on their victimhood or peacemaking creates an incomplete and misleading picture of women's wartime experiences (Basu et al., 2020; Kirby and Shepherd, 2016). This is because 1) it disregards women's roles in violence, 2) it creates a duality based on the contradiction of perceiving women simultaneously as passive victims and active peacebuilders. This approach inhibits addressing the underlying systematic injustices, which perpetuate both conflict and gender inequality. Structural barriers that hinder women's political, social, and economic engagement in decision-making positions hinder women's ability to create a meaningful impact (Shepherd, 2011), making the expectation of women to "pacify societies" not only essentialist but also impractical. In sum, the approach adopted by the WPS agenda reflects a reductionist perspective that assumes women's mere presence can effectively transform aggressive security policies and mitigate conflict, despite evidence indicating that this belief may not be substantiated.

Consequently, people who do not fit into this essentialist framework, such as marginalized women and men –women who have joined armed groups, female perpetrators, victim men, and men outside traditional power structures – as well as LGBTQ+, are often excluded from the WPS agenda, even when they are victims of violence caused by patriarchal structures (Antonijević, 2022). As a result, the shortcomings of the WPS agenda have tangible repercussions on the security of both women and societies at large, which are discussed in detail in the next section.

2. UNVEILING WOMEN'S ROLE IN VIOLENCE AND CHALLENGING STEREOTYPES: *WHY SHOULD WE RECOGNIZE?*

Policies based on this flawed assumption create new insecurities for women and communities through four main pathways: The reproduction of the "peaceful women" stereotype that ignores women's agency in violence 1) increases women's impact in rebel groups, 2) leads to women's exclusion in rehabilitation and reintegration programs, 3) obscures human rights violations conducted by women and neglects the victimization of men, 4) propagates the idea of "saving vulnerable women" and used as a justification for foreign military interventions. Below, I unpack each factor in detail.

Women's Impact in Rebel Groups

It is estimated that around 40% of rebel groups worldwide recruit women combatants (Wood and Thomas, 2017). This ratio increases to around 65% when we include women participating in rebel groups in supportive roles, such as spying, arms delivery, and propaganda (Loken and Matfess, 2023).

Societal gender norms deeming women as passive, compassionate, peaceful, and victim help rebel groups to effectively recruit women combatants for their operations because they are less likely to arouse suspicion (O'Rourke, 2009). Women's involvement in these organizations spans from voluntary to forced recruitment. Rebel groups are interested in recruiting women as it diversifies their strategies, garners support, and helps resist counterinsurgencies.

Women join these groups for various reasons, including ideology, politics, economics, group characteristics or personal motivations aligned with the group's goals (see Asal and Jadoon, 2020; Parkinson, 2013; Thomas and Bond, 2015; Thomas and Wood, 2018; Viterna, 2006; Henshaw, 2019). The distinction between voluntary and coerced recruitment is not always clear-cut, as even those forcibly recruited may exhibit some level of autonomy within the groups, while voluntary participation can be influenced by material incentives, limited outside options, or strong social and familial pressures (Loken and Matfess, 2023). Understanding women's agential decisions to join rebel organizations is crucial for comprehending the gender dynamics of armed insurgencies. However, exploring the diverse reasons behind their participation warrants separate, in-depth studies. This article, instead, focuses on assessing their impact on conflict and security, regardless of how they entered the group, be it voluntarily or forcibly. This approach sheds light on the unique gendered effects of female insurgents on conflict processes, complementing existing research on their initial recruitment. That said, the factors relevant to this article's framework, influencing their decision to join rebel organizations, such as challenging socioeconomic conditions and the group's ideology promoting greater egalitarianism, have been discussed in the third section below.⁴

Once recruited into these groups, women take up diverse roles that contribute to their rebel organizations in unique gendered ways. First, women's perceived nonviolent nature makes them more successful at evading security measures and performing covert roles, such as suicide bombing, delivering weapons and financial resources, and spying (Sjoberg and Gentry 2007). This can be especially advantageous in irregular conflicts where access to critical information can be decisive in the outcome of the conflict. For example, in India's Khalistan Movement, women were primarily deployed as messengers and spies who provided crucial information for timely attacks (Mann 2015). Their logistics and intelligence skills were crucial to the movement's success. Similarly, the capacity of female suicide bombers to evade detection is a significant advantage

⁴ For broader insights into the participation of women in non-state armed groups at a macro-level, see Thomas and Bond (2015) for an analysis of supply and demand dynamics of gender diversity in violent political organizations, and see Loken and Matfess (2022) for an overview of the factors enabling their participation.

that enhances their performance and lethality for their rebel organizations (Thomas, 2021). For this reason, female suicide attackers have comprised a significant proportion of various militant groups. It is estimated that women comprised 75% of Kurdistan Workers' Party's (PKK) suicide attackers, approximately 45% of Syrian Socialist National Party's suicide attackers, and two-thirds of Chechen bombers (O'Rourke, 2009). Rebel groups disproportionately use women for suicide attacks and deliberately deploy women in regions where such gender stereotypes are more pronounced to prevent further scrutiny (Alakoç, 2018).

Furthermore, rebel groups exploit gender stereotypes to manipulate men into participating in the group, by glorifying their female fighters and shaming men who do not partake in further violence or join their cause, suggesting that they are not masculine enough. The strategic deployment of women in combat roles provides a tactical edge to rebel groups, boosting their resistance capacity (Sjoberg and Gentry, 2007).

Second, the sustenance of these traditional gender norms associating women with peace helps rebel groups to adopt unarmed tactics more effectively and credibly, when other means of sustaining the group are no longer possible (Başer, 2022). While opting for nonviolent tactics may appear to be a move towards a more peaceful approach, in reality, it often strengthens the resilience of armed groups against changing war conditions, increasing the likelihood of returning to violent tactics after a period of recovery during unarmed resistance. Similarly, women's advantage in using irregular tactics (such as suicide bombing) can catch the regime forces off guard through novel tactics, which helps sustain insurgencies for longer periods. Moreover, the disadvantageous life prospects of women insurgents outside their organizations strengthen women's loyalty to the rebel organization, motivating them to resist internal and external threats against the organization's survival, which strengthen the central command structure and make the armed groups more resilient (Başer, 2022).

Finally, norms deeming women as peaceful allow women insurgents to be particularly effective in propaganda activities, attracting the support of the civilians. Women insurgents typically have an advantage in gaining the cooperation of locals because the public often regards it as less risky to engage with women. Moreover, women's involvement in a rebellion has typically been deemed an anomaly, as they are not considered the main actors of violence, contrary to men. The fact that "the most pacifist" actors of the society have taken up arms gives the impression to the civilians that the situation must be grave, increasing its legitimacy and appeal to broader audiences (Loken, 2021; Wood, 2019).

Gendered power dynamics enable female combatants to contribute to their rebel organizations; these traditional gender norms create the conditions that allow for the unique impact of women within these groups. Indeed, due to these gendered contributions of female combatants groups with gender-diverse cadres have higher prospects of survival and victory in armed conflicts (Giri and Haer, 2021). Specifically, statistical analysis of data from a global sample of rebel groups further shows that a high prevalence of women combatants in a rebel group can prolong the conflict by approximately five years (Wood and Allemang, 2022). Additionally, evidence shows that groups with female combatants are more likely to achieve victory in conflicts (Braithwaite and Ruiz, 2018). Other research underlines the significance of gender stereotypes behind these findings and shows that female members' advantage in sustaining the rebellion is only salient in societies with restrictive gender norms regarding women's participation in public life (Başer 2024b). In other words, "groups with female fighters are more likely to survive longer in settings where traditional gender norms are stronger" (Başer, 2024b: 3).

We know that prolonged conflicts result in higher casualties and human rights violations, alongside several other indirect conflict costs (Ratnayake et. al., 2008). Moreover, the perpetuation of violence leads governments to take sharper measures to cope with it, restricting citizens' freedom and eroding accountability, transparency and fairness that governments rely on. In sum, women are increasingly getting involved in political violence, perpetuating it through unique gendered ways, and increasing vulnerabilities for themselves and their communities.

Women's Exclusion in Rehabilitation and Reintegration Programs

The traditional gender stereotypes associating women with victimhood and peace also inhibit women's inclusion in disarmament demobilization and reintegration (DDR) programs, because even if they participate in combat as perpetrators, they are assumed to be non-combatants or to have played only minor roles in the conflict (Mazurana et al., 2002). However, this is not an accurate representation of the facts, as women participate in rebel groups worldwide, from groups embodying religious ideologies to nationalist or leftist ideologies (Wood and Thomas 2017; Loken and Mattfess ,2023).

While female insurgents' participation in DRR programs varies widely depending on the conflict context, DDR programs frequently fail to address the distinctive needs of female combatants adequately, and there is often a significant underrepresentation of female soldiers in these initiatives (Vastapuu, 2021; see below for exceptions). Often, women and girls withdraw from post-conflict initiatives due to fear of social ostracism that accompanies the public recognition

of their involvement with insurgent groups (Henshaw, 2017). In some cases, rebel groups deliberately prevent their female combatants from participating in such post-conflict initiatives, fearing stigma and potential prosecution due to using child soldiers. For instance, according to reports, some women associated with Sierra Leone's Revolutionary United Front claimed that their commanders confiscated their weapons after the conflict ended. As a result, they could not register for official DDR programs, which mandated the surrender of firearms by demobilized combatants (MacKenzie, 2009).

Several factors highlight the importance of including women combatants in rehabilitation and reintegration programs. First, these DDR programs allow women to reintegrate into society and rebuild their lives after experiencing war trauma. Women involved in armed conflict may have unique experiences and perspectives that differ from those of their male counterparts. These experiences may include sexual violence, forced recruitment, and gender-based discrimination, which can have long-lasting effects on their physical and mental health and, hence on their communities. Failure to address the needs of female combatants, while offering DDR opportunities to male combatants, poses a risk of perpetuating their victimization and exclusion from the larger community. Indeed, research has concluded that neglecting women's needs jeopardizes the success of post-conflict reconciliation efforts as equitable institutions are critical for maintaining ceasefires (Coleman, 2004; Lie et al., 2007).

Second, women often have different social and economic roles within their communities than men, which means that their reintegration into civilian life may require different approaches. Many women may resume caretaking responsibilities for children or elderly relatives after the conflict and may require support in continuing these roles. Similarly, women may face unique challenges in accessing education, training, and employment opportunities, which can limit their ability to rebuild their lives and contribute to the recovery of their communities (Henshaw, 2020) Therefore, it is crucial to include women combatants in DDR programs to ensure they can contribute to developing equitable and stable communities.

Indeed, women's involvement in the planning process of gender-inclusive programs has been found to have a significant impact. For example, in the peace process between the Colombian government and the Revolutionary Armed Forces of Colombia (FARC) rebels in 2016, a Gender Sub-commission was formed to assess the gendered impact of the final agreement. The involvement of female members of the rebel group produced a more inclusive outcome than the past settlements, and statistics showed a higher level of female engagement in the DDR process compared to previous settlements (O'Neill, 2015). The FARC women involved in the peace talks had an important voice in creating a gender-inclusive

DDR effort, and they also had the opportunity to provide input into matters beyond the FARC's ranks, illustrating the value of including women from all sides of a conflict in peace processes (Henshaw, 2017). Further, in El Salvador during the 1990s, women actively participated in postaccord negotiations and played a significant role in the post-conflict commission, which is likely to have helped female members of the Farabundo Martí National Liberation Front receive a substantial share of land redistribution and reintegration packages (Luciak, 1999). Similarly, in South Africa, the strong presence of women in decision-making forums, including those related to defense reform, led to the appointment of many ex-combatants to high-level positions within the Defence Secretariat (Tarnaala, 2016). These cases underscore the utility of adopting a gendered perspective in DDR efforts to maintain stability and improve women's conditions.

Obscurity of Human Rights Violations and Males as “Nonconforming” Victims

Another concern with the WPS agenda reinforcing the stereotypes that associate women with passivity and compassion is related to the human rights violations conducted by female perpetrators in conflict settings. This stereotype often results in human rights violations perpetrated by women being disregarded or overlooked because it contradicts traditional notions of women as caregivers and nurturers, even when they kill civilians, recruit child soldiers, or perpetrate sexual violence. For instance, the official report from Nepal Maoists highlights that the growing involvement of women in the People's War has led to the recruitment and political engagement of children in rural areas. These children actively contributed to the guerrilla war through tasks like information gathering and exchange. The report underscores the significant potential held by these children, referring to them as "little 'red devils,'" which bodes well for the future of the revolutionary People's War (The Worker, 1998).

Cohen (2013) demonstrates that some women have participated in actual rape (by inserting objects into victims' bodies) while some others were involved in gang rape (by holding down the victim) in Sierra Leone civil war. She shows through a population-based data that groups with female insurgents perpetrated one of the fourth reported gang rapes in Sierra Leone. Another study using population-based data conducted in 2010 in the Democratic Republic of Congo shows that 41% of female sexual violence victims and 10% of male sexual violence victims were victimized by female perpetrators and (Jonhston et al., 2010). Similar reports from Uganda, Rwanda, and Liberia demonstrate that women's involvement in severe human rights violations, including sexual violence, is not an anomaly, yet typically disregarded, as males are exclusively considered to be perpetrators, where the sex of the perpetrator is not even inquired in relevant nationwide surveys (Cohen, 2013).

Similarly, domestic legal systems perceive women's violence as atypical, making female perpetrators held less accountable for their actions. For instance, the Anti-Terror Chief of London's Metropolitan Police granted immunity to some women who joined ISIS, suggesting they are less of a threat to society than male recruits (Loken and Zelenz, 2018). Further, Steflja and Darden's (2020) study on female war criminals in contexts ranging from Rwanda and Serbia to the US shows that women facing criminal charges often relied on societal and gender-related stereotypes about women being naturally peaceful, their roles as mothers, and their perceived lack of political influence in their defense strategies, even when they held high-ranking positions in their violent organizations. Likewise, Alexander and Turkington's analysis (2018) on the US criminal justice system observed that not only commentators and news media, but also defense attorneys regularly portrayed female terrorists as naïve, gullible, and easily influenced by violent extremism even when they pleaded guilty. The authors note that women accused of supporting terrorist organizations tend to receive shorter-than-average sentences, which they attributed to prevailing gender stereotypes regarding women's limited political agency and inclination toward nonviolence (Alexander & Turkington, 2018).

While it is worth noting that these perceptions are not necessarily unfounded (because women do, on average, commit fewer violent crimes than men), it is crucial to underline that such beliefs are based on stereotypes that overlook the possibility of women's capacity for violence. Since men are perceived as more likely to commit violence, people tend to hold onto their pre-existing gendered beliefs even when confronted with instances of female perpetrators, rather than updating their attitudes, resulting in a tendency to view instances of female violence as aberrant (Başer, 2024a). This can have negative implications for transitional justice efforts in post-conflict societies, as it may lead to impunity for women who have committed atrocities and hinder efforts to establish lasting peace and stability.

Including women combatants in DDR programs is essential to ensure their full participation in society. However, this must be done without overlooking the human rights violations that they have committed. A lack of recognition of these issues can lead to a failure to address the root causes of conflicts and properly address the communities' needs. It is critical to restore justice and provide redress for victims of these abuses to create stable and resilient communities. Failure to address these issues can lead to a cycle of violence and instability, as people (i.e., victims of violence conducted by women) may feel that their grievances have not been addressed.

Moreover, the WPS agenda's reinforcement of peaceful or victim women stereotypes may inadvertently reinforce the notion that men are inherently violent

or not worthy of protection. This can lead to unwarranted stigmatization and violence toward male civilians. Indeed, recent research shows that the public tends to undervalue the extent of men's victimization in times of war, perceive male civilian victims as less innocent, and show less willingness to support humanitarian aid efforts or accept refugees when men constitute the majority of victims (Kreft and Agerberg, 2023). Traditional gendered views viewing men and masculinity through militarist ideals deeply affects men both in terms of discourse and practical consequences, and the WPS agenda's narrow focus overlooks the vulnerabilities and challenges civilian males face in conflict settings.

Research indicates that international organizations deliberately employ the discourse of "women and children" to refer to non-combatant civilians, even though they recognize that such a reference may not always reflect the reality of the situation; it frequently excludes male civilians (Carpenter, 2005). This strategic representation aims to highlight women and children's perceived innocence and vulnerability, thereby attracting donors' aid (Carpenter, 2005). While this approach may appear benign to achieve a greater good, reproducing this stereotype and overemphasizing women's victimhood by international organizations and human rights advocates can have negative consequences in the larger context.

This is problematic because it may create backlash and resentment among men who feel excluded or unfairly targeted by gender-specific policies. Innocent men may be targeted for no reason, creating further instability and conflict (see Carpenter, 2003). In the long run, this can lead to backlashes and undermine the legitimacy of peacebuilding efforts. To prevent this, it is essential to challenge and dismantle these stereotypes and acknowledge women's role in perpetrating human rights abuses during conflicts. This requires a more nuanced and comprehensive approach to peacebuilding that recognizes women's and men's diverse experiences and perspectives.

'Saving Vulnerable Women' and External Military Involvement

The notion of women's presumed victimhood has been used to justify military interventions in various countries, with the idea that Western countries need to "liberate" women from their oppressive regimes. The US' interventions in Afghanistan and Iraq are prime examples of this. In the lead-up to the 2003 Iraq War, the US leaders and American media claimed that the Saddam Hussein regime had brutally oppressed the women of Iraq. They sustained a discourse highlighting Saddam's record of human rights abuses, including his treatment of women, as a justification for the invasion, putting forward that they were fighting for the rights of all women (Jabbara, 2006).

Likewise, a central justification the US and its allies put forth for the invasion of Afghanistan was the liberation of Afghan women from the tyrannical grip of the Taliban regime and the restoration of their fundamental rights. This perspective framed the narrative that “the battle against terrorism is also a battle for the rights and dignity of women” (Bush, 2001). The Western media readily embraced and bolstered this rhetoric, amplifying its impact (Stabile and Kumar 2005). The prevalence of this rhetoric is argued to eventually prevented any serious public outcry against the invasions - even feminists, often known for their opposition to militarization and invasions abroad, remained somewhat subdued compared to what might have been anticipated (Mann, 2006). Mann (2006) illustrates this with the example of the March for Women's Lives in the US on April 25, 2004, which, despite being one of the largest feminist demonstrations in history with 750,000 participants, did not officially take a stance against the war.

This rhetoric enables the United States, Britain, France, and other interventionist countries to portray themselves as the "heroes" engaged in "just wars," but these are merely a guise for a covert agenda. The US interventions have not improved the status of women in these countries; on the contrary, the invasion and subsequent occupation unleashed rampant violence and upheaval, wreaking havoc on the affected population. Indeed, the oppression of women solidified, especially after the US withdrawal from Afghanistan (Scharff, 2023). Using women's presumed victimhood as a justification for military intervention is a form of cultural imperialism, as it reinforces Western narratives of superiority and perpetuates the notion that non-Western societies are inherently backward and in need of Western intervention. In reality, the US and its allies have, on numerous occasions, been involved in acts of sexual violence during wartime. The US military, in particular, has a documented history of sexual violence against civilians and within its own ranks (Al Ali and Pratt, 2006).

As external actors and local male elites tend to hold more sway in determining post-conflict priorities, women's voices and experiences are often sidelined in the aftermath of war (Bond et. al., 2019; Şahin, 2021). This phenomenon is not limited solely to instances of foreign invasion but also applies to the actions of international actors in post-conflict societies concerning their justice and aid initiatives. For instance, Şahin and Kula (2018) have illustrated that certain international actors often obscure the struggles of Congolese women in the Democratic Republic of the Congo by actively advocating for particular directions of social change in the region. This advocacy is often accompanied by the implementation of narrow strategies, failing to acknowledge the complexity of Congolese women's lives within their communities, their roles as caregivers and providers, and their pursuit of justice. This fails to appreciate the cultural, social,

and economic contexts in which these women live, and to recognize their agency and autonomy.

This approach privileges certain perspectives (i.e. external actors and male elites) over others and overlooks the diverse needs of women in post-conflict settings. Similarly, it generalizes all civilians, portraying them as 'victims' or, as characterized in the 'salvation discourse,' as victimized. Over-reliance on simplified victimization narratives can reinforce stereotypes, skew policy responses and conceal other forms of suffering.

Based on all the four factors discussed, it is clear that policies that overemphasize women's victimhood and peacemaking roles can have severe consequences for women and society. Such policies can perpetuate the stereotype that all women are inherently and naturally peaceful, ignoring their potential as agents of violence. This can have many negative impacts, including increasing the likelihood of women being used in violent acts by extremist groups, precluding their inclusion in rehabilitation and reintegration programs, obscuring human rights violations committed by women, and overlooking male victimhood. Furthermore, such policies can be used to justify external military interventions. In order to prevent these negative outcomes, policymakers must recognize and understand women's capacity for aggression. In the following section, I delve into the root causes of women's involvement in political violence. I analyze the significance of acknowledging gender inequality as a prominent concern within the realm of security.

3. ACKNOWLEDGING GENDER INEQUALITY AS A MAINSTREAM SECURITY ISSUE

Despite the mounting evidence of women's participation in rebel groups and the negative impacts associated with this trend, the UN WPS agenda has yet to fully recognize its significance. Although a few articles have mentioned female combatants in the UNSC Resolutions, this is insufficient to take meaningful action to prevent its negative consequences.

Unlike in the UN agenda, the prevalence of women fighters has garnered significant media attention. For example, numerous news articles have lauded the bravery of women combatants who fought against ISIS. However, mainstream Western media outlets often rely on naive or sensationalized narratives rather than providing in-depth analyses (Dirik, 2014). While the idea of empowered women battling one of the world's most brutal organizations may be appealing, associating women's militancy with feminism, empowerment, and peace often portrays an oversimplified assumption about the realities of war.

In reality, women's participation in armed groups more often than not unleashes a new era of insecurities for women, such as increased vulnerability to sexual violence, forced marriage, kidnapping and other forms of exploitation, trapping thousands of women in cycles of repression. Once recruited, they are disproportionately used in the most self-destructive acts like suicide attacks, and are further repressed by male members for being "unfit" to fight (Düzel, 2018). Some women engage in more violent activities to alleviate this perception, leading to further radicalization (Alison, 2003). As a result, women's involvement in these organizations mostly results in limiting their rights, leading to different types of vulnerabilities. These vulnerabilities have been documented in conflicts across the globe, ranging from the groups deemed most gender-equal to the least. Therefore, it is important to avoid romanticizing women's involvement in armed groups and instead focus on addressing the complex and often dangerous realities women face in conflict zones.

The peaceful and victim women stereotypes reflect broader societal attitudes and discrimination against women. This stereotype is linked to women's limited participation in public spheres, including labor force, politics and civil society. Women have historically been excluded from these spheres and have been confined to traditional household roles, which has deprived them of economic and political power. In turn, these broader discriminations perpetuate and reinforce the peaceful and victim-women stereotype.

Addressing these issues requires promoting women's participation in public spheres as well as challenging and deconstructing the passive women stereotype. Understanding the role of gender norms and stereotypes is also critical to neutralizing influences leading to violent radicalization and creating communities resilient to such influences. Policies aimed at advancing women's roles in conflict prevention cannot overlook women's critical role in maintaining conflicts.

While gender equality is often declared a normatively desirable goal by policymakers, it has yet to bring about meaningful improvements in women's status. Sexual abuse, systematic exclusion of women from peace negotiations, and the failure to integrate women into the security sector are persistent problems (Hamilton et al., 2020). Recognizing the detrimental consequences of women's deprivation of rights for the security of states can increase political will to take women's inequality seriously. Women's inequality is detrimental to the security of communities because it is the root cause of the four factors discussed above.

As discussed in length above, traditional gender norms strengthen armed groups, prolong the conflict, especially for groups with female combatants, and increase their lethality and military efficacy. At the same time, women's deprivation of rights is also one of the key factors explaining their participation in

armed movements in the first place. Macro-level data of a global sample of rebel groups shows that women are more likely to sign up for armed groups that promise gender equality (Thomas and Bond, 2015; Wood and Thomas, 2019) and are more likely to participate when they are deprived of socioeconomic rights (Dalton and Asal, 2011). Detailed case studies from different contexts, such as Palestine and Sri Lanka also suggest that women are driven to join these organizations in pursuit of empowerment and to break free from traditional gender norms (Alison, 2003; Victor, 2003). Sexual violence experiences also drive women to join armed groups. In Sri Lanka, victims sought retribution by joining the Tamil Tigers (Alison, 2003). Some Eritrean women joined the Eritrean People's Liberation Front for protection from assaults by Ethiopian security forces, while Palestinian women, after enduring trauma, are sometimes convinced to participate in suicide missions as a form of redemption (Thomas, 2017). In turn, armed groups employ gendered strategies to recruit both women and men.⁵

Similarly, these traditional gendered understandings, founded on and reproduced by women's deprivation of rights, limit women's participation in peace processes, inhibiting the establishment and sustenance of equitable post-conflict institutions, as examined in detail above. Further, the same norms can lead to turning a blind eye to serious human rights violations conducted by women. This undermines women's agency and denies them the responsibility and accountability for their actions. This can perpetuate impunity for women perpetrators, can create a backlash from males - who are less likely to be considered "innocent" or "nonviolent" even when they are civilians -, and may distort the notion of justice, decreasing overall trust among societies. Finally, holding on to these stereotypes, specifically the women's victimhood, allows foreign powers, who have a vested interest in intervening in countries, to instrumentalize women's rights and bring a façade of morality to their invasions, destabilizing those communities even further.

Overall, all these points show that gender inequality and traditional gender norms are not only destructive to women, but also to society as a whole. It is a security issue in which the local and global communities pay collective costs. Acknowledging this would encourage policymakers to include gender as a core issue in the national security agenda, implement policies that can mitigate violence caused by the gendered strategies of armed groups, and provide the international community with a more gender-equal framework that does not reproduce essentialist stereotypes.

⁵ It is important to note that these factors do not constitute an exclusive list of why women participate in armed groups, and that there are number of pull push factors leading women to join these groups. See Thomas (2017) and Loken and Meredith (2023) for a broader review.

Highlighting the tangible consequences of women's participation in political violence and security can work as a catalyst helping to reach the ultimate goal of gender equality. This can help further one of the main aims of the WPS agenda - the meaningful participation of women in the security sector. Indeed, research demonstrates that understanding the interests of states – and how they strategically bargain over normative pressures based on these interests - become a key in the acceptance and diffusion of international norms, or even in their inhibition at the level of IGOs (Grigorescu 2015). The alignment of strategic actors' interests with the promotion of gender equality can contribute to advancing inclusive policies, ultimately advancing the norm to uphold gender equality.

For instance, research shows that while changing the masculine culture faces strong resistance, militaries are more favorable to the arguments of women's integration for better effectiveness in military duties and are more likely to recruit women when defensive operations increase (Egnell and Alam, 2020). Communicating gender equality issues by focusing on their strategic importance appears productive in appealing to senior officials and shaping decision-making processes within international organizations and in integrating gender perspectives into various international initiatives (Hannan, 2013).

4. POLICY IMPLICATIONS AND CONCLUSION

The previous section argues that understanding women's capacity for violence and acknowledging gender inequality as a mainstream security issue can motivate leaders and policymakers to implement more gender-equal policies, especially for those in conflict zones. It can motivate those who have not yet embraced the WPS agenda to enact and implement NAPs. It would be particularly of interest to policymakers in conflict zones where there is a high prevalence of female combatants, such as Turkey, Syria, Nepal, Sri Lanka, Colombia, Mexico, Nicaragua, Peru, Ethiopia, and many more.⁶

The main aim here is not to advocate viewing gender inequality in an exclusively instrumental manner to ensure community security. It is important to note that viewing gender equality instrumentality as a solution to security issues can reinforce the perception that women's rights are only important insofar as they contribute to maintaining social stability and security, rather than being inherent and inalienable human rights. This approach can result in ephemeral and reactive policies, rather than long-term and sustainable ones. This situation undoubtedly falls far short of what feminists strive for.

⁶ See Wood and Thomas, 2017; Loken and Matfess, 2023, for an exhaustive list of countries where female militancy is observed.

Instead, the main argument is that promoting a clear and comprehensible portrayal of gender equality issues can foster progress from a normative standpoint. Fostering a common understanding among states, senior officials, and IGO workers about their strategic significance in achieving stable communities can facilitate advancements towards gender equality. The internalization and dissemination of such an approach – where women’s agency, both as peacemakers and perpetrators are recognized and deemed important to achieve the key aims of the WPS agenda - would foster the development of a normative stance that considers gender equality to be an aspirational objective.

By presenting gender equality as a means to address security concerns, leaders can rally broader coalitions, deter the emergence of domestic factions opposing progressive gender norms, and create a greater political momentum to address gender-based violence and discrimination. This is critical because a key obstacle behind reaching WPS agenda goals is the lack of political will to pass and implement NAPs (Rayman et al., 2016). After all, crafting policies to advance gender equality requires the collaboration of state institutions, and implementing NAPs are the most effective when they are written in concert with state institutions (Alemdar, 2019).

Acknowledging gender inequality as a threat to broader societies does not negate the intrinsic value of women's rights; instead, it recognizes that in policymaking, demonstrating practical consequences can generate political will for gender equality initiatives. Indeed, Tickner and True (2018) emphasize that feminist pragmatist approach has been powerful in mainstreaming a gender perspective in international relations and UN policy-making, which contributed to the adoption of the Women, Peace, and Security agenda. I build on this approach to argue that by striking a balance between emphasizing gender equality's intrinsic value and its broader societal benefits through strategic advocacy with policymakers and stakeholders, driving positive change while pursuing gender equality as a fundamental right can be possible.

In sum, the broader international community and the WPS agenda should recognize the impact of women’s involvement in violence, as well as the underlying gender inequality that contributes to this phenomenon. This recognition would bring to light the root causes of women’s participation in political violence, exclusion from DDR processes, human rights violations, and external justifications for invasions. By acknowledging the detrimental consequences of women’s deprivation of rights on collective security, there would be a greater impetus to take women’s inequality seriously and address the underlying causes that lead women to take part in armed movements with greater motivation.

BIBLIOGRAPHY

Al-Ali, Nadjé Sadig and Nicola Christine Pratt (2006), "Women in Iraq: Beyond the Rhetoric", *Middle East Reports*, 239: 18–23.

Alakoç, Burcu Pınar (2020), "Femme Fatale: The Lethality of Female Suicide Bombers", *Studies in Conflict & Terrorism*, 43 (9): 796–814.

Alemdar, Zeynep (2019), "Women, Peace and Security Agenda: A Roadmap for Turkey", *Turkish Policy Quarterly*, 18 (2): 51–57.

Alexander, Audrey and Rebecca Turkington (2018), "Treatment of Terrorists: How Does Gender Affect Justice?", *Combating Terrorism Center*, 11 (8): 24–30.

Alison, Miranda (2003), "Cogs in the Wheel? Women in the Liberation Tigers of Tamil Eelam", *Civil Wars*, 6 (4): 37–54.

Antonijević, Zorana (2022), "How We Have Won the Battle and Lost the Peace: Women, Peace and Security Agenda Twenty Years After", *Journal of Regional Security*, 17 (1): 5–24.

Arat, Zehra F. Kabasakal (2015), "Feminisms, Women's Rights, and the UN: Would Achieving Gender Equality Empower Women?", *American Political Science Review*, 109 (4): 674–689.

Aroussi, Sahla (2017), "Women, Peace, and Security and the DRC: Time to Rethink Wartime Sexual Violence as Gender-Based Violence?", *Politics & Gender*, 13 (3): 488–515.

Aroussi, Sahla (2021), "Strange Bedfellows: Interrogating the Unintended Consequences of Integrating Countering Violent Extremism with the UN's Women, Peace, and Security Agenda in Kenya", *Politics & Gender*, 17 (4): 665–695.

Asal, Victor and Amira Jadoon (2020), "When Women Fight: Unemployment, Territorial Control and the Prevalence of Female Combatants in Insurgent Organizations", *Dynamics of Asymmetric Conflict*, 13 (3): 258–281.

Basu, Soumita, Kirby Paul and Shepherd Laura (2020), *New Directions in Women, Peace and Security* (Bristol: Bristol University Press).

Başer, Çağlayan (2022), "Women Insurgents, Rebel Organization Structure, and Sustaining the Rebellion: The Case of the Kurdistan Workers' Party", *Security Studies*, 31 (3): 381–416.

Başer, Çağlayan (2024a), *Public Preferences, Gender, and Foreign Support for Armed Movements* (Book Monograph, under contract with Cambridge University Press).

Başer, Çağlayan (2024b), "Gender Norms and Rebel Group Survivability" Working Paper.

Blanchard, Eric M. (2003), "Gender, International Relations, and the Development of Feminist Security Theory", *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 28 (4): 1289–1312.

Bond, Kanisha D., Kate Cronin Furman, Meredith Loken, Milli Lake, Sarah Elizabeth Parkinson and Anna Zelenz (2019), "The West Needs to Take the Politics of Women in ISIS Seriously", *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2019/03/04/the-west-needs-to-take-the-politics-of-women-in-isis-seriously/> (02.18.2024)

Braithwaite, Alex and Luna B. Ruiz (2018), "Female Combatants, Forced Recruitment, and Civil Conflict Outcomes", *Research & Politics*, 5 (2): 1–8.

Brockes, Emma (2009), "'What Happens in War Happens'", *The Guardian*, <https://theguardian.com/world/2009/jan/03/abu-ghraib-lyndie-england-interview> (17.05.2023).

Bush, Lara (2001), "The Weekly Address Delivered by the First Lady, The American Presidency Project", <https://presidency.ucsb.edu/documents/the-weekly-address-delivered-the-first-lady#axzz1j8AmghRh> (16.05.2023).

Carpenter, R. Charli (2003), "'Women and Children First': Gender, Norms, and Humanitarian Evacuation in the Balkans 1991-95", *International Organization*, 57 (4): 661–694.

Carpenter, R. Charli (2005), "'Women, Children and Other Vulnerable Groups': Gender, Strategic Frames and the Protection of Civilians as a Transnational Issue", *International Studies Quarterly*, 49 (2): 295–334.

Cohen, Dara Kay (2013), "Female Combatants and the Perpetration of Violence: Wartime Rape in the Sierra Leone Civil War", *World Politics*, 65 (3): 383–415.

Coleman, Isobel (2004), "Post-Conflict Reconstruction: The Importance of Women's Participation", *Council on Foreign Relations*, <https://cfr.org/report/post-conflict-reconstruction-importance-womens-participation> (16.05.2023).

Dalton, Angela and Victor Asal (2011), "Is It Ideology or Desperation: Why Do Organizations Deploy Women in Violent Terrorist Attacks?", *Studies in Conflict & Terrorism*, 34 (10): 802–819.

Leonardo, Micaela (1985), "Morals, Mothers and Militarism: A Review Essay on Feminism and Antimilitarism", *Feminist Studies*, 11 (3): 599–618.

Dirik, Dilar (2014), "'Badass' Kurdish Women", *Al Jazeera*, <https://www.aljazeera.com/opinions/2014/10/29/western-fascination-with-badass-kurdish-women> (17.05.2023).

Duncanson, Claire (2019), "Beyond Liberal vs Liberating: Women's Economic Empowerment in the United Nations' Women, Peace and Security Agenda", *International Feminist Journal of Politics*, 21 (1): 111–130.

Düzel, Esin (2018), "Fragile Goddesses: Moral Subjectivity and Militarized Agencies in Female Guerrilla Diaries and Memoirs", *International Feminist Journal of Politics*, 20 (2): 137–152.

Eager, Paige Whaley (2016), *From Freedom Fighters to Terrorists: Women and Political Violence* (London: Routledge).

Egnell, Robert and Mayesha Alam (2019), *Women and Gender Perspectives in the Military: An International Comparison* (Washington, DC: Georgetown University Press).

Eichler, Maya (2014), "Militarized Masculinities in International Relations", *The Brown Journal of World Affairs*, 21 (1): 81–93.

Gentry, Caron E. (2012), "Thinking about Women, Violence, and Agency", *International Feminist Journal of Politics*, 14 (1): 79–82.

Giri, Keshab and Roos Haer (2021), "Female Combatants and Durability of Civil War", *Studies in Conflict & Terrorism*: 1–22.

Gonzalez-Perez, Margaret (2008), *Women and Terrorism: Female Activity in Domestic and International Terror Groups* (London: Routledge).

Hamilton, Caitlin, Nyibeny Naam and Laura J. Shepherd (2020), *Twenty Years of Women, Peace and Security National Action Plans: Analysis and Lessons Learned* (Sydney: University of Sydney).

Hannan, Carolyn (2013), "Feminist Strategies in International Organizations: The United Nations Context", Caglar, Gülay, Elisabeth Prügl, and Susanne Zwingel (Ed.), *Feminist Strategies in International Governance* (New York: Routledge):74-91

Henshaw, Alexis (2019), *Why Women Rebel: Understanding Women's Participation in Armed Rebel Groups* (New York: Routledge).

Henshaw, Alexis (2022), "'Women, Men, Boys, and Girls': Analyzing the Implementation of Women, Peace, and Security in the United States", *Foreign Policy Analysis*, 18 (4): orac024

Henshaw, Alexis Leanna (2017), "Making Violent Women Visible in the WPS Agenda", *LSE Center for Women, Peace, Security*: 1–8.

Hudson, Heidi (2015), "A Double-Edged Sword of Peace? Reflections on the Tension between Representation and Protection in Gendering Liberal Peacebuilding", Turner, Mandy and Florian P. Kühn (Ed.s), *The Politics of International Intervention* (New York: Routledge).

Hudson, Valerie M., Mary Caprioli, Bonnie Ballif-Spanvill, Rose McDermott and Chad F. Emmett (2009), "The Heart of the Matter: The Security of Women and the Security of States", *International Security*, 33 (3): 7–45.

Jabbara, Nancy W. (2006), "Women, Words and War: Explaining 9/11 and Justifying U.S. Military Action in Afghanistan and Iraq", *Journal of International Women's Studies*, 8 (1): 236–255.

Karcher, Katharina (2013), *Sisters in Arms? Female Participation in Leftist Political Violence in the Federal Republic of Germany since 1970* (Ph.D. Dissertation, University of Warwick)

Kirby, Paul and Laura J. Shepherd (2016), "The Futures Past of the Women, Peace and Security Agenda", *International Affairs*, 92 (2): 373–392.

Kreft, Anne-Kathrin and Mattias Agerberg (2023), "Imperfect Victims? Civilian Men, Vulnerability, and Policy Preferences", *American Political Science Review* 118 (1): 1–17.

Lie, Tove Grete, Helga Malmin Binningsbø and Scott Gates (2007), *Post-Conflict Justice and Sustainable Peace*, World Bank Policy Research Working Paper No. 4191, (Washington, DC: World Bank).

Loken, Meredith (2022), "Noncombat Participation in Rebellion: A Gendered Typology", *International Security*, 47 (1): 139–170.

Loken, Meredith and Hilary Matfess (2023), "Introducing the Women's Activities in Armed Rebellion (WAAR) Project, 1946–2015", *Journal of Peace Research*, 1-11.

Loken, Meredith and Anna Zelenz (2018), "Explaining Extremism: Western Women in Daesh", *European Journal of International Security*, 3 (1): 45–68.

Luciak, Iija A. (1999), "Gender Equality in the Salvadoran Transition", *Latin American Perspectives*, 26 (2): 43–67.

MacKenzie, Megan (2009), "Securitization and Desecuritization: Female Soldiers and the Reconstruction of Women in Post-Conflict Sierra Leone", *Security Studies*, 18 (2): 241–261.

Mann, Bonnie (2006), "How America Justifies Its War: A Modern/Postmodern Aesthetics of Masculinity and Sovereignty", *Hypatia*, 21 (4): 147–163.

Mann, Carol (2015), "Women in Combat: Identifying Global Trends", Shekhawat, Seema (Ed.), *Female Combatants in Conflict and Peace: Challenging Gender in Violence and Post-Conflict Reintegration* (London: Palgrave Macmillan UK): 20–35.

Mazurana, Dyan E., Susan A. McKay, Khristopher C. Carlson and Janel C. Kasper (2002), "Girls in Fighting Forces and Groups: Their Recruitment, Participation, Demobilization, and Reintegration", *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 8 (2): 97–123.

Meger, Sara (2016), "The Fetishization of Sexual Violence in International Security", *International Studies Quarterly*, 60 (1): 149–159.

O'Neill, Jacqueline (2015), "Are Women the Key to Peace in Colombia?", *Foreign Policy*, <https://foreignpolicy.com/2015/04/20/are-women-the-key-to-peace-in-colombia-farc-talks/> (14.05.2023).

O'Rourke, Lindsey A. (2009), "What's Special about Female Suicide Terrorism?", *Security Studies*, 18 (4): 681–718.

Otto, Dianne (2010), "Power and Danger: Feminist Engagement with International Law Through the Un Security Council", *The Australian Feminist Law Journal*, 32: 97–121.

Parkinson, Sarah Elizabeth (2013), "Organizing Rebellion: Rethinking High-Risk Mobilization and Social Networks in War", *The American Political Science Review*, 107 (3): 418–432.

Pratt, Nicola and Sophie Richter-Devroe (2011), "Critically Examining UNSCR 1325 on Women, Peace and Security", *International Feminist Journal of Politics*, 13 (4): 489–503.

Ratnayake, R., Olivier Degomme, Chiara Altare, Debarati Guha-Sapir, C. Bijleveld, S. Melhbaum, et al. (2008), "The Many Victims of War: Indirect Conflict Deaths", *Global Burden of Armed Violence* (Switzerland: Geneva

Declaration Secretariat): 31-48.
<https://dial.uclouvain.be/pr/boreal/object/boreal:178696> (18.05.2023).

Rayman, Paula M., Seth Izen and Emily Parker (2016), UNSCR 1325 in the Middle East and North Africa: Women and Security (United States Institute of Peace Special Report).

Ruddick, Sara (1983), "Pacifying the Forces: Drafting Women in the Interests of Peace", *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 8 (3): 471–489.

Şahin, Bilge (2021), "Mobile Hearings in the Eastern DRC: Prosecuting International Crimes and Implementing Complementarity at National Level", *Journal of Eastern African Studies*, 15 (2): 297–316.

Şahin, Bilge and Sidonia Lucia Kula (2018), "What Women Want before Justice: Examining Justice Initiatives to Challenge Violence against Women in the DRC", *International Journal of Transitional Justice*, 12 (2): 296–313.

Scharff, Xanthe (2023), "America Is Again Failing Afghanistan's Women—and Itself", *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2023/03/08/united-states-afghanistan-taliban-women/> (15.06.2023).

Sharlach, Lisa (1999), "Gender and Genocide in Rwanda: Women as Agents and Objects of Genocide", *Journal of Genocide Research*, 1 (3): 387–399.

Shepherd, Laura (2008), *Gender, Violence and Security: Discourse as Practice* (Online: Bloomsbury Publishing).

Shepherd, Laura J. (2011), "Sex, Security and Superhero(in)Es: From 1325 to 1820 and Beyond", *International Feminist Journal of Politics*, 13 (4): 504–521.

Shepherd, Laura J. (2017), "The Women, Peace, and Security Agenda at the United Nations", Burke, Anthony and Rita Parker (Eds.), *Global Insecurity: Futures of Global Chaos and Governance* (London: Palgrave Macmillan UK): 139–158.

Sjoberg, Laura (2009), "Introduction to Security Studies: Feminist Contributions", *Security Studies*, 18 (2): 183–213.

Sjoberg, Laura (2018), "Feminist Security and Security Studies", *Oxford Handbook of International Security* (Oxford: Oxford University Press): 45–60.

Sjoberg, Laura and Caron E. Gentry (2007), *Mothers, Monsters, Whores: Women's Violence in Global Politics* (London: Zed Books).

Stabile, Carol A. and Deepa Kumar (2005), "Unveiling Imperialism: Media, Gender and the War on Afghanistan", *Media, Culture & Society*, 27 (5): 765–782.

Steflja, Izabela and Jessica Trisko Darden (2020), *Women as War Criminals: Gender, Agency, and Justice* (Stanford: Stanford University Press).

Thomas, Jakana L. (2017), "Women's Participation in Political Violence", Reveron, Derek S., Nikolas K. Gvosdev, and John A. Cloud (Eds.), *The Oxford Handbook of U.S. National Security* (Oxford: Oxford University Press): 505–522

Thomas, Jakana L. (2021), "Wolves in Sheep's Clothing: Assessing the Effect of Gender Norms on the Lethality of Female Suicide Terrorism", *International Organization*, 75 (3): 769–802.

Thomas, Jakana L. and Kanisha D. Bond (2015), "Women's Participation in Violent Political Organizations", *American Political Science Review*, 109 (3): 488–506.

Thomas, Jakana L and Reed M. Wood (2018), "The Social Origins of Female Combatants", *Conflict Management and Peace Science*, 35 (3): 215–232.

Tickner, J. Ann and Laura Sjoberg (2013), *Feminism and International Relations: Conversations about the Past, Present and Future* (London: Routledge).

Tickner, J. Ann and Jacqui True (2018), "A Century of International Relations Feminism: From World War I Women's Peace Pragmatism to the Women, Peace and Security Agenda", *International Studies Quarterly*, 62 (2): 221–233.

True, Jacqui (2012), *The Political Economy of Violence against Women* (Oxford: Oxford University Press).

United Nations (2002), *Women, Peace and Security: Study Submitted by the Secretary-General Pursuant to Security Council Resolution 1325 (2000)* (New York: United Nations).

United Nations Security Council Resolution 2106 (2013), S/RES/2106(2013), <https://www.un.org/shestandsforpeace/content/united-nations-security-council-resolution-2106-2013-sres21062013> (18.05.2023).

United Nations Security Council Resolution 2467 (2019), S/RES/2467 (2019), https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_res_2467.pdf (18.02.2023)

Victor, Barbara (2003), *Army of Roses: Inside the World of Palestinian Women Suicide Bombers* (London: Robinson Publishing). (18.02.2024).

Viterna, Jocelyn (2006), "Pulled, Pushed, and Persuaded: Explaining Women's Mobilization into the Salvadoran Guerrilla Army", *American Journal of Sociology*, 112 (1): 1–45.

Wood, Reed M. (2019), *Female Fighters: Why Rebel Groups Recruit Women for War* (New York: Columbia University Press).

Wood, Reed M. and Lindsey Allemang (2022), "Female Fighters and the Fates of Rebellions: How Mobilizing Women Influences Conflict Duration", *Conflict Management and Peace Science*, 39 (5): 565–586.

Wood, Reed M. and Jakana L. Thomas (2017), "Women on the Frontline: Rebel Group Ideology and Women's Participations in Violent Rebellion", *Journal of Peace Research*, 54 (1): 31–46.

Wood, Reed and Mark D Ramirez (2018), "Exploring the Microfoundations of the Gender Equality Peace Hypothesis", *International Studies Review*, 20 (3): 345–367.

Young, Iris Marion (2003), "The Logic of Masculinist Protection: Reflections on the Current Security State", *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 29 (1): 1–25.

**İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİ KADIN, BARIŞ VE GÜVENLİK
BAĞLAMINDA ELE ALMAK**

**INCORPORATING CLIMATE CHANGE INTO THE
WOMEN, PEACE, AND SECURITY AGENDA**

Ayşegül GÖKALP KUTLU*

ÖZ

İklim değişikliği, konuyla ilgili ilk ve tek belge olan 2242 sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararının 2015 yılında kabul edilmesine kadar Kadın, Barış ve Güvenlik (KBG) gündeminin bir önceliği olarak görülmemiştir. Oysa iklim değişikliği, hem silahlı çatışmalar ve savaşlar yoluyla devlet güvenliği üzerinde doğrudan etkiler doğuran hem de geçim kaynaklarının kaybına, siyasi istikrarsızlığa, zorla yerinden edilmeye ve yoksulluğa neden olan bir insan güvenliği sorunudur. Bu tehditler eşitsiz toplumsal cinsiyet rolleriyle birleştiğinde, pek çok toplumda kadınlar üzerinde halihazırda var olan sosyoekonomik yük ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddet daha da artmaktadır. Bu makale, son yıllarda iklim değişikliği ve KBG gündemi arasında uluslararası literatürde kurulmaya başlayan ilişkiyi Türkçe literatüre kazandırmayı amaçlamaktadır. Makale, metodolojik olarak, mevcut araştırmalar ve uluslararası raporların bulgularından yola çıkarak iklim değişikliğini KBG gündeminin “koruma” ve “katılım” sütunları ile ilişkilendirmektedir. Bu amaçla makalede öncelikle uluslararası ilişkiler disiplininde bir güvenlik tehdidi olarak iklim değişikliğinin yeri sorgulanmaktadır. İkinci bölümde, ilk olarak kadınların iklim

* Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniv., Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, agokalp@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4820-3141>

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 19.07.2023
Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 28.12.2023

değişikliği nedeniyle algıladıkları güvensizlik ele alınmakta, daha sonra iklim barışı ile KBG gündeminin ortak noktası olan barış inşasına değinilmektedir. Makale, ister geleneksel güvenliğe ister insan güvenliğine bir tehdit olarak ele alınsın, iklim değişikliğinin etkilerinin üstesinden gelmeyi sağlayacak çözümün KBG gündeminin içinde, kadınların dahil edildiği ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin etkilerinin hafifletildiği bir barış inşasında olduğunu vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Barış ve Güvenlik Gündemi, İklim Değişikliği, İnsan Güvenliği, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Barış İnşası.

ABSTRACT

Climate change did not seem as a priority of the Women, Peace and Security (WPS) Agenda until the adoption of the first and only document on the issue, the United Nations Security Council Resolution 2242 in 2015. Even though it was seen as irrelevant in the discussions on peace and security initially, it has been widely accepted for some time that climate change has a profound impact on women and girls in many parts of the world. Climate change is a rising security threat, contributing to insecurity both through direct effects on state security via armed conflicts and wars, as well as a human security threat causing loss of livelihoods, political instability, forced displacement, and poverty. Coupled with the existing unequal gender roles within many communities, these threats may worsen the already existing socio-economic burden on women and gender-based violence. This article aims to introduce the burgeoning relationship between climate change and the KBG agenda, a connection increasingly emerging in international literature, into the Turkish context. Methodologically, by leveraging insights from existing research and international reports, the article establishes connections between climate change and the “protection” and “participation” pillars of the WPS agenda. It first questions the place of climate change as a security threat in the international relations discipline. In the second part, it firstly delves into the insecurity perceived by women due to climate change, and then it focuses on peacebuilding as a common ground between climate peace and the WPS Agenda. The article emphasizes that addressing the

effects of climate change, whether perceived as a threat to traditional security or human security, involves a solution found within the WPS agenda. This solution focuses on a peacebuilding process that engages women, mitigates the impact of gender inequality, and enhances resilience against climate change.

Keywords: WPS, Climate Change, Human Security, Gender Equality, Peace-Making.

GİRİŞ

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne göre iklim değişikliği “karşılaştırılabilir zaman dilimlerinde gözlenen doğal iklim değişikliğine ek olarak, doğrudan veya dolaylı olarak küresel atmosferin bileşimini bozan insan faaliyetleri sonucunda iklimde oluşan bir değişiklik”tir (BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, 1992: madde 2). Dünya Meteoroloji Örgütü'nün 2023 raporuna göre, 1970 ile 2021 yılları arasında iklim değişikliği kaynaklı 11.778 felaket gerçekleşmiş, iklim değişikliğinin sebep olduğu seller, kuraklıklar ve fırtınalar gibi aşırı iklim olayları dünya çapında 2 milyondan fazla kişinin ölümüne ve 4,3 trilyon ABD doları tutarında ekonomik kayba neden olmuştur (WMO, 2023). Dünya Sağlık Örgütü ise 3,6 milyar insanın iklim değişikliğinden en fazla etkilenen bölgelerde yaşadığına değinerek 2030 ile 2050 yılları arasında, yılda yaklaşık 250.000 kişinin sadece iklim değişikliği kaynaklı yetersiz beslenme, sıtma, ishal ve sıcak çarpması nedeniyle hayatını kaybetme riski olduğunu belirtmektedir (WHO, 2023).

İklim değişikliği, küresel eşitsizlik kalıplarıyla iç içe geçmiş durumdadır (UNCTAD, 2022). İklim değişikliğine en az sebep olan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler iklim değişikliğinden en çok etkilenenler olurken; yaş, engellilik, cinsiyet, cinsel yönelim ve sosyoekonomik sınıf kişilerin iklim değişikliğinden nasıl etkilendiğini ve iklim değişikliğine nasıl uyum sağladığını belirleyen değişkenler arasındadır (WHO, 2023). Birleşmiş Milletler (BM) Kadınlara ve Kız Çocuklarına Yönelik Şiddet Özel Raportörü (*The UN Special Rapporteur on violence against women and girls*) 2022 raporu, iklim değişikliğinin mevcut toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine yenilerini eklediğini, kadınlar ve kız çocuklarının güvenliğini etkileyen bir “tehdit çarpanı” (*threat multiplier*)¹ haline geldiğini belirtmektedir

¹ “Tehdit çarpanı” kavramı, iklim değişikliğinin güvenlik risklerini artırdığını, var olan tehditlerle ve istikrarsızlık etkenleriyle etkileşime girdiğini ve bunları daha da kötüleştirme potansiyeline sahip olduğunu ifade etmekte, böylece iklim değişikliğini güvenlikle ilişkilendirmektedir. Kavram, ilk defa 2007 yılında ABD’de Center for Naval Analyses (CNA) tarafından kullanılmıştır. Bkz. CNA Corporation, 2007.

(The UN Special Rapporteur on violence against women and girls, its causes and consequences, 2022: par.7). Rapor; kadınların iklim değişikliği kaynaklı bir doğal afet nedeniyle ölme olasılığının erkeklere göre 14 kat daha fazla olduğunu ortaya koymakta, yavaş gelişen iklim felaketlerinin neden olduğu çevresel bozulma, çatışmalar ve zorla yerinden edilmenin kadınların ve kız çocuklarının yaşam, gıdaya erişim ve beslenme, güvenli içme suyu ve sanitasyon, eğitim ve öğretim, barınma, toprak sahipliği ve insana yakışır işlerde çalışma haklarını ciddi şekilde etkilediğini belirtmektedir (The UN Special Rapporteur on violence against women and girls, its causes and consequences, 2022: par.7).

İklim değişikliğinin insan güvenliği ile ilişkisi ise son yıllarda akademik çalışmalarda ve uluslararası raporlarda giderek daha fazla dile getirilse de Uluslararası ilişkiler literatürü daha çok iklim değişikliğinin geleneksel güvenlik tehditleri ile ilişkisine odaklanmaktadır. Soğuk Savaş'ın bitiminden sonra uluslararası güvenliğin daha geniş tanımlanmasıyla birlikte çeşitli akademik çalışmalarda ve uluslararası raporlarda iklim değişikliği geleneksel güvenlik kaygılarıyla ilişkilendirilmeye başlanmıştır. İklim değişikliğini devlet güvenliğine bir tehdit olarak algılayan bu bakış açısında, azalan doğal kaynaklar nedeniyle şiddetli çatışmaların ve küresel ve ulusal güvenliği tehdit eden göç hareketlerinin ortaya çıkma olasılığına vurgu yapılmaktadır (örneğin, Homer-Dixon, 1991, 1994; Kaplan, 1994). 2000lerde ise iklim değişikliğinin insan güvenliğine etkileri göz önüne alınmaya başlanmıştır. İklim değişikliği nedeniyle geçim kaynaklarının kaybı, doğal afetler, topraksız kalma, gıda güvensizliği, bulaşıcı hastalıklar ve bunlara bağlı olarak sadece devletler arasında değil toplumların ve insan gruplarının içinde de şiddetin artması, insan güvenliğine yönelik tehditlerdir (bkz. Detraz, 2011).

İnsan güvenliği yaklaşımı, farklı bireylerin iklim olayları, riskler ve tehditlerden nasıl farklı şekillerde etkilenebileceğini ve iklim değişikliğinin diğer tehdit ve risklerle nasıl karışıp örtüştüğünü ortaya koymaktadır. İklim değişikliğinin kadınların güvenliği üzerindeki etkileri Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) 2015 yılında kabul edilen 2242 sayılı kararına kadar uluslararası düzeyde ele alınmamıştır. Konuyu uluslararası alana taşısa da oldukça yüzeysel bir şekilde değinen BMGK'nin 2242 sayılı kararı, iklim değişikliğini "barış ve güvenliğin değişen küresel bağlamı" içinde "terörizme yol açabilecek şiddetli aşırıcılık, artan sayıdaki mülteciler ve ülke içinde yerinden edilmiş kişiler ve küresel pandemiler" ile birlikte saymış ancak tek başına bir güvenlik tehdidi olarak ele almamıştır (BMGK, 2015).

Bu makale, iklim değişikliğinin neden olduğu güvenlik sorunlarının BM Güvenlik Konseyi'nin 31 Ekim 2000 tarihinde oybirliği ile kabul ettiği 1325 sayılı

karar ile oluşmaya başlayan Kadın, Barış ve Güvenlik Gündemi (KBG) ile yakından ilgili olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. BMGK'nin 1325 sayılı kararı, kadınların ve kız çocuklarının silahlı çatışmalarda toplumsal cinsiyete dayalı şiddetten korunmasını vurgularken çatışmaların önlenmesi, çözümü, barış görüşmeleri, barış inşası ve barışın sürdürülmesi, çatışma sonrası yeniden yapılanma süreçlerinde kadınların önemli rollerine dikkat çeker (BMGK, 2000). İklim değişikliğinin KBG gündeminin oluşmaya başladığı 2000 yılına kıyasla hem daha şiddetli hem de daha belirgin olması, toplumsal cinsiyete dayalı sürdürülebilir barışı inşa etmeye yönelik herhangi bir girişimin, iklim değişikliğinin yarattığı riskleri göz önünde bulundurmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla, sadece çatışmalara yol açması ve kadınların ve kız çocuklarının bu çatışmalardan korunma gerekliliği açısından değil; aynı zamanda barış inşasının gerçekleştiği bağlamı giderek daha fazla belirlediği için de iklim değişikliği KBG gündemi ile yakından ilişkilidir (Cohn ve Duncanson, 2020: 8).

İklim değişikliğinin cinsiyetli sonuçları ve kadınların güvenliği ile yakından ilişkili olduğu, bu nedenle de KBG gündeminin kapsamında ele alınması gerektiği daha önce çeşitli araştırmalarda ortaya konmuştur (bkz. Kronsell, 2018; Cohn ve Duncanson, 2020; Smith, 2020, 2022; Yoshida, 2020). Türkçe literatürde ise iklim değişikliği ve toplumsal cinsiyet ilişkisi birçok bağlamda incelenmiş (bkz. Kovancı, 2017; Talu, 2017; Tatgın, 2019; Külcür, 2022) ancak konunun KBG gündemi ile bağlantısı kurulmamıştır. Bu makale, Türkçe literatürdeki bu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Metodolojik olarak bu çalışma, iklim değişikliği ile ilgili mevcut akademik araştırmalardan ve uluslararası kuruluşların raporlarından faydalanarak iklim değişikliğinin toplumsal cinsiyete dayalı sonuçlarını inceleyecektir. Bu araştırmalar ve raporların bulguları, KBG gündemi ile ilişkilendirilecektir. İlk bölümde iklim değişikliği ve güvenlik literatürünün kapsamlı bir incelemesini yapılarak iklim değişikliğinin bir güvenlik meselesi olarak Uluslararası ilişkiler disiplinde nasıl ele alındığı incelenecektir. İkinci bölümde ise KBG gündemine odaklanılacaktır. Bu bölümde, ilk olarak iklim değişikliğinin kadınlara yönelik şiddetle ilişkisi ortaya koyulacak ve konu KBG gündeminin 'koruma' sütunu bağlamında incelenecektir. Daha sonra, kadınların iklim değişikliğinin yarattığı şiddete karşı sadece kırılgan, pasif veya kurban olmadıkları, aynı zamanda barışı inşa eden etkin aktörler oldukları vurgulanarak, KBG gündeminin barış inşasına odaklanan 'katılım' sütununa değinilecektir.

1. BİR GÜVENLİK TEHDİDİ OLARAK İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

Soğuk Savaş'ın bitmesiyle uluslararası ilişkiler disiplinde güvenlik kavramı üzerinde ortaya çıkan iki temel tartışmadan ilki, alanın askeri olmayan tehditleri de kapsayacak şekilde genişlemesi, ikincisi de güvenliğin referans nesnesinin, yani

tehditlere karşı güvenliği sağlanan şeyin devletle sınırlanmaması üzerinedir (Ovalı, 2012: 282). İklim değişikliğinin uluslararası güvenlik çerçevesinde ele alınmasının köklerini çevre güvenliğinin güvenlik çalışmalarına ve güvenliğin ne olduğu ile ilgili tartışmalara girmesinde bulmak mümkündür. Bu bölümde, Nicole Detraz'ın (2011) çevresel çatışma (*environmental conflict*) ve çevresel güvenlik (*environmental security*) ayrımından yola çıkarak, iklim değişikliğinin geleneksel güvenlik ve insani güvenlik bakış açılarından nasıl ele alındığı açıklanacaktır.²

Çevresel Çatışma

Çevresel çatışma yaklaşımında temel konu verimli toprakların, suyun, gıdanın ve enerji kaynaklarının giderek kıtlaşması ve azalan bu temel kaynaklar üzerindeki rekabettir. İklim değişikliği hem kuraklık, çölleşme, deniz suyu seviyesinin yükselmesi gibi uzun vadeli dönüşümler hem de kasırgalar veya seller gibi daha kısa vadeli iklim olayları nedeniyle yerinden edilmeye ve zorunlu göçe, gıda güvensizliğine, geçim kaynaklarının kaybına, kaynak rekabetine ve dolayısıyla devletleri ve uluslararası sistemi etkileyen istikrarsızlığa yol açabilir. İklim değişikliğini devlet güvenliğine bir tehdit olarak gören bakış açısı, iklim değişikliğinin doğrudan kıt kaynaklar için çatışmalar yaratacağını ya da var olan riskleri artırıcı bir “tehdit çarpanı” olduğunu ileri sürmekte, iklim değişikliğinin etkilerini doğrudan hisseden ülkeler ise bunu ulusal güvenliklerine bir tehdit ve kendileri için bir varoluş sorunu olarak ele almaktadır (Detraz, 2011: 111-112). Dolayısıyla, çevresel çatışma söyleminde temel vurgu devletin güvenliğine ve istikrarına odaklanır. Bu bakış açısında, iklim değişikliği askeri olmayan ama devletlerin güvenliğini ve istikrarını doğrudan veya dolaylı olarak etkileme potansiyeline sahip bir tehdittir.

Güvenlik çalışmalarının gündemine geleneksel konular dışında yeni konuların eklenmesi ve devletin güvenliğine ek olarak yeni referans nesnelere ek alınmasıyla, Soğuk Savaş'ın sonlarına doğru çevre sorunları da güvenlik alanı içinde yer almaya başlamıştır. İklim değişikliği, 1990'lardan itibaren bazı akademik çalışmalarda ve uluslararası raporlarda geleneksel güvenlik kaygılarıyla ilişkilendirilmiştir. İklim değişikliğini devlet güvenliğine yönelik bir tehdit olarak algılayan bu bakış açısında, toplum içindeki grupların azalan doğal kaynaklar üzerinde şiddetli çatışmalara girme olasılığına vurgu yapılır. Bu çatışmalar, kıtlık, bolluk veya doğal kaynaklara bağımlılığın sonucu olabilir ve genellikle devletlerin ve uluslararası sistemin istikrarını tehdit eder. Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun (*World Commission of Environment and Development*) 1987 yılında

² İklim değişikliğini farklı güvenlik perspektiflerinden ele alan bir derleme için bkz. Baysal ve Karakaş, 2017.

yayınladığı Ortak Geleceğimiz raporu (*Our Common Future* – Brundtland Raporu) güvenlik ile çevre arasındaki bağlantıyı kuran, çevre sorunlarını siyasi gündeme yerleştirmeyi amaçlayan ve çevre ile kalkınmayı ilişkilendiren ilk uluslararası rapordur (Dalby, 2008: 180). Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün (NATO) 1991 yılı Stratejik Konseptinde de çevresel unsurlar güvenlik tanımının içinde sayılmış (NATO, 1991), böylece çevrenin güvenlik ile ilişkisi uluslararası toplumun gündemine girmiştir (Kaya ve Ilgıt, 2021: 181).

Dolayısıyla 1990'lardan itibaren, çevre ve iklim değişikliği askeri olmayan ama yine de uluslararası güvenliği etkileyen bir tehdit olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde Barry Buzan, güvenlik kavramının darlığına işaret ederken, güvenlik kavramına çevresel sorunları da dahil ederek genişletmeyi savunmuş, güvenliğin referans nesnesi olarak bireyleri, devletleri ve uluslararası sistemi ele almış ve bunlardan herhangi birinin güvenliğinin diğerlerinin güvenliği dikkate alınmadan sağlanamayacağını belirtmiştir (Buzan, 1991: 26). Yine de Buzan'a (1991: 54) göre bireyin güvenliği devlet ve sistemin güvenliğine bağlıdır. Thomas Homer-Dixon (1991, 1994) ve Robert Kaplan (1994) ise çevrenin bozulmasının savaflara, çatışmalara ve devlet güvenliğine yönelik tehditlere yol açacağını iddia etmişlerdir. Dünyadaki birçok çatışmayı ele alan bir vaka analizi sunan Homer-Dixon (1994), bu çatışmaların iklim değişikliği ve çevresel kıtlık ile ilişkisini ortaya koyarak iklim değişikliğinin kaynak savaşlarına, göçlere ve devletlerin kurumsal kapasitesini azaltarak iç çatışmalara neden olduğunu belirtmektedir. Bu baskılar devletlerin parçalanmasına ya da giderek otoriterleşmesine neden olabilir. Devletlerin parçalanması büyük göçlere neden olurken, otoriterleşen devletler halklarının dikkatini içerideki sıkıntılardan uzaklaştırmak için diğer devletlerle savaş dahi çıkarabilirler (1994: 40). Dolayısıyla her durumda iklim değişikliği ve çevresel kıtlık, uluslararası güvenliğe yönelik tehditler yaratmaktadır.

2000'li yıllarda, özellikle 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) başlattığı Terörle Savaş sırasında iklim değişikliği, az gelişmişlikle iç içe geçen bir güvenlik sorunu olarak sunulmuştur. Teröristlere üs sağlayan, göçlere ve siyasi istikrarsızlığa neden olan geri kalmış ve başarısız devletlerin zaten istikrarsız olan durumunun iklim değişikliğinin neden olduğu gıda güvensizliği, kıtlık, susuzluk, kaynakların azalması gibi nedenler yüzünden daha da kötüleştiği ileri sürülmüştür (Baysal ve Karakaş, 2017: 24). İklim değişikliği, 11 Eylül sonrası dönemde devletler tarafından geleneksel güvenlikle açıkça ilişkilendirilmeye başlamıştır. 2002'de Almanya Federal Çevre Bakanlığı, iklim değişikliği ile çatışma ilişkisini inceleyen bir rapor hazırlamış (bkz. Federal Ministry for the Environment, Nature Conservation and Nuclear Safety, 2002), 2003'te Pentagon benzer bir rapor kabul etmiş (Schwartz ve Randall, 2003), 2006

yılında Birleşik Krallık Dışişleri Bakanı iklim değişikliğinin bir güvenlik sorunu olduğunu ifade ederek “iklim güvenliği” kavramını kullanmıştır (Climate Diplomacy, 2006). 2008 yılında Avrupa Birliği Dış İlişkiler Yüksek Temsilcisi'nin “iklim Değişikliği ve Uluslararası Güvenlik” başlıklı raporunda iklim değişikliğinin uluslararası güvenliğe etkilerine değinilmiş, iklim değişikliğinin Avrupa çıkarlarını doğrudan etkileyen siyasi ve güvenlik risklerini içerdiği vurgulanmış ve iklim değişikliğinin mevcut gerilimleri ve istikrarsızlığı şiddetlendiren bir ‘tehdit çarpanı’ olduğu ifade edilmiştir (Council of the European Union, 2008: 2). 2007 yılında BM Güvenlik Konseyi'nin iklim değişikliği ile ilgili ilk toplantısı gerçekleşmiş, konunun uluslararası barış ve güvenlik ile ilgili olup olmadığı ve BM Güvenlik Konseyi gündemine alınıp alınamayacağı konusunda başlayan tartışma 2011, 2018, 2019 ve 2020'deki toplantılarda da devam etmiş ancak bağlayıcı bir karar alınamamıştır (Kaya ve Ilgıt, 2021: 182). 2009'da bir güvenlik sorunu olarak iklim değişikliği BM Genel Kurulu tarafından ele alınmış ve iklim değişikliğinin bir ‘tehdit çarpanı’ olduğunun teyit edilmesinin yanı sıra olası ‘tehdit azaltıcılara’ da değinilmiştir. Bunlar; iklim değişikliğini hafifletme ve uyum çabaları, ekonomik kalkınma, demokratik yönetim ve güçlü yerel ve ulusal kurumlar, uluslararası işbirliği, önleyici diplomasi ve arabuluculuk, ve iklim değişikliği ve güvenlik arasındaki ilişkiyi anlayabilmek için araştırma ve analiz için destektir (Scott, 2012: 226).

2003-2020 Darfur Savaşı, iklim değişikliğinin güvenlikle ilgili sonuçları olduğunun en önemli göstergelerinden birisi olarak kabul edilir. BM eski Genel Sekreteri Ban Ki Moon, 2007'de Washington Post'ta çıkan yazısında, Darfur'daki çatışmanın sadece askeri ve siyasi sebeplerle açıklanamayacağını, etnik bir çatışma olarak görülen savaşın köklerine bakıldığında iklim değişikliğinden kaynaklanan ekolojik bir kriz ile karşılaşılacağını belirtmektedir. Ban'ın analizine göre, şiddetli kuraklık Arap göçebe çobanlar ile yerli çiftçiler arasında var olan dengeyi bozmuş ve çatışmaya sebep olmuştur (Ki Moon, 2007). Benzer çalışmalar iklim değişikliği ile çatışmayı ilişkilendirirken (örneğin, Suriye iç savaşı için bkz. Gleick, 2014; IŞİD ile iklim değişikliğinin bağlantısını inceleyen bir çalışma için bkz. Berkell, 2014) bazı araştırmacılar tek başına iklim değişikliğinin savaşın ya da güvensizliğin nedeni olmadığını ancak, sosyal, siyasi, ekonomik ve nüfus faktörleri ile birleşerek var olan gerilimleri artırıcı bir etken olduğunu ileri sürmektedir (bkz. Percival ve Homer-Dixon, 1996; Selby vd., 2007). İklim değişikliğinin doğal kaynaklara bağımlı geçim tarzları üzerindeki olumsuz etkileri, artan marjinalleşmeye ve buna bağlı sıkıntılara neden olmakta (Mobjörk, Krampe ve Tarif, 2020: 4-7), yaşam koşulları etkilenen bireylerin kıt kaynaklara erişim sağlamak için şiddet kullanma veya silahlı hareketlere katılma riski artmaktadır (Nordqvist ve Krampe, 2018: 6-7).

İklim değişikliği sadece çatışmaya yol açtığı için değil, bazı devletlerin varlığına doğrudan tehdit oluşturduğu için de bir güvenlik sorunudur. 2015 Paris İklim Zirvesi'nde bir müzakere bloğu olarak ortaya çıkan *Vulnerable-20* (V20) grubu için iklim değişikliği gerçekten bir ulusal güvenlik meselesidir; küresel ısınma bu ülkelerde deniz seviyesinin yükselmesi, kıyı erozyonu, tropikal kasırgalar, seller, kuraklıklar ve diğer aşırı hava olaylarından kaynaklanan riskler yaratmaktadır. Bu ülkeler ekonomik olarak tarım, balıkçılık ve turizm gibi iklim değişikliğinden en çok etkilenen sektörlerle yüksek şekilde bağımlıdır. Dolayısıyla, bu ülkeler için iklim değişikliği geçim kaynaklarının kaybı anlamına gelmektedir. İklim değişikliği müzakerelerinde bir başka grubu oluşturan Küçük Ada Devletleri ise deniz seviyesinin yükselmesi sebebiyle yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır (Sağsen, 2015: 52). İklim değişikliği ve onun sebep olduğu yıkıcı felaketler, bu devletlerin varlığını tehdit eden bir güvenlik sorunudur.

İklim Güvenliği

Detraz'ın iklim güvenliği olarak tanımladığı perspektif ise iklim değişikliğinin devlet güvenliği açısından değil, insan güvenliği açısından doğurduğu sonuçları incelemektedir (Detraz, 2011: 112). İnsan güvenliği yaklaşımı hem güvenliğin merkezine insanı alarak hem de insana yönelik tehditleri vurgulayarak, devleti temel referans nesnesi olarak benimseyen geleneksel güvenlik yaklaşımına meydan okumaktadır. Bunun yanı sıra, insan güvenliği kavramı, güvenliğin sağlanmasında devletin tekeline karşı çıkarak uluslararası aktörler ve sivil toplum kuruluşları gibi diğer paydaşlara da farklı roller vermektedir (Ovalı, 2012: 283). İklim değişikliğinin etkilerini ele alırken devlet güvenliğine ilişkin bir kaygıdan insan güvenliğine ilişkin bir kaygıya geçiş, iklim değişikliğinin yarattığı tehditlerden ziyade bireyler üzerindeki kırılmalara odaklanmayı ifade eder.

1994 yılında BM Kalkınma Programı (UNDP) insan güvenliği kavramını ortaya atarak, mevcut güç asimetrileri ve süreçlerinden kaynaklanan insani etkileri hafifletmek için, güvenliğin odağını devletlerden insanlara çevirmiştir. UNDP 1994 raporunun tanımlamasına göre güvenlik kavramı çok uzun süredir insanlardan çok ulus-devletlerle ilişkilendirilmiş, günlük yaşamlarında güvenlik arayan sıradan insanların meşru kaygıları unutulmuştur. Oysa birçok insan için güvenlik, sağlık sorunlarından, açlıktan, işsizlikten, suçtan, sosyal çatışmadan, siyasi baskıdan ve çevresel tehlikelerden korunmayı sembolize etmektedir. Çoğu insan için güvensizlik hissi bir savaş ile ilgili olmaktan ziyade günlük hayat kaygılarını içerir: güvenlik, bireyin kendisi ve ailesi için yeterince yiyecek bulabilmesi, güvenli bir işte çalışması, sokakta korkmadan yürüebilmesi, baskıcı bir devlet tarafından işkence görmemesi, cinsiyeti nedeniyle şiddet kurbanı

olmaması, dini ya da etik kimliği nedeniyle zulme uğramamasıyla ilgilidir. İnsan güvenliği silahlarla ilgili değil, insan hayatı ve onuru ile ilgili bir kavramdır (UNDP, 1994: 22-40). Dolayısıyla, insan güvenliğinde, güvenliğin referans nesnesi bireydir. İnsan güvenliği, tehditlerin de daha geniş bir şekilde anlaşılmasını gerektirir ve bu bakış açısında güvenliğe yönelik tehditler gıda ve sağlık güvenliği, çevresel, kişisel, toplumsal, ekonomik ve siyasi güvenlikle ilgili olabilir. İnsan güvenliğini sağlamak, küresel bir nükleer savaş tehdidinden ziyade uyuşturucu, yaygın hastalık, iklim değişikliği, yasa dışı göç, terörizm, küresel yoksulluk gibi uluslararası sınırları aşan tehditlere yanıt vermek anlamına gelmektedir (UNDP, 1994: 24).

İklim değişikliği, insan güvenliğine doğrudan bir tehdit olarak insanların yaşama ve hayatta kalma imkanlarını olumsuz yönde etkilemektedir. İklim değişikliğini insan güvenliği bakış açısıyla inceleyen araştırmacılar çevre ve güvenlik arasındaki ilişkiyi bireylerin veya toplumların refahına odaklanarak tartışmanın gerekliliğini vurgulamışlardır. Örneğin, Ken Booth (1991), Norman Myers (1993) ve Simon Dalby (2002) çevresel bozulmanın bireysel ve küresel güvenlik üzerindeki etkilerine odaklanarak, devlet merkezli ulusal güvenlik kavramından uzaklaşmış, güvenlik ve çevre ilişkisinde insani boyutu merkeze alan yeni bir bakış açısı önermişlerdir.

İnsan güvenliği, “günlük risklerle uğraşan insanları dinleyerek anlaşılabilir bir şeydir” ve güvenlik risklerine devletlerin değil de insanların perspektifinden bakıldığında ekonomik, gıda, sağlık, çevre, politik, kişisel ve toplumsal güvenliğinin iç içe olduğu görülebilir (Atienza, 2015: 462; Kronsell, 2018: 733). Bu nedenle, insan güvenliğini bir başlangıç noktası olarak kabul etmek farklı bireylerin iklim olayları, riskler ve tehditlerden nasıl farklı şekilde etkilenebileceğini ve bu etkilerin cinsiyete dayalı sonuçlarını anlamaya yardımcı olabilir.

2. KADINLAR, BARIŞ, GÜVENLİK VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

KBG gündemi, BMGK'nin 2000 yılında kabul ettiği ve insan güvenliğini merkezine alan (Cohn vd., 2004: 235) 1325 sayılı kararı ve bu kararı takip eden dokuz karar³ üzerine kuruludur. KBG gündemi içinde 1325 sayılı kararın önemli bir yeri bulunmaktadır. BMGK'nin 1325 sayılı kararı, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasında toplumsal cinsiyet eşitliğinin önemini ilk kez kabul eden karar olup, çatışma ve savaşların kadınlar üzerindeki etkisi ve kadınların

³ BM Güvenlik Konseyi Kararları: 1325 (2000), 1820 (2008), 1888 (2008), 1889 (2009), 1960 (2010), 2106 (2013), 2122 (2013), 2242 (2015), 2467 (2019), ve 2493 (2019). Bu kararlara ek olarak, Kadın, Barış ve Güvenlik gündeminin dışında kalan BMGK'nin 2538 sayılı kararı da ağırlıklı olarak barışı koruma görevlerindeki kadınları ele almaktadır.

çatışma önleme ve barış inşasında oynaması gereken ve halihazırda oynadığı önemli role odaklanmaktadır. Karara göre kadınların barış süreçlerine tam katılımı, toplumsal barış ve istikrarın sağlanması ve sürdürülmesinin her yönü için önemlidir. Karar, tüm aktörleri kadınların ulusal ve uluslararası yapılara katılımını artırmaya ve toplumsal cinsiyet perspektiflerini BM'nin tüm barış ve güvenlik çabalarına dahil etmeye çağırarak, çatışan tarafların kadınları ve kız çocuklarını her türlü toplumsal cinsiyete dayalı şiddetten, tecavüz ve diğer cinsel şiddet türlerinden korumak için özel önlemler almaya davet etmektedir (BMGK, 2000).

KBG gündemi dört sütunlu bir yapı üzerine kurulmuştur. Bunların ilki ulusal, bölgesel ve uluslararası kurumlar da dahil olmak üzere karar alma süreçlerinin her düzeyinde çatışmanın önlenmesi, yönetimi ve çözümüne yönelik mekanizmalara, barış görüşmelerine, barış operasyonlarına, barış inşa süreçlerinin tüm aşamalarına kadınların katılımının artırılmasını amaçlayan "katılım" sütunudur. Bu sütun bağlamında, kadınların karar alma süreçlerinin her alanında katılımının artırılmasının çatışmanın önlenmesinde, barışın sağlanmasında ve kadınların şiddetten korunmasında etkili olacağı vurgulanmaktadır. İkinci sütun olan "koruma", savaşlar ve silahlı çatışmalar bağlamında kadınların her türlü şiddetten korunmasına odaklanır. KBG gündeminin üçüncü sütunu olan "önleme", kadına yönelik şiddetin önlenmesine yönelik stratejilerin geliştirilmesi, ulusal hukuk kapsamında kadın haklarının güçlendirilmesi ve yerel kadınların barış girişimlerinin ve çatışma çözüm süreçlerinin desteklenmesi üzerine kuruludur. Dördüncü sütun ise savaş ve şiddetten etkilenen kadınlara yönelik yardım ve iyileştirme çabaları ile bu kadınların topluma yeniden entegre olmalarına yönelik destekleyici politikaları içeren "yardım ve iyileştirme" sütunudur (Shepherd, 2018: 99-100).

İklim değişikliği KBG gündeminin içinde nasıl değerlendirilmektedir? BMGK, 2242 sayılı kararında KBG gündeminin uluslararası barış ve güvenlik ile ilgili tüm alanlarla kesişen bir konu olduğunu vurgulamış, böylece kadınların güvenliği ile ilgili her konuyu KBG gündeminin içine dahil etmiştir (BMGK, 2015). 2019 yılında BM Genel Sekreteri, KBG gündemi hakkındaki yıllık raporunda, iklim değişikliği ve çevresel bozulmanın kadınları ve kız çocuklarını orantısız bir şekilde etkileyen, sayısı artmakta olan karmaşık acil durumları daha da şiddetlendiren küresel bir tehdit olduğuna dikkat çekerek toplumsal cinsiyet, iklim değişikliği ve çatışma arasındaki bağlantıyı ortaya koyan daha iyi analizlere, somut ve acil eylemlere ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir (BMGK, 2019c: par.18). Dolayısıyla, küresel iklim değişikliği ve KBG gündemi genellikle birbirlerinden ayrı, bağımsız konular gibi görülse de güvenliğin değişen bağlamı, iklim

değişikliğinin 'cinsiyetli' bir güvenlik meselesi olarak kabul edilmesini gerektirmektedir.

İklim değişikliğinin kadınların güvenliği üzerine etkisi, konunun hem güvensizlik ve şiddetten korunma hem de güvenliğin inşası olarak ele alınmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla ister devletlere ve uluslararası sisteme ister insan güvenliğine yönelik bir tehdit olarak ele alınsın, KBG gündemi iklim değişikliğini göz önüne almak zorundadır. Buradan hareketle, aşağıda ilk olarak iklim değişikliğinin kadınlara yönelik şiddet ile ilişkisi KBG gündeminin koruma sütunu bakımından ele alınacak, daha sonra kadınların barış inşa süreçlerine katılımlarını vurgulayan 'katılım' sütununa değinilecektir.

Kadınlara Yönelik Şiddet ve İklim Değişikliği

Uluslararası İlişkiler literatürüne 1990'lardan itibaren girse de insan güvenliği kavramının temelleri 1960'larda Johan Galtung'un yapısal şiddet tanımlamasında bulunabilir (Galtung, 1969). Galtung, insanların ve toplumların güvenlik problemlerini ve barışı, bu aktörlerin içinde buldukları yapısal çerçeve bağlamında açıklamaktadır. Yapısal şiddet, failin görünür olmadığı ancak ekonomik, siyasi ve sosyal yapıların belirli grupların gelişimini veya temel ihtiyaçlarını göz ardı etmesi ve onlara zarar vermesidir. Galtung'a göre yapısal şiddet "sessizdir, göstermez; [...] etrafımızdaki hava kadar doğal görülebilir" (1969: 173). Yapısal şiddet kavramı, feminist güvenlik anlayışını şekillendiren temel unsurlardan birisidir. KBG gündeminin temeli olan feminist güvenlik, toplumsal cinsiyete dayalı güç ilişkilerinden kaynaklanan ve genellikle fark edilmeyen, doğal kabul edilen kadınlara yönelik şiddete dikkat çeker (Stokes, 2015: 49). Yapısal şiddet kavramından doğan bir başka kavram olan 'yavaş şiddet' ise uzun vadeli kirlilik, iklim değişikliği veya nükleer serpinti gibi "yavaş yavaş gelişen çevresel felaketleri" içermektedir (Nixon, 2011: 2-3). Toplumsal cinsiyete dayalı güç ilişkileri gibi, şiddet olarak algılanmayan yavaş şiddet de Galtung'un belirttiği gibi kişinin/toplumların potansiyelinin kısıtlanmasını temsil etmektedir (1969: 168). Yavaş şiddet herkesi aynı şekilde etkilemez; bazılarının daha iyi bir hayat yaşamasının engellerken daha fazla ayrıcalığa sahip olanlar yavaş şiddetten korunabilir. Dolayısıyla, yavaş şiddet süreçleri olarak ifade edilen iklim değişikliği ile kadınların güvenliği arasındaki bağı ortaya koymak için insan güvenliği perspektifinden yola çıkmak gerekmektedir (Kronsell, 2018: 731).

KBG gündeminin koruma sütununda temel aldığı ilkeler, BMGK'nin 1325 sayılı kararının önsözünde ve 6, 8, 9 ve 10. maddelerinde belirtildiği şekliyle, kadınların ve kız çocuklarının insan haklarının korunmasını teşvik etmek ve çatışmayla bağlantılı cinsel şiddet de dahil olmak üzere barış, çatışma ve kriz

bağlamlarında her türlü toplumsal cinsiyete dayalı şiddetten kadınları ve kız çocuklarını korumaktır (BMGK, 2000). 1325 sayılı karar, kadınların savaşlarda ve silahlı çatışmalarda yaşadıkları şiddetin, kararları üye devletleri bağlayıcı BM Güvenlik Konseyi'nin gündemine dahil edilmesi açısından oldukça önemli bir dönüm noktasıdır (Cohn, 2004: 8). 1325, hak temelli bir söyleme sahiptir ve kararın giriş bölümü kadınların çatışmalar süresince ve sonrasındaki haklarını koruyan uluslararası insancıl hukuk ve insan hakları hukukunun tamamen uygulanması gerekliliğinin altını çizer. 1325 sayılı karar kadınların korunmasını kadınların çatışma çözümü ve barış süreçlerine tam katılımlarıyla ilişkilendirirken, 1820, 1888 ve 1960 sayılı kararlar kadınların korunmasını silahlı çatışmalarda cinsel şiddetten korunmaya indirgemektedir (Shepherd, 2018: 103-104). Bu kararlar kadınları daha edilgen ve pasif kurbanlar olarak ele alırken, BMGK'nin 1889, 2106, 2122 ve 2493 sayılı kararları korumayı katılımla ilişkilendirerek, sadece kadınların korunmasına odaklanmanın değil, aynı zamanda kadınların barış inşasında güçlendirilmelerinin önemine vurgu yapmaktadır (Shepherd, 2018: 105). İklim değişikliğinin uluslararası güvenliğe yönelik bir tehdit olduğunu belirten BMGK'nin 2242 sayılı kararı ise korumaya sadece bir kere ve net olmayan bir şekilde değinerek korumaya ve insani yardım programlarına erişimde toplumsal cinsiyet hususlarını entegre etmenin önemini kabul etmektedir (BMGK, 2015: par.16).

İklim değişikliğinin çatışmaya ve çatışma kaynaklı cinsel şiddete yol açtığı durumlarda KBG gündeminin koruma sütununun iklim değişikliği ile bağlantısı kolayca kurulabilir. Örneğin, iklim krizi Nijerya'da tarımla uğraşan yerleşik topluluklar ve göçer hayvancılıkla uğraşan kabileler arasında çatışmaya neden olmaktadır. Kıt su kaynakları nedeniyle göçer hayvancılar ve yerleşik çiftçiler arasındaki hayata kazanma mücadelesine grupların birbirini caydırmak için kadınlara yönelik cinsel şiddeti kullanması da eklenmiştir. İklim değişikliği çatışmaları tetikledikçe, kadınlar ve kız çocukları, çatışmayla bağlantılı cinsel şiddete daha fazla maruz kalmaktadır. Diğer yandan, kaynak kıtlığı, kaynakları kontrol edenlerin cinsel iltimas talep ederek konumlarını kötüye kullanmaları için de fırsatlar yaratmaktadır (DPPA, 2022: 8).

Toplumsal cinsiyete dayalı güç ilişkileri, kadınların karar alma süreçlerine sınırlı katılımına, bilgiye, üretim kaynaklarına ve finansal kaynaklara sınırlı erişimlerine ve hareketlerinin kısıtlanmasına neden olmaktadır. Birçok toplumda kadınlar, ev halkının beslenmesinde ve aile bireylerinin bakımında birincil rol oynamaktadır. İklim değişikliği ve çevresel bozulma, toplumsal cinsiyet rollerinin kadınların imkânlarını ciddi şekilde kısıtladığı yerlerde cinsiyetçi iş bölümü ile birleşerek kadınlar için ek ev içi yükler ortaya çıkarmakta ve kadınların ev işlerini tamamlamaları için gereken süreyi artırmaktadır (Smith, 2022: 7). Örneğin,

cinsiyete dayalı iş bölümünün bir sonucu olarak düşük gelirli ve kırsal kesimdeki kadınlar genellikle su toplamaktan, yiyecek tedarik etmek ve üretmekten, ısıtma ve yemek pişirmek için yakacak tedarik etmekten sorumludur. Doğal kaynaklara bağımlılık cinsiyetçi iş bölümü ile birleşince, kaynakların azalması kadınları ve kız çocuklarını bunları bulmak için evlerinden daha uzaklara gitmeye zorlamakta, kadınları ve kız çocuklarını cinsiyete dayalı şiddete karşı daha fazla savunmasız bırakmaktadır (Smith vd., 2021: 7). İklim değişikliğinin getirdiği artan iş yükü, kadınlar ve kız çocuklarının eğitim veya gelir getirici diğer faaliyetlere ayrabilecekleri zamanı da sınırlamaktadır. İklim değişikliğinin, çatışmanın ve afetlerin sebep olduğu ekonomik güvensizlik ailelerin çocuklarını okulda daha az tutabilmeleri anlamına gelmektedir, bu da kız çocuklarını erken evliliğe karşı daha savunmasız hale getirmektedir. Kuraklık, sel ve doğal afetler aileleri besi hayvanı veya yiyecek karşılığında kızlarını erken yaşta evlendirmeye yöneltmekte, erken yaşta evlilikler ve başlık parası uygulamalarının birer hayatta kalma taktiği olarak kullanılması iklim değişikliği ile yaygınlaşmaktadır (DPPA, 2022: 9; Tanyag ve True, 2019: 33). Erken yaşta ve zorla evlilik, kadınların kaynaklara erişiminin ve bunlar üzerindeki kontrolünün kabul edilmemesi, ev içi cinsel şiddet, kadınların ve kız çocuklarının geçim kaynaklarına, eğitime, sağlığa ve haklara ulaşımını engellemektedir. BM Kadınlara ve Kız Çocuklarına Yönelik Şiddet Özel Raportörü, 2022 raporunda iklim değişikliği ve biyolojik çeşitlilik kaybının, kadınlara ve kız çocuklarına yönelik cinsiyete dayalı her türden şiddeti artırdığını ve bu durumun ayrımcı hukuk sistemleri, yönetim yapıları ve eşitsiz güç dağılımı ile daha da kötüleştiğini belirtmektedir (The UN Special Rapporteur on violence against women and girls, its causes and consequences, 2022: par.23).

İklim değişikliği, toplumun kabul ettiği toplumsal cinsiyet rollerini kimi zaman dönüştürmekte kimi zaman da bu yapı içinde yeni gerilimlere neden olmaktadır (Ide vd., 2021: 47). İklim değişikliği nedeniyle tarım topraklarının, hayvanların ve diğer varlıkların kaybı, geçim kaybına neden olabilmekte ve erkeklerin bir evde veya topluluktaki temel ekmek kazanan olarak tanımlanan toplumsal cinsiyet rolünü etkileyebilmektedir (Smith, 2022: 13). Değişen çevresel koşulların erkeklerin bir evde veya toplulukta temel geçim sağlayıcı olarak hareket etme becerilerini etkilediği durumlarda, aile içi şiddetin yaygınlığının arttığı ortaya koyulmuştur. Örneğin, Pakistan'da, aşırı selden kaynaklanan hasarın yol açtığı gelir kaybı (UNEP, UN Women, DPPA ve UNDP, 2020: 36) veya Meksika'da kuraklığın neden olduğu gelir kaybı (Ide vd., 2021: 46) erkeklerin ekmek kazananlar olarak belirlenen rollerini yerine getirmelerini engellemiş; toplumsal sorumluluklarını yerine getirememeye bağlantılı kaygı ve hayal kırıklıkları aile içi şiddet vakalarında artışa yol açmıştır. Pakistan'da pek çok kadından, hanelerin su güvenliğini etkileyen kuraklığa rağmen ev işlerini sorunsuz bir şekilde yönetmeye

devam etmeleri beklenmiş, kadınlar, hiçbir kaynak olmadan aile bireylerinin bakımına ve ev işlerine devam etmeye çalışmışlardır. Ancak kadınlar ya evdeki mevcut suyu yönetemedikleri ya da yeni kaynaklar bulmak için dışarı çıkarak toplumsal normları çiğnedikleri için aile içi şiddetin fiziksel biçimlerine maruz kaldıklarını açıklamışlardır (UNEP, UN Women, DPPA ve UNDP 2020: 36).

Erkeklerin evin dışında çalışarak evin geçimini sağladığı, kadınların ise ev içi rolleri gerçekleştirerek özel alanla sınırlı kaldığı geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri de kadınların ve erkeklerin iklim değişikliğinden farklı etkilenmesine ve farklı çözümler üretmelerine neden olmaktadır. Sudan'ın Kuzey Kordofan eyaletinde hayvancılıkla geçinen göçer topluluklar üzerinde yapılan bir araştırma, göçer toplulukların göç rotalarının ve otlakların iklim değişikliği, tarımın makineleşmesi ve çatışmalar nedeniyle bozulduğunu, erkeklerin hayvanları otlatmak için mera arayışına devam ederken kadınların ise köylerde kaldığını ortaya koymuştur. Erkekler hareket halinde olmaya devam ederken köylerde kalan kadınlar ailenin geçimini sağlamak için geçim kaynaklarını farklılaştırmak zorunda kalmış, erkekler ise zaten güvensiz olan göç rotalarındaki otlak arayışına devam etmişlerdir (UNEP, UN Women, DPPA ve UNDP, 2020: 30). Erkeklik normları ve 'ekmek kazanan' rolü, erkekleri riskli alanlarda hayvanları otlatmayı üstlenmeye, kaynakların azalması nedeniyle tarım alanlarını veya hayvancılığı bırakıp kente giderek iş aramaya veya geçim kaynaklarını korumak amacıyla silahlı örgütlere katılmaya zorlamaktadır. Toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünü üreten normlar ve güç yapıları, kadınların ve ailelerinin dayanıklılığını artırma fırsatlarını ise sınırlayabilmektedir. Kadınlar gelir elde etmelerini, toprak sahibi olmalarını, krediye ve ekonomik kaynaklara erişmelerini engelleyen katı toplumsal cinsiyet normlarıyla başa çıkmak zorunda kalmaktadır. Kaynakların ve fırsatların eksikliği, kadınların geçim kaynaklarını çeşitlendirmesini ve temel hizmetlere (gıda, eğitim, sağlık vb.) erişmesini kısıtlamaktadır (Ide vs., 2021: 47).

Kuzeydoğu Nijerya'da yapılan araştırmalar, erkek olmanın ekmek kazanmak veya başlık parası vererek evlenmek gibi göstergelerinin artık gerçekleştirilemediği durumda farklı, militarize edilmiş bir erkeklik göstergesinin bir alternatif haline gelebileceğini göstermektedir. Geleneksel cinsiyet rollerine ve beklentilerine uyulamadığında, erkeklerin korunma, gelir ve adalet elde etmek için Boko Haram gibi gruplara katıldığı görülmektedir. Silahlı gruplar erkeklere gelir ve statü getirmekte, bu da evlenmek ve aile kurmak gibi toplumun kabul ettiği erkeklik statüsüne ulaşılmasını sağlamaktadır (Smith, 2022: 24). Diğer yandan, kadınlar da özellikle alternatif geçim seçeneklerinin yokluğu göz önüne alındığında, toplumun ataerkil normlarından kaçmak için silahlı gruplara katılmayı seçebilirler. Örneğin Çad'da hane halklarının ekonomik geçim

zorluklarının, çevresel değişime uyum sağlamada yaşanan zorlukların ve var olan toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin, kız çocuklarını ve kadınları onlara eğitim ve alternatif geçim kaynakları sunan ve yaşamlarında statülerini artıran silahlı gruplara katılmaya iten faktörler olduğu ortaya çıkmıştır (DPPA, 2022: 10).

Değişen iklim koşullarında ailenin geçimini sağlamaya devam etmek amacıyla göç eden erkeklere ek olarak kadınlar da iklim değişikliği nedeniyle zorunlu ya da gönüllü göç edebilirler. Dünya genelinde kadınların doğal ve ekonomik kaynaklar üzerinde sınırlı hakları olduğundan, çatışmalarda ya da afetlerde erkek aile üyelerini kaybeden kadınlar yüksek bir yoksulluk ve yerinden edilme riskiyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Göç veya zorla yerinden edilme, kadınların ve genç kızların cinsel şiddet ve insan kaçakçılığı kurbanı olma risklerini artırmaktadır (Smith, 2022: 9). Doğal afetler veya çatışmalar nedeniyle yerinden olma durumunda, var olan cinsiyete dayalı normlar ve eşitsizlikler, kadınların hareketliliklerini kısıtlamakta, hatta kadınların ölüm oranlarını artırmaktadır. Örneğin, 2004 Hint Okyanusu depremi ve tsunamisinde ölen kadınların sayısı erkeklerden dört kat fazladır. Hindistan, Sri Lanka ve Endonezya'da yapılan araştırmalar, kadınların ölüm oranının yüksekliğini afet sırasında evde olmalarına neden olan cinsiyetçi iş bölümüne, dolayısıyla tsunami riskinden haberdar olmamalarına, bu konuda bilimsel bir bilgiye sahip olmamalarına, çocuklarını veya bakmakla yükümlü oldukları kişileri bırakmadıkları için yavaş kalmalarına, yüzmek ya da yükseğe tırmanmak gibi toplumsal cinsiyet rollerine uygun olmayan becerileri geliştirememelerine bağlamaktadır (Oxfam International, 2005: 2). Kadınların ve kız çocuklarının insan kaçakçılığı kurbanı olma riski yerinden edilme ve afetlerde %20 ila %30 arasındadır ve kadınlar ve kız çocukları ev içi işçiliği, cinsel istismar veya diğer organize suç şekilleri için kaçırılmakta, çocuklar ise cinsel istismara ek olarak farklı istismar şekillerine maruz kalmaktadır (The UN Special Rapporteur on violence against women and girls, its causes and consequences, 2022: par.30). Afetlerden sonra oluşturulan geçici yerleşimler ve kamplarda fiziksel güvenliğin olmaması, içme suyu ve sanitasyon dahil olmak üzere güvenli ve erişilebilir altyapı ve hizmetlerin olmaması da kadınlara ve kız çocuklarına yönelik toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin artmasına neden olmaktadır. Aile içi şiddet, erken ve/veya zorla evlilik, insan ticareti ve zorla fuhuşun da afetler sırasında ve sonrasında ortaya çıkma olasılığı daha yüksektir (CEDAW, 2018: par.5).

Sonuç olarak, insan güvenliği perspektifi, iklim değişikliğinin kadınların hayatını hem ani gelişen afetler, çatışmalar ve zorla yerinden edilme şeklinde etkilediğini, hem de kadınların sadece kadın oldukları için yaşadıkları toplumsal cinsiyete dayalı şiddeti (aile içi şiddet, cinsel şiddet, ekonomik ve psikolojik şiddet, erken yaşta ve zorla evlilikler gibi) artırdığını görmemizi sağlamaktadır. Yerinden

edilme, sağlık riskleri ve gıda güvensizliği gibi insan güvenliğine yönelik iklim değişikliğiyle ilgili tehditler, çatışmayla bağlantılı toplumsal cinsiyete dayalı şiddete ilişkin geleneksel kavramların dışında kalsa da kadınların mevcut yüklerini artırmakta ve kriz öncesinde yerleşmiş cinsiyet eşitsizliğini şiddetlendirmektedir. Bu nedenle, iklim değişikliğinin neden olduğu ve kadınları cinsiyetleri nedeniyle etkileyen şiddetin her türü KBG gündeminin koruma sütunu içinde değerlendirilebilir.

İklim Güvenliği, Kadınlar ve Barış İnşası

Kadınların iklim değişikliğinden nasıl etkilendiğini görmek önemli olsa da sadece bu kırılma noktasına vurgu yapmak eşitsizliklerin kaynağı olan yapısal şiddeti devam ettirme riskini taşımaktadır. Kadınları yalnızca iklim krizinin etkilerinden korunmaya muhtaç kurbanlar olarak resmetmek, toplumsal cinsiyete dayalı güç ilişkilerini depolitize etmekte ve konuyu KBG gündeminin dört sütunundan sadece biri olan 'koruma' ayağına hapsederek katılım ve önleme ayaklarında elde edilebilecek potansiyeli bir kenara bırakmaktadır (Papworth, 2021).

Kadınlar kriz zamanlarında hane halkının geçimini sağlayan, iklim değişikliğinin etkileri ile başa çıkma ve değişikliğe uyum sağlama çabalarında ve çatışmalar sonrasında barış inşasında etkili olan önemli aktörlerdir ve bu bağlamlarda kayda değer bir aracılık sergilemektedir (Ide vd., 2021: 45). Örneğin, iklim değişikliği nedeniyle kadınların artan bakım yükü, kimi durumlarda kadınların eşitsiz toplumsal cinsiyet ilişkilerinin ötesine geçebilmelerini sağlayan bir özgürlük alanı yaratmaktadır. Erkeklerin göç ettiği, öldüğü veya silahlı gruplara katıldığı durumlarda kadınlar, bir yandan artan iş yüküne maruz kalırken diğer yandan da hane halkı karar vericisinin sorumluluğunu üstlenmektedir (Smith, 2022: 15). Sudan'da kadınların hane halkını hayatta tutabilmek için kısa vadede tüketim alışkanlıklarını değiştirdiği, bilmedikleri gıdaları yetiştirmek ve erişebildikleri gıdanın besleyici değerini artırmak için geleneksel-yerel-doğal bilgileri kullandıkları, bu bilgiyi paylaşmak, öğrenmek ve ürünlerini çeşitlendirmek amacıyla sosyal ağlar geliştirdikleri, uzun vadede ise kuraklığa dayanıklı mahsullerin ekimine geçtikleri, kuraklık durumunda toplam mahsul kıtlığı riskini azaltmak için birlikte ekim ve karma çiftçilik yaptıkları, haşere kontrolü ve su arıtma konusunda yerel bilgilerle hareket ettikleri, hatta geçim kaynaklarını da küçük ölçekli ticaret ile destekledikleri ortaya konmuştur (Smith, 2022: 15; Ibnouf, 2011: 227). Kenya'da yapılan çalışmalar, kadınların iklim değişikliği kaynaklı yoksulluk nedeniyle erkek sektörü olarak kabul edilen balıkçılığa yöneldiklerini, yetiştirdikleri ürünleri farklılaştırarak geçim kaynaklarını çeşitlendirdiklerini, hatta gruplar halinde ticarete yönelik üretim yaparak kazanç elde ettiklerini, bu kazancı da daha büyük işletmeler kurabilmek

için ya da topluluklarındaki hasta ve yaşlıları desteklemek için kullandıklarını belirtmektedir (Smith, 2022: 15-16; Yongo vd., 2010: 31).

Toprağa dayalı üretimde kadınlar yerel bilginin kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlayan önemli araçlardır. Oysa, dünyanın birçok yerinde ailenin beslenmesinden sorumlu olan kadınlar, üzerinde yaşadıkları ve çalıştıkları toprağın sahibi değildir. Tüm dünyada çalışan kadınların dörtte biri tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörlerinde çalışmakta ve bu alanlar düşük gelirli ve alt-orta gelirli ülkelerde kadınlar için en önemli istihdam sektörü olmaya devam etmektedir. Buna rağmen, bölgesel farklılıklar bulunsa da tüm dünyada tarımsal arazi sahiplerinin yüzde 13'ünden azı kadındır.⁴ Toprak sahipliği, üretimde karar vericilik anlamına geldiği için tarımsal üretimde iklim değişikliğine uyumlu değişiklikler yapılmasına, örneğin kuraklığa dayanıklı ya da tuzlu suda büyüeyebilen ekinler ekilmesine imkân vermektedir. Toprak mülkiyetinin olmaması ise kadınların sosyal ve ekonomik risklerini artırdığı gibi iklim değişikliğine uyum sağlama kapasitelerini de azaltmakta, kadınların arazi ve doğal kaynaklarla ilgili çatışma çözme süreçlerine katılımlarını ve çatışma sonrası istişare süreçlerine dahil olmalarını engellemektedir (DPPA, 2022: 6).

Kadınların toprak sahipliği oranları oldukça düşük olsa da üzerinde üretim yaptıkları toprağı iklim değişikliğine karşı koruyan veya büyük şirketlerin endüstriyel tarım politikalarına karşı çıkanlar ağırlıklı olarak kadınlardır (DPPA, 2022: 7). Endüstriyel tarım, otlatma ve ormancılığın hızla yaygınlaşması tarım arazilerinin bozulmasına neden olurken, kırsal topluluklar ve küçük çiftçiler başta olmak üzere çoğunluğu kadın olan 3,2 milyar kişi bu durumdan etkilenmektedir (CSW, 2022: par.7). Özellikle kırsal kesimlerde kadınlar, tohum çeşitliliği ve sürdürülebilirliği, gıda döngüsü ve güvenliği, yem bitkileri, hayvancılık, ormancılık ve diğer birçok üretim ve toplumsal yeniden üretim aracından sorumludur. Kadınların bu görünmeyen emeği, aynı zamanda büyük tarım şirketlerinin dayattığı tek tür bitki yetiştirmeye karşı verilen bir biyoçeşitlilik mücadelesidir (Hazar Kalonya, 2021: 452).⁵

Kadınların şiddetten korunması ve barış süreçlerine katılımları, KBG gündeminde eşit derecede öneme sahiptir. BMGK'nin 1820, 1889 ve 2122 sayılı kararları çatışmaların önlenmesi ve çözümünde ve barışın inşasında kadınların önemli rolünü yeniden teyit ederek, barış ve güvenliğin sürdürülmesi ve geliştirilmesine yönelik tüm çabalara ve karar alma süreçlerine kadınların eşit ve tam katılımlarının ve çatışmaların önlenmesi ve çözümüne ilişkin karar alma

⁴ Kadınların toprak sahipliği hakları ile ilgili olarak bkz. Gender and Land Rights Database (t.y.).

⁵ Türkiye'de kadınların 2009-2019 yılları arasında gerçekleşen 625 çevre hareketlerinde %73 oranında ön planda yer aldığı/görünür olduğu bulunmuştur (bkz. Hazar Kalonya, 2021: 459).

süreçlerindeki rollerinin önemine dikkat çekmektedir (BMGK, 2008, 2009b, 2013b). BMGK'nin 1889 sayılı kararının giriş bölümünde, kadınların barış süreçlerinin tüm aşamalarında yeterince temsil edilmemesine dikkat çekilmiş, bunun nedeni olarak da kadınlara yönelik şiddet ve yıldırma, güvenlik ve hukukun üstünlüğünün olmayışı, kültürel ayrımcılık ve damgalama, kadınlara yönelik aşırı veya fanatik görüşlerin yükselişi ve kadınların eğitime erişim eksikliği gibi faktörler sayılmıştır (BMGK, 2009b). 2106 sayılı karar, kadınların ve kadın örgütlerinin cinsel şiddeti önlemedeki önemli rolünü vurgulamaktadır (BMGK, 2013a: par.11). 2122 sayılı karar, BM misyonlarının yetkilerini oluştururken ve yenilerken, toplumsal cinsiyet eşitliğinin teşvik edilmesi ve çatışma ve çatışma sonrası durumlarda kadınların güçlendirilmesine ilişkin hükümlerin dahil edilmesi ve daha fazla kadına bu süreçlerde verilmesi gerekliliğini belirtirken, seçim hazırlıkları ve siyasi süreçler, silahsızlanma, seferberliğin sona ermesi ve yeniden entegrasyon programları, güvenlik sektörü ve yargı reformları gibi çatışma sonrası yeniden yapılanma süreçlerine kadınların katılımının teşvik edilmesi gerekliliğini belirtmektedir (BMGK, 2013b: par.4). 2242 sayılı karar ise iklim değişikliğini "barış ve güvenliğin değişen bağlamı" içinde tanımlarken kadınların ve kadın örgütlerinin terörle mücadele çabalarına katılımlarının gerekliliğine değinmektedir (BMGK, 2015: par.13).

Barış süreçleri üzerine yapılan araştırmalar, kadınların barış süreçlerine anlamlı bir şekilde dahil edilmesinin, ulaşılması ve uygulanması daha muhtemel ve daha uzun ömürlü anlaşmalarla sonuçlandığını ortaya koymaktadır (O'Reilly vd. 2015: 5). Kadınların barış ve güvenliği ele alan politika ve programların oluşturulmasına katılımı, kendilerini doğrudan ilgilendiren konuların ele alınma olasılığını artırmaktadır. Georgetown Kadın, Barış ve Güvenlik Enstitüsü'nün 170 ülkede kadınların durumunu ölçen 2021-2022 Küresel Kadın, Barış ve Güvenlik Endeksi raporu, Endekste daha iyi puan alan ülkelerin aynı zamanda daha barışçıl, istikrarlı ve iklim değişikliğinin etkileri ile mücadeleye daha hazırlıklı olduğunu (GIWPS, 2021: 18) ve çevreyi korumaya öncelik verdiklerini ortaya koymaktadır (GIWPS, 2021: 18, 50). İklim değişikliğinin bir güvenlik tehdidi olduğu göz önüne alındığında, Endekste daha iyi puan alan ülkelerin iklim değişikliğine karşı daha az savunmasız olduklarını ve iklim değişikliğinin etkilerine karşı daha hazırlıklı olduklarının bulunması iklim, güvenlik toplumsal cinsiyet eşitliği konularının iç içe geçmişliğini de vurgulamaktadır. Dolayısıyla barış ve güvenlik ile ilgilenen KBG gündeminin silahlı çatışmadan daha yaygın bir güvensizlik kaynağı olan iklim değişikliğinin etkilerini de içermesi gerekmektedir.

İklim değişikliğinin uluslararası politikada yarattığı bir gerçeklik, sürdürülebilir bir barış inşa etme girişimlerinin günümüzde iklim değişikliğini de

göz önüne alması gerektiği ve bu nedenle çok daha zorlu hale geldiğidir. Cohn ve Duncanson'ın (2020: 11) ifade ettiği gibi barış inşası, çatışmanın bitiminde iş ve geçim kaynaklarının yeniden sağlanmasını gerektirirken, iklimin değişmesi geleneksel geçim kaynaklarını yok etmiş olabilir. Barış inşası, toprak reformu ve savaş kayıplarının yerine konulmasını ele almayı gerektirirken, iklim krizi geçim kaynaklarını sürdürmek için gerekli olan mevcut arazilerin kalitesini ve miktarını azaltmakta ve insanları topraklarını terk etmeye zorlamaktadır. Dahası, barışı inşa ederken gerekli olan mali, idari ve insan kaynakları ülkeler çatışma sonrasında kuraklık, sıcak hava dalgaları, kasırgalar, seller, bulaşıcı hastalıklar, gıda güvensizliği ve yerinden olmanın neden olduğu insani krizlerle başa çıkmaya çalıştıkça daha da kıt hale gelecektir.

Kadınların iklim değişikliğinin etkilerini hafifletecek ve toplumsal uyumu yeniden inşa edecek barış süreçlerine katkıları ise çeşitli şekillerde olabilir. İlk olarak, pek çok toplumda, kadınların evleri ve/veya toplulukları için su ve yiyecek sağlanmasından sorumlu olması onlara kaynakların yönetimine ilişkin benzersiz deneyim, bilgi ve iç görü sağlamaktadır. Kadınlar genellikle doğal kaynaklarla, toprakla ve tohumlarla ilgili bilgi sahibidir ve hem ev-içi hem de ev-dışı toplumsal rolleri aracılığıyla bu bilgilerini çevre korumayı veya doğal afetlerden sonra toplumun yeniden inşasını düzenleyecek şekilde kullanabilirler. Bu bağlamda uyumsuzluk çözümü ve barış inşasında yapılması gereken, kadınların bakış açılarının yerel, ulusal ve uluslararası barış süreçlerine dahil edilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınların insan hakları konularının bu süreçlerde göz önüne alınmasıdır. Kadınların, yerli halkların ve kenarda kalan tüm grupların bu tür mekanizmalara ve çabalara katılımını sağlamak, iklimle ilgili risklerin yerel topluluklar üzerindeki etkisini azaltmaya yardımcı olmaktadır (Tanyag ve True, 2019: 40-41).

Kadınların iklim krizi ile ilgili çatışmalarda çözüm süreçlerine katılmasının bir örneği Yemen'de görülebilir. Yemen'de yıllarca süren çatışma, ekonomik gerileme ve doğal kaynaklara erişilememesi geniş kapsamlı insani etkilere neden olmuştur. Mevcut krizin bir parçası olarak, ülkenin su, sanitasyon ve hijyen altyapısının büyük bir kısmı zarar görmüş, bu durum insani ihtiyaçları derinleştirirken, giderek azalan su kaynaklarına ilişkin çatışmaları da artırmıştır (FAO, 2021: 53). BM Gıda ve Tarım Örgütü, Uluslararası Göç Örgütü ve BM Barış İnşa Fonu, kadınların doğal kaynakların yönetimini güçlendirici bir proje başlatarak kadınların kırsal alanlardaki su ihtilafının çözümünde geleneksel olarak oynadıkları rolü kurumsallaştırmaya çalışmıştır. Proje, kadınların çatışma çözmedeki rollerinin kendi topluluklarında kabul görmesini ve resmi olarak tanınmasını sağlamak için su kullanıcı derneklerinin oluşumunu desteklemiştir. Bu derneklerin kurullarında kadınlara yüzde 30'luk kota sağlanmış ve her kurulda

çatışma çözüm komiteleri kurularak iki kadın ve iki erkek komite üyesi yapılmıştır. Sonuç olarak, kadınlar topluluk çatışmalarının ele alınmasında aktif bir rol üstlenmiş ve çatışma çözüm mekanizmalarına liderlik etmişlerdir (FAO, 2021: 53).

Bir başka yöntem, kadın sivil toplum kuruluşlarını ve ağlarını ve yerel çevre savunucularını barış sürecine dahil etmektir. Sivil toplum, iklim değişikliğine karşı dayanıklılık oluşturmak ve iklim kaynaklı gerilimleri azaltmak için gerekli olan topluluk ihtiyaçları ve öncelikleri hakkında derin bilgiye sahiptir. İklim, barış ve güvenlik konularında mevcut kadın sivil toplum gruplarını belirlemek, desteklemek ve onlarla ortaklık kurmak, iklime ve toplumsal cinsiyete duyarlı çatışma önleme ve barış inşasını ilerletmeye yönelik girişimlerin geliştirilmesinde bilgi sağlamak için iyi bir başlangıç noktası olabilir. Tanyag ve True (2019), otoriter yönetim nedeniyle demokrasinin kısıtlandığı ve siyasi katılımın sınırlı olduğu toplumlarda çevre ve iklim değişikliği ile ilgilenen yerel ve uluslararası sivil toplum girişimlerinin afetlere hazırlık, afet önleme, iklim değişikliğine uyum gibi konularda yerli halklarla iç içe politikalar oluşturarak bir demokrasi kültürü yarattığını ifade etmektedir (Tanyag ve True, 2019: 41). Kadınların geleneksel olarak kamusal alandaki rollerinin sınırlı olduğu topluluklarda da kadın örgütleri, kadınların iklim değişikliğine uyum, afetlerle mücadele, tarımsal üretim gibi konularda deneyimlerini paylaşmasını sağlarken, liderlik, aile içi şiddet, siyasette kadınların temsili gibi konularda farkındalığın artmasını sağlamaktadır. Sivil toplum inisiyatifleri içinde kadınların paylaştığı deneyimler, kadınların güvensizlik algılarının (iklim değişikliğinin yarattığı güvensizlik, aile içi şiddet, ekonomik güvensizlik, gıda güvensizliği vb.) birbiriyle ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Tanyag ve True, 2019: 39).

Aynı bakış açısından, iklim değişikliğini derinden hissedenden ancak karar alma süreçlerine dahil edilmeyen grupların (örneğin iklim krizleri ve afetler nedeniyle yerinden edilmiş kişilerin, çatışmalarda erkekleri ölen hane halklarının, cinsel şiddete uğramış kişilerin, gıda güvensizliği yaşayan grupların) çözüm süreçlerine aktif olarak katılımı, farklı perspektifleri içeren ve uzun ömürlü bir barış inşa süreci anlamına gelecektir. İnsan güvenliğine yönelik tehditler, bu grupların toplumsal güvensizliğini artırmakta ve karar alma süreçlerinin dışında kalmalarına neden olmaktadır. Kalıcı bir barış için bu güvensizliklerin barışın inşasında giderilmesi gerekir. Kadınlar da iklim değişikliğinin neden olduğu çatışma, afetler ve yerinden edilme nedeniyle, bu süreçler nedeniyle maruz kaldıkları cinsel şiddet ya da erken yaşta ve zorla evlilikler nedeniyle, artan iş yükü ya da topluluklarında içselleştirilmiş olan değersizlikleri nedeniyle karar alma süreçlerine dahil edilemiyor olabilirler. İnsan güvenliğini bir başlangıç noktası olarak alarak kadınların aktif katılımcılar olarak yer alacağı bir iklim barışını KBG gündemine

yerleştirmek, bireylerin iklim olayları, riskler ve tehditlerden nasıl farklı şekilde etkilendiğini, bu etkilerin nasıl cinsiyetlendirildiğini ve nasıl başka tehditler ve risklerle iç içe geçtiğini görmemizi sağlayabilir (Kronsell, 2018: 733).

CEDAW Komitesi'nin doğal afetler ve iklim değişikliğinin toplumsal cinsiyet boyutu ile ilgili olarak devletlerin sorumluluğunu vurguladığı 37 numaralı Genel Tavsiye Kararı (2018), taraf devletleri afet riskini azaltıcı ve iklim değişikliği ile ilgili tüm politikaları, yasal düzenlemeleri, plan, program ve bütçeleri ve tüm diğer ilgili faaliyetlerinde toplumsal cinsiyete duyarlı olmaya davet etmekte ve bu aktivitelerin insan hakları temelli prensiplere dayanması gerektiğini belirtmektedir (2018, par.26). Ayrıca, devletlerin iklim değişikliği ve afetleri önleme, etkilerini azaltma ve uyum sağlama süreçlerinde toplumsal cinsiyete duyarlı yatırım yapmak için gerekli koşulları yaratmaya ve bu süreçlere farklı kadın gruplarının eşit şekilde katılımını sağlamak konusunda sorumlu olduğunu belirtmektedir (2018, par.51). Ancak, kadınların iklim değişikliği ile ilgili uluslararası süreçlere resmi katılımı her zaman düşük olmuştur. Örneğin, kadınlar 1992 Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC) ve bunu takip eden Taraflar Konferanslarında (COP) resmi müzakereciler olarak yeterince temsil edilmemektedir. COP'lara katılan delegelerin cinsiyetlerine göre inceleyen IUCN 2015 Raporu, kadınların Sivil Toplum Kuruluşu (STK) delegeleri olarak erkekler ile neredeyse eşit sayıda temsil edildiğini, ancak STK temsilcisi kadınların sayılarının kendi ülkelerinin resmi delegelerinden çok daha fazla olduğunu belirtmektedir (IUCN, 2015: 15). 2022'deki COP27 iklim müzakerelerinde delegasyonların ortalama yüzde 34'ünden azı kadınlardan oluşurken katılan 110 dünya liderinden yalnızca yedisi kadın olmuştur (Keller, 2023). Dolayısıyla, kadınlar daha çok STK'lar aracılığı ile temsil edilmekte, ancak hükümetlerin söz sahibi olduğu müzakere masalarında kadınların sayısı düşük kalmaktadır. Üst düzey müzakerecilerin çoğu aynı zamanda kendi ülkelerindeki çevre ile ilgili karar verici pozisyonlardadır (çevre bakanı gibi); fakat dünya genelinde çevre ile ilgili bakanlıkların ve karar verici pozisyonların ancak yüzde 15'inde kadınlar bulunmaktadır (IUCN, 2021; Smith, 2022: 13). Oysa, daha fazla kadın parlamentere sahip ülkelerin çevre anlaşmalarını onaylamalarının olasılığının daha yüksek olduğu (Norgaard ve York, 2015: 512), yönetim kurullarında daha fazla kadın bulunan şirketlerin enerji verimliliğini artırma ve yenilenebilir enerji üretimine yatırım yapma konusunda proaktif hareket ettiği (USAID, 2018: 4), kadınların çevre ve koruma çabalarına anlamlı, görünür, tam ve etkili katılımının ve liderliğinin kadınların siyasi, ekonomik, sosyal ve kişisel güçlenmesini artırabileceğini çeşitli araştırmalarda ortaya konmuştur (IUCN, 2013: 15).

Tüm bu zorluklara ek olarak ve belki de hepsinden önemlisi KBG gündeminin barış inşa süreçlerinde uygulanmasının, iklim değişikliğinin etkilerini

de hafifletici şekilde olması gerektiğidir (Cohn ve Duncanson, 2020: 12; Kronsell, 2018: 734). Örneğin, çatışma sonrası ekonomik toparlanmaya ilişkin kararlar – istihdam, toprak reformu, altyapı– önceden var olan eşitsizlikleri yeniden üretmediği, kadınları da içerecek şekilde planlandığı gibi, aynı zamanda yerel üreticileri, küçük ölçekli üretim yapanları da dikkate almalı, iklim değişikliğine neden olan sektörleri öncelikle, inşa edilecek altyapı iklim değişikliğinin yaratacağı seller ya da aşırı sıcaklıklara dayanıklı olmalıdır (Cohn ve Duncanson, 2020: 12). Dolayısıyla, iklim değişikliği, KBG gündeminin ve feminist güvenliğin temel amacı olan çatışmanın önlenmesi için gerekli politikaların planlanması ve hayata geçirilmesi bakımından bulunmaz bir fırsat yaratmaktadır.

3. SONUÇ

Yaşadığımız antroposen çağında, iklim değişikliği daha önce düşünülmemeyen veya farkına varılmayan güvenlik tehditlerini ortaya çıkarmıştır. İklim değişikliğinin bir güvenlik tehdidi olarak yavaş yavaş uluslararası ilişkiler ve güvenlik çalışmaları literatüründe kabul gördüğü Soğuk Savaş sonrası dönemde, konu genellikle devletlerin güvenliğini ve uluslararası istikrarı bozan dışsal bir faktör, bir ‘tehdit çarpanı’ olarak algılanmıştır. Bununla birlikte, iklim değişikliğinin etkilerini bir dış tehdit olarak anlamak ve bu tehdide geleneksel yöntemlerle yanıt vermek, iklim değişikliğinin güvenliğin çeşitli boyutları üzerindeki birbiriyle bağlantılı etkilerini ele almakta başarısız olmaktadır.

Bu makalede, iklim değişikliğinin insan güvenliği boyutu ele alınmıştır. İnsan güvenliği, bireylerin iklim değişikliğine uyum kapasitelerinin kendilerinden bağımsız sosyal, politik ve ekonomik faktörler tarafından şekillendirildiğini öne sürer. Yoksulluk, ayrımcılık ve ekonomik fırsatlara kısıtlı erişim, toplumsal cinsiyet eşitsizliği bireylerin iklim değişikliğinden farklı şekillerde etkilenmelerine neden olmakta ve iklim değişikliğinin etkilerine uyum sağlamaları için gereken kapasiteyi farklılaştırmaktadır. Çatışmalar, iklim değişikliğinin neden olduğu insan güvensizliğini daha da şiddetlendirebilir; iklim değişikliği de çatışma olasılığını etkileyebilir veya çatışmanın dinamiklerini şekillendirebilir. Ayrıca, iklim değişikliğinin etkileri, sürdürülebilir bir şekilde toparlanma ve yeniden inşa etme çalışmalarını güçleştirebilir. Bu nedenle, iklim değişikliğini dışsal bir tehdit olarak düşünmek yerine, iklim değişikliğinin ortaya çıkardığı güvenlik risklerini ele almaya yönelik kapsamlı bir yaklaşıma ihtiyaç vardır.

Toplumsal cinsiyete dayalı normlar ve güç yapıları, bireylerin iklim değişikliğinden etkilenme biçimlerini ve buna nasıl tepki verebileceklerini de etkilemektedir. İklim değişikliği, bir yandan geçim kaynaklarının kaybı ve onun neden olduğu siyasi istikrarsızlık, silahlı çatışmalar, zorla yerinden edilme gibi

güvenliğin klasik unsurlarını içermekte, diğer yandan da pek çok topluluktaki mevcut eşitsiz toplumsal cinsiyet rolleriyle birleştiğinde, kadınların zaten maruz kaldığı sosyoekonomik yükü, yoksulluğu ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddeti daha da kötüleştiren tehditlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

KBG gündemi, kadınları ve kız çocuklarını silahlı çatışmaların yıkımından korumak ve eşitsiz cinsiyet ilişkilerinden bağımsız, kalıcı bir barış inşasını hedeflemektedir. İklim değişikliği ister geleneksel bir güvenlik tehdidi isterse insan güvenliğine yönelik bir sorun olarak ele alınsın, her durumda KBG gündeminin kapsamı içine girmektedir. Ancak, KBG gündeminin iklim değişikliği, doğal afetler ve çevre bağlantısının kurulması yavaş bir şekilde gerçekleşmektedir. İklim değişikliğinin KBG gündeminde kendisine bu şekilde sınırlı yer bulması, hazırlanan 80 KBG ulusal eylem planından yalnızca 17'sinin iklim değişikliğini içermesinden de anlaşılabilir (Smith, 2020: 9). Çevresel bozulma ve yıkımın kadınlar ve kız çocukları üzerindeki orantısız etkisi üzerinde yapılan araştırmaların fazlalığı düşünüldüğünde KBG gündeminin bu konudaki çekingenliği şaşırtıcıdır. Oysa, 2000 yılında KBG gündemi belirlemeye başladığı zamanla kıyaslandığında, iklim değişikliğinin artık daha yoğun ve göze çarpan bir hal alması, cinsiyet temelli sürdürülebilir barışı kurma amacı güden herhangi bir girişimin, iklim değişikliğinin beraberinde getirdiği riskleri hesaba katması gerektiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, KBG gündeminin oluşmasından yaklaşık 25 yıl sonra kadın, barış ve güvenliğin önündeki sorunların oldukça karmaşıklaşmış olduğu açıktır. İklim değişikliği, KBG gündeminin çözmeyi hedeflediği silahlı çatışmaları çoğaltacak ve yoğunlaştıracak, bunlarla başa çıkmak için zaten zayıf olan kaynakları ciddi şekilde tüketecek gibi görünmektedir. Ancak, bir güvenlik tehdidi olarak ele alınan iklim değişikliğinin etkilerinin üstesinden gelmeyi sağlayacak çözüm de zaten KBG gündeminin içinde, kadınların dahil edildiği ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin etkilerinin hafifletildiği bir barış inşasındadır. İklim değişikliği bağlamında etkili bir çatışma çözümünün, barış yapımının ve barış inşasının merkezinde kadınların bu süreçlere tam ve eşit katılımı yatmaktadır. KBG'in temelini oluşturan insan güvenliği ve toplumsal cinsiyete duyarlı barış süreçleri, uluslararası güvenliğe yönelik daha kapsamlı bir bakış açısı gerektirmektedir ve kadınlar gibi iklim değişikliğinden etkilenen ve aynı zamanda yerel çözümler üretebilecek grupların barış inşasına katılımını gerektirmektedir. Barış yapımı ve barış inşasına toplumsal cinsiyet eşitliği ve iklim kesişiminden bakmak hem geleneksel güvenliğe hem de insan güvenliğine yönelik tehditleri hafifletme potansiyeline sahiptir.

KAYNAKÇA

Atienza, Maria E. L. (2015), "People's Views about Human Security in Five Philippine Municipalities", *Disaster Prevention and Management*, 24 (4): 448–467.

Baysal, Başar ve Uluç Karakaş (2017), "Climate Change and Security: Different Perceptions, Different Approaches", *Uluslararası İlişkiler*, 14 (54): 21-44.

Berkell, Kelly A. (2014), "How Climate Change Helped ISIS", https://huffpost.com/entry/how-climate-change-helped_b_5903170 (23.05.2023).

BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (1992), https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/webmenu/webmenu12421_1.pdf (15.10.2023)

BMGK (2000), 1325 Sayılı Karar, 31 Ekim 2000, S/RES/1325.

BMGK (2008), 1820 Sayılı Karar, 19 Haziran 2008, S/RES/1820.

BMGK (2009a), 1888 Sayılı Karar, 30 Eylül 2009, S/RES/1888.

BMGK (2009b), 1889 Sayılı Karar, 5 Ekim 2009, S/RES/1889.

BMGK (2010), 1960 Sayılı Karar, 16 Aralık 2010, S/RES/1960.

BMGK (2013a), 2106 Sayılı Karar, 24 Haziran 2013, S/RES/2106.

BMGK (2013b), 2122 Sayılı Karar, 18 Ekim 2013, S/RES/2122.

BMGK (2015), 2242 Sayılı Karar, 13 Ekim 2015, S/RES/2242.

BMGK (2019a), 2467 Sayılı Karar, 24 Nisan 2019, S/RES/2467.

BMGK (2019b), 2493 Sayılı Karar, 29 Ekim 2019, S/RES/2493.

BMGK (2019c), "Women and peace and security", Report of the Secretary-General, S/2019/800, <https://www.un.org/shestandsforpeace/content/report-secretary-general-women-peace-and-security-2019-s2019800> (15.05.2023).

Booth, Ken (1991), "Security and Emancipation", *Review of International Studies*, 17 (4): 313-324.

Buzan, Barry (1991), *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era* (New York: Harvester Wheatsheaf).

CEDAW (2018), “General Recommendation no. 37 on Gender-Related Dimensions of Disaster Risk Reduction in the Context of Climate Change”, CEDAW/C/GC/37, <http://digitallibrary.un.org/record/1626306> (30.04.2023).

Climate Diplomacy (2006), “Foreign Secretary Beckett: Berlin Speech on Climate and Security”, <https://climate-diplomacy.org/magazine/foreign-secretary-beckett-berlin-speech-climate-and-security> (30.11.2023).

CNA Corporation (2007), “National Security and the Threat of Climate Change,”, https://cna.org/archive/CNA_Files/pdf/national%20security%20and%20the%20threat%20of%20climate%20change.pdf (20.10.2023).

Cohn, Carol (2004), “Feminist Peacemaking: In Resolution 1325, the United Nations Requires the Inclusion of Women in All Peace Planning and Negotiation”, *The Women's Review of Books*, 21 (5): 8-9.

Cohn, Carol, Helen Kinsella ve Sheri Gibbins (2004), “Women, Peace and Security Resolution 1325”, *International Feminist Journal of Politics*, 6 (1): 130–140.

Cohn, Carol ve Claire Duncanson (2020), “Women, Peace and Security in a Changing Climate.” *International Feminist Journal of Politics*, 22 (5): 742–62.

Council of the European Union (2008), “Climate Change and International Security”, Paper from the High Representative and the European Commission to the European Council S113/08, https://consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/reports/99387.pdf (20.05.2023).

CSW (2022), “Gender equality and the empowerment of all women and girls in the context of climate change, environmental and disaster risk reduction policies and programmes”, <https://undocs.org/E/CN.6/2022/3> (15.05.2023).

Dalby, Simon (2002), *Environmental Security* (Minnesota: University of Minnesota Press).

Dalby, Simon (2008), “Güvenlik ve Çevre Bağlantılarına Yeniden Bakmak”, *Uluslararası İlişkiler*, 5 (18): 179-195.

Detraz, Nicole (2011), “Threats or Vulnerabilities? Assessing the Link between Climate Change and Security”, *Global Environmental Politics*, 11 (3): 104–120.

DPPA (2002), “Weathering Two Storms: Gender and Climate in Peace and Security”, <https://peacemaker.un.org/node/3769> (05.05.2023).

FAO (2021), "Evaluation of FAO's contribution to the humanitarian development peace nexus 2014–2020", Programme Evaluation Series, 10/2021 (Rome).

Federal Ministry for the Environment, Nature Conservation and Nuclear Safety (2002), "Climate Change and Conflict: Can climate change impacts increase conflict potentials? What is the relevance of this issue for the international process on climate change?", http://www.afes-press.de/pdf/Brauch_ClimateChange_BMU.pdf (30.11.2023).

Galtung, Johan (1969), "Violence, Peace, and Peace Research", Journal of Peace Research, 6 (3): 167–191.

Gender and Land Rights Database (t.y.), <https://www.fao.org/gender-landrights-database/en/> (28.05.2023).

Gleick, Peter H. (2014), "Water, Drought, Climate Change, and Conflict in Syria", Weather Climate and Society, 6 (3): 331-340.

Hazar Kalonya, Dalya (2021), "Müştereklerin Çitlenmesi Ekseninde Kadınlar: Ekofeminist Perspektiften Türkiye'de Çevre Hareketleri", Planlama, 31 (3): 448-465.

Homer-Dixon, Thomas (1991), "On the Threshold: Environmental Changes as Causes of Acute Conflict", International Security, 16 (2): 76-116.

Homer-Dixon, Thomas (1994), "Environmental scarcities and violent conflict: Evidence from Cases", International Security, 19 (1): 5-40.

Ibnouf, Fatma O. (2011), "Challenges and possibilities for achieving household food security in the Western Sudan region: The role of female farmers", Food Security, 3 (2): 215-231.

Ide, Tobias, Marisa O. Ensor, Virginie Le Masson ve Susanne Kozak (2021), "Gender in the Climate-Conflict Nexus: 'Forgotten' Variables, Alternative Securities, and Hidden Power Dimensions", Politics and Governance, 9 (4): 43-52.

IUCN (2013), "The Environment and Gender Index (EGI) 2013 Pilot", <https://genderandenvironment.org/wp-content/uploads/2014/12/The-Environment-and-Gender-Index-2013-Pilot.pdf> (30.05.2023).

IUCN (2015), "Women's Participation in Global Environmental Decision Making: An EGI Supplemental Report", https://portals.iucn.org/union/sites/union/files/doc/egi_datasetdm.pdf (30.06.2023).

IUCN (2021), “New data reveals slow progress in achieving gender equality in environmental decision making”, <https://www.iucn.org/news/gender/202103/new-data-reveals-slow-progress-achieving-gender-equality-environmental-decision-making> (10.05.2023).

Kaplan, Robert (1994), “The Coming Anarchy”, *Atlantic Monthly*, 273 (2): 44-76.

Kaya, Sezen ve Aslı Ilgıt (2021), “İklim Değişikliği ve Çevresel Güvenlik: Türkiye Örneği”, *Alternatif Politika*, 13 (1): 175-207.

Keller, Jess (2023), “The Road to COP28: Advancing Inclusive Climate Action”, Georgetown Institute for Women, Peace and Security, <https://giwps.georgetown.edu/the-road-to-cop28-advancing-inclusive-climate-action/> (30.05.2023).

Ki Moon, Ban (2007), “A Climate Culprit in Darfur”, <https://washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/06/15/AR2007061501857.html> (22.05.2023).

Kronsell, Annica (2018), “WPS and Climate Change”, Davies, Sara E. ve Jacqui True (Der.), *The Oxford Handbook on Women, Peace, and Security* (Oxford: Oxford University Press): 726-736.

Külcür, Rakibe (2022), “Toplumsal Cinsiyetin Çevresel Adalet ve İklim Değişikliği Bağlamında Türkçe Literatürdeki Görünürlüğü”, *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 24: 31–54.

Kovancı, Ezgi (2017), “Kronik: Kadınların Sürdürülebilir Gelişme için Örgütlenme Deneyimlerinden ve Toplumsal Cinsiyet Analizinden İklim Değişikliğini Anlamak”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72 (2): 493-503.

Mobjörk, Malin, Florian Krampe ve Kheira Tarif (2020), “Pathways of climate insecurity: Guidance for policymakers”, <https://sipri.org/publications/2020/sipri-policy-briefs/pathways-climate-insecurity-guidance-policymakers> (30.04.2023)

Myers, Norman (1993), *Ultimate Security: The Environmental Basis of Political Stability* (New York: W. W. Norton & Company).

NATO (1991), “Strategic Concept”, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_23847.htm (23.05.2023).

Nixon, Rob (2011), *Slow Violence and the Environmentalism of the Poor* (Cambridge: Harvard University Press).

Nordqvist, Pernilla ve Florian Krampe (2018), “Climate change and violent conflict: Sparse evidence from South Asia and South East Asia”, <https://www.sipri.org/sites/default/files/2018-09/sipriinsight1804.pdf> (23.05.2023).

Norgaard, Kari ve Richard York (2005), “Gender Equality and State Environmentalism”, *Gender and Society*, 19 (4): 506–522.

O’Reilly, Marie, Andrea Ó Súilleabháin ve Thania Paffenholz (2015), “Reimagining Peacemaking: Women’s Roles in Peace Processes”, <https://www.ipinst.org/wp-content/uploads/2015/06/IPI-E-pub-Reimagining-Peacemaking.pdf> (01.04.2023).

Ovalı, A. Şevket (2012), “Ütopya ile Pratik Arasında: Uluslararası İlişkilerde İnsan Güvenliği Kavramsallaştırması”, Aydın, Mustafa, Hans Günter Brauch, Mitat Çelikpala, Ursula Oswald Spring, Necati Polat (Der.), *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları): 281-308.

Oxfam International (2005), “The tsunami’s impact on women”, <https://oxfamilibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/115038/bn-tsunami-impact-on-women-250305-en.pdf> (28.05.2023).

Papworth, Evyn (2021), “Looking Beyond Conflict to Address Climate Change Impacts in the Women, Peace and Security Agenda”, <https://theglobalobservatory.org/2021/03/looking-beyond-conflict-address-climate-change-impacts-in-wps-agenda/> (30.04.2023).

Percival, Val ve Thomas Homer-Dixon (1996), “Environmental Scarcity and Violent Conflict: The Case of Rwanda”, *The Journal of Environment & Development*, 5 (3): 270-291.

Sağsen, İlhan (2017), “Uluslararası İklim Değişikliği Müzakereleri: Çevre Duyarlılığı mı Yoksa Yeni Bir Uluslararası Rekabet Alanı mı?”, *Alternatif Politika*, İklim Değişikliği ve Enerji Özel Sayısı: 46-69.

Schwartz, Peter ve Randall, Doug (2003), “An Abrupt Climate Change Scenario and its Implications for United States National Security”, <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA469325.pdf> (20.11.2023).

Scott, Shirley V. (2012), “The Securitization of Climate Change in World Politics: How Close have We Come and would Full Securitization Enhance the Efficacy of Global Climate Change Policy?”, *Review of European Community & International Environmental Law*, 21 (3): 220-230.

Selby, Jan, Omar Dahi, Christiane Fröhlich ve Mike Hulme (2017), “Climate Change and the Syrian Civil War Revisited”, *Political Geography*, 60: 232–44.

Shepherd, Laura J. (2018), “WPS and Adopted Security Council Resolutions”, Davies, Sara E. ve Jacqui True (Der.), *The Oxford Handbook on Women, Peace, and Security* (Oxford: Oxford University Press): 98-109.

Smith, Elizabeth S. (2020), “Climate change in women, peace and security national action plans”, <https://sipri.org/publications/2020/sipri-insights-peace-and-security/climate-change-women-peace-and-security-national-action-plans> (29.05.2023).

Smith, Elizabeth S. (2022), “Gender Dimensions of Climate Insecurity”, <https://sipri.org/publications/2022/sipri-insights-peace-and-security/gender-dimensions-climate-insecurity> (20.05.2023).

Smith, Jessica M., Lauren Olosky ve Jennifer G. Fernández (2021), “The Climate-Gender-Conflict Nexus: Amplifying Women’s Contributions at the Grassroots”, <https://giwps.georgetown.edu/wp-content/uploads/2021/01/The-Climate-Gender-Conflict-Nexus.pdf> (15.05.2023).

Stokes, Wendy (2015), “Feminist Security Studies”, Hough, Peter, Shahin Malik, Andrew Moran, Bruce Pilbeam (Der.), *International Security Studies: Theory and Practice* (New York: Routledge): 44-56.

Talu, Nuran (2016), “İklim Değişikliği ve Toplumsal Cinsiyet Politika Belirleme Süreçleri”, *Yasama Dergisi*, 33: 68-87.

Tanyag, Maria ve Jacqui True (2019), “Gender-Responsive Alternatives on Climate Change from a Feminist Standpoint”, Kinnvall, Catarina ve Helle Rydstrom (Der.), *Climate Hazards, Disasters, and Gender Ramifications* (Londra: Routledge): 29-47.

Tatgın, Ezgi (2019), “İklim Adaleti Kapsamında Toplumsal Cinsiyet Tartışması”, *Kent ve Çevre Araştırmaları Dergisi*, 1 (1): 104-118.

The UN Special Rapporteur on violence against women and girls, its causes and consequences (2022), “Report of the UN Special Rapporteur on violence against women and girls, its causes and consequences: Violence against women and girls in the context of the climate crisis, including environmental degradation and related disaster risk mitigation and response”, <https://undocs.org/A/77/136> (01.05.2023).

UNCTAD (2022), “The Least Developed Countries Report 2022: The Low-Carbon Transition and its Daunting Implications for Structural Transformation”,

https://unctad.org/system/files/official-document/lcd2022_en.pdf
(20.10.2023).

UNDP (1994), “Human Development Report 1994”,
<https://hdr.undp.org/content/human-development-report-1994> (13.05.2023).

UNEP, UN Women, DPPA ve UNDP (2020), “Sustaining Inclusive Peace on the Frontlines of Climate Change: Gender, Climate and Security”, https://gender-nr-peace.org/assets/2020_GCS_Report/GCS_PolicyReport_200611.pdf
(30.05.2023).

USAID (2018), “Advancing Gender In The Environment: Making The Case For Women In The Energy Sector”, <https://www.usaid.gov/energy/gender/agent-women-energy-sector> (01.06.2023).

WHO (2023), “Climate Change”, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/climate-change-and-health> (20.10.2023).

WMO (2023), “Economic costs of weather-related disasters soars but early warnings save lives”, <https://public.wmo.int/en/media/press-release/economic-costs-of-weather-related-disasters-soars-early-warnings-save-lives> (15.10.2023).

Yongo, Ernest O., Richard O. Abila ve Carlyne Lwenya (2010), “Emerging resource use conflicts between Kenyan fisher men, pastoralists and tribesmen of Lake Turkana”, Aquatic Ecosystem Health & Management, 13 (1): 28-34.

Yoshida, Keina (2020), “The Protection of the Environment: A Gendered Analysis”, Goettingen Journal of International Law, 10 (1): 283-305.

**SOĞUK SAVAŞÇI HEGEMONİK ERKEKLİK:
DEMOKRAT PARTİ VE MENDERES ÖRNEĞİ¹**

**COLD WARRIOR HEGEMONIC MASCULINITY: THE
CASE OF DEMOCRAT PARTY AND MENDERES**

Burcu ALBAYRAK DÖNMEZ*

ÖZ

Soğuk Savaşçı erkeklik, ikinci Dünya Savaşı sonrasındaki iki kutuplu dünya sisteminin antagonistik siyaset anlayışıyla şekillenmiştir. Nükleer silahlanma yarışlarının, rekabetin, ideolojik kamplaşmanın yarattığı kaos ortamı güç ve güvenliğe olan ihtiyacı daha da arttırmış ve bu konjonktürde zamanın erkeklik biçimini militarist öğeler oluşturmuştur. Bu bağlamda, bu çalışma Soğuk Savaş döneminde erkekliğin iç ve dış politikada nasıl üretildiğini ve Türkiye’de Demokrat Partili yıllarda siyasal alana nasıl yansıdığını incelemektedir. Bu amaçla çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde erken Soğuk Savaş döneminde erkekliği şekillendiren unsurlar ve dönemin hegemonik erkekliği “eril koruma mantığı” kavramı çerçevesinde tartışılacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde erken dönem Soğuk Savaş erkekliğinin Türkiye’nin Demokrat Partili yıllarını kapsayan (1950-1960) döneme yansımalarına odaklanacaktır. Son bölümde ise, Soğuk Savaş dönemi liderlerinden biri olarak Adnan Menderes üzerinden erkeklik okuması yapılacaktır.

¹ Bu makale, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü’nde, Prof. Dr. Ali Yaman danışmanlığında yazılan “Türk Sağ Siyasetinde Erkeklik: Ak Parti Örneği” isimli doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

* Dr., Bağımsız Araştırmacı, burcualbayrak34@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7036-3750>

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 06.12.2023
Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 19.01.2024

Anahtar Kelimeler: Soğuk Savaşçı Erkeklik, Hegemonik Erkeklik, Adnan Menderes, Demokrat Parti, Eril Koruma Mantiğı.

ABSTRACT

The Cold Warrior masculinity was shaped by the antagonistic political understanding of the bipolar world system after the World War II. The chaotic environment that emerged from the militarization of the world –nuclear arms races, competition and ideological polarization– created the form of masculinity of the period. This study examines how Cold war-era hegemonic masculinity was reflected and produced in domestic and foreign policy during the Democrat Part years in Turkey. In this context, the study consists of three sections. The first section evaluates the elements shaping the hegemonic masculinity within the conceptual framework of the "logic of masculinist protection". The second section focuses on the reflection of the early Cold War masculinity on Turkey's Democrat Party years (1950-1960). The last section analysis Adnan Menderes's domestic and foreign policy understanding along with his persona within the context of hegemonic masculinity.

Keywords: Cold Warrior Masculinity, Hegemonic Masculinity, Adnan Menderes, Democrat Party, The Logic of Masculinist Protection.

GİRİŞ

Soğuk Savaşçı erkeklik biçimi ikinci Dünya Savaşı'nın akabinde iki blok (Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği) arasındaki rekabet ve ideolojik kampaşmayla şekillenen militarize edilmiş bir kimlik ve güvenlik anlayışına dayanmaktadır. 1990'larda Sovyetler Birliği parçalanana kadar devam eden Soğuk Savaş yılları yalnızca büyük orduların yarattığı bir militarist güvenlikleştirme kompleksi değil aynı zamanda fikir, ilişki ve tutum ağına bağlı olarak gelişen bir zihniyet kalıbıdır (bkz. Enloe, 1993). Böylelikle militarizmin gölgesinde Soğuk Savaşçı erkekliğin baskın eril kodları uluslararası politikada yurttaş-savaşçı ve rasyonel-burjuva erkeklik modellerinin bir kombinasyonu olarak ifade edilmiştir (Bilgiç, 2016: 132). Bu kombinasyon bizlere dönemin hegemonik erkeklik kodlarıyla ilgili ipuçları vermektedir. Eleştirel erkeklik çalışmaları ve alan yazınına

bakıldığında dönemin erkeklik ideolojisine yön veren ve idealize edilen erkekliklerin Connell'in "hegemonik erkeklik" kavramsallaştırması referansına dayandırıldığını görüyoruz. Hegemonik erkeklik, yalnız kadınlar üzerinde değil aynı zamanda erkeklikler arasındaki hiyerarşik düzende de ideal olamayan diğer erkekliklerin tahakkümünü amaçlayan öte yandan erkeklerin ve kadınların genelinin rızasına dayanan "şu anda kabul edilen" erkekliktir ve ataerkilliğin savunulması için gerekli şartlar değiştiğinde hegemonik erkeklik de değişebilir (Connell, 2005: 77).

Soğuk Savaş yıllarının hegemonik erkeklik özelliklerinden yola çıkılarak oluşturulan çalışmalar genel olarak iki kategori altında incelenmiştir: Bunlar, Soğuk Savaşın politik kültüründe erkeklığe odaklanan çalışmalar ve dönemin kült liderleri üzerinden erkeklığın nasıl şekillendiğini inceleyen çalışmalar olarak özetlenebilir (bkz. Courdileone, 2005; Dean, 2001, Fraser, 2019, Enloe, 1993). Bu çalışmalar Amerikan ve Sovyet siyasi kültürüne odaklanıp sert, aşırı erkeksi Soğuk Savaşçı erkeklik kültürünün neden ortaya çıktığını ve nasıl pekiştirildiğini açıklamaktadır. Türkiye özelinde ise politik erkeklik çalışmaları daha çok erken dönem cumhuriyet modernleşmesine ve son dönem Ak Parti iktidarına odaklanırken, Soğuk Savaş yılları ve spesifik olarak Demokrat Parti dönemine odaklanan çalışmalar çok az sayıdadır. Bu anlamda Ali Bilgiç'in (2016) "*Turkey, Power and the West: Gendered International Relations and Foreign Policy*" isimli kitap çalışması öncü çalışmalardandır. Bilgiç çalışmasında Türkiye ve Batı arasındaki güç hiyerarşisine cinsiyet ve postkolonyal analiz merceğinden bakarak Batılı hegemonik erkeklığın Türkiye'ye yansımalarını tartışmıştır. Soğuk Savaş dönemi de kitabın bölümlerinden birini oluşturmaktadır. Bu dönem ile ilgili olarak yapılan diğer çalışmalar ise yoğunlukla dönemin mizah dergilerinin siyasi karikatürlerine odaklanan ya da yine dönemin edebiyat temsilcileri üzerinden erkeklik okuması yapan çalışmalardır (Yılmaz, 2010; Günay-Erkol, 2021).

Bu çalışma literatürde, erken Soğuk Savaş dönemindeki Demokrat Partili yıllara eleştirel erkeklik odağından bakan çalışmaların sayıca yetersiz olmasından yola çıkılarak alan yazınına katkı sağlamak üzere oluşturulmuştur. Çalışmada, erken Soğuk Savaş döneminde Batılı hegemonik erkeklığın Türkiye'ye ve Demokrat Partili yıllara nasıl yansıdığını, Türkiye'de bu dönemde erkeklığın iç ve dış politikada nasıl üretildiğini incelemektedir. Bunun yanında Batılı hegemonik erkeklik kodlarının Türkiye'ye yansımalarına rağmen bir lider olarak Adnan Menderes'in, Atatürk ya da Erdoğan'da olduğu gibi, döneminin hegemonik erkeklik kodlarını kurup kurmadığı iç ve uluslararası ilişkiler bağlamında tartışılmaktadır. Bu çalışmada ağırlıklı olarak ikincil kaynaklardan yararlanılırken bunun yanında 1950-1960 yılları arasındaki Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) meclis tutanakları ve zabıt cerideleri incelenmiş, Adnan Menderes'in

konuşmalarının ilgili kısımlarından birincil kaynak olarak yararlanılmıştır. Bu bağlamda, çalışma literatürdeki boşluğu doldurmaya gayret etmektedir.

Demokrat Parti döneminde hem iç hem de dış politikada erkekliğin nasıl yeniden üretildiğini anlamaya çalışılan bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde erken Soğuk Savaş döneminde erkekliği şekillendiren unsurlar ve dönemin hegemonik erkekliği Iris Marrion Young'ın (2003) "eril koruma mantığı" kavramı çerçevesinde tartışılacaktır. Bu bölümde güvenlik, devlet ve uluslararası ilişkiler ile erillik arasındaki doğrudan bağlantı vurgulanacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde erken dönem Soğuk Savaş erkekliğinin Türkiye'nin Demokrat Partili yıllarını kapsayan (1950-1960) döneme yansımalarına odaklanılacaktır ve üçüncü bölümde ise Adnan Menderes üzerinden bir erkeklik okuması yapılacaktır.

1. SOĞUK SAVAŞ ERKEKLİĞİ

İki Dünya savaşı arasındaki kısa barış döneminde, Uluslararası ilişkilerde idealizm dalgası hâkim olsa da patlak veren İkinci Dünya Savaşından sonra adına Soğuk Savaş yılları da denilen dönemde devletlerin hayatta kalması ve güvenliğin sağlanması için güç ve askeri birikimi vurgulayan realizm hâkim teori haline gelmiştir. Uluslararası ilişkilerin kurucu babaları sayılan Hobbes, Machiavelli gibi realist pek çok düşünür de kontrolün olmadığı doğa durumunu güvensiz, vahşi, tehlikeli, ehlileştirilmesi gereken bir mücadele ve anarşi hali olarak nitelemiştir. Anarşi halini olağanüstü bir durum şeklinde resmederek kontrolü sağlayan, koruyup kollayan kahraman erkeklerin yer aldığı Uluslararası ilişkiler vizyonuna katkıda bulunmuşlardır (Hooper, 2001: 2; bkz. Tickner, 1992).

Soğuk Savaş döneminde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyetler Birliği (SB) arasındaki karşılıklı nükleer silahlanma yarışı, devletlerin böylesi anarşik bir ortamda her zaman savaş olasılığına inanmalarını ve ulusal güvenliklerini arttırmak için de uluslararası anlaşmalardan ziyade kendi güç ve yeteneklerine güvenme zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır (Tickner, 2001: 38). John H. Herz (1950: 157) bu durumu Uluslararası ilişkilerde "güvenlik ikilemi" teorisiyle kavramsallaştırmıştır. Buna göre güvenlik ikilemi düzenin olmadığı anarşi ortamında taraflardan birinin diğerini yok etme ihtimaline karşı, silahlanma yarışına girilmesi durumudur. Barry Buzan, Soğuk Savaş döneminde güvenlikleştirmenin sadece ABD ve SB arasında kalmayarak küresel bir şekilde genişlediğinin altını çizmektedir. Güvenlikleştirme yalnızca iki süper gücün güç mücadelesi değil, Buzan'ın ifadeleriyle "Uygar medeniyetin geleceğini komünizm mi, yoksa liberal demokratik ideoloji mi belirleyecek?" sorusuna aranan yanıtla

insanlığın tamamını ilgilendiren bir küresel güvenlikleştirme olarak ifade edilmiştir (Buzan, 2008: 113).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında gücün, güvenliğin öne çıktığı konjonktürde erken dönem Soğuk Savaş erkekliği, (komünizm ve kapitalizm) iki kutuplu sistemin antagonistik siyaset anlayışı tarafından şekillenmiştir. Bir tarafta Sovyetlerde hâlâ Stalin döneminin ataerkillikle birleşerek askerileştirilmiş kültürünün yoğun biçimde etkisinin devam etmesi, diğer taraftan asker kökenli Amerikan başkanlarının küresel eril hakimiyet çabaları dönemin politikalarını belirlemiştir (Fraser, 2019: 11). Dolayısıyla erken dönem Soğuk Savaş erkekliği genel olarak rasyonel, militarist, saldırganlığa ve agresyona eğilimli bir profil çizmiştir (Bilgiç, 2016: 130). Militarizasyon yani “askerleştirme” terimi hiyerarşi, güç, itaat etmek, korumak, cesaret, hizmet gibi değerlerin devletler, örgütler, şirketler tarafından benimsenmesini ifade etmek için kullanılmaktadır (Via, 2010: 44). Uluslararası güvenlik alanında güç, rasyonellik, özerklik gibi değerler erkeklikle ilişkilendirilirken zayıflık, duygusallık, karşılıklı bağımlılık gibi değerler de kadınsı olarak nitelendirilmiştir. Buradan hareketle Via, askerileştirmenin erkeklikten ayıramayacağını altını çizmektedir (Via, 2010: 43-44). Enloe da benzer şekilde militarizasyonu, gitgide daha fazla ordu denetimine girilen veya kendi refahı için militarist fikirlere bağımlı hale gelinen bir süreç olarak tanımlamaktadır (Enloe, 2006: 30). Ordu, militarist iktidar tarafından oluşturulmak istenen militarize olmuş toplumun bir prototipidir ve erkek bedeninin disipline edildiği, ordu kurumu gibi tektipleştirilen, kontrol edilen, homojenleştirilen bir toplum yaratmak istemektedir (Çoban, 2013). Dolayısıyla burada militarizmden bahsederken yalnızca kışladaki bir iktidarı değil toplumun her alanına yayılan bir zihin ürününü anlamak gerekir (bkz. Enloe, 2005).

Militarist iktidar, askeri müdahale ve savaşlarda Ehrenreich’in ‘Erkekler sadece savaş yapmaz, savaşlar da erkek yapar’ sözlerinden hareketle tarih boyunca bedeninden ideolojisine kadar erkekliğin şekillenmesinde rol oynayıp hiyerarşik bir düzen oluştururken, diğer yandan ailesini, ülkesini koruyucu bir misyon da üstlenir (Hooper, 1999; Young, 2003). Enloe’ya göre, Soğuk Savaşa sürüklenen toplumların erkekleri, ulusun çocuklarını ve kadınlarını korumak için tehlikeyle flört etmektedir ve Soğuk Savaş militarizasyonu, erkeklerin ülkeleri adına öldürebilmelerini meşru görmektedir. Dolayısıyla erkekler ve kadınlar tehlikeyi aynı şekilde deneyimleyemezler. Kadınlar bu çabayı ve özveriye desteklemeye ikna edilir (Enloe, 1993: 15-17). Soğuk Savaş rejimleri, vatandaşlarını dünyanın tehlikeli bir yer olduğu konusunda ikna etmelidir. Böylelikle, yüksek askeri harcamaları ve onlarla birlikte gelen vergileri, sağlık, barınma, eğitim gibi alanlarda yetersiz kalan destekleri tartışmaya yer olmayacak şekilde bir meşru zemine oturtabilirler (Enloe, 1993: 15). Iris Marrion Young,

sembolik anlamda erkeğin, güçsüzü (özellikle kadınları ve çocukları) koruduğu ataerkil düzenin izleğini “eril koruma mantığı” şeklinde kavramsallaştırmıştır. Young, eril koruma mantığındaki hegemonik erkeklik ve güvenlik arasındaki güçlü ilişkiyi vurgulamaktadır. Buna göre, erkeğin kadını koruduğu bir ataerkil düzende, kötü erkek iyi erkeğin mülkünü ve ona ait olan kadını gasp etmeye çalışırken, iyi erkek bunu koruyandır. Young, belli bir noktaya kadar, bu durumu devlet ve vatandaşlık ilişkisine benzetir. Kandiyoti’ye göre ise burada bir örtülü pazarlıktan söz edilebilir (bkz. Kandiyoti, 1998). İyi erkek, güvensizlik durumunda koruma karşılığında bazı fedakarlıklar (kısıtlama, denetleme, onaylanma...) talep edebilir. Ancak her şartta cinsiyet hiyerarşisinde hegemonik erkeklik altında kalanların karar mekanizmasına katılmasına gerek yoktur. Soğuk Savaş bu bağlamda güvenlik kompleksi üzerinden eril koruma mantığını işletmektedir. Batılı hegemonik erkeklik merceğinden bakıldığında ise bu durum iki aşamada gerçekleşmektedir: a) uluslararası rekabet ve her an savaşa dönüşebilecek bir güvenlik riski sebebiyle devletlerin güç arttırma gerekliliğinin yarattığı kaos halinde dışarıda bir ülkeye savaş açılması, b) içerideki tehdit olarak görülen ötekiye engelleme ve denetleme yoluyla cinsiyetleştirilmesi veya itibarsızlaştırılması (bkz. Coleman, 2007:210, Young, 2003: 2). Böylece, yurttaşlar üzerindeki otoriter gücü meşrulaştırırken, dışarıda da saldırgan savaşları meşrulaştırmaktadır (Young, 2003: 2).

Nükleer gücü ilk geliştiren devlet olan ve İkinci Dünya Savaşını diğerlerine oranla nispeten az zararla atlaman ABD’nin erken Soğuk Savaş döneminde eril koruma gücünden de yararlanarak hegemonik erkekliği biçimlendirdiği söylenebilir (bkz. Carroll, 2003: 100). ABD’nin “hür dünya” üzerindeki hegemonyası, emperyal erkekliğin de geliştirilmesini gerektiriyordu (Dean, 2001: 12). Dolayısıyla bu durum uluslararası arenada Amerikan siyasetindeki militarist maskülen tonun belirginleşmesine ve kitlesel savaş, misilleme gibi agresifliğe işaret eden eril dilin daha sık kullanılmasına neden olmuştur. Komünizm, dönemin en önemli ötekisi olarak öne çıkmış, sivil toplum kontrol altında tutulmaya çalışılmış; dışarıda ise bir dizi önlemler ve güç kullanımını beraberinde getirmiştir. Cumhuriyetçi senatör Joseph McCarthy’nin antikomünizm kampanyası çerçevesinde siyasi rakiplerini ve muhalifleri eşcinsel ya da komünist olmakla suçlayan, partisini destekleyenleri ise vatansever Amerikan erkekliği ile özdeşleştiren cinsiyetçi agresif dili ve eylemleri döneme damgasını vurmuştur (Carroll, 2003: 100). McCartizm totaliter uygulamalara da yol açarak büyük bir komünist avı başlatmıştır. Bu dönemde pek çok yazar, sanatçı, gazeteci karalama kampanyalarının hedefi olmuş, komünist olmakla suçlanmış ve kara listelere alınma, tasfiye gibi yollarla bastırılmışlardır (Goodmann, 2010: 62).

Erken Soğuk Savaş dönemi komünizmle mücadele de cinsiyetçi terimlerle çerçevelenmiştir. Genellikle şiddet, rekabet, saldırganlık gibi erkeklik davranışlarının abartıldığı durumlar için aşırı erkeksileşme ya da hiper-erkeksileşme² kavramı kullanılırken, bu değerlerin eksikliği ya da zayıflığı durumları için de kadınsılaştırma ya da feminize etme kavramları kullanılmaktadır. Her iki durum da karşı tarafı aşağılama, hor görme ya da küçümseme aracıdır (Ward, 2005: 496). Bu dönemdeki komünizm ve komünist ülkelere yönelik yaratılan algı aynı zamanda cinsiyetçi bir oryantalizmi barındırmaktadır. Buna göre Batılı olmayan ülkeler ekonomik anlamda zayıf, liberal demokratik kurumların olmadığı kötü yönetilen ülkeler olarak idare anlamında da komünizmin yayılmasına elverişli şekilde mekanlaştırılmaktadır. Eğer bu ülkeler halihazırda komünist yönetim altındaysa ya otoriter bir rejim tarafından yönetildiğinden hiper-erkeksidir ya da başarısız bir ülke olarak feminize edilmelidir algısı hakimdir (bkz. Bilgiç, 2016). Değersizleştirme, kriminalize etme, feminize etme veya hiper-erkeksileştirme şeklinde kendini gösteren erkeklik performansı, korkuyu başlatmayı ve bu sayede eril koruma mantığını işletebilmeyi mümkün kılmaktadır (bkz. Meşe, 2016: 23). Hobbesiyen anlamda bir karmaşa ortamında tehlikede olduklarına inandırılmalarıyla oluşan korku kültürü içselleştirildiğinde insanlar korunma karşılığında normal zamanlarda belki de kabul etmeyecekleri bazı özgürlüklerden feragat etmeye daha kolay rıza göstermektedir (Yıldırım, 2012: 50). Bu bağlamda korku kültürünün teşvik edilmesinin temelinde eril siyasal bir yönün bulunduğunu söylemek gerekir. Young'ın eril koruma mantığı kavramsallaştırmasında koruma rolündeki örtülü pazarlıkta tehlike içinde olduklarını düşünen insanlar bir kurtarıcıya ihtiyaç duymaktadırlar ve kurtarıcı-koruyucu erk bunun karşılığında iktidarının onaylanmasını beklemektedir (Young, 2003: 13-14).

Geçmişte sömürgecilik faaliyetlerinde yapıldığı gibi Soğuk Savaş döneminde de ABD'nin müdahaleleri benzer argümanlarla meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Batılı olmayan ülkelerin komünizmden kurtulması, liberal demokratik bir ülkeye dönüşmesi için müdahale bir nevi gereklilik olarak teşvik edilmiş ve Batılı hegemonik erkeklik değerleri meşrulaştırılmıştır (Bilgiç, 2016: 131). Örneğin dönemin Amerikan başkanı Eisenhower konuşmalarında Orta Doğu'daki halkların özyönetim isteklerini memnuniyetle karşıladıklarını ve bunu teşvik ettiklerini pek çok kez dile getirirken hemen akabinde bölgenin istikrarsızlığı ve sorunlu oluşunun komünistlere ve komünizm sempatanlığına giden iktidar

² Ashis Nandy, hiper-erkeksileşme (*hypermasculinity*) kavramını ilk kez İngiliz-Hint kolonyal ilişkilerinden hareketle orantısız güce dikkat çekmek için kullanmıştır (bkz. Nandy, 1983). Daha sonra kavram, örneğin 11 Eylül saldırılarından sonraki güvensizlik ve kargaşa ortamında olduğu gibi geleneksel erkekliğin zayıflatıldığı ya da tehdit altında olduğu düşünülen durumlar için de kullanılmıştır (bkz. Nayek, 2006).

yolunu açtığı şeklinde batılı oryantalistlerin sık tekrarladığı bir retorikle devam etmektedir (Fowler, 2018: 32). Orta Doğu'yu intikam dolu, kaptırsı bir yer olarak hiper-erkeksileştiren Eisenhower, konuşmalarında ABD'yi barışın bir temsilcisi ve bölgenin kurtuluşunu sağlayabilecek yegâne güç olarak öne çıkarmaktadır (Fowler, 2018: 120, 133). Başka bir örnek Vietnam meselesinden verilebilir. Eisenhower'ın "devrilen domino taşları" benzetmesindeki gibi eğer Güneydoğu Asya'da bir ülke daha komünizm etkisi altına girerse önünün alınamayacağını ve tıpkı domino taşları gibi birbiri ardına komünizme geçilebileceği korkusu, çok uzun yıllar boyunca çok sayıda kayba rağmen Vietnam'dan çekilememeyi gerektirmiştir. Erken Soğuk Savaş yıllarından başlayarak her yeni gelen Amerikan başkanı bölgede etkisini arttırmayı amaçlamış ve bölgede komünizmin yayılmasına imkân veren herhangi bir Amerikan başkanı güçsüz olarak yaftalanmıştır (Roskin ve Berry, 2014: 89). Vietnamlılar sert, kavgacı, yayılmacı olarak hiper-erkeksileştirilip bölgede komünist tehlikenin bitirilmesi davasında her yeni başkanla bu bahis arttırılmıştır. Eisenhower döneminde bölgeye 685 kişilik birlik konuşlanırken, Kennedy dönemine gelindiğinde sayı 16.000'i bulmuştur. (Roskin ve Berry, 2014: 94). Bir noktadan sonra geri dönüşün komünizmin zaferi anlamına geleceğinden zayıf artmasına rağmen geri dönülemedi ve savaş sonunda Amerikan askerlerinin kaybı 60.000'i geçmiştir. Bu durum o dönemde aynı zamanda bir erkeklik krizi de yaratmıştır. Her ne kadar, dönemin Amerikan başkanları ve onun yönetimindeki diğer erkekler Amerikan üst sınıf geleneğinde yetişmiş, savaş gibi çetin sınavlardan geçmiş postkolonyal imparatorluğu savunan savaşçı-kahraman ideal erkeklik anlatısı içinde yer alıyor olsa da bu dönemde hegemonik erkeklik, Vietnam savaşı trajedilerinin ve kayıplarının televizyonlarda gösterilmesinin ardından silah namlularının ucuna çiçek soktukları için "Çiçek Çocuklar" da denilen "68 kuşağı"nın tepkisiyle aşınmıştır. Öyle ki, çiçek çocukların barış yanlısı olmaları ve erkekliğin en önemli kurumlarından 'askerlik' görevini eleştirmeleri ve hatta çoğunun askere alınmamak için Kanada'ya kaçması bir hegemonik erkeklik aşınması olarak okunabilir (Roskin ve Berry, 2014: 100; Dean, 1998).

Diğer yandan bu aşınmaya rağmen, Sovyetlerin ekonomik ve askeri başarılarıyla eski yoksul sömürgelerinde komünizmin yeniden cazibesini arttırabilir oluşu ve nükleer silahlanma yarışında Sovyetlerin başarılar elde edip yeni nükleer silah başlıklarıyla ABD'ye ulaşma kapasitesinin mümkün olmasından duyulan korku ve bu korkuyu topluma pompalamaları komünizmi kriminalize etmeye devam etmelerine ve Amerikan halkının çıkarlarını koruyan liderler olarak Eisenhower ve Kennedy gibi isimlerin hegemonik erkekliği

sürdüremelerine imkan vermiştir (Zieger, 2006: 13-15)³. Yaşamının büyük kısmını cephelerde geçirmiş üst rütbeli bir asker olan Eisenhower'ın militarist erkeklik biçimi, tarihçi Cuordileone'nin '*Soğuk Savaş sert erkeksi dayanıklılığa yeni bir prim kazandırdı ve bundan daha azını yumuşak ve kadınsı hale getirdi*' ifadelerinde olduğu gibi Soğuk Savaşçı hegemonik erkeklik kodlarını da yansıtmaktadır (aktaran, Nicholson, 2011: 249). Nitekim bu dönemde Eisenhower'ın mesajları söz konusu erkeklik krizine de işaret ederek, "iç ahlaki ve manevi yumuşaklığın ulusal güvenliği tehlikeye attığı" konusuna da yoğunlaşmıştır (Nicholson, 2011: 249).

Hegemonyanın sürmesi ve hegemonik erkekliğin pekiştirilmesinde ortaya çıkan bir tehdit durumu –ki henüz ortada yokken bile yaratılabilir– sürekli kendini oluşturan bir mekanizma olan devlet ve liderler için işlevsel bir aygıttır. İlk olarak öteki karşısında "biz" duygusunu geliştirerek toplum yeniden biçimlendirilebilir (bkz. Haslam, Reicher ve Platow, 2015). Yeni bir "biz" yaratımı iç ve dış politikada bir düşman bularak ortak bir milli ve sosyal kimlik oluşturmaya yardımcı olur. Hegemonik erkeklik de bu değişime paralel olarak dönüşmektedir. İkinci olarak, liderler 'öteki' üzerinden korkuyu başlatırlar ve halkı, ülkelerine ve liderlerine güvenmeleri konusunda sözler vererek ikna etmeye çalışırlar. Halk, tehlikeyi televizyonlarda izlediklerinde, radyolardan dinlediklerinde ve gazetelerden okuduklarında görür ve liderlerine halkı korudukları için şükran duyarlar. Devletin ve güvenlik rejiminin başı olarak liderler bu durumda genelde aile reisliği ile özdeşleştirilirler ve ailesini korumak için risk alan bir kahramana dönüşürler (Young, 2003: 10). Gelişmekte olan ülkeler üzerindeki Amerikan hegemonyasının azalması ile Amerikan erkekliğinin azalması arasındaki ortak korku feminize olmaktır. Örneğin, Kennedy'nin seçim kampanyalarındaki Amerikan düşüşünü durdurma ve genişleyen Sovyet gaddarlığından kurtulma vaatleri ve akabinde eylemleri onun fiziksel ve mental anlamda mükemmel olmak için tüm gücünü kullanan maskülinitesiyle birleşmektedir (bkz. Dean, 1998).

Soğuk Savaş yıllarında Batı, komünizmin yayılmasını engellemek için çeşitli mali yardımlarla ya da askeri birliklerle (NATO) müttefikleriyle ittifaklar oluşturmuştur. 1949 yılında kurulan NATO'nun "*Tarafların, Avrupa veya Kuzey Amerika'da bir veya daha fazlasına karşı yapılacak silahlı bir saldırının hepsine karşı yapılmış sayılacağı konusunda mutabıktır*" şeklindeki 5. Maddesi bu bağlamda

³ Benzer şekilde 1950-1953 yıllarındaki Kore Savaşı da dönemin Amerikan Başkanı Harry Truman'a göre komünist tehlike içeren ve olası bir Çin-Sovyet ortak saldırısının başlangıcıydı. Amerikan'ın olaya müdahil olması Amerikan iç kamuoyunda, ikinci Dünya Savaşı'ndan sonra artan cinsiyetçi ve anti-komünist atmosferde Amerikan erkek cesaretinin bir sınavı olarak tanımlanmıştır (Lechner, 2014: 333). Bu sebeptendir ki 1953 yılında Kore savaşını sona erdiren ateşkes imzalandığında üç Amerikan askerinin ABD'ye dönmeyip Çin'de kalmayı tercih etmesi üzerine 1954 yılına ait sayısında Newsweek, dönmeyen askerlerden bazılarının eşcinsel olduğunu iddia etmiştir (Lechner, 2014: 332).

önemlidir. Türkiye de 1947 yılında komünizm tehdidi altındaki ülkelere yapılacak yardımlardan Truman Doktrini kapsamında yararlanmıştır, 1948 yılında da Marshall Planı kapsamında kredi alacak ülkeler arasında yer almıştır. Bunun yanında 1952 yılında NATO'ya dahil olarak hem ekonomik hem de askeri alanda Batılı ittifakların yanında yer almıştır. Çevreleme politikası da denilen bu durumda aynı zamanda bu ülkelerde Batılı hegemonik erkeklik değerleri teşvik edilmiştir. Bu durumun Türkiye'ye yansımaları erken Soğuk Savaş yıllarında Demokrat Parti iktidarında olmuştur.

2. ERKEN DÖNEM SOĞUK SAVAŞ YILLARI HEGEMONİK ERKEKLİĞİNİN TÜRKİYE YANSIMALARI

1925'ten itibaren yürürlükte olan Sovyetler Birliği ve Türkiye arasındaki Dostluk Anlaşmasının, ikinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşen radikal dönüşümlerle dönemin şartlarına uyumlanmadığı takdirde Moskova tarafından feshedileceği gündemi ve akabinde gerçekleşen SSCB Dışişleri Bakanı Molotov ile Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Sarper görüşmesinden çıkan Sovyetlerin toprak ve üs taleplerinin özellikle iç politikaya yansımalarıyla gelişen Sovyet karşıtlığı, Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde Batı yanlısı politikalarının nirengi noktalarından birini oluşturmuştur (Oran, 2009: 498; Örnek; 2015: 74). Oysa, Türk dış politikasındaki bu kurucu mitin aksine görüşmede söz konusu taleplerin hiçbirinin yazılı belge karşılığı olmadığı gibi, Molotov tarafından doğrudan dile getirilmemiş Sarper'in soruları üzerine teklifler gerçekleşmiştir. Bu durum sadece Molotov-Sarper görüşmesinde değil, birçok konferansta da üst düzey Sovyet yetkililerince beyan edilmiştir (Özkan, 2017: 74-75). Buna rağmen yine de iç siyasette 'Sovyet tehdidi' çerçevesinde geniş yankı bulmuş ve dönemin politikacıları tarafından iç siyaseti şekillendirmek ve muhalefeti denetlemek için önemli bir argüman olarak kullanılmıştır (Özkan, 2017: 57). Diğer yandan bu olayın özellikle Soğuk Savaş cephelerinin kurulmasında, düşmanlaştırıcı söylemin yerleşmesinde ve aynı zamanda Türkiye'nin Batılı hegemonik erkeklik yanında konumlanmasında önemli bir rolü vardır. Soğuk Savaş döneminde taraf olmayanın sistem dışında kalan bir tehlike olarak görülüp hiper-erkeksileştirildiği konjonktürde, Niyazi Berkes'in (aktaran, Özkan, 2017: 59) "*bukalemun tarafsızlığı*"⁴ dediği stratejiden açık bir taraf olmaya giden süreçte hegemonik

⁴ Bukalemun tarafsızlığı, 1941-43 yılları arasında Türk karar alıcıların büyük çoğunluğunun ikinci Dünya Savaşı'nın galibinin Almanya olacağı yönündeki kanısı üzerine Türkiye'nin dış politikada tarafsız bir ülke olarak görünürken diğer yandan savaşın kazananı olacağına inanılan Almanya yönünde meyil etmesini açıklamak üzere kullanılmıştır. Bu bağlamda 1944'te Türkiye'den Almanya'ya savaş için önemli bir envanter olan krom ihracı sürdürülmüş ve yasağa rağmen bazı Alman savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişine izin verilmiştir (Özkan, 2017: 59).

erkekliğin sağladığı imkanlardan yararlanmak, dönemin karar alıcıları için daha cazip bir yol olarak görülmüştür.

Soğuk Savaş hegemonik erkekliğinin savaşlar ve müdahalelerle pekiştirdiği güç ve erilliğinin 1950'li yıllarda Türk dış politikasına çeşitli tartışmalarda sirayet ettiğini görüyoruz. Örneğin, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün İkinci Dünya Savaşı'na dahil olmama kararı o dönemde henüz muhalefette olan Demokrat Partililerce "Milletin erkekliğini öldürdüler" şeklinde cinsiyetçi tepkilerle eleştirilmiştir (Aydemir, 1968: 132). 1950'lere gelindiğinde ise Kore'ye asker gönderilmesi ve yüzlerce şehit verilmesini Demokrat Partili bakanlardan Samet Ağaoğlu'nun "*Kore'de bir avuç kan vermiştik ama büyük devletlerarasına da katılmıştık*" ifadesinde görebiliriz (aktaran, Aydemir, 2000: 306). Türk siyasetinin karar alıcıları Kore Savaşı'na katılmayı, İkinci Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan uluslararası politika ve ekonomide Türkiye'nin yerinin yeniden değerlendirilmesi için bir fırsat olarak görmüşlerdir. Bu bağlamda Soğuk Savaş'ta bir piyon olmayı değil uluslararası toplumda eşit bir ortak olmayı arzulamışlardır (Lippe, 2000: 98). Türkiye'nin Sovyetlere coğrafi yakınlığı (olası bir müdahalede nükleer ya da konvansiyonel üs olarak kullanılabilme avantajı), ABD'nin bölgedeki bir müttefiki olarak Orta Doğu'daki devletlere rol model olma potansiyeli ve bu sayede Sovyetlerin çevrelenmesi gibi özellikleri nedeniyle stratejik bir müttefik olması ve Kore savaşında -özellikle Kuno-ri muhaberesinde- gösterdikleri askeri yetenekleri, cesaretleri ve savaş kabiliyetleriyle de Batı ittifakında eşit ortak olmak haklarını kanıtladıklarına inanıyorlardı (Lippe, 2000: 99). NATO'ya üyelik ile arzın bir kısmını sağladıkları söylenebilse de NATO planlamacılarının Türkiye'ye istedikleri silahları verme konusundaki isteksizliği, olası Sovyet saldırısını durdurmada Türkiye'nin kısıtlı bir şekilde karşılık verebileceği gibi durumlar Bilgiç'e göre (2016: 104) Türkiye'yi Batının eşit bir üyesi olmaktan ziyade ileri bir karakol olarak araca indirgenip, "çevre" olarak değersizleştirmektedir. Ancak, Türkiye'yi ikincilleştirilen bu söylemler o dönem merkez sağ siyasetin muhalefetiyle karşılaşmıştır. Türk sağındaki karar alıcılar yeni dünya düzeni kurulurken Türkiye'nin de eşit ve dengeli bir müttefik olarak Batıyla ilişki kurduğu imajını Ağaoğlu'nun yukarıdaki sözlerinden de anlaşılacağı gibi remasküline (erkekliğin yeniden üretilmesi) etmeye çalışmışlardır ve Soğuk Savaş, Amerikan hegemonik erkekliğinin değerlerini içselleştirme ve pekiştirme arzusunu sürdürmüştür.

Diğer yandan, Soğuk Savaşçı Batılı hegemonik erkekliğin dünyaya ihraç edilmesi için hem içeride hem de dışarıda güvenlikleştirme sebebiyle oluşturulan eril koruma mantığının militarist zihin yapısının doğrudan aktarılması gereklidir. Türkiye gibi yüzü Batıya dönük olarak gelişmekte olan ülkelerde sistemin içinde kalmak adına Batılı anlamda hegemonik erkekliğin değerlerinin taşıyıcısı olması

önemlidir. Erken Soğuk Savaş yıllarında Türkiye’de, 1950 seçimlerinde iktidara gelen Demokrat Parti aynı zamanda Türkiye’nin çok partili sisteme geçmesinden başka bir ifadeyle tek partili yılların son bulmasından sonra iktidara gelen ilk partidir. “Beyaz ihtilâl” de denilen bu değişim Türk dış politikasından, iç politik gelişmelere kadar pek çok değişimin öncüsü olmuştur. Erkeklik merceğinden bakarsak hem Adnan Menderes’in hem de Demokrat Partili karar alıcılarının dönem politikalarının Soğuk Savaş hegemonik erkekliği tarafından şekillendiğini söyleyebiliriz. Dışarıda Anti-Sovyet politikalar, içeride komünizmin tehlikesinin cinsiyetleştirilip değersizleştirilmesi ve bunların bir korku kültürünün üzerine inşa edilmesi erken Soğuk Savaş döneminde Türkiye’nin ABD merkezine daha çok çekilmesi anlamını taşımıştır. Türkiye gibi örneklerde yukarıdaki maddelere ek olarak bir de lider faktörü maddesinin eklenmesi yerinde olacaktır. Liderin bu konjonktürde bir eril koruyucu olarak teşvik edilmesi ve hegemonik erkekliği temsiliyetini (hem görünüş hem söylem hem de eylemlerle) sağlaması beklenmektedir.

Komünizmle Mücadele ve Eril Koruma Mantığı

Soğuk Savaş dönemindeki Batılı hegemonik erkekliğin değersizleştirerek, feminize ederek ya da hiper-erkeksileştirerek ötekileştirme stratejileri Demokrat Partili karar alıcılarının da sahiplendiği bir eylemdir. Batılı hegemonik erkekliğin ötekileştirilen öznesi olan komünizm/ komünistler, aynı dönemde Türkiye için de ötekidir. Antikomünist siyaset Türkiye’de Demokrat Parti ile başlamamış olmasına rağmen Menderes döneminde bir devlet politikası haline gelmiş ve sistematik bir karşı duruş biçimi kazanmıştır (Yıldırım, 2012: 48). Menderes’ten sonra gelen sağ partiler de anti-komünizm politikalarına öncelik vermiş ve bir öteki/ düşman olarak kodlanan komünizm mücadelesi sürdürülmüştür.

McCartizmin yansıması olarak “Komünist tehlike yalnızca dışarıda değil, aynı zamanda içeride de olabilir” algısı güvensizliği de beraberinde getirmiştir. “Kızıl”, “Moskof”, “ajan”, “komünist” ithamları dönemin en ağır suçlamaları olup, bu ithamlarla suçlananlar vatan haini olarak değersizleştirilerek ötekileştirilmiştir. Bu dönemde anti-komünist söylemler ve eylemler sadece devletin resmi organlarınca yürütülmemiş aynı zamanda hükümetin bazen örtük bazen de açıkça desteklediği dönemin sağcı düşünürleri, aydınları, onların kaleme aldığı yayınlar ve kurulan dernekler vasıtasıyla da yürütülmüştür (Kocaoğlu, 2020: 36). Menderes, komünizmi “...bir doktrin olmaktan çoktan çıkmış ve dış kuvvetlerin öncülüğünü yapan, beşinci kolu olan, casusu olan ve memlekete zarardan başka hiç faydası olmayan bir hareket...” şeklinde tanımlamaktadır (TBMM Tutanak Dergisi, 26.11.1951: 241). Bu tehlike karşısında McCartizmin Türkiye’ye yansıması olarak solcu üniversite öğretim üyelerinin tasfiyesinden, aydınların tutuklanmasına ve

yayın organlarının kapatılmasına kadar geniş bir alanda bastırma yoluna gidilmiştir. 1954 yılında meclis kürsüsünden yaptığı bir konuşmasında, Soğuk Savaşçı batılı hegemonik eril korumacı tavrını da net bir şekilde şöyle ifade etmektedir: “...Bugün artık bir sürü komünist gazetelerine bir o kadar irticai körükleyen neviden gazetelere rastlanmıyor. Vaktiyle işçi kardeşlerimizi tahrike uğraşanlar, komünist taslakları şimdi vatana hıyanetlerinin hesabını mahkemelere vermektedir.” (TBMM Zabıt Ceridesi, 28.02.1954: 1199).

Anti-komünist yazına erkeklik odağından bakıldığında, milliyetçi-muhafazakâr ideolojinin en önemli nüvelerinden olan din, milliyetçilik, aile gibi değerlerin komünizm tarafından yozlaştırılacağı, kutsal kabul edilen bu değerlerin komünizmin getireceği ‘iffetsizleşme’ ve ‘parçalanmadan’ nasibini alacağı korkusunu teşvik etmektedir. Toplumların farklı değer yargılarına ve kodlarına göre değişiklik gösterebilen korku motivasyonu, Türkiye gibi milliyetçi-muhafazakâr ideolojinin etkili olduğu toplumlarda özellikle aidiyet ve sadakatle ilişkilendirilen kadınlar, aile, din ve milliyetçilik hassasiyetleri üzerinden tartışmalara konu olmuştur. Bu durum Türkiye’ye komünizm gelirse Allahsızlığın artacağı, kadınların ortaklaşa sahiplenileceği gibi bir takım spekülatif korkularda karşılık bulmuştur (Meşe, 2016: 251). Özlem ve Yakın’ın (2012: 125) aktardığı “Koca eve gelir, paltosunu çıkarırken girişteki portmantoda bir erkeğin şapkasını görür. Paltosunu tekrar giyer ve evi terk eder, Komünizm gelmiştir” anekdotu bu bağlamda dönemin komünizm algısını özetlemektedir. Demokrat Partili aynı zamanda Komünizmle Mücadele Derneklerinin kurucularından Fethi Tevetoğlu’nun (1963: 39) “...Komünistlerin geçmişleri araştırılınca görülür ki ya türlü ahlaksızlık yüzünden okuldan kovulmuştur. Yahut disiplinsizlik, hırsızlık veya vatana ihanetle ordudan tard edilmiştir. Cinsi sapıktır, sevdiğinin, ailenin ve toplumun reddine uğramıştır.” ifadeleri ya da 1947’de yayınlanan bir “Komünizm Tehlikesi” risalesinden “Türk babaları: karılarımızın bin bir kişinin malı olmasını, aile reisliğinin elinizden alınmasını ister misiniz?” ifadeleri toplumdaki ahlaki yapıyı tehdit eden komünizm tehlikesine işaret etmektedir (aktaran, Bora, 2017: 293) Tehdidin bertaraf edilmesi için bir koruyucuya-kurtarıcıya ihtiyaç duyulur ki eril koruma mantığı bu gibi durumlarda devreye girmektedir. Komünizm tehlikesine karşı “Güvenimiz sanadır, Mehmetçik! Bu kızın ırzı, namusu sana havale...” alt yazısı ile Türk askerine sarılmış bir genç kızın karikatürünün Köroğlu gazetesinin 11 Ocak 1950 tarihli manşetinde verilmesi meşrulaşmış bir eril koruma mantığının göstergesidir (aktaran, Yıldırım, 2012: 61). Erkekliğin önemli kalelerinden ordu bu anlamda ilk başvuru ve güvenilen yerdir. Diğer yandan liderler de tehdit karşısında korumayı bir tür rıza üretim aracı olarak kullanıp durumdan istifade edebilirler. Bu yolla, savaşlar, müdahaleler, tutuklamalar, baskılar meşrulaştırılabilir (bkz. Yıldırım, 2012). Menderes Hükümeti’nin meclise dahi danışmadan Kore’ye

asker gönderme kararı alması, buna karşı çıkan aydınların, akademisyenlerin, gazetecilerin de çalıştıkları kurumlardan tasfiye edilmeleri ya da tutuklanmaları benzer şekilde ve eril koruma mantığının yansımasıdır. İlginçtir, o dönemde kızıl tehdit karşısında aksiyon alınması herkesçe istenen bir durum olduğundan, muhalefet partisi olan CHP'den gelen itirazlar bile Kore'ye asker gönderilmesine değil, meclise danışılmadan hareket edilmesinden kaynaklanmıştır (Kayış, 2009: 123).

1950'li yıllardan başlayarak komünizmle mücadeleye yönelik politikalar sayesinde İslamcılık ideolojisi giderek önem kazanmıştır. Eisenhower'ın komünizmle mücadele kapsamında yürüttüğü çevreleme politikasında "dinsiz/Allahsız" komünistlere karşı dini hareketleri destekleyen Soğuk Savaşçı zihniyet kalıbıyla da örtüşmüş ve hatta Soğuk Savaş sonrasında komünizm artık bir tehdit olmaktan çıkmasına rağmen bu söylem aynen devam etmiştir (Johnson, 2012: 48). Demokrat Parti döneminde İslamcı dernek, vakıf, Kur'an kursları, imam Hatip okullarının açılmasında büyük bir artış yaşanmış, kırdan kente göçlerle de perçinlenen milliyetçilik-İslamcılık birlikteliği ile dönemin ruhuna uygun olarak komünizm karşıtı yapılanmalar ve politikaları desteklenmiştir (Şentürk, 2011: 202, 312).

Dış politikada ise Batı dışı bir ülke olarak Türkiye'nin Batıya eşit bir üye olma ve Batının sağlayacağı maddi imkanlardan yararlanma arzusu ile komünizm karşıtlığı konusunda iş birliği sürdürülmüş ve Soğuk Savaşçı Amerikan hegemonik erkekliği yeniden üretilmeye devam edilmiştir (Bilgiç, 2016: 104). Orta Doğu'da yeni bir savunma sistemi kurma tasarısı olan Bağdat Paktı süreci bu durumun önemli bir örneğidir. Orta Doğu'da Arap olmayan Türkiye, İran ve Pakistan gibi ülkeler (Kuzey Seddi) karşılıklı dostluk anlaşmaları yaparak Batının bölgedeki savunma sistemi konseptini benimsemişlerdir. Türkiye açısından ise bu durum bazı handikaplar oluşturmuştur. Türkiye'nin Orta Doğu Komutanlığı tasarısında aktif rol alması onu Arap ülkelerinin iç mücadelelerine bulaştırmış, günümüzde dahi süren birtakım ilişkilerin bozulmasının temelini oluşturmuş ve Arap dünyasının gözünde de emperyal Batının aparatı veya bölgedeki polisi gibi görünmesine neden olmuştur (Armaoğlu, 1995: 195). Türkiye'nin Orta Doğu'da Bağdat Paktına katılmayan, Eisenhower Doktrinini benimsemeyen ülkeler ve Sovyetler ile arası giderek kötüleşmiş ve örneğin Suriye ile neredeyse savaşın eşiğine gelmiştir. Yaşanan bu krizden sonra Menderes'in "*Orta Doğu'da yaşanan hadiseler, herhangi iki devlet arasında, mesela; Türkiye ile Suriye arasında bir mesele değil Orta Doğu bölgesinde yoğunlaşan ve iki blok arasındaki büyük mücadelenin bir safhasından ibarettir*" sözleri de Batılı Soğuk Savaşçı hegemonik erkekliğin yeniden üretilmesindeki katkısını özetlemektedir (aktaran, Danış, 2018: 108-109).

Diğer yandan Demokrat Partili yıllar komünizm tehdidinin sürekli gündemde tutulup, abartıldığını ve Türkiye'nin de komünizm tehdidi altında olan ülkelerden biri olduğu hususunda ABD'nin ısrarla ikna edilmeye çalışıldığı yıllardır (Örnek, 2015: 73). Oran, bu söylemin dış yardım ve borç alma stratejisi şeklinde pragmatik bir yönünün de olduğunu vurgulamaktadır (Oran, 2009: 497). Arap dünyası ve Bağlantısızlar Hareketi'nin, Menderes'in ABD'nin polisi olma koşuluyla müttefik olma ve para alma yaklaşımına yönelik suçlamaları Eisenhower'ın göçmenlere askerlik yapmaları koşuluyla Amerikan vatandaşlığı verilmesi yaklaşımı ile de örtüşmektedir (Moon, 2022: 179). Her ne kadar devletler arasında güçlüden zayıfa, rasyonelden irrasyonele, erkeksiden kırılgana olmak üzere var olan örtük cinsiyet hiyerarşisinin madunu olmaktan kaçınılmaya çalışılmış olsa da Menderes'in dış politikadaki bu gibi manevraları ancak erkeklik bağlamında tipik bir hegemonya ve tahakküm ilişkisine işaret etmektedir (True, 2018: 36).

3. SOĞUK SAVAŞÇI ERKEKLİK VE MENDERES

Parlamentar sistemlerde çoğunluğun ortak kararıyla seçilerek iktidara gelen parti liderleri, toplumun asgari düzeyde de olsa talebini karşılayan kişilerden ya da idealize ettikleri kişilerden seçilirler. Dolayısıyla lider ile grup kimliğinin ihtiyaç ve talepleri büyük oranda örtüşmektedir (Volkan, 1999). Savaşların getirdiği yorgunluk ve imkansızlıklarla boğuşan halkın çok partili hayata geçişte Menderes'in partisinden yana oy kullanmalarını bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Bora'ya göre Menderes, “*Tek parti rejiminin mirasına karşı parlak liberal-demokratik belagat örnekleri vermiştir*” (Bora, 2020: 333). Bunun yanında Türkiye'deki siyasal ve toplumsal yapıyı iyi kavramış ve dış ilişkilerde ABD ile giderek artan yakınlaşmanın bir yansıması olarak iç siyasette komünizm tehdidine karşı “*muhafazakâr restorasyonculuk*” geliştirmiştir (Taşkın, 2004: 387). Köylü popülasyonu fazla olan bir ülkede dini hassasiyetler üzerinden yapılan bu girişimler halk nezdinde önemli destekler bulmuştur. Komünizme karşı yalnız Türk milliyetçiliğinin değil de İslam'ın da kullanılması aynı zamanda Türkiye'de sağ popülist halefleri için de bir izlek oluşturmuştur (Cantek, 2008: 273).

Menderes, Soğuk Savaş Batılı erkeklik ideolojisinin önemli bir pekiştireni olarak, dönemin diğer liderleri gibi karizmatik bir liderlik profili çizmektedir. Kendisine üst üste üç seçim kazandıran önemli bileşenlerden birini de bu özelliği oluşturmaktadır.⁵ Menderes'in karizması onun popülist siyasetinin de belkemiğini

⁵ Bu karizma daha çok karşısındaki kişileri konuşmasıyla etkileyebilme yeteneğinden ileri gelmektedir. Atatürk ile tanışma hikayesi buna örnek olarak verilebilir. Atatürk Aydın'a ziyareti sırasında CHP il binasında Adnan Menderes ile tanışır, Atatürk başlangıçta çok fazla zamanı olmadığı söyleyip ikramı bile kabul etmezken, memleket meseleleri üzerine sohbet derinleşince

oluşturur. Popülist siyasetin ötekileştirmeyi teşvik eden yapısı vardır ve her iktidar öznesinin kendi ideolojisine paralel bir erkeklik inşa etmesi gerekliliğinden gerçekleştirilen ötekileştirme eyleminin erkekliğin remaskülinize edilmesine yardımcı olduğunu söyleyebiliriz. Bu anlamda Menderes iç siyasette örneğin CHP'yi karşısına alarak yeni tip bir erkeklik inşasına girerken diğer yandan iç ve dış siyasette antikomünizm faaliyetleri konusundaki eylemler ve söylemlerle de Batılı Soğuk Savaşçı hegemonik erkekliğin doğrudan yansıması olarak Türkiye'de bir çeşit McCartizmi sürdürmüştür. İktidardaki kariyerinin başlangıcında her ne kadar tek parti rejimine muhalefetle demokrasi kavramını öne çıkarsa da zamanla Menderes'te bu davranışlarının bir sonucu olarak 'kendine demokrat'⁶ olma özellikleri öne çıkmıştır. Başka bir ifadeyle Menderes hükümetinin de iktidar partisi olduktan sonra çeşitli siyasi oluşumlar ve eylemlerle ötekileştirme siyaseti güttüğünü ifade etmek gerekir. Örneğin, 17 Mart 1954-14 Mayıs 1958 tarihleri arasında basınla ilgili suçlardan dolayı haklarında tahkikat ve takibat yapılan 1161 kişi bulunmaktadır (TBMM Zabıt Ceridesi, 24.11.1958: 274). Yine muhalefete karşı birleşme amacıyla oluşturulan "Vatan Cephesi" oluşumu akla gelen ilk örneklerdendir. Vatan Cephesine Başbakan'ın çağrısıyla, katılımcıların başvuruları Demokrat Parti'nin ocaklarından yapılmaktaydı ve katılanların isimleri listeler halinde radyodan her gün anons edilmekteydi. Bu durum Demokrat Partili- Cumhuriyet Halk Partili şeklinde toplumsal kutuplaşmalara yol açarken, diğer taraftan bir tarafı seçme baskısı iş adamlarına, basına, aydınlara kadar genişleyince toplumun her alanında kutuplaşma baskısı döneme damgasını vurmuştur (Öymen, 2013: 463-466).

Adnan Menderes'in Soğuk Savaşçı erkeklik biçimi, dönemin konjonktürüne paralel olarak komünizmle mücadele kapsamında gelişen Amerikan merkezli Soğuk Savaşçı erkekliğinin yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi işbirlikçisi ve taşıyıcısıdır. Ancak burada sorulması gereken soru, bir lider olarak Adnan Menderes'in hegemonik erkekliği sağlayıp sağlayamadığı ve nasıl bir erkeklik görünümünü inşa ettiğidir.

Adnan Menderes, "Yeter Söz Milletindir" sloganıyla demokratikleşmenin ve milli iradenin gücüne vurgu yaparak 1950 seçimlerinde ilk kez ve tek başına iktidara geldiğinde, toplumdaki kentli, orta-üst sınıf, tahsilli askeri ve bürokratik elit ve onun temsilcisi olduğu varsayılan CHP ile hegemonya sağlayabilme

genç Menderes'in konuşmalarından, nezaketinden, bilgisinden etkilenir ve sohbetleri neredeyse dört saat sürer. Konuşmadan aylar sonra Menderes, kendisinin bile haberi olmadan Aydın'dan mebus adayı olduğunu öğrenir (Youtube, 17.09.2021, https://www.youtube.com/watch?v=s_zNO5726xQ).

⁶ Kendine demokratlık kavramı, Ahmet Insel'in Birikim Dergisinin Şubat 2008'de çıkan 226. Sayısındaki "Muhafazakâr-Otoriter İttifakı: AKP'nin Kendine Demokratlığı" isimli makaleden esinlenilmiştir.

üzerinden bir mücadeleye de girmiştir (Akça, 2010: 365; Özcan, 2017: 179). Ancak, Demokrat Parti'nin lideri Adnan Menderes temsiline soyunduğu taşralı, muhafazakâr alt-orta sınıfın profili ile tam olarak benzeşmemektedir. Menderes, eğitilmiş ve varlıklı bir anne babanın çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Annesi, Abdülhamit döneminin paşalarından Hacı Ali Paşa'nın kızıdır. Birinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle kesintisiz olmasa da İzmir İttihat ve Terakki Mektebi'nden sonra eğitimine İzmir Amerikan Koleji'nde devam eden Menderes, 1930 yılında Aydın vekili olduktan sonra Ankara Hukuk Fakültesi'ne girerek babası gibi hukuk eğitimi almıştır. Küçük yaşta, ailesinin vefatıyla dedesinden kalan Aydın'daki Çakırbeyli Çiftliği'nin beyi olmuştur. Halktan biri olmasa bile Dilipak'a göre Menderes'in çiftlik beyliği dönemi toprağı ve köylüyü burada tanimasından dolayı önemlidir (Dilipak, 1990: 34; Aydemir, 1976; 208).

Connell (2019: 260), "*Soylu olmanın kadınsı olarak görülen şeylerin etkin bir şekilde reddedilmesini içerdiğini*" ifade etmektedir. Türkiye'ye bakıldığında ise bu durumun tersi bir inşanın söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. Soyluluk, aristokratlık ya da varlıklı olmak kırılma, naiflik ve zorluk görmemiş, dolayısıyla zorlukların üstesinden gelemeyen şekilde feminize edilen birtakım ifadelerde karşılık bulmuştur. Özellikle Türk edebiyatında gördüğümüz erkeklik temsillerinde aristokratlık, Gürbilek'e (2007: 56) göre Batılılaşmış yerel kimliğini yitirmek ve "züppe" denilen efemine bir hal alarak kadın-adama dönüşmekle itham edilmektedir. Bu sebeple Türk siyasetindeki liderlerin hemen hepsi soylu bir aileye mensup olsalar bile sıklıkla halkın içinden biri oldukları konusunda toplumu ikna etmeye yönelik halkçı popülist söyleme ve eylemlere başvurmuşlardır. Bu söylem, popülist Türk sağ siyasetinin en önemli nüvelerindedir. Öyle ki, Menderes döneminden günümüze kadar, Cumhuriyet Halk Parti'sine yönelik muhalefet etme biçimlerinden en öne çıkanını partinin elitist ve halka uzak olduğu iddiaları oluşturmuştur. Bazı durumlarda da bu popülist söylemin doğrudan erkeklik diliyle perçinlendiğine tanık olunmuştur. Örneğin, Demokrat Parti döneminde, dönemin CHP genel sekreteri olan Kazım Gülek'in kolej mezuniyetinden cübbeli bir fotoğrafını bulup seçim yarışında servis edilmesi ve o dönemlerde cüppe ve kep bilmeyen halka, "Kazım Gülek papaz oldu, sünnetsizdir" şeklindeki propagandaları, dönemin erkeklik algısı hakkında önemli ipuçları vermektedir (Youtube, 20.04.2017). Sünnetin, erkekliğe ilk adım atmak ya da toplumdaki dinsel-kültürel anlamları göz önünde bulundurulduğunda 'sünnetsizlik' üzerinden yapılan bu popülist eril söylemin açık bir feminize ederek ötekileştirme eylemi olduğu söylenebilir.

Menderes'e gelindiğinde ise aldığı eğitim, Batıya dönük yüzü, varlıklı bir aileden geliyor olması gibi nitelikleri göz önünde bulundurulduğunda elitist olarak ötekileştirilen aydınlardan, politikacılardan çok farklı bir profil çizmediği

görülmektedir. Diğer yandan Menderes, zamanın ruhunu iyi okuyabilmiş bir lider olarak tersi bir imajın kitleler üzerindeki tesirinin daha risksiz olduğunu öngörmüştür. Bir Soğuk Savaş dönemi politikacısı olarak Menderes'in meclis kürsüsünden yaptığı "...Ben para kazanıyormuşum. Menderes çiftliğinden, pamuktan milyonlar kazanıyormuşum... Ben mütevazı bir vatandaşım. Mütevazı, namerde muhtaç olmayacak kadar kazanıyorum..." (TBBB Zabıt Ceridesi, 20.02.55: 359) ya da "acaba dünyanın hangi memleketinin başvekili benim kadar halk içinde yaşamayı itiyat edinmiştir?" (TBMM Zabıt Ceridesi, 15.5.1957: 157) gibi ifadelerden anlaşıldığı üzere sıradan bir vatandaş gibi yaşadığını vurgulayan bir retorik üstlenerek halkın talebi doğrultusunda bir imaj yenilemiştir.

Soğuk Savaşın erkek egemen yapıdaki aşırı erkeksileştirilmiş, sert, militarist ortamında Menderes, dönemin iklimiyle de çok uyumlu olmayan sakinliği ve kibarlığıyla dikkat çekmektedir. Mecliste hararetin yükseldiği bir tartışmadaki "Reis Bey, çok rica ederim, burası Meclis mi, yoksa kahvehane mi? Bu ne biçim konuşma tarzıdır." (TBMM Zabıt Ceridesi, 18.06.1956: 373) ifadeleri, yine "Muhterem arkadaşlar, seviyeli konuşmak lazım. Kana kan, hiddete hiddetle mukabele etmek mutlak gerekmez. İsteddiği kadar kızsın, hiddetlensin, bağırsın ben sükunetle söyleyeceklerimi söyleyeceğim" sözleri buna örnek gösterilebilir. (TBMM Zabıt Ceridesi, 11.7.56: 213). Bora ve Tol'un belirttiği üzere (2009) bu dönemin siyaset dili sonraki dönemlerle kıyaslandığında oldukça sterildir ancak yine de Menderes'in yumuşak üslubu cinsiyetçilik ve argodan arınmış bir kullanımın ötesinde biraz da naifliği ve feminenliği barındırmaktadır. Örneğin, borçlar ne olacak diye soran Mehmet Zeki Tolunay'a, meclis kürsüsünden yanıtı "Anlatacağım, acele etme şekerim" olabilmektedir (TBMM Zabıt Ceridesi, 20.02.55: 367) ya da Kırşehir'in kaza yapılması konusunda tartışmanın yapıldığı bir başka oturumda Osman Bölükbaşı'nın "Köylüler feryad ediyor. Menderes kulağını aç, zalimliğini de erkekçe yap!" sözlerine Menderes'in "Erkekliği o derece inhisarına aldı ki, hiç kimsede kalmadı" sözleri, bunun üzerine Bölükbaşı'nın "Sana nispetle çoktur" ifadeleri dikkat çekmektedir (TBMM Zabıt Ceridesi, 30.06.1954: 351). Muhafif gazetelerin ve karikatür dergilerinin özellikle 1950li yılların ikinci yarısından sonra Menderes'i sık sık kadın kostümleri giyen, feminen davranışlar içinde olan bir surette çizmeleri de başka bir örnek olarak gösterilebilir (Bora, 2020: 347). Connell, patriyarşinin tanımlarına zarar verdiği dolayısıyla heteroseksüel olmasına rağmen geleneksel erkeklik değerlerini tam olarak yansıtamayan ve dolayısıyla bu sebepten hegemonik erkeklik tarafından ötekileştirilen erkeklikleri de tahakküm altına alınan ve hegemonik olamayacak erkeklik türleri çerçevesinde ele almaktadır (Connell, 2005: 79). Menderes'in çizdiği bu profil de Soğuk Savaşçı sert, maskülen erkek imajıyla örtüşmemektedir.

Menderes'in Soğuk Savaşçı erkeklik profiliyle örtüşmeyen bir diğer özelliği asker kökenli olmayan bir lider olmasıdır. Hatırlanacağı gibi Soğuk Savaşçı Batılı hegemonik erkeklik militarist bir anlayışın uzantısı olarak savaş ve savaşma tecrübelerini önemseyip teşvik etmektedir. Her ne kadar Demokrat Parti döneminde Kore'ye asker gönderilmesi, NATO'ya üyelik gibi askeri alanda erkekliği pekiştirecek adımlar atılsa da bir lider olarak Menderes'in bu tablodaki savaşçı anlatısı eksik kalmıştır. Çok yakın geçmişte Atatürk, İsmet İnönü gibi hayatı savaş meydanlarında geçmiş, asker kökenli liderlerin hegemonik erkekliği şekillendirdiği ve orduya güvenin, dönemin konjonktürüne de bağlı olarak, sorgulanamaz bir meşruiyetle sürdüğü bir dönemde Menderes'in sivil iktidarı Soğuk Savaşçı hegemonik erkeklik bağlamında erilliğin pekiştirilmesi açısından bir handikap oluşturmuş olabilir.

Doğası gereği hegemonik erkekliğin sürekli mücadeleler ile şekillenmesi liderler açısından yeni fırsatlar doğurmaktadır. Menderes'in demokratikleşme ve milli irade vurgusuyla sivil siyaseti teşvik etmesi Türkiye açısından yeni ve özgün bir dinamik getirmiş olsa da hegemonik erkeklik mücadelesinde ordunun tekeline kırarak kadar etkili olamamıştır. İktidar partisi olmak hegemonik erkeklik mücadelesinde önemli bir avantaj olmasına rağmen mücadelenin galibi olabilmek için yeterli değildir. Bu sebeple liderler, daima hegemonyayı sağlamak için kurumlarla, yapılarla, kişilerle mücadeleye girerler. Ekşi ve Wood'un (2019) Putin ve Erdoğan üzerine yaptıkları çalışmada iki liderin de iktidarlarının ilk yıllarında sistem dışında görüldükleri için yumuşak bir erkeklik hali çizdiklerini, güçlerini arttırınca da rakipleriyle erkeklik/iktidar mücadelesine girdiklerini vurgulamaktadırlar. Menderes'in Soğuk Savaşın gölgesindeki hegemonik erkeklik mücadelesi ise başından bu yana ordu ve aile metaforuna başvurarak anlatmak gerekirse baskıcı bir babayı temsil eden CHP ile de olmuştur.

Popüler bir söylemle milli iradenin tecellisi olan demokrasinin neredeyse on yılda bir gerçekleşen darbeler ve askeri müdahalelerle sekteye uğratılması erkeklik merceğinden bakıldığında liderler ve ordu arasında hegemonik bir erkeklik yarışı olarak okunabilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan Soğuk Savaşa uzanan süreçte ordu kendisini Atatürk ile somutlaşan hegemonik erkekliğin bir taşıyıcısı olarak görmüş, Kemalist ilkelere ve öğretilere bağlılığını daima vurgulamıştır. Kemalist seçkinler, aydınlar ve askeri bürokratik elit sayesinde remasküline edilen Atatürk hegemonik erkekliğini aşındırabilecek birtakım uygulamaların ve kanunların önünü açan Menderes hükümetinden rahatsızlardır. Menderes yönetiminin çıkardığı yasalar ve çeşitli uygulamalarla laiklik ilkesine zarar verdiği, tutuklamalar ve sansürlerle baskıları arttırdığı şeklindeki gerekçelerle cuntanın darbeyle yönetime el koymasının ve Menderes'in yargılanmasının da temel argümanlarını oluşturmuşlardır.

Menderes'in varlıklı bir aileden gelen, iyi eğitim almış, liberal, modernleşmeci biri olmasına rağmen siyaset alanında tersi bir popülist üslup sahiplenmesi, askeri cuntanın ve devletin elit bürokrasisinin seküler, kentli, orta sınıf, erkek ve Batı eğilimli olarak belirlediği hegemonik erkeklik profilini aşındırmaktadır. Dönemin gazetelerinden öne çıkan *'Hasolar, Memolar meclise girdi'* ifadelerinden de anlaşıldığı gibi meclisteki kırsal kökenli vekillerin varlığı bazı hoşnutsuzluklara yol açmıştır. Hatta Türk musikisi ve caz müzik dinleyicisi olan Menderes'in bile zaman zaman bu küçümseme ve ötekileştirmeden nasibini aldığını Aydemir *'İhtilalin Mantığı'* isimli eserinde dile getirerek, Menderes'in CHP'nin Aydın mebusu olduğu zamanlarda dahi parti içerisindeki klik hayatına dahil olmadığını hatta yüzüne karşı "iyisin hoşsun ama bir de yüksek tahsilin olsa?" şeklinde küçük görmelere maruz kaldığını, partinin soğuk, sert hiyerarşisinde her seçimde "ya vekil olarak seçilmezsem" kaygısını yaşadığını aktarmaktadır (Aykent, 2022; Aydemir, 1976:237-238). Menderes bu kaygıyı meclis konuşmalarında da sıklıkla tek partili yıllardaki CHP'yi ve İsmet İnönü'yü baskıcı, otoriter, tepeden inmeceli, elitist şeklinde ötekileştiren ve kutuplaştıran bir dille hiper-erkeksileştirerek yansıtmaktadır⁷ (Suveren, 2014: 150). Menderes'e göre "ceberut devleti" temsil eden CHP, ancak baskıcı politikalarla iktidarını sürdürebilmektedir, baskıları olmasa bırakın devlet yönetmeyi tıpkı bir çocuk gibi vasisi olmadan kendini yönetme vasfından bile yoksun olacaktır (bkz. Türk, 2014: 47; TBMM Zabıt Ceridesi, 15.11.1954: 88). Menderes ceberut babaya karşı bir nevi eril koruma mücadelesine girmektedir. Baskıcı tepeden inmeceli ve tek tipleştirilen devlet babaya karşılık, feminize edilen milletin iradesini savunmaktadır. Lider olarak bu noktada bir kurtarıcı rolü üstenererek "yeter söz milletindir" demiş ve CHP dönemindeki halka baskının kendi iktidarlarında tekrarlanmayacağını "*Bu memlekette zulüm yoktur. Bu memleketteki zulüm devri İsmet Paşa ile onun iktidardan düşmesiyle kapanmıştır*" sözleriyle de ifade etmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 28.11.1952: 380). Burada, eril koruma mantığında temelinde yer alan örtülü pazarlık iki şekilde ortaya çıkmaktadır. İlk olarak, Menderes'in algısındaki ceberut babanın temsilcisi CHP'nin baskılarından milleti korumak için milletin oylarıyla partisinin iktidardaki sürekliliğinin gerekliliğinin sağlanması, ikinci olarak ise atılacak adımların, oluşturulacak politikaların iktidar nezdinde halk tarafından meşruiyetinin sağlanmasıdır.

Connell, hegemonya ve üstünlüğün birbiriyle yakın ilişkisine dikkat çekerken, hegemonyayı bir oyun esnasında ya da güçler dengesi içerisinde kazanılan üstünlük ile de açıklamaktadır. Burada gruplar ortadan kaldırılmasa da

⁷ "Siz bir rejimi devraldığınız zaman darağaçları kurdurdunuz, biz böyle bir mazinin bakiyesini kazımak için böyle bir zihniyeti kökünden temizlemek için, devri sabık yaratmayacağız" (TBMM Tutanak Dergisi, 28.11.1952: 385) sözlerinden buna örnek verilebilir.

hegemonya tarafından ikincil plana itilebilmektedir (Connell, 2019: 269). Bu bağlamda, karşılıklı olarak süren hegemonya yarışına sonuçları itibariyle ve bir hegemonik erkeklik mücadelesi perspektifinden bakıldığında 27 Mayıs 1960 darbesi ile ordunun yönetimi ele geçirmesinin verdiği mesaj Dönmez'e göre (2013:15) cuntada simgeleşen beyaz erkeğin zaferidir. Bu mücadelede Menderes'in 27 Mayıs 1960 darbesiyle devrilmesi, hegemonikleşmesinin de önünü kapatmıştır. Akça'ya göre (2010: 365) darbe bu bağlamda Demokrat Parti ile yükselen yeni taşra ve İslami burjuvaziye karşılık, Kemalist sivil ve askeri bürokrasinin iktidarını yeniden sağlamaya çalışmasının bir çıktısıdır. "Ben orduyu yedek subaylarla da idare ederim" diyen Menderes'e darbe gibi oldukça eril bir siyasal gösterinin hatırlatılmasıdır.

Bu mücadelenin performatif erkeklik göstereni de Menderes ve diğer Demokrat Partililerin yargılandığı Yassıada duruşmalarında görülebilmektedir. Görülecek onca mühim konuya rağmen duruşmaların ilk olarak 'köpek davası' ve 'bebek davası' gibi garip ve davalıların daha çok kişisel hayatlarını ilgilendiren diğer gündem maddeleriyle karşılaştırılınca önemsiz davalarla başlaması, davanın nasıl bir eril meydana ve itibarsızlaştırma davasına döneceğinin habercisi olmuştur (Öymen, 2018: 313). Celal Bayar'ın cumhurbaşkanlığı görevi sırasından kendisine Afganistan'dan bir köpek hediye edilmesi, Bayar'ın da köpeği sattırıp, elde edilen parayla başka tasarruflarda bulunulması Öymen'e göre Bayar'ı doğrudan kamuoyu nezdinde itibarsızlaştırma amacı taşıırken; Menderes'in sevgilisi Ayhan Aydan ile yaşadığı evlilik dışı ilişkisinden meydana gelen gayrimeşru bebeğin ölümünün davaya konu olması ise bir cinayeti aydınlatmaktan ziyade Menderes'in itibarsızlaştırılmasıyla ilgilidir (Öymen, 2018:313-314). Öyle ki, duruşma salonunda Başbakan Menderes'in eşi Berrin Menderes'in olmasına rağmen Ayhan Aydan'a "*Sanık Adnan Menderes evli. Böyle olduğu halde bununla münasebet tesis etmişsiniz. Ondan meşru olmayan bir çocuk dünyaya gelmiş. O, çocuğun hayatta kalmasını istemiyormuş. Doktor Fahri Atabey'i celbettirmiş ve çocuğu ortadan kaldırtmış.*" (aktaran, Dündar, 01.03.2009) şeklindeki suçlamalar yöneltilmesi eril tahakkümün hem erkeğin hem de kadın üzerindeki tesirini göstermektedir. Suçlamalar Ayhan Adnan'ı düşük ahlaklı bir kadın olarak gösterirken, Adnan Menderes'i ise cinsel anlamda da bir kontrolü olmayan, aile değerlerini hiçe sayıp sorumluluk alamayan ve sahip olduğu mevkiinin getirdiği gücü kötüye kullanan biri gibi itibarsızlaştırmayı amaçlamaktadır. Bebek davasının haricinde benzer şekilde devlet kasasında bulunan kadın iç çamaşırı ve uygunsuz fotoğrafların servis edilmesi Menderes'in kamuoyu önünde itibarının düşürülmesini amaçlamıştır.

Hegemonik erkeklik ideal bir erkeklik tipini yansıtır ve dönemin erkekliklerini tanımlamada, sınırlarını çizmede muktedir olandır (Connell, 2019).

Bu ideal erkeklik, toplumun tümünü yansıtmak zorunda değildir ancak toplumun genelinin rızasını almak durumundadır. Bunun yanında 'şu anda kabul edilen erkeklik' olabilmek için sürekli olarak mücadelelere açık olmalı bu sebeple tahakkümünü sürdürebilmek için iktidarını koruyabilmelidir. Menderes'in gerek kişisel profili gerek iktidarında mücadeleye girdiği kesimlerle olan hegemonya yarışında üstünlüğü sağlayamaması, gerekse de demokratikleşme vaadiyle geldiği iktidardan rıza yerine baskı yoluyla tahakküm kurmaya yönelik girişimlere yönelik yarattığı olumsuzluklardan dolayı her ne kadar Soğuk Savaşçı erkeklik politikalarının taşıyıcısı olsa da kendi profilinde hegemonik erkekliği sağlayabildiğini söylemek güçtür.

4. SONUÇ

Soğuk Savaş'ın iki süper gücü olan Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği arasındaki güç ve güvenikleştirme mücadelesi bir hegemonya kurma mücadelesine dönüşerek sınırlarını küresel düzeyde genişletmiş ve dünya, iki süper gücün komünizm ve kapitalizm şeklinde iki kutba ayırdığı siyasal ikliminde giderek daha militarist, saldırgan, sert politikalara sahne olmuştur. Soğuk Savaşçı hegemonik erkeklik de bu koşullar altında gelişmiştir. Bu çalışma bu bağlamda Türkiye'de erken Soğuk Savaş dönemi erkekliğinin ne olduğuna, Soğuk Savaş koşulları altında nasıl şekillendiğine ve hegemonik erkekliğin nasıl pekiştirildiğine odaklanmıştır.

ABD'nin Soğuk Savaş döneminde istisnai olana karar veren egemen güç olarak öne çıkması Batılı hegemonik erkekliğin de çerçevesini oluşturmasına imkân vermiştir. Buna göre Batılı Soğuk Savaşçı hegemonik erkeklik militarist, ofansif, rasyonel ve agresif eğilimler göstermektedir (Bilgiç, 2016: 130). Batılı manada hegemonik erkeklik değerleri ise Türkiye gibi Batı merkezli gelişmekte olan ülkelere doğrudan yansımıştır. Erken dönem Soğuk Savaş yıllarında Türkiye'de Demokrat Parti iktidardadır. Bu dönemde NATO'ya katılma, Amerikan yardımlarıyla ordunun donanımının artırılması, Kore'ye asker gönderme, ABD ile askeri kolaylıklar anlaşmasının imzalanması ve sonrasında Türkiye'ye askeri üsler ve tesislerin kurulması gibi gelişmelerle hiper-erkeksilemiş küresel siyasette Batı ittifakında yer alıp, Batının eşit bir üyesi olma amacıyla anti komünist sisteme angaje olmuştur.

Soğuk Savaş dönemi Batı merkezli uluslararası ilişkileri bir yandan liberal sisteme entegrasyonu gerektirirken diğer yandan da anti-Sovyetçi ve anti-doğu blokçu olmayı gerektirmektedir. İç siyasette de bunun bir yansıması olarak sol fikir ve sol hareketi güvenikleştirme yoluyla baskılama üzerine kurulmuştur. Bu çerçevede hegemonik erkeklik Hobbesiyen anlamda doğa durumunda hâkim olan

koru ve güvensizliğin yarattığı kaos ortamını bitirebilmek için hegemonik erkekleğin eril korumasına ihtiyacı duymuştur.

Bir Soğuk Savaş dönemi lideri olarak Adnan Menderes, Batı merkezli Soğuk Savaşçı ideolojinin Türkiye’de içselleştirilmesinde önemli bir kilit noktadır. Karizmatik lider kişiliği, kendisine üst üste seçimler kazandıran ve dönemin konjonktürüyle birebir örtüşen kalkınmacı, muhafazakâr, antikomünist, popülist siyasetiyle kendinden sonra gelen siyasetçiler için önemli izlekler oluşturmuştur.

Ancak diğer yandan bu makalenin odaklandığı temel mesele, Adnan Menderes’in tüm bu Soğuk Savaşçı özelliklere veya Batılı eril hâkim ideolojiye paralel nitelikte politikalar gütmesine rağmen Türkiye’de örnek bir hegemonik erkeklik sağlayamamış olmasıdır. Bunun en önemli nedeni ise erkekleğin kalesi olarak içselleştirilmiş ve meşruluğu sorgulanamaz bir kurum olan ordu ile girilen mücadeleden mağlup olarak ayrılmış olmasıdır. 1960 askeri darbesiyle sonuçlanan bu mücadelenin ordu lehine sonuçlanmasının bir nedeni de orduyu kontrol altına almak için siyaseti sivilleştirme ve demokratikleştirme üzerine milli iradeci bir yaklaşım benimseyen Menderes’in hegemonik erkeklik mücadelesinin dönemin aşırı güvenlikleştirilmiş militarist ruhuna da uyumsuz oluşudur. Dolayısıyla Menderes hegemonik erkekleğin ‘şu anda kabul edilen’ özelliklerini sağlayamamıştır. Başka bir neden ise Menderes’in popülist siyasetine malzeme ettiği halkın içinden gelen, sert, otoriter, demokrat gibi niteliklerin aksine kişisel profiline hiper-erkeksi siyasette fazla naif ve yumuşak olmasıdır. Bunun yanında örneğin elit, anti-demokratik olmakla eleştirdiği kesimlerden farkını iktidara geldiği üç dönem boyunca ortaya koyamamıştır.

KAYNAKÇA

Akça, İsmet (2010), “Ordu Devlet ve Sınıflar: 27 Mayıs 1960 Darbesi Örneği Üzerinden Alternatif Bir Okuma Denemesi”, Balta-Paker, Evren ve İsmet Akça (Der.), Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları): 251-406.

Armaoğlu, Fahir (1995), “Amerikan Belgeleri ile Orta Doğu Komutanlığı’ndan Bağdat Paketi’ne 1951-1955”, Belleten 59, 189-236.

Aydemir, Şevket Süreyya (1968), İkinci Adam, Cilt 3: 1938-1950 (3. Baskı) (İstanbul: Remzi Kitabevi).

Aydemir, Şevket Süreyya (1976), İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali (İstanbul: Remzi Kitabevi).

Aydemir, Şevket Süreyya (2000), İkinci Adam, Cilt 3: 1950-1964 (İstanbul: Remzi Kitapevi).

Aykent, Canan (2022), “Ankara Caz Tarihi 1”, Ankara Neydi Ne Oldu [Podcast], <https://open.spotify.com/episode/6UOSUAKx15tPlthqa8tLDJ?si=f09b64ebf774482a> (08.11.2023).

Bilgiç, Ali (2016), Turkey, Power and the West: Gendered International Relations and Foreign Policy (London/New York: Tauris).

Bora, Tanıl (2017), Cereyanlar: Türkiye’de Siyasi İdeolojiler (İstanbul: İletişim Yayınları).

Bora, Tanıl (2020), “Adnan Menderes”, Kaynar, Mete Kaan (Der.), Türkiye’nin Elli Yılları (İstanbul: İletişim Yayınları): 331-347.

Buzan, Barry (2008), “Askeri Güvenliğin Değişen Gündemi”, Uluslararası İlişkiler Dergisi, 5 (18): 107-123.

Cantek, Levent (2008), Cumhuriyet’in Buluş Çağı: Gündelik Yaşama Dair Tartışmalar (1945-1950) (İstanbul: İletişim Yayınları).

Carroll, Bret E. (2003), American Masculinities: A Historical Encyclopedia (London: SAGE Publication).

Coleman, Lara (2007), “The Gendered Violence of Development: Imaginative Geographies of Exclusion in the Imposition of Neo-Liberal Capitalism”, Political Studies Association, 9 (2): 204-219.

Connell, Raewyn (2005), Masculinities (2. Baskı) (Berkeley: University of California Press).

Connell, Raewyn (2019), Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Toplum, Kişi ve Cinsel Politika (4. Baskı) (İstanbul: Ayrıntı Yayınları).

Courdileone, Kyle (2005), Manhood and American Political Culture in the Cold War (London and New York: Routledge).

Çoban, Barış (2013), “Gösteri İktidarı ve Militarist Erkeklik”, Sünbuloğlu, Nurseli Yeşim (Der.), Erkek Millet Asker Millet (İstanbul: İletişim Yayınları): 187-204.

Danış, Mehmet Fahri (2018), “Türk Dış Politikasında Karar Alıcıların Orta Doğu Algısı: 1957-1958 Krizleri”, Türkiye Orta Doğu Çalışmaları Dergisi, 5 (2): 93-126.

Dean, Robert D. (1998), “Masculinity as Ideology: John F. Kennedy and the Domestic Politics of Foreign Policy”, Diplomatic History, 22 (1): 29-62.

- Dilipak, Abdurrahman (1990), *Menderes Dönemi* (İstanbul: Beyan Yayınları).
- Dönmez, Rasim Özgür (2013), “Coup D’etats and the Masculine Turkish Political Sphere: Modernization without Strong Democratization”, Dönmez, Rasim Özgür ve Ahu F. Özmen (Der.), *Gendered Identities: Critizing Patriarchy in Turkey* (Lanham: Lexington): 1-32.
- Dündar, Can (01.03.2009), “Bebek Davası Tutanakları”, <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/can-dundar/bebek-davasi-tutanaklari-1065465> (22.10.2022).
- Ekşi, Betül ve Wood, Elizabeth. A. (2019), “Right-Wing Populism as Gendered Performance: Janus-faced Masculinity in the Leadership of Vladimir Putin and Recep T. Erdogan”, *Theory and Society*, 48: 733-751.
- Elijah G. Ward (2005), “Homophobia, Hypermasculinity and the US Black Church”, *Culture, Health and Sexuality*, 7 (5): 493-504.
- Enloe, Cynthia (1993), *The Morning After: Sexual Politics at the End of the Cold War* (Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press).
- Enloe, Cynthia (2005), “What if Patriarchy Is ‘the Big Picture’? An Afterword”, Mazurana, Dyan, Angela Raven-Roberts and Jane Parpart (Der.), *Gender, Conflict and Peacekeeping* (New York: Rowman & Littlefield): 280–283.
- Enloe, Cynthia (2006), *Manevralar: Kadın Yaşamının Militarize Edilmesine Yönelik Uluslararası Politikalar* (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Fraser, Erica L. (2019), *Military Masculinity and Postwar Recovery in the Soviet Union* (Toronto: University of Toronto Press).
- Goodman, Giora (2010), “The British Government and the Challenge of McCarthyism in the Early Cold War”, *Journal of Cold War Studies*, 12 (1): 62–97.
- Günay-Erkol, Çimen (2021), *Yaralı Erkeklikler: 12 Mart Romanlarında Yalnızlık, Yabancılaşma ve Öfke* (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Gürbilek, Nurdan (2007), *Kör Ayna Kayıp Şark* (İstanbul: Metis Yayınları).
- Haslam, Alexander, S. Reicher ve M. J. Platow (2015), “Leadership: Theory an Practice”, *APA Handbook of Personality and Social Psychology*, 2: 67-94.
- Herz, John H. (1950), “Idealist Internationalism and the Security Dilemma”, *World Politics*, 2: 157-180.

Hooper, Charlotte (1999), "Masculinities, IR and the 'Gender Variable': A Cost-Benefit Analysis for (Sympathetic) Gender Sceptics", *Review of International Studies*, 25 (3): 475-491.

Hooper, Charlotte (2001), *Many States: Masculinities International Relations and Gender Politics* (New York: Columbia University, Stanford University).

Ian, Nicholson (2011), "'Shocking' Masculinity: Stanley Milgram, 'Obedience to Authority' and the 'Crisis of Manhood' in Cold War America", *The History of Science Society*, 102 (2): 238-268.

insel, Ahmet (Şubat-2008), "Muhafazakâr-Otoriter ittifakı: AKP'nin Kendine Demokratlığı", *Birikim*, 226: 9-13.

Jacqueline Marie, True (2018), "Bringing Back Gendered States: Feminist Second Image Theorizing of International Relations", Parashar, Swati, J. Ann Tickner, Jacqui True and V. Spike Peterson (Der.), *Revisiting Gendered States: Feminist Imaginings of the State in International Relations* (New York: Oxford University Press): 33-50.

Johnson, Ian (2012), *Münih'te Bir Camii: Naziler, CIA ve Müslüman Kardeşlerin Batıdaki Doğuşu* (İstanbul: Mikado Yayınları).

Kandiyoti, Deniz (1998), "Bargaining with Patriarchy", *Gender & Society*, 2 (3): 274-290.

Kayış, Yasin (2009), *Demokrat Parti Döneminde Siyasi Karikatür* (İstanbul: Libra Yayınları).

Kocaoğlu, Ceyda Tuna (Haziran 2020), "Soğuk Savaş Yıllarında Türkiye'de Komünizm Karşıtı Propaganda Kitaplarında Anti-Komünist Söylem", *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 2: 33-51.

Lechner, Zachary J. (2014), "We Have Certainly Saved Ourselves': Popular Views of Masculinity During the Korean War: 1950-53", *Comparative American Studies An International Journal*, 12 (4): 316-337.

Lippe, John M. Vander (2000), "Forgotten Briadge of the Forgotten War: Turkey's Participation in the Korean War", *Middle Eastern Studies*, 36 (1): 92-102.

Meşe, Ertuğrul (2016), *Komünizmle Mücadele Dernekleri* (İstanbul: İletişim Yayınları).

Michael G. Roskin ve Nicholas O. Berry (2014), *Uluslararası İlişkiler: Ül'nin Yeni Dünyası* (Ankara: Adres Yayınları).

Moon, Hyunyoung (2022), "The US Army "Warrior" and Military Masculinity: The Army Recruiting Campaigns and Evolving "Warrior", Cooper, Lydia R. (Der.), *The Routledge Companion to Masculinity in American Literature and Culture* (New York and London: Routledge): 177-193.

Nandy, Ashis (1983), *The Intimate Enemy: Loss and Recovery of Self Under Colonialism* (New Delhi: Oxford University Press).

Nayek, Meghana (2006), "Orientalism and 'Saving' Us State Identity After 9/11", *International Feminist Journal of Politics*, 8 (1): 42-61.

Oran, Baskın (2009), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980* (İstanbul: İletişim Yayınları).

Örnek, Cangül (2015), *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı: Antikomünizm ve Amerikan Etkisi* (İstanbul: Can Yayınları).

Öymen, Altan (2013), *...Ve ihtilal* (İstanbul: Doğan Kitap).

Öymen, Altan (2018), *Umutlar ve İdamlar 1960-1961* (İstanbul: Doğan Kitap)

Özcan, Feridun Cemil (2017), "Altmışlı Yıllarda Türkiye Ekonomisi", Kaynar, Mete Kaan (Der.), *Türkiye'nin 1960lı Yılları* (İstanbul: İletişim Yayınları): 179-204.

Özkan, Behlül (2017), "1945 Türkiye-SSCB Krizi: Dış Politikada Kurucu Mitin İnşası", Özcan, Gencer, Evren Balta ve Burç Beşgül (Der.), *Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler* (İstanbul: İletişim Yayınları): 55-78.

Özman, Aylin ve Yazıcı-Yakın, Aslı (2012), "Anti Komünist Fantaziler: Doğa, Toplum, Cinsellik", Özkan- Kerestecioğlu, İnci ve Güven Gürkan Öztan (Der.), *Türk Sağı: Mitler Fetişler Düşman İmgeleri* (İstanbul: İletişim Yayınları): 105-113.

Robert H. Zieger (2004), "The Evolving Cold War: The Changing Character of the Enemy Within, 1949-63", *American Communist History*, 3 (1): 3-23.

Robert, D. Dean (2001), *Imperial Brotherhood: Gender and the Making of Cold Foreign Policy* (Boston: University of Massachusetts Press).

Sandra, Via (2010), "Gender, Militarism, and Globalization: Soldiers for Hire and Hegemonic Masculinity", Sjöberg, Laura and Sandra Via (Der.), *Gender, War, and Militarism: Feminist Perspectives* (California: Praeger).

Suveren, Yaşar. (2014), "Türkiye'de Sağ-Muhafazakâr Siyasetçilerin Devleti Algılama Yordamları Üzerine Bir Değerlendirme", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (4): 139-151.

Şentürk, Hulusi (2011), Türkiye’de İslami oluşumlar ve Siyaset: İslamcılık (İstanbul: Çıra Yayınları).

Taşkın, Yüksel (2004), “Muhafazakâr Bir Proje Olarak Türk-İslam Sentezi”, Bora, Tanıl ve Murat Gültekingil (Der.), Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık Cilt 5 (İstanbul: İletişim Yayınları): 381-440.

TBBB Zabıt Ceridesi (20.02.55), Devre:10, Cilt:5, İçtima:1
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d10/c005/tbmm10005044.pdf> (Erişim Tarihi: 11.11.2023).

TBBM Zabıt Ceridesi (11.07.1956), Devre:10, Cilt:18, İçtima:2
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d10/c013/tbmm10013088.pdf> (Erişim Tarihi: 09.11.2023).

TBMM Tutanak Dergisi (26.11.1951), Cilt:10, Dönem:9, Toplantı:2.
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c010/tbmm09010009.pdf> (Erişim Tarihi: 21.10.2023).

TBMM Tutanak Dergisi (28.11.1952), Cilt: 17, Dönem: 9, Toplantı: 3,
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c017/tbmm09017010.pdf> (Erişim Tarihi: 08.11.2023).

TBMM Zabıt Ceridesi (15.05.1957), Devre:10, Cilt:19, İçtima:3
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d10/c019/tbmm10019068.pdf> (Erişim Tarihi: 09.11.2023).

TBMM Zabıt Ceridesi (15.11.1954), Cilt:2, Devre: 10, İçtima:1.
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d10/c002/tbmm10002004.pdf> (Erişim Tarihi: 24.10.2023).

TBMM Zabıt Ceridesi (18.06.1956), Cilt:12, Devre: 10, İçtima: 2.
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d10/c012/tbmm10012078.pdf> (Erişim Tarihi: 11.11.2023).

TBMM Zabıt Ceridesi (24.11.1958), Cilt:5, Devre: 11, İçtima: 2
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d11/c005/tbmm11005006.pdf> (Erişim Tarihi: 14.11.2023).

TBMM Zabıt Ceridesi (30.06.1954), Cilt:1, Devre: 10, İçtima: 1
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d10/c001/b015/tbmm100010150351.pdf> (Erişim Tarihi: 08.11.2023.)

TBMM Zabıt Ceridesi, (28.02.1954), Devre:9, Cilt:28, İçtima:4.
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c028/tbmm09028053.pdf> (Erişim Tarihi: 11.11.2023).

Tevetoğlu, Fethi (1963), Faşit Yok, Komünist Var (Ankara: Komünizmle Mücadele Yayınları).

Tickner, J. Ann (1992), Gender in International Relations: Feminist Perspektif on Achieving Global Security (New York: Columbia University Press).

Tickner, J. Ann (2001), Gendering World Politics: Issues and Approaches in the Post-Cold War Era (New York: Columbia University Press).

Tol, Ulaş ve Tanıl Bora (2009), “Siyasal Düşünce ve Erkeklik Dili”, Bora, Tanıl ve Murat Gültekingil (Der.), Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt: 9 (İstanbul: İletişim Yayınları): 825-836.

Türk, H. Bahadır (2014), Muktedir: Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan (İstanbul: İletişim Yayınları).

Volkan, Vamık (1999), Kanbağı: Etnik Gururdan Etnik Teröre (İstanbul: Bağlam Yayınları)

Yıldırım, Sinan (2012), “Nefretin ve Korkunun Rengi: Kıvılcık”, Özkan-Kerestecioğlu, İnci ve Güven Gürtan Öztan (Der.), Türk Sağ: Mitler Fetişler Düşman İmgeleri (İstanbul: İletişim Yayınları): 47-73.

Yılmaz, Tebessüm (2010), Demokrat Parti Döneminde Muhalif Bir Mizah Dergisi: Tef 1954-1955 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Young, Iris Marion (2003), “The Logic of Masculinist Protection: Reflection on the Current Security State”, Signs, 29 (1): 1-25.

Youtube (20.04.2017), “Demirkırat Belgeseli 4. Bölüm, İktidar”,
<https://www.youtube.com/watch?v=kVCHHBRuSE> (08.11.2023).

Youtube (17.09.2021), “Adnan Menderes ve Atatürk”,
https://www.youtube.com/watch?v=s_zNO5726xQ (08.11.2023).

COMMUNICATION ON CLIMATE CHANGE IN THE
MEDITERRANEAN BY NON-STATE ACTORS: A
FRAMING ANALYSIS*

AKDENİZ'DE DEVLET DIŞI AKTÖRLERİN İKLİM
DEĞİŞİKLİĞİ İLETİŞİMİ: BİR ÇERÇEVELEME ANALİZİ

Emre İŞERİ** & Iosif BOTETZAGIAS***

ABSTRACT

How do non-state actors frame climate change in a region labelled as a climate hotspot? To answer this question, this article explores the climate communication strategies of non-state actors with various country origins. Adopting the quantitative content analysis method, it comparatively analyses differing frame utilizations (e.g. ecological/meteorological, policy, economic and energy interests, culture, science and technology, civil society) of non-state actors in their selected climate change/global warming-related reports (n=89) on the Mediterranean. The findings provide clues on the cosmopolitan framing of non-state actors on the regional level.

Keywords: Non-State Actors, Climate Change Communication, the Mediterranean, Framing Analysis.

* This work was supported by the Project Evaluation Commission of Yaşar University (grant number BAP117) within the scope of the scientific research project BAP117—“The role of the non-governmental organizations in Mediterranean Climate Governance”. The authors would like to thank anonymous reviewers for their insightful comments and research assistants Ezgi Su Mete, Ece Yılmaz, and İzem Uçkan for their assistance throughout the project.

** Prof., Director of the Center for Mediterranean Studies and full member of Department of International Relations at Yaşar University, emre.iseri@yasar.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0142-1240>

*** Prof., University of the Aegean, Department of Environment, School of the Environment, iosif@aegean.gr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8287-9722>

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 10.09.2023
Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 14.01.2024

ÖZ

İklim sıcak noktası olarak sınıflandırmakta olan bir bölgeye ilişkin olarak devlet dışı aktörler iklim değişikliğini nasıl çerçevelemektedirler? Bu soruyu yanıtlamak için bu makale, çeşitli ülke kökenlerine sahip devlet dışı aktörlerin iklim iletişim stratejilerini incelemektedir. İlgili çalışma, nicel içerik analizi yöntemini benimseyerek, devlet dışı aktörlerin Akdeniz’le ilgili seçili iklim değişikliği/küresel ısınma raporlarındaki (n=89) farklı çerçeve kullanımlarını (örneğin ekolojik/meteorolojik, politika, ekonomik ve enerji çıkarları, kültür, bilim ve teknoloji, sivil toplum) karşılaştırmalı olarak analiz etmektedir. Çalışmanın bulguları devlet dışı aktörlerin bölgesel düzeyde iklim değişimine yönelik kozmopolit çerçeveleme eğilimlerine ilişkin ipuçları sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Devlet Dışı Aktörler, İklim Değişikliği İletişimi, Akdeniz, Çerçeve Analizi.

INTRODUCTION

Labelled as a “survival guide for humanity” by United Nations (UN) Secretary-General Antonio Guterres, the Intergovernmental Panel on Climate Change Synthesis Report (IPCC, 2023) emphasised that greenhouse gas emissions must be halved by 2030 to limit global warming to 1.5°C. As humanity’s last chance, the report prescribes that industrialised countries come together immediately and end their emissions by the early 2050s. Corresponding with the timing of the report, “the year 2023 has been confirmed as the warmest on record, driven by human-caused climate change” (BBC,2024).

Arguably, the “green economy” stands out as one of the most important tools we have. The United Nations Environment Programme (UNEP,2023) defines a green economy as “low-carbon, resource-efficient and socially inclusive.” In this parallel, with its stated goal to make Europe the first climate-neutral continent by 2050, the European Union (EU) proposed the European Green Deal (EGD) as a “new growth strategy” to transform its economy into a sustainable, low-carbon, environmentally friendly, and socially inclusive model (EU, 2019).¹

¹ To materialize this profound economic shift toward sustainability and climate neutrality, the EU acknowledges the requirement to adopt relevant and efficient measures/mechanisms for more

Considering that the EU cannot achieve those goals of the EGD alone as problems and solutions are not restricted to Europe, the Union presented itself as a global leader in convincing and supporting others to contribute to harnessing green economic transition (Dyrhaug and Kruze, 2024: 8-9). However, the EGD's external dimension is a "little hazy" (Teenvan et al., 2021: x) at best, the neo-colonial practice of "the greening of the empire" (Almedia, et al., 2023) at worst.² In the external realm, as Tocci (et al., 2023) postulate, the EU should positively interact with its neighbourhood and mainstream green principles beyond national boundaries throughout its foreign policy for the EGD to be successful.

Among those regions, the Mediterranean strikes out with its renewable energy potential and its emergence as the world's climate change hotspot, warming 20% faster than the global average, even though the region is responsible only for 6 % of the global carbon emissions (Lange, 2020). This means the Mediterranean will be heavily affected by climate change with extreme weather events that are projected to become more severe and persistent in the Euro-Med region.³ Despite the EGD's potential in harnessing cooperation on climate action and providing opportunities for job creation, green growth, and sustainable development in the Mediterranean (Sandri et al., 2023), an integrated EU perspective toward the region is still "absent or embryonic" (Tocci et al., 2023).⁴

Against this backdrop, those (environmental) civil society voices to harness green economic transformation are likely to remain weak, thereby, policy-makers

inclusive policymaking with its pledge to "leave no one behind" (EU, 2019). Among those initiatives promoting citizen and civil society organization participation in policy-making, regular stakeholder consultations and more structured mechanisms such as the European Climate Pact and the Just Transition Platform should be noted.

² As the external dimension of the EGD has been gradually developing in various policy areas of the EU, Teenvan et al. (2021) spot three simultaneous approaches: 1) Collaborative (e.g. regional strategies for the Western Balkans, the Neighbourhood and Africa) development initiatives and investments) 2) Coercive (e.g. promoting green transition elsewhere thorough the strength of its market, likewise the carbon border adjustment) 3) Diplomatic (e.g. utilization of climate diplomacy to persuade and pressure others).

³ As Borghesi and Mazarrano (2023) put, "water, energy and food are connected in a complex nexus, vital for the long-term stability...outward and inward vulnerabilities characterize the nexus" of the Mediterranean. All of these will exacerbate other regional vulnerabilities (e.g. underdevelopment, inequalities, poverty, energy/climate injustice in the coming years).

⁴ To add insult to injury, those European renewable energy investments prioritise capital accumulation under the guise of neoliberalism (İşleyen, 2015), liberal-market frame adoptions (Herranz-Surrallés, 2018), economic interests (Günay, 2020), and strategic calculations (Günay, 2024) that will likely to exacerbate regional inequalities and climate injustice. As Sanchez-Reaza et al. (2023: 2) put it, the EGD's objective to harness "green transition is only possible with an enabling human transition, and only with the proper human development (social) policies to support this transition". By the same token, the key of this process EU-funded Green Infrastructure (GI) governance should involve all stakeholders, including civil society and citizens to ensure its success, which is largely missing at this stage (Bally and Coletti, 2023). In this vein, Akçalı et al. (2022: 2) propose that any regional energy cooperation initiatives should be democratic by encapsulating local stakeholders, thereby opening up a public space for genuine climate action.

won't be hesitant to stick with their preferred carbon-intensive growth models. Hence, many Mediterranean regional governments are not taking the required climate mitigation measures, not even including them in their electoral campaign pledges (cf. Adaman et al., 2023), regardless of public opinion's favourable approach to climate mitigation policies.⁵ Even though almost all of the Mediterranean countries have approved the Paris Climate Agreement and announced climate targets, their governance deficits with limited norm diffusion/policy transfer/convergence prospects from the EU curtails their prospects for green economic transformation.⁶ Arguably, regional policy-makers' and local business elites' primary apprehension is economic risks associated with the EU's proposed the CBAM, which will likely curtail exports of their carbon-intensive products to Europe (El-Katiri,2023; Eicke et al.,2021; Acar, Aşıcı, and Yeldan, 2022). At this point, a critical eye would be sceptical of the extent of regional governments' climate laws' abidance to "leaving no one behind."

At the regional level, despite the emergence of the climate crisis as a "common existential threat" in the Mediterranean (Stergiou, 2023), conflicts over hydrocarbons have been going on.⁷ On the one hand, the dispute over preserving the Mediterranean from hydrocarbon drilling activities has pitted environmentalists against energy companies on both sides of the sea. On the other hand, potential hydrocarbon reserves and their prospective transportation routes through disputed sea areas have escalated geopolitical tensions among the littoral states in the Eastern Mediterranean (İşeri and Bartan, 2019; Talbot, 2021; Tziarras, 2021).

In the face of varied public interest and limited governmental emphasis, it is left to regional organizations and civil society actors to advocate a 'paradigm shift' in the Mediterranean climate governance. While there are various forums for cooperation among civil society actors (e.g., the Mediterranean Forum on Energy and Climate Change) along with the Union for the Mediterranean (UfM) as a regional intergovernmental organization, climate governance in the

⁵ The region's public ascribes different priorities to climate change mitigation. A recent Eurobarometer study found that even in the affluent EU-member Mediterranean states, the percentage of those considering climate change 'as one of the main challenges that the world faces today' is much lower than their northern counterparts (just 7 per cent in Italy, 10 per cent in Greece and 16 per cent in Spain compared to 34 per cent in the Netherlands and 35 per cent in Denmark) (Eurobarometer No 513 / 2021). Yet, in a similar survey (UNDP, 2021: 16), it has been documented that the non-European Mediterranean public's belief in climate emergency (Morocco 68 per cent, Turkey 67 per cent, Tunisia 66 per cent, Egypt 66 per cent, Algeria 65 per cent) is higher than the European average.

⁶ For the Turkish case in this respect, see İşeri and Uygurtürk, 2022.

⁷ Clearly, further attempts to develop those hydrocarbons will worsen Mediterranean ecology, and climate inequalities and widen the gap between rich and poor. Meanwhile, the type of offshore wind pacts formed among continental European countries to harness renewable energy utilization are missing among the littoral states of the Mediterranean.

Mediterranean remains largely fragmented (Katsaris, 2015). It is therefore important to examine what may account for this lack of further (and deeper) cooperation. What may be the reason for the lack of Mediterranean non-state actors' cooperation regarding CC? Despite the overwhelming scientific consensus on the anthropogenic causes of climate change and measures to address it, there are still disagreements among various stakeholders - for our purposes non-governmental organizations (NGOs)- about its consequences and how to address it.⁸

Accordingly, each of these actors is actively engaged in promoting its agenda by “framing” climate change from their perspective. Differently put, they emphasize certain features of the issue while communicating them (Schafer and O'Neill, 2017). NGOs are among the impactful actors in climate change communication since, as past research has established, they are important conveyors and mediators of established scientific knowledge both for the public and the decision-making arenas (Corell and Betsill, 2001; Doyle, 2009; Yearley, 2008). In this capacity, they actively re-construct all scientific *objectivities* into *subjective* narratives -to affect their audiences. It is quite plausible, then, that the absence of substantial cooperation between the Mediterranean non-state actors over CC governance may be due to their different(rated) framing of it.⁹

In this light, the article raises the following question: “How do non-state actors frame climate change in a region labelled as a climate hotspot?” To answer this question, it explores and comparatively analyses various climate change frames propagated (e.g. ecological/meteorological, policy, economic and energy interests, culture, science and technology, civil society) by non-state actors' reports (n=89) on the Mediterranean. The findings shed light on non-state actors' cosmopolitan framing of the climate crisis on the regional level.

1. CIVIL SOCIETY, CLIMATE CHANGE COMMUNICATION, AND THE MEDITERRANEAN BASIN

In the absence of unified climate governance, the transformative impact of sub-state and non-state actors in general (İşeri et al., 2018; Hale et al., 2021) and civic environmental or climate community networks in particular becomes significant (Botetzagias et al., 2010; Berny and Rootes, 2018). The good news is

⁸ For differing perceptions on climate change, see Baysal and Karakaş, 2017; Arıkan and Günay, 2021.

⁹ Different framing in effect means different understandings, prioritisation and assessments of a particular issue, which make a common approach less likely. Previous research has argued that for organizations to form coalitions, they should ‘avoid debilitating frame disputes’ and they have to develop an over-arching “coalition framing”, whose emergence is dependent –amongst other things– on ‘the varying degrees of “fit” between [the constituent] organizational frames’ (Croteau and Hicks, 2003: 251).

that nation-states are no longer the sole actors while state-centric approaches have lost their dominance in global climate affairs. This has been referred to as ‘hybrid multilateralism’ denoting an intense interplay between state and non-state actors in this new landscape of multilateral and transnational climate action (Backstrand et al., 2017: 562). In parallel, various new governance structures have emerged that potentially allow all categories of civil society actors including NGOs to become leaders or pioneers in climate leadership.

Indeed, environmental NGOs (ENGOs) have developed a keen interest in climate change as well. However, their collaborations and networks remain limited (Hadden and Bush, 2021). Postulating that ENGOs are at a crossroads, Berny and Rootes (2018: 947) scrutinize whether they take into consideration radical solutions required to address the urgency of the climate crisis and its devastating effects on biodiversity or stick with mainstream positions. Even though the direct influence of such NGOs on climate negotiations and the policy-making process has been widely documented (Newell, 2000; Kadirbeyoğlu et al. 2017; Backstrand et al., 2017; Allan, 2020), there is limited research on their discursive or framing role in climate governance (Allan and Hadden, 2017). This gap in the literature is even clearer in those types of studies on NGOs in the context of the Global South, where climate change impacts are felt more strongly.

A recent analysis of the mission statements of those NGOs participating in global environmental conventions reveals that climate change is “the premier environmental issue” and “climate politics” is the discourse most of these organizations are engaged with (Partelow et al., 2020). At this point, one should note that NGOs’ dissemination of the discourse of “climate politics” per se does not entail the political engagement of the wider public with issues surrounding climate change. We concur with Carvalho et al. (2017: 123) that climate change is fundamentally a political issue and that improved communication practices can only promote urgently needed political engagement of the public with climate change. This entails opposing certain dominant climate policies, which have largely been detrimental to the climate, and exclusionary of dissident voices.

This brings us to the point that the consolidation of climate change ideas in the global public sphere can only be possible with the increasing visibility of NGOs as carriers of ecological ideas albeit at the expense of a compromise with economic evaluations (Yla-Anttila et al., 2018). Differently put, the spread of the concept of climate change in the global public sphere to date has occurred in parallel with an eco-modernist consensus, which argues that economic growth and environmental protection must mutually support, rather than hinder each other (Yla-Anttila et al., 2018: 597). Certainly, a critical eye would argue that the dominance of the eco-modernist approach to climate debates can undermine the very basis of the public

sphere as a discursive platform in which contending perspectives enter into dialogue in a democratic fashion (Pezzullo and Cox, 2018: 38).

Existing research on the climate communications of NGOs has largely focused on more established and larger ENGOs in an international context, analysing how they frame the phenomenon of climate change as well as their policy-forming actions (Allan and Hadden, 2017; Backstrand et al., 2017; Corell and Betsill, 2001). Yet this selective focus allows us only a partial understanding of the total climate change discourse and how it is framed. ENGOs may perform a variety of information-focused roles when it comes to climate change such as knowledge producers, policy advocates, and information intermediaries (Jones et al., 2016: 10-11). Since the performance of any of these roles is related to an NGOs' choice of agenda, strategy, tactics, and available resources, limiting our analysis to one particular class of NGOs (in our case, 'leading' or global organizations) runs the risk of leaving us with a skewed understanding of the climate change discourse and how it is framed, especially by excluding those actors focused on alternative framings. This concern is corroborated by the fact that existing research on NGOs' climate change-related content on Facebook identifies that NGOs from developed nations differ in their framing from those from developing ones (Vu et al., 2021). Thus, focusing solely on 'flagship' NGOs (or in effect, those from bigger nations) runs the risk that local knowledge and voices may be marginalized (McGregor et al., 2018: 67).

This study comparatively examines climate change communication strategies of non-state actors in the Mediterranean, based on the aforementioned discussions and relevant academic literature on environmental and climate communication (Boykoff, 2008; Gkiouzepas and Botetzagias, 2018; Yla-Anttila et al., 2018), as well as research on the climate discourse/framing of NGOs (Allan and Hadden, 2017; Partelow et al., 2020; Vu et al, 2021). We are interested in answering the following research questions:

R1. How do climate change frame utilizations in the Mediterranean by non-state actors alter over time?

R2. How do climate change frame adoptions in the Mediterranean by non-state actors alter depending on the country the actor is based in?

R3. How different is the framing of regional climate change by Mediterranean non-state actors compared with the framing of the phenomenon by non-state actors outside the region?

R4. How does the framing of Mediterranean climate change by non-state actors differ from that of transnational governmental organizations?

R5. To what extent is the Mediterranean a focal point in the documents analysed?

R6: Based on the above, can we find evidence of an (emerging?) coalition frame?

2. METHODOLOGY

This study primarily deploys the quantitative content analysis method to analyse to collect and analyse the frames adopted by selected non-state actors (Schafer and O'Neill, 2017). Frames are essential components of both our thinking and communicating activities. As Gamson (1989: 157) notes, “Facts have no intrinsic meaning. *They take on their meaning by being embedded in a frame or storyline that organizes them and gives them coherence*” (our emphasis). They are “unconscious structures” through which we think and talk (Lakoff, 2010). The information thus comes in a “framed” way. Framing is not only used by people in daily life when communicating why an (environmental) issue matters, who or what is responsible, and what the existing options might be, but it is also employed as a technique by experts (Littoz-Monnet, 2014), various media outlets (Günay et al., 2021), and journalists (Hiles and Hinnant, 2014).

Data Collection

In order to analyse the framing strategies of non-state actors regarding climate change in the Mediterranean, we conducted a study focusing on climate reports published in English after 2015, the year of the Paris Climate Agreement, specifically those that referred to the Mediterranean region.

With this aim, we first created a database of non-state actors working on climate change in the region. From February to May 2022, we searched the internet for English-language¹⁰ publications writing about climate change for the period 2015-2021. Our rule of thumb was to select publications that had in their (section) title any of the following keywords: ‘climate’, ‘climate change’, ‘warming’, and ‘global warming’.¹¹ Once such a publication was identified, we checked whether its author was an ENGO or a transnational, non-state organization, in which case we retained it—otherwise, it was rejected. Additionally, we checked whether it had any reference to the ‘Mediterranean’, no matter how small or fleeting. Again, if this was the case, the document was

¹⁰ We focus only on English language texts precisely because we are interested in examining how individual organizations ‘frame’ their message about CC-in-the-Med particularly when they are addressing a larger/other-than-their-national-audience, while they are reaching out to a transnational body of recipients (and potential allies). To reach such an audience, publishing in English is almost obligatory due to its de facto status as a *lingua franca*.

¹¹ The reason that we have picked those keywords stems from our assumption that at least one of those generic ones will likely be included in the report titles of various stakeholders that have an agenda on climate. Restricting our data collection filter to specific terms such as mitigation, adaptation, climate justice, and just transition would narrow down our focus.

retained; or else it was discarded. We also searched for Mediterranean networks of non-state actors as well as for any organization which featured in its title the word 'Mediterranean', and then examined its website for possible climate change publications, which were subsequently screened following the aforementioned rule-of-thumb (i.e., the presence of the word 'Mediterranean').

This collection and screening process left us with 89 English-language publications by non-state organizations from the period 2015-2021 that deal with 'climate change' and include references to the 'Mediterranean'. Nevertheless, the number of paragraphs per publication varies widely, from 10 paragraphs to 833. Interquartile range (IQR) analysis showed that nine cases were outliers, so they were excluded from the subsequent statistical analyses since retaining them would significantly increase the variability of the data and thus decrease any statistical power (see Hadi, Imon, and Werner 2009). Thus, all following analyses are based on the 'cleared' data (i.e., no outliers) which consists of 80 publications comprising a total of 6,855 paragraphs between them. The country of origin and year of these publications is presented in Table 1-2.

Data Coding

For our analysis, we assigned themes to each paragraph of the documents analysed. While most similar research analyses documents as a whole, assigning them a single overall 'theme', going into further, sub-document, detail offers us a more detailed and precise overview of the actual information contained in the documents. These themes are a slightly modified form of climate change categories first established by Boykoff and Boykoff (2007) in their article on climate change and US media coverage. This topic was later developed by Boykoff (2008) for his article on the UK tabloids and by Gkiouzeapas and Botetzagias (2018) for their article on the Greek newspapers. Our modification was to introduce the framing category of 'other' to the six categories identified by Gkiouzeapas and Botetzagias (2018). Thus, each paragraph was assigned at least one out of the following seven themes: ecology/meteorology; policy; economic and energy interests; culture; science and technology; civil society; and others (Table 3). If a paragraph covered multiple topics, then it was assigned multiple themes. Thus 'theming' of the 6,885 paragraphs of our 80 reports, resulted in 12,923 'themes' as follows. The themes were coded by four undergraduate students, who were employed for this purpose. To test intercoder reliability, the coders were presented with four randomly selected articles, consisting of a total of 172 paragraphs, which they independently coded according to the aforementioned themes. The results show a very high intercoder reliability (Intraclass Correlation Coefficient (single measures) ICC = 0.973 (95 per cent CI, 0.950 to 0.987), $p < 0.001$).

Concerning the overall presence of ‘themes’ in our dataset, the most common theme was the ‘Policy’ one (30.8 per cent of the total 12,923 ‘themes’ identified), followed by the “Economy/Energy” one (23.6 per cent). The ‘Ecology/meteorology’ and the ‘Other’ themes form a second grouping (18.7 per cent and 13.8 per cent respectively) while the ‘Culture’, ‘Civil Society’ and ‘Science and Technology’ themes all scored below 5 per cent (see Table 4).

In addition, we examined whether the documents had a ‘Mediterranean focus’. We coded the documents as containing this regional focus if they concerned climate change in the Mediterranean Basin. In contrast to the frame coding, where we coded each paragraph, for the ‘Mediterranean focus’ coding we considered the entire document/report. For example, if the report included the word ‘Mediterranean’ in its title or one of its subtitles, or if the report had a special section about the Mediterranean Basin, it was coded as having a Mediterranean focus. However, if the word ‘Mediterranean’ was mentioned a few times without being the central topic under analysis, the report was not coded as having a Mediterranean focus. Table 3 illustrates the topics used for coding and gives examples from the reports covered in our database.

3. FINDINGS

R1. How do climate change frame utilizations in the Mediterranean by non-state actors alter over time?

We find that some frames are positively correlated with the lapse of time (i.e., their occurrence percentages increase over time). This is the case for the “ecology/meteorology” frame (Spearman’s $\rho = 0.750$, $p = 0.026$), the “culture” frame ($\rho = 0.786$, $p = 0.018$), and the “civil society” frame ($\rho = 0.714$, $p = 0.036$) (Graph 1). On the contrary, for the remaining frames, no statistically significant correlation was observed.

R2. How do climate change frame adoptions in the Mediterranean by non-state actors alter depending on the country the institution is based in?

To answer this question, we analysed the extent to which each frame is deployed by the non-state actors based in each country separately. Firstly, there are significant differences in the volume of coverage (number of paragraphs) over time between the countries, as shown in Table 4. Our data illustrates that the framing of climate change in the Mediterranean by non-state actors alters significantly depending on the country in which they are based. For instance, for the institutions in Greece, the deployment of a ‘policy’ frame by the non-state actors is present in all (100 per cent) paragraphs; by comparison, this percentage falls to 35 per cent in the reports published by non-state actors in Turkey. Similarly, in France, the deployment of the ‘other’ frame by non-state actors can be found in

64 per cent of the reports on climate change in the Mediterranean, but this percentage falls to 0% in the reports published by organizations in Morocco. Of all the frames, the use of the 'other' frame shows considerable variation depending on the country of actor origin. By contrast, the percentage of science and technology, civil society, and culture frames is consistently below 50 per cent in all countries (Table 4).

For testing whether there exist any sub-regional groupings (i.e. groups of country-based organizations which employed a similar mixture of frames in the period under study), we conducted a hierarchical cluster analysis, presented in the dendrogram (Graph II). We were not able to identify any clusters based on neighbouring country groups or any southern versus northern Mediterranean country division, or EU-member country versus non-EU-member country difference.

R3. How different is the framing of regional climate change by Mediterranean non-state actors compared with the framing of the issue by non-state actors based outside the region?

We examined if there is a divergence between climate change framing (i.e. total per cent of theme presence over the period) by Mediterranean non-state actors versus those based outside the Mediterranean. Based on the Mann-Whitney U test, we found that there are no statistically significant differences between the two groups for any type of frames (Asymptotic significance (2-tailed) $p > 0.05$).

R4. How does the framing of Mediterranean climate change by non-state actors differ from that of transnational governmental organizations?

As stated before, our study includes both NGOs and other non-state actors. Hence, we examined if there was a difference in how their respective framings of climate change differ from each other in their reports. Based on the Mann-Whitney U test, we found a statistically significant difference only for the 'Ecology/Meteorology' and the 'Economy/Energy' themes. For the former, it appears more often (i.e. has a higher percentage) in the NGOs' publications compared to other actors ($U = 112.00$, Asymptotic significance (2-tailed) $p = 0.015$). The opposite is the case for the 'Economy/Energy' theme, it is less common in NGOs' publications compared to other actors' ($U = 120.00$, Asymptotic significance (2-tailed) $p = 0.021$).

R5. To what extent is the Mediterranean a focal point in the documents analysed?

Lastly, we wanted to understand the extent to which the Mediterranean was used in the documents as a focal point. In our data selection process, we had already counted those reports that contained a mention of the Mediterranean.

That is, we performed a content screening run on the documents and only selected those that mentioned the Mediterranean. However, given the region's centrality to this discussion, we further wanted to assess the extent to which non-state actors concentrated on the Mediterranean itself as the primary arena for the consideration of climate change.

As opposed to frame coding, where we coded each paragraph, in this case, the coding was done per document. We found that 49 (61 per cent) of the reports focus on the Mediterranean region. This indicates that the remaining 31 (39 per cent) documents chose a global, national, or local geographic focus. Our findings suggest that the reports had, to a great extent, substantially dealt with CC in the context of the Mediterranean region.

4. DISCUSSION AND CONCLUSION

The purpose of this article was to examine the framing strategies of non-state actors (both NGOs and transnational governmental organizations) when discussing climate change in the Mediterranean in their English-language publications. Our focus on the Mediterranean was dictated due to its condition as one of the hotspots of global climate change. We choose to analyse only English-language publications to determine whether there exists evidence of a regional, overarching 'coalition frame', which previous research has identified as an important precondition for civil society actors' cooperation.

Our findings suggest that CC is an issue of concern across the Mediterranean countries albeit with considerable variations in the volume of their reporting (see Table 1). Furthermore, a substantial percentage of these publications (over 60 per cent) focus (amongst other issues) on the Mediterranean implications of CC, suggesting that this is an issue which concerns the regional non-state actors. While there exist no differences in the way CC is framed by organisations seated in a Mediterranean or otherwise country, we witness some temporal variations in the framing of CC: the 'ecological/meteorological', 'cultural', and 'civil society' frames become more prominent in the reports of non-state actors over time, while no statistically significant changes over time were observed for the remaining frames. Nevertheless, the 'Policy' and 'Economy/Energy' frames have been the most prominent themes (alongside the 'ecological/meteorological' one) throughout the period over time (see Graph 1). Although our analysis does not allow us to account for the particular trends, it is worth noting that the sustained prominence of the two former frames is an indication of their (inter-wined) importance in the governing CC adaptation/mitigation while the upward trend of the 'ecological/meteorological' frame¹² may be related to two reasons: First, an

¹² For the use of the "ecological/meteorological" frame over time, see Gkiouzepas and Botetzagias 2018.

increasing emphasis CC's implications on the *region*. Second, the EU's efforts to render the EGD inclusive to civil society actors and promote the "climate act" at home and abroad to mobilize/alert the regional public. Further research is needed to understand what drives each frame's trend.

Moreover, our data reveal that non-state institutions' framing of climate change in the Mediterranean alters significantly depending on the country in which they are based (see Table 4) while we were unable to identify any (sub-regional) clusters of states which frame climate change in a "similar" way: the hierarchical cluster analysis results presented in Graph II, suggest that the regional non-state actors are still quite away from developing a common "coalition frame" which would facilitate their further (and deeper) cooperation to consolidate the climate idea in the Mediterranean public sphere (cf. Yla-Anttila et al., 2018). Overall, our analysis provided some first clues on the cosmopolitan framing of climate change in the Mediterranean by non-state actors.

Our results point to several future research avenues. On the supply side, those non-state actors' reports in other languages could be analysed to provide insights on their tailored made climate communication strategies targeting local audiences. On the demand side, it may be instructive to use surveys and focus groups to observe various audiences (e.g., categorized by age, gender, or political orientation) in a cross-country setting and analyse their reception of climate communications disseminated by non-state actors.

BIBLIOGRAPHY

Acar, Sevil, Ahmet Atıl Aşıcı and A. Erinç Yeldan (2022), "Potential Effects of the EU's Carbon Border Adjustment Mechanism on the Turkish Economy", *Environment, Development and Sustainability*, 24 (6): 8162-8194.

Adaman, Fikret, Hakkı Ataş, Senem Aydın-Düzgit, Ayhan Bağ, E. Fuat Keyman, Ümit Şahin and Hasan Yavuzyılmaz (2023), "2023 Seçimleri Arefesinde Arifesinde Partilerin Vaatlerinin Analizi [Analysis of Political Party Promises on the Eve of the 2023 Elections]", *IPC Analysis*, <https://ipc.sabanciuniv.edu/Content/Images/CKeditorImages/20230510-14053819.pdf> (09.05.2023).

Akçalı, Emel, Evrim Görmüş and Soli Özel (2022), "Energy transitions and Environmental Geopolitics in the Southern Mediterranean", *IAI Commentaries*, 22: 1-7.

Allan, James I. (2020), *The New Climate Activism: NGO Authority and Participation in Climate Change Governance* (Toronto: University of Toronto Press).

Allan, James I. and Jennifer Hadden (2017), “Exploring the framing power of NGOs in global climate politics”, *Environmental Politics*, 26 (4): 600-620.

Arkan, Gizem and Defne Günay (2021), “Public Attitudes Towards Climate Change: A Cross-Country Analysis”, *The British Journal of Politics and International Relations*, 23 (1): 158-174.

Backstrand, Karin, Jonathan W. Kuyper, Björn Linnér and Eva Lövbrand (2017), “Non-state Actors in Global Climate Governance: From Copenhagen to Paris and Beyond”, *Environmental Politics*, 26 (4): 561-579.

Bally, Frédéric and Michele Coletti (2023), “Civil Society Involvement in the Governance of Green Infrastructure: An Analysis of Policy Recommendations from EU-Funded Projects”, *Journal of Environmental Management*, 342: 118070.

Baysal, Başar and Uluç Karakaş (2017), “Climate Change and Security: Different Perceptions, Different Approaches”, *Uluslararası İlişkiler*, 14 (54): 21-44.

BBC (2024), “2023 Confirmed as World's Hottest Year on Record”, <https://www.bbc.com/news/science-environment-67861954> (09.01.2024).

Bergamaschi, Luca and Nicola Sartori (2018), “The Geopolitics of Climate: A Transatlantic Dialogue”, *Istituto Affari Internazionali Paper No. 18* (Roma).

Berny, Nicolas and Christopher Rootes (2018), “Environmental NGOs at a Crossroads?”, *Environmental Politics*, 27 (6): 947-972.

Bersi, Eleni (2020), “The Fight to Keep the Mediterranean Free of Oil Drilling”, <https://thenation.com/article/politics/mediterranean-oil-gas-hydrocarbon/> (01.06.2023).

Betsill, Maria M. and Elisabeth Corell (2001), “NGO Influence in International Environmental Negotiations: A Framework for Analysis”, *Global Environmental Politics*, 1 (4): 65-85.

Borghesi, Simone and Matteo Mazzarano (2023), “The Green Transition in Mediterranean Countries: Challenges and Perspectives”, *IEMed Mediterranean Yearbook 2023*: 62-68.

Botetzagias, Iosis, Peter Robinson and Leandros Venizelos (2010), “Accounting for Difficulties Faced in Materializing a Transnational ENGO Conservation

Network: A Case-Study from the Mediterranean”, *Global Environmental Politics*, 10 (1): 115-151.

Boykoff, Maxwell T. and Jules M. Boykoff (2007), “Climate Change and Journalistic Norms: A Case-Study of US Mass-Media Coverage”, *Geoforum*, 38 (6): 1190-1204.

Boykoff, Maxwell T. (2008), “The Cultural Politics of Climate Change Discourse in UK Tabloids”, *Political Geography*, 27 (5): 549-569.

Carvalho, Anabela, Margit van Wessel and Pieter Maesele (2017), “Communication Practices and Political Engagement with Climate Change: A Research Agenda”, *Environmental Communication*, 11 (1): 122-135.

ClimaSouth (2018), “The Future of Climate Action in the South Mediterranean Region Lessons Learned Since the Paris Agreement”, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/70f66617-2cbc-11e8-b5fe-01aa75ed71a1/language-en> (05.06.2023).

Corell, Elisabeth and Michele M. Betsill (2001), “A Comparative Look at NGO Influence in International Environmental Negotiations: Desertification and Climate Change”, *Global Environmental Politics*, 1 (4): 86-107.

Cramer, Wolfgang, Joel Guiot and Kirsten Marini (2020), “Climate and Environmental Change in the Mediterranean Basin—Current Situation and Risks for the Future”, *First Mediterranean Assessment Report No: MAR1* (Marseille: MedECC).

Croteau, Daniel and Luke Hicks (2003), “Coalition Framing and the Challenge of a Consonant Frame Pyramid: The Case of a Collaborative Response to Homelessness”, *Social Problems*, 50 (2): 251-272.

Crowther, Thomas, Thomas Elliott, Jerome Hospedales and Brittany Warren (2021), “Nature-Based Solutions for Climate Change, Clean Energy and Health”, *Policy Brief Task Force*, 2 (Milano: ISPI).

Curran, Graeme (2018), “Is Renewable Energy Still Green? Shaping Australia’s Renewable Energy Enterprise in an Age of Ecological Modernisation”, *Environmental Politics*, 28 (5): 950-969.

DIIS (2021), “New Partnerships Can Strengthen Climate Action in the Middle East and North Africa”, https://pure.diis.dk/ws/files/4769908/climate_security_single_page_locked.pdf (09.06.2023).

Doyle, Joe (2009), “Climate Action and Environmental Activism: The Role of Environmental NGOs and Grassroots Movements in the Global Politics of Climate Change”, Boyce, T. and Joe Lewis (Eds.), *Climate Change and the Media* (Bristol: Peter Lang): 103-116.

Dyrhaug, Helene and Kristina Kurze (2024), “Introduction – Making the European Green Deal work: EU sustainability policies at home and abroad”, Dyrhaug, Helene and Kristina Kurze (Eds.), *Making the European Green Deal Work EU Sustainability Policies at Home and Abroad* (London: Routledge): 1-13.

ECFR (2021), “Climate of Cooperation: How the EU Can Help Deliver a Green Grand Bargain”, <https://ecfr.eu/publication/climate-of-cooperation-how-the-eu-can-help-deliver-a-green-grand-bargain/> (June 2023).

Eicke, Laima, Silvia Weko, Maria Apergi and Adela Marian (2021), “Pulling Up the Carbon Ladder? Decarbonization, Dependence, and Third-Country Risks from the European Carbon Border Adjustment Mechanism”, *Energy Research & Social Science*, 80: 102240.

Elcano Royal Institute (2021), “The climate and energy transition component of the Spanish National Recovery and Resilience Plan”, <https://media.realinstitutoelcano.org/wp-content/uploads/2021/07/ari64-2021-feas-steinberg-climate-and-energy-transition-component-of-spanish-national-recovery-and-resilience-plan.pdf> (08.06.2023).

ELIAMEP (2021), “2022 Outlook: Special Edition”, <https://eliamep.gr/wp-content/uploads/2021/12/ELIAMEP-2022-Outlook-ENG-Final.pdf> (08.06.2023).

El-Katiri, Laura (2023), “Sunny Side Up: Maximising the European Green Deal’s Potential for North Africa and Europe”, ECFR, <https://ecfr.eu/publication/sunny-side-up-maximising-the-european-green-deals-potential-for-north-africa-and-europe/> (05.01.2024)

EU (2019), “The European Green Deal”, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_19_6691 (08.01.2023).

Euro-Mediterranean Women’s Foundation (2019), “Climate change and Tunisia’s Tozeur oases: an opportunity to boost women’s leadership and economic activity”, https://docs.euromedwomen.foundation/files/ermwf-documents/8935_climatechangeandtunisia%E2%80%99stozeuroases-anopportunitytoboostwomen%E2%80%99sleadershipandeconomicactivity.pdf (06.06.2023).

Euromesco (2018), “Climate Security in the Sahel and the Mediterranean: local and regional responses”, https://www.euromesco.net/wp-content/uploads/2019/04/Joint-Policy-Study_13_Climate-Security-in-the-Sahel-and-the-Mediterranean.pdf (01.06.2023).

Gamson, William A. (1989), “News as Framing: Comments on Graber”, *American Behavioral Scientist*, 33 (2): 157-161.

Garth, Anthony and Timmons Roberts (2022), “Economic Framing Dominates Climate Policy Reporting: A Fifty-State Analysis”, *Climatic Change*, 172 (3): 1-21.

Gkiouzepas, Georgios and Iosif Botetzagias (2018), “The Narrative Cycle of Climate Change in the Greek Newspapers 2001–2008”, *Environmental Communication*, 12 (4): 507-524.

Günay, Defne (2020), “European Interests and External Climate Change Policy of the EU toward Egypt”, *Alternatif Politika*, 12 (1): 1-19.

Günay, Defne (2024), “When Climate Action is Strategic: The Case of the European Neighbourhood Policy towards Egypt”, Dyrhaug Helene and Kristina Kurze (Ed.), *Making the European Green Deal Work: EU Sustainability Policies at Home and Abroad* (Routledge: London): 162-176.

Günay, Defne, Emre İşeri, Metin Ersoy and Adeola Abdulateef Elegba (2021), “Media Framing of Climate Change Action in Carbon Locked-In Developing Countries: Adaptation or Mitigation?”, *Environmental Communication*, 15 (5): 663-677.

Hadden, Jennifer and Sarah Sunn Bush (2021), “What’s Different About the Environment? Environmental INGOs in Comparative Perspective”, *Environmental Politics*, 30 (1-2): 202-223.

Hadi, Ali S., AHM Rahmatullah Imon and M. Werner (2009), “Detection of Outliers”, *Wiley Interdisciplinary Reviews: WIREs Computational Statistics*, 1 (1): 57-70.

Hale, Thomas N., S. Chan, A. Hsu, A. Clapper, C. Elliott, P. Faria, ... and O. Widerberg (2021), “Sub- and Non-State Climate Action: A Framework to Assess Progress, Implementation, and Impact”, *Climate Policy*, 21 (3): 406-420.

Heinrich Böll Stiftung (2016), “Climate Governance and the Role of Climate Finance in Morocco”, <https://us.boell.org/en/2016/10/31/climate-governance-and-role-climate-finance-morocco> (01.06.2023).

Herranz-Surrallés, Laura (2018), “Thinking Energy Outside the Frame? Reframing and Misframing in Euro-Mediterranean Energy Relations”, *Mediterranean Politics*, 23 (1): 122-141.

Hiles, Sara Shipley and Amanda Hinnant (2014), “Climate change in the newsroom: Journalists’ evolving standards of objectivity when covering global warming”, *Science Communication*, 36 (4): 428-453.

Houzir, Meriem, Mokass Mustaphs and Schalatek Liane (2016), “Climate Governance and the Role of Climate Finance in Morocco”, *Heinrich Böll Stiftung Policy Report* (Berlin: Heinrich Böll Foundation).

IAI (2018), “The Geopolitics of Climate a Transatlantic Dialogue”, <https://www.iai.it/en/pubblicazioni/geopolitics-climate-transatlantic-dialogue> (01.06.2023).

International Union for Conservation of Nature (IUCN) (2019), *Climate change in the Mediterranean snapshot: Impact of warming air and sea temperature on MPAs*, <https://drive.google.com/drive/u/0/folders/1oTHcu83SOY9zCvM5Q7tAdnj8GerRqWny> (07.06.2023).

IPCC (2023), *AR6 Synthesis Report Climate Change 2023*, <https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/> (24.12.2023)

İşeri, Emre and Ahmet Çağrı Bartan (2019), “Turkey’s geostrategic vision and energy concerns in the Eastern Mediterranean security architecture: a view from Ankara”, Tziarras, Zenonas (Ed.), *The New Geopolitics of the Eastern Mediterranean: Trilateral Partnerships and Regional Security, Re-imagining the Eastern Mediterranean Series: PCC Report*, 3 (Nicosia: PRIO Cyprus Centre): 111-124.

İşeri, Emre and Tuğçe Uygurtürk (2022), “Energy Governance in Turkey”, Knodt, Michèle and Jörg Kemmerzell (Eds.), *Handbook of Energy Governance in Europe* (Cham: Springer International Publishing): 1217-1254.

İşeri, Emre, Defne Günay and Alper Almaz (2018), “Contending narratives on the sustainability of nuclear energy in Turkey”, *Environment and Planning C: Politics and Space*, 36 (1): 160-177.

İşleyen, Beste (2015), “The European Union and neoliberal governmentality: Twinning in Tunisia and Egypt”, *European Journal of International Relations*, 21 (3): 672-690.

IUCN (2019), "Climate change in the Mediterranean snapshot: Impact of warming air and sea temperature on MPAs", <https://drive.google.com/drive/u/0/folders/1oTHcu83SOY9zCvM5Q7tAdnj8GerRqWny> (07.08.2023).

Jones, Laura, Benjamin Harvey and R. Godfrey-Wood (2016), "The changing role of NGOs in supporting climate services", BRACED Resilience Intel Paper No: 4 (Wales: ODI).

Jones, Lindsey, Blane Harvey and Rachel Godfrey-Wood (2016), "The changing role of NGOs in supporting climate services", BRACED Resilience Intel Paper No: 4 (Wales: ODI).

Kadirbeyoğlu, Zeynep, Fikret Adaman, Begüm Özkaynak and Hande Paker (2017), "The effectiveness of environmental civil society organizations: An integrated analysis of organizational characteristics and contextual factors", VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations, 28 (4): 1717-1741.

Katsaris, Andreas (2015), "Managing Climate Change in the Mediterranean: The Union for the Mediterranean and the Challenges of Fragmentation", Mediterranean Politics, 20 (2): 288-294.

Lakoff, George (2010), "Why it matters how we frame the environment", Environmental communication, 4 (1): 70-81.

Lange, Manfred A. (2020), "Climate Change in the Mediterranean: Environmental Impacts and Extreme Events", IEMed Mediterranean Yearbook 2020, <https://iemed.org/publication/climate-change-in-the-mediterranean-environmental-impacts-and-extreme-events/> (08.01.2024).

Littoz-Monnet, Annabelle (2014), "The role of independent regulators in policy making: Venue-shopping and framing strategies in the EU regulation of old wives cures", European Journal of Political Research, 53 (1): 1-17.

Luna, Zakiya T. (2010), "Marching toward reproductive justice: Coalitional (re) framing of the March for Women's Lives", Sociological inquiry, 80 (4): 554-578.

Machin, Anna (2019), "Changing the Story? The Discourse of Ecological Modernization in the European Union", Environmental Politics, 28 (2): 208-227.

McGregor, Ian, Hamish Yerbury and A. Shahid (2018), "The voices of local NGOs in climate change issues: Examples from climate vulnerable nations", Cosmopolitan Civil Societies: An Interdisciplinary Journal, 10 (3): 63-80.

Newell, Peter (2000), *Climate for Change: Non-State Actors and the Global Politics of the Greenhouse* (Cambridge: Cambridge University Press).

Partelow, Susanne, K. J. Winkler and G. M. Thaler (2020), “Environmental non-governmental organizations and global environmental discourse”, *Plos one*, 15 (5): 1-19.

Pezzullo, Phaedra C. and Robert Cox (2018), *Environmental communication and the public sphere* (London: Sage Publications).

Price, Caron (2020), “Climate Change and Israel's National Security”, <https://www.inss.org.il/publication/climate-change-and-israel/> (06.06.2023).

PRIO Cyprus (2016), “Global Energy Debates and the Eastern Mediterranean”, <https://www.prio.org/download/publicationfile/430/Global%20Energy%20Debates%20and%20the%20Eastern%20Mediterranean,%20PCC%20Report%201-2016.pdf> (05.06.2023).

Rizzo, Alessandro (2016), “Transparency of Climate Action in The ENPI South Region”, *ClimaSouth Paper No: 1* (Morocco: ClimaSouth).

Rödder, Simone (2020), “The ambivalent role of environmental NGOs in climate communication”, *Journal of Science Communication*, 19 (06): 1-9.

Sanchez-Reaza, Javier, Diego Ambasz and Predrag Djukic (2023), “Making the European Green Deal Work for People: The Role of Human Development in the Green Transition”, <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/7b1fcc3c-f44f-4a11-9828-9ae191a746c6> (07.01.2024).

Sandri, Serena, Hussam Hussein, Nooh Alshyab and Jacek Sagatowski (2023), “The European green deal: Challenges and opportunities for the Southern Mediterranean”, *Mediterranean Politics*, 1-12.

Schafer, Mark S. and Saffron O'Neill (2017), “Frame analysis in climate change communication”, Hans von Storch (Ed.), *Oxford Research Encyclopaedia of Climate Science*, <https://oxfordre.com/climatescience/display/10.1093/acrefore/9780190228620.001.0001/acrefore-9780190228620-e-487> (09.06.2023).

Stergiou, Andreas (2023), “Eastern Mediterranean energy geopolitics revisited: green economy instead of conflict”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 25 (4): 604-625.

Talbot, Valeria (2021), “The scramble for Eastern Mediterranean: Energy and geopolitics”, *ISPI Report* (Milano: ISPI).

Teevan, Chloe, Alfonso Medinilla and Katja Sergejeff (May 2021), “The Green Deal in EU foreign and development policy”, ECDPM, <https://ecdpm.org/work/the-green-deal-in-eu-foreign-and-development-policy> (05.01.2024).

Tocci, Nathalie, Margherita Bianchi, Victor Burguete, Marc-Antoine Eyl-Mazzega, Marco Giuli, Jean-Michel Glachant, Pier Paolo Raimondi, Simone Tagliapietra, Harry Tzimitras and Matteo Urbani (2023), “For a New Euro-Med Green Deal”, IAI Commentaries, <https://www.iai.it/it/pubblicazioni/new-euro-med-green-deal> (03.01.2024).

Tziarras, Zenonas (2021), “Energy and Sovereignty in the new geopolitics of the Eastern Mediterranean”, Oxford Energy Forum, 126: 58-61.

UNDP (2021), “The Peoples’ Climate Vote”, <https://www.undp.org/publications/peoples-climate-vote> (09.06.2023).

UNEP (2023), “Green Economy”, <https://www.unep.org/regions/asia-and-pacific/regional-initiatives/supporting-resource-efficiency/green-economy> (25.12.2023).

Vu, Hong Tien, Matthew Blomberg, Hyunjin Seo, Yuchen Liu, Fatemeh Shayesteh and Hoang Van Do (2021), “Social media and environmental activism: framing climate change on Facebook by global NGOs”, Science Communication, 43 (1): 91-115.

Yearley, Steven (2008), “Environmental action groups and other NGOs as communicators”, Bucchi, Massimiano and Brian Trench (Eds.), Handbook of public communication of science and technology (London: Routledge): 159-171.

Yla-Anttila, Tapio, Jari Vesa, Ville Eranti, Anne Kukkonen, Tuomo Lehtimäki, Matti Lonkila and Eeva Luhtakallio (2018), “Up with Ecology, Down with Economy? The Consolidation of the Idea of Climate Change Mitigation in the Global Public Sphere”, European Journal of Communication, 33 (6): 587-603.

APPENDIXES

Tables

Table.1: Publications Used in the Study by Country of Origin and Year

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	TOTAL
Belgium							1	1
Cyprus		1	1	1				3
France	1	1	1		2	2	1	8
Germany		1				1		2
Greece							1	1
Israel	1				1	1	2	5
Italy				1		2	9	12
Jordan				1				1
Lebanon		1	2	1	4			8
Luxemburg			1					1
Morocco			1	2				3
Spain	1	1		5	7	7	5	26
Switzerland					2		1	3
Turkey	1	2		1				4
United Kingdom							2	2
TOTALS	4	7	6	12	16	13	22	7980

Table.2: Five Non-State Actors with the Most Reports Analysed

Name of the Organization	Country	Number of Reports Analysed	Number of Paragraphs
IEMed - European Institute of the Mediterranean	Spain	13	1191
IAI - Istituto Affari Internazionali	Italy	11	454
Clima Med	Lebanon	8	579
Plan Blue	France	6	737

Table.3: Explanation and Examples of Selected Frames

Frames	Issues Covered	Examples
ecological/ meteorological	issues relate with biodiversity, habitat and/or weather events and/or disasters (e.g. heat waves, droughts, floods, desertification)	“Most countries in the region [the Mediterranean] are already experiencing rising temperatures, increasing water scarcity, rising frequency of droughts and forest fires....” (ClimaSouth, 2016:7).
policy	Various stakeholders’ claims of governance at any level	‘...More climate legislation is in place – only a handful of countries had climate legislation in place ahead of Copenhagen. Now, 75% of greenhouse gases (GHG) are covered by legislation...’ (PRIO Cyprus, 2016: 6).

economic and energy interests	business and energy interests	“The Paris Agreement has opened up new and significant market opportunities.” (IAI, 2018: 10).
culture	Lifestyles and consumption patterns	“Changing consumption patterns are also a driving factor for change in Morocco’s energy sector.” (Heinrich Böll Stiftung, 2016: 17).
science and technology	Scientific advancements	“In recent years, there has been an astonishing fall in the cost of solar- and wind-generated electricity, and signs of a similar decline in the cost of complementary technologies such as battery storage and electrolyzers.” (ECFR, 2021: 12).
civil society	civil society engagement in various forms	“... climate objectives will then need to be translated into effective policy instruments...require...citizen engagement.” (ELIAMEP, 2021: 21).
other	migration, food security, water security, security, health, food, urbanization, transport, infrastructure, diplomacy	“For instance, 80% of people displaced worldwide by climate change are women...” (Euro - Mediterranean Women’s Foundation, 2019).
Geographic focus	Mediterranean region	“Mediterranean average surface air temperature is expected to be 2.2 °C higher in 2040...” (IUCN, 2019).

Source: Partly adapted from Boykoff and Boykoff, 2007; Boykoff, 2008; Gkiouzepas and Botetzagias, 2018

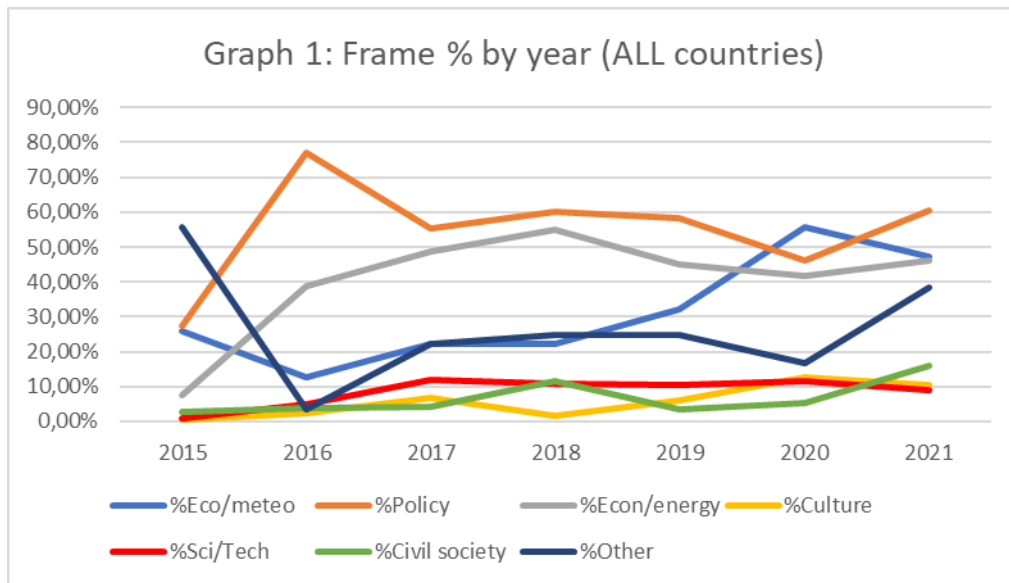
Table.4: Presence of Frames per Country-based organization, 2015-2021

	Total # of paragraphs	% Eco/ meteo	% Policy	% Econ/ energy	% Culture	% Sci/ Tech	% Civil society	% Other
Belgium	32	50%	72%	47%	9%	3%	38%	25%
Cyprus	49	27%	92%	80%	4%	2%	6%	10%
France	406	42%	35%	29%	1%	2%	7%	64%
Germany	433	15%	75%	37%	4%	3%	4%	7%
Greece	13	23%	100%	77%	0%	0%	15%	0%
Israel	35	49%	69%	31%	6%	9%	26%	54%
Italy	189	38%	74%	72%	10%	19%	15%	22%
Jordan	40	55%	50%	30%	15%	8%	30%	20%
Lebanon	350	9%	73%	65%	4%	10%	0%	8%
Luxembourg	38	13%	68%	76%	16%	18%	0%	0%
Morocco	22	73%	55%	68%	0%	50%	0%	0%
Spain	465	23%	45%	31%	1%	3%	9%	57%

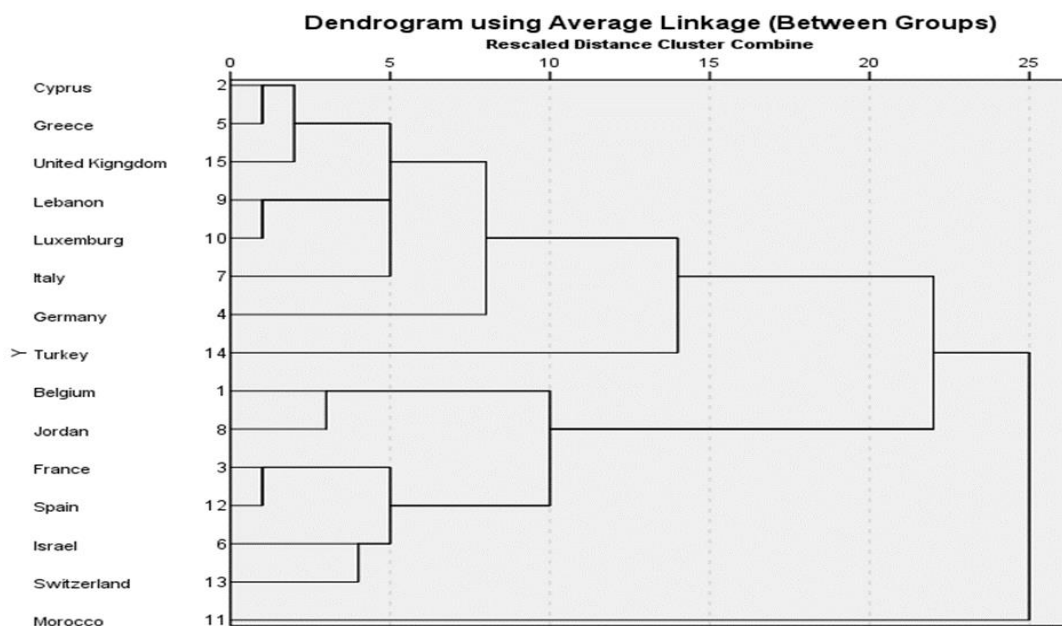
Switzerland	577	50%	47%	16%	24%	4%	16%	48%
Turkey	162	35%	35%	52%	0%	9%	6%	3%
United Kingdom	316	14%	96%	86%	1%	14%	24%	18%
TOTALS	6,885	18.6%	30.8%	23.6%	3.7%	5.0%	4.4%	13.8%

Graphs

Graph.1: Frame Use Change over Time (All Countries)

Graph.2: Dendrogram for Country-based Clusters regarding Frame Use

**STATE, REFUGEES, AND CIVIL SOCIETY IN TURKEY:
TRANSFORMATION UNDER CONTROL***

**TÜRKİYE'DE DEVLET, MÜLTECİLER VE SİVİL
TOPLUM: KONTROL ALTINDAKİ DÖNÜŞÜM**

Birce ALTIOK*

ABSTRACT

The forced migration movement from Syria, which began in 2011, has brought about significant changes in civil society within Turkey. The already existing complex relationship between the state and civil society, is further diversified in the context of forced migration, presenting the need to focus on the provision of humanitarian assistance, access to services, and integration of Syrian refugees who are legally under temporary protection, without international refugee recognition. Furthermore, state-driven cross-border humanitarian operations and security-oriented state policies also shape this landscape. Therefore, the interplay between civil society actors –existing, government-supported, and newly emerging– and security-oriented state policies contributes to this transformation. Historical and political realities, alongside global-local crises, influence the trajectory of change within civil society, positioning authorities as pivotal decision-makers in managing individuals' movement. Through in-depth interviews in different cities of Turkey with NGOs and refugee-led civil society members in 2018, the article uncovers the formation and progression of relationships

* Ethics committee approval was obtained for this study from Koç University Ethics Committee for Social Sciences for the periods spanning from March 25, 2015, to 2016, and from June 13, 2017, to 2018 (one-year periods), under protocol number 2015.076.IRB3.034.

* Ph.D., Koç University Migration Research Center (MiReKoc), baltiok@ku.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7307-6589>

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 15.12.2023
Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 07.02.2024

between civil society actors and the state, revealing adaptations and adjustments based on contextual circumstances. The article seeks to move beyond comprehensive liberal and developmental perspectives, instead focusing on the evolving dynamics of state control within migration-related civil society.

Keywords: Turkey, Civil Society, Forced Migration, State Control, Humanitarian Assistance.

ÖZ

2011 yılında başlayan Suriye'den zorunlu göç hareketi Türkiye'deki sivil toplumda önemli değişiklikleri beraberinde getirdi. Zorunlu göç bağlamında devlet ile sivil toplum arasındaki karmaşık ilişki; insani yardım, hizmetlere erişimin kolaylaştırılması ve uluslararası mülteci statüsü olmayan geçici koruma altındaki Suriyeli mültecilerin entegrasyonu dahil olmak üzere farklı düzeylerde farklı yaklaşımlarla ele alındı. Bu süreçte ayrıca sınır ötesi insani yardım operasyonları da bu ilişkinin şekillenmesinde rol oynadı. Dolayısıyla hükümet destekli olan ya da olmayan sivil toplum aktörleri ile güvenlik odaklı devlet politikaları arasındaki etkileşim sivil toplumdaki dönüşüme önemli katkıda bulunduğu bahsedilebilir. Bu makale Türkiye vakası özelinde, küresel-yerel krizlerin tarihsel ve politik gerçeklerle birlikte ele alındığında merkezi otoritenin ve politikalarının bireylerin hareketliliğini yönetmede önemli karar alıcılar haline gelmesine ve sivil toplumdaki değişimin gidişatını nasıl etkilediğine değinmektedir. Makale, Türkiye'nin çeşitli şehirlerinde 2018 yılında STK'lar ve mültecilerin dahil olduğu sivil toplum üyeleriyle gerçekleşen derinlemesine görüşmeler aracılığıyla sivil toplum aktörleri ile devlet arasındaki ilişkilerin oluşumu ve değişimini ele almaktadır. Bahsi geçen bağlamsal koşullara dayalı uyarlamalara ve düzenlemelere odaklanmaktadır. Böylelikle bu makale, kapsamlı liberal ve kalkınmacı bakış açılarının ötesine geçmeyi amaçlayarak, göçle ilişkili sivil toplumdaki devlet kontrolünün evrilen dinamiklerine değinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Sivil Toplum, Zorunlu Göç, Devlet Kontrolü, Dönüşüm, İnsani Yardım.

INTRODUCTION

The migration phenomenon offers numerous examples of collaboration between the state and civil society in a globalized context lacking a coherent global governance regime. When examining cases of mass forced migration, where humanitarian assistance and emergency situations coexist, the limitations of state channels may require the involvement of non-state actors. This issue is part of a broader global problem, leading to crisis responses at the local level, with policies varying depending on the actors involved. Furthermore, as the protracted mass refugee flow continues, services and policies need to address additional aspects such as integration, labor market access, housing, education, and healthcare. The relationship between the state and non-state actors is complex and multifaceted, displaying variations across cases that can be categorized as exclusionary, interest-oriented, collaborative, or state-controlled (Miller et al., 2009).

Understanding this disparity requires considering the engagement of different actors but also the need to include the security debate, as migration is often perceived as a potential security threat within the framework of national security (Garkisch et al., 2017; Betts, 2011; Koser, 2010; Keyman and İçduygu, 2003; Weiner, 1996; Miller, 1997). In that sense, the case of Turkey serves as an insightful example to demonstrate the state's cooperation with specific non-state actors with the visible role of security dilemma involved. Since the start of the arrival of Syrian refugees¹ in 2011, there has been a growing number of grassroots movements and initiatives led by civil society groups, particularly after 2015. These new organizations have been actively engaging with the government at various levels, alongside already established civil society groups and international organizations (Soykan and Şenses, 2018; Boşnak, 2021; Sert and Daniş, 2021). After 2016, the rate of this trend decreased because of societal polarization, the impact of COVID-19, and the attempted coup d'état in 2016. However, interactions among different groups still exist, albeit with challenges (Doğan and Genç, 2021; Adar and Püttmann, 2022).

This study is important as it investigates the interactions between states and non-state actors, specifically focusing on forced migration. It utilizes data from across Turkey, involving members of civil society, state institutions, and migrants concurrently. The focus lies on understanding why states cooperate differently with non-state actors and the roles these actors play within the migration context. The topic is chosen and focused to shed light on the evolving relationship between

¹ In this study, the term “refugee” is used not to denote legal status but rather to describe the nature of the movement, as referenced in academic literature. Syrian refugee groups are categorized under temporary refugee protection rather than international protection as stipulated by international law, while in other cases, although few in comparison, they may hold either Turkish citizenship or residential permits.

the Turkish state and various non-state actors amidst the Syrian refugee crisis. It aims to understand how state policies have adapted to address security concerns alongside humanitarian efforts, especially after 2015 when the possibility of refugee groups returning diminished. Overall, the study aims to contribute to civil society and migration studies by addressing the limited responses to mass refugee flows and offering insights into how states collaborate with non-state actors amid forced migration crises, thus shedding light on deeply rooted issues within migration governance.

Following this introduction, the second part of the study provides a historical overview of the state-civil society relationship in Turkey. The third part of the study introduces the theoretical framework, focusing on the global-local crisis dynamics that have placed migration governance primarily in the hands of authorities. Moving on to the fourth part, the study delves into the analysis. The analysis highlights three main themes: the collaborative characteristics between certain non-state actors and the state, the role of diaspora or protracted refugee groups in influencing dynamics, and how non-state actors interpret and adapt to state policies. In the conclusion, a summary of the findings is provided, along with concluding remarks and recommendations for future research.

1. STATE-CIVIL SOCIETY RELATIONS IN TURKEY

The relationship between civil society and the state in Turkey has been fraught with challenges. Throughout history, the dominance of the state has led to its governance, control, and suppression of civil society as necessary (Atalay, 2018). In recent times marked by multiple coup d'états, the state gained even more power through the 1982 Constitution following the 1980 military coup. During this period, over twenty thousand non-governmental organizations (NGOs) were forcibly closed due to their perceived "undesirable" activities (Şimşek, 2006). After the 1983 elections, despite the state's continued grip on associational life, right-wing parties fostered closer ties with civil society, driven by neoliberal, democratic, and nationalist ideologies (Mert, 2022). The 1990s witnessed a rise in the visibility of political Islam within civil society, with political Islamists actively engaging in democratic rights and religious freedoms through NGOs (Yerasimoz, 2001). Although the state exerted relatively less pressure on civil society during the 1990s compared to the 1980s, it still sought to limit and control civil society's actions, impeding its autonomy due to political polarization (Şimşek, 2006; Doyle, 2017).

The 1990s also displayed a period of the rise of the Kurdish movement and the state's continued systematic pressure on civil society (Özçetin and Özer, 2015). Paradoxically, autonomous NGOs have also developed to stand against state oppression and arbitrary administration (Ibid). Especially following the 1999

Helsinki Summit of 11-12 December, civil society entities grew significantly within the context of the European Union (EU) process and received EU support (Diez et al., 2005). The electoral success of the Justice and Development Party (AKP), a supporter of EU policies, led to their victory in the 2002 general elections and a focus on the development of civil society, particularly emphasizing religious freedoms and political gains (Özçetin and Özer, 2015). Atalay highlights this development in an instrumentalist way and defines the government's use of the civil society sphere for clientelist purposes as "colonizing the civil society sphere," where the "loyal and compliant segments of the civil society were rewarded," and dissenting or critical voices were excluded, marginalized, and even criminalized (Atalay, 2018). Aligned with the government's agenda to "exercise socioeconomic hegemony and consolidate the authoritarian neoliberal regime," the government restructured the state apparatus and integrated loyalist nonstate actors, such as Islamic segments of civil society, into governance (Ibid). Consequently, due to these political, economic, and electoral gains, socially conservative and Islamic civil society organizations (CSOs) have been openly supported and granted access to state resources (Ibid).

However, the AKP's oscillation between democratic freedoms and authoritarian tendencies became even more pronounced after the failed coup attempt on July 15, 2016. This event led to the disruption of policies that had been developed in conjunction with civil society, primarily due to security concerns. While the state of emergency resulted in the severance of the state's relations with civil society, it also paved the way for a new phase, compelling the state to collaborate with more dependable non-state entities. Subsequently, this recent period has introduced further restrictions that curtailed freedom of association, the right to assemble, and freedom of expression (TÜSEV Report, 2017; Özçetin and Özer, 2015). As a consequence, the domain of civil society has begun to shrink, while governmental control over civil society has grown.

Yet, one has to differentiate non-state actors with political associations from others with humanitarian agendas. In times of crisis, the civil society actors may rise. In the recent history of Turkey, the governments have supported more dynamism in civil society when it comes to emergency situations, understanding well that the state's humanitarian aid networks cannot handle the problem alone. The devastating 1999 earthquakes that occurred in the Marmara Region on August 17 and in Düzce on November 12 were two tragic events that the Turkish state could not adequately respond to. These situations have made room for the belief that a more participatory political culture is necessary for Turkish society to produce adequate and practical solutions to respond to the need for better humanitarian assistance (Keyman and İçduygu, 2003). Yet, centralization of emergency relief efforts under the premises of the state remained the primary

policy to deliver aid, even though the number of civil society entities has increased over time.² The same increase in terms of capacity is also valid for the state's Disaster and Emergency Management Authority (AFAD) and the Turkish Red Crescent since 1999.

2. CENTERING MIGRATION IN STATE-CIVIL SOCIETY RELATIONS

The mass migration of refugees represents a crucial emergency situation that demands the engagement of non-governmental actors and strategic planning by the state. This planning includes aspects such as providing assistance, ensuring security, and addressing both internal and international dynamics. As stated in the literature, the provision of services in collaboration with non-state actors to facilitate the accommodation and well-being of migrants contributes to the sustainability and facilitation of general social welfare (Wilson and Post, 2013; Garkisch et al., 2017). This leads to short, medium, and long-term planning involving different civil society initiatives to respond to changing needs, such as those providing humanitarian aid and others supporting refugee integration. Therefore, the protracted situation may require a more dynamic civil society based on need, financial availability, and in centralized states, also to what extent the civil society actors are allowed to support and cooperate with the state.

Having mentioned the Turkish state's view of civil society with prioritization of securitization and state interest in cooperating with trusted entities, Turkey's reactions to different mass refugee movements have displayed similar trends linking migration with the security threat. The state followed a compulsory camp policy in the mass refugee movement from Iraq to Turkey in 1991. In a short time, a safe zone was created in Northern Iraq with an international operation, and as a result, the refugees returned quickly (Altiook and Tosun, 2020). This refugee movement from Northern Iraq was one of the last refugee movements in which Turkey kept international aid limited to the campsites, and the state allowed a limited number of local NGOs to take part together with the state entities. In 1989, the state and NGOs met on common ground in the face of the mass refugee movement of Turks from Bulgaria. They displayed a more organized civil society mobilization when the political agenda facilitated the integration of "cognates" who came to the homeland (Ibid). In comparing the two refugee movements, it can be mentioned that Turkey's ontological security, identity politics, and citizenship policies played a role. As a result, different levels of involvement took place by non-state actors (Keyman and İçduygu, 2003). However, it should be noted that NGOs working with other migrant and refugee groups were very limited back in the late 1980s and early 1990s. One reason for this was related to

² The same centralization efforts for emergency relief also apply to the Kahramanmaraş earthquake that took place on February 6 in 2023.

the limited resources and the low number of migrants residing in the country, and more importantly, the migration agenda was considered relatively unimportant (İçduygu, 2018). Another reason that can be asserted is that the state did not have comprehensive legislation and a functional migration agenda to cooperate with civil society in the migration field (Ibid).

After 2011, the civil war in Syria triggered the largest refugee movement since World War II. In addition to internally displaced people in Syria, refugees mostly fled to neighboring countries such as Turkey, Jordan, Lebanon, and, to a lesser extent, Egypt and Iraq. Since 2014, Turkey has hosted the largest number of refugees in the world. Currently, according to data from the Presidency of Migration Management (PMM) (formerly known as the Directorate General of Migration Management), the number of Syrians registered under temporary protection status in Turkey is more than 3.1 million (Presidency of Migration Management, 2024). The number of individuals under international protection is approximately 30 thousand, and as of December 2022, the count of migrants with Turkish residency stands at 1.3 million (Ibid). As the influx of refugees continued due to the civil war in Syria, especially between 2013 and 2017, irregular crossings reached their peak on the Greek islands in 2015. Consequently, the internationalization of the Syrian refugee issue expanded beyond the borders of neighboring countries. The EU began to offer financial support to the state and NGOs in Turkey through various projects and grants, which in turn contributed to the development of a civil society industry.³ The politicization of the issue by European actors who aimed to utilize Turkey as a gatekeeper to prevent irregular migration to the European continent prompted both new and existing civil society actors to align and integrate their services for refugees, with many of them establishing close cooperation with the state. Consequently, a significant increase in the number of non-state actors occurred (Paker, 2019).

As the number of civil society actors increased, they began to play a vital role, primarily in the fields of humanitarian assistance and integration (Barn, 2021). However, the historical persistence of a security-driven approach to civic initiatives, coupled with the state's political agenda, has hindered the emergence of an advocacy-oriented and independent civic agenda (see International Crisis Group, 2018). However, as articulated in some studies, state oversight from above through various state channels remains a reality for many CSOs. The state seeks

³ The EU Facility for Refugees in Turkey, managing a total of €6 billion (€3 billion for 2016-2017 and €3 billion for 2018-2019), provides for a joint coordination mechanism, designed to ensure that the needs of refugees and host communities in Turkey are addressed in a comprehensive and coordinated manner. The Facility focuses on humanitarian assistance, education, migration management, health, municipal infrastructure, and socio-economic support. List of projects committed/decided, contracted, disbursed can be found at the EU portal (European Commission, 2019).

to obtain information about their activities, actors, and communication channels (Paker, 2019). In their report, Mackreath and Sağınç define the interaction between the state and NGOs as a negotiation table where those in power present their differing political and existential struggles (2017). However, this struggle presented both challenges and opportunities within migration-related civil society (Zihnioğlu and Dalkıran, 2022). There was a noticeable shift in focus towards migration-related issues, but at the same time, competition and struggle intensified. Some initiatives were strategically aligned with the political agenda of the state while still providing services, while others within the migration industry competed for funding. As a result, some initiatives flourished while others faced development hurdles.

3. THEORETICAL AND ANALYTICAL FRAMEWORK

The processes of globalization have led to the realization that state-centric approaches no longer suffice in explaining or addressing societal problems. As the globalization perspective weakens the influence of state-centric approaches and introduces the concept of the global-local nexus, a variety of global crises emerges, spanning from environmental to economic challenges. These crises are often accompanied by conflicts between local and international elements, encompassing factors such as ethnicity, race, religion, and identity (Shaw, 1994). Consequently, nation-states find themselves ill-equipped to manage these inherently global societal problems (Keyman and İçduygu, 2003). Within this dynamic interplay between the local and the global, national security concerns intersect with the governance of migration, both of which are inherent issues in a globalized world (Miller, 1997). This interaction places civil society actors in a unique position—functioning as service providers, advocates of rights and aid, while also being entities that must navigate their relationships with the state, and vice versa.

The tension between the global and the local also provides a valid rationale for the objectives that civil society strives to achieve, given that their role in democratization and development remains uncertain, as articulated by Jean L. Cohen,

what is missing is a systematic and careful reflection about the ways in which globalization has transformed the fundamental parameters of civil society and how this change affects the potential impact of civil society in national, regional and transnational structures. Without a meticulous reflection, we lack the tools to perceive what is new and what is possible, and we run the risk of overloading the concept of civil society with regulatory and democratizing functions that it probably cannot fulfill. (Cohen, 2003, cited in Ramos, 2006: 144)

The complex role of civil society in the twentieth century and the evolution of dynamics from local to global contexts can be attributed, in part, to the necessity of establishing a coherent global governance framework for migration. This stands in contrast to the financial and trade regimes that oversee the global political economy (Ramos, 2006; Betts, 2011; Koser, 2010). Branka Likić-Brborić's study, which examines the progression towards integrating migration into the discourse of global development policy, illustrates how these asymmetrical governance structures contribute to the "marginalization of a rights-based approach to migration" and instead emphasize business-friendly migration management and geopolitical security priorities (2018). Similarly, the Syrian war and other prolonged crises in the MENA region underscore the absence of functional governance mechanisms to address ongoing irregular migration and mass movements of refugees. This void results in policy formulation and implementation being controlled by authoritative entities, while the global neoliberal order perpetuates existing vulnerabilities and sustains precarious conditions (Ibid).

As a consequence of the absence of effective migration governance, the interaction between nation-states and civil society becomes crucial. Within this framework, states employ various modes of governance to address migration movements, either by adapting existing policy norms or creating new methods. This context underscores the need for a comprehensive approach to civil society studies, which highlights that the contribution of civil society to development and democratization is constrained.

The theoretical discourse in this study navigates the spectrum of civil society studies, encompassing Gramscian and Tocquevillian perspectives, while also acknowledging a more controlled and security-oriented trajectory. Gramsci diverged from Tocqueville in his interpretation of civil society. Tocqueville saw civil society as a means of self-governance and citizen awareness, while Gramsci saw civil society as a battleground that is far from normative evaluations and contains opportunities for all kinds of political positions. Gramsci suggests that this strategy allows authoritarian regimes to maintain their power and strengthen their positions over time (Oğuz, 2018). Therefore, instead of exclusively linking civil society to democratization and development, this study embraces a perspective closer to Gramsci's logic without completely dismissing other progressive aspects. For instance, authoritarian regimes resist foreign funding to civil society because they fear losing control and see independent institutions as threats (see Matchanka, 2014; Wiktorowicz, 2000; Ibid). Thus, civil society's effectiveness depends on these power struggles. However, it is worth noting that this oversight and control can also create opportunities for progress, such as better governance and increased diversity of voices in politics and society. As Foster

(2001) contends, associations are often utilized by state agencies to achieve specific goals rather than control society. They offer insights into the state's governance system and reflect efforts by different parts of the state and society to achieve various objectives.

One facet of the theoretical framework in this study draws from existing literature concerning the state's capacity and intent to regulate the civic space. This control is not just about merging it with a clientelist relationship (Maxfield and Schneider, 1997; Collier and Collier, 1991) or solely with a conflict perspective (Callaghy, 1984; Migdal, Kohli, and Shue 1994; Stepan 1978) but in between of engendering insecurities while distinguishing between reliable and unreliable non-state actors, in some cases using a Schmittian logic of friendliness and hostility, and at the same time, forming a functional governance mechanism (Foster, 2001). The security dimension emerges due to forced migration, which is inherently intertwined with a globalized world. Alongside the historical complexities of countries like Turkey, characterized by a paradoxical and distant relationship with non-state actors, the ontological insecurity escalates due to a surge in the number of NGOs and CSOs following the forced migration from Syria.

The state's engagement with non-state actors does not imply absolute control; on the contrary, its interaction with civil society entities allows for specific engagements and adjustments. This dynamic affords the state the capacity to reshape the civic sphere through collaborations with entities it deems reliable. This encompasses both longstanding CSOs and recently formed ones. As detailed in the analysis section below, it also explores how the state encourages the establishment of initiatives led by refugees and diaspora communities. This is often in exchange for their continued involvement in cases that involve changing rights and services offered to various groups over time (see İközöğlü Erensu, 2016; İçduygu and Karadağ, 2018). However, the proliferation of national and international non-governmental organizations operating in the volatile region neighboring Syria has led to the perception that Kurdish rebel groups, Islamists, and other factions pose legitimate threats to national security. Consequently, the implementation of policies within the civic sphere prompts state reactions that historically have involved conflicts with civil society, compelling the state to adopt a more security-oriented approach when assessing the situation.

Thus, the theoretical segment of this study takes into consideration the state's ontological approach to the migration-security-control nexus as a valid tool. It also recognizes the broader transformative role that the nation-state assumes while responding to population movements, encompassing the historical and structural realities that have long shaped the relationship between the state and civil society. Without dismissing the insecurities and the absence of global governance for the mass migration movement, this chapter presents empirical

findings at the state, civil society, and agent levels. Simultaneously, it adheres to a theoretical model that is interconnected with structural limitations yet maintains the potential for transformation under state influence.

Using qualitative methods, the data collected for this study was obtained through interviews with 72 service providers who offered information, advice, guidance, or services to refugees, asylum seekers, and others under temporary protection in Turkey. Fieldwork was conducted in 11 provinces during the summer of 2018, including Izmir, Ankara, Istanbul, Bursa, Samsun, Gaziantep, Şanlıurfa, Van, Mersin, Antalya, and Konya. The selection of provinces followed specific criteria: they included areas with high concentrations of SuTP (Syrians under temporary protection) across different regions of Turkey, as well as satellite cities with asylum-seekers under international protection. Provinces like Istanbul, Ankara, and Izmir were chosen for their experienced service providers and developed migrant support systems. Additionally, provinces like Şanlıurfa and Gaziantep, located in the border region with Syria, were selected due to the rapid development of migrant support systems over the past seven years. Other criteria included the prevalence of seasonal agricultural labor in provinces like Mersin, high numbers of SuTP in cities like Bursa and Samsun, and the presence of various migrant communities in cities like Konya and Antalya. The province of Van, which shares a border with Iran and experiences intense irregular migration, was also included.

The interviewees included humanitarian workers, social workers, and activists, primarily from local communities and reflecting gender balance. However, a smaller subset consisted of Syrian refugees either under temporary protection or residing in Turkey under work or residence permits. They were affiliated with refugee-led civil society organizations or other local or international non-state actors. The majority of these respondents were aged 18 to 35, and most were male. An interview schedule with semi-structured format was designed to systematically collect data with the possibility to have open-ended questions. During the interviews, service providers were asked descriptive questions about their institution, followed by inquiries about their main activities, services provided, number of beneficiaries, and the general profile of beneficiaries. Subsequent questions addressed past projects, their outcomes, examples of successful cooperation with other stakeholders (state and non-state), and recommendations for the development of migration support systems. This study, however, concentrates on examining how both the government and civil society organizations collaborate, the difficulties they face, and the positive aspects of their involvement.

In terms of the nature of the interviewed service providers, there were a range of both state and non-governmental organizations, both national and international

CSOs. In every city, priority was given to organizations such as the Provincial Directorates of Migration Management, the Association for Social Development and Aid Mobilization (formerly known as the Association for Solidarity with Asylum Seekers and Migrants) (ASAM), and the Turkish Red Crescent Community Centers. Additionally, interviews were conducted with other national and local NGOs, associations, and local administrations. Furthermore, in-depth interviews were carried out to capture the experiences of a local grassroots movement in the Fatih district of Istanbul, which was chosen due to its reflection of a concentration of both Syrian inhabitants and civil society actors in the district. Interviews with local NGOs engaged in refugee support were also conducted in Fatih in 2018. The interviews underwent a process where identifying information was removed to ensure anonymity. Afterwards, they were transcribed and categorized according to the types of services discussed, interactions with civil society groups, refugees, and governmental bodies. The transcribed data is subsequently analyzed based on thematic elements. This study specifically examines the dynamics of actor relationships with both non-state and state entities.

4. STATE-SUPPORTED CIVIC ASSOCIATIONISM

At the outset of the large-scale refugee movement involving Syrians, Turkey adopted open-door and camp policies while maintaining state control. Aspects such as border crossings, refugee registration, camp management, and humanitarian aid policies were overseen by the Disaster and Emergency Management Authority (AFAD) (operated as an agency under the office Prime Ministry back then, then re-established under the Ministry of Interior after 2018), and the Turkish Red Crescent—a government-organized non-governmental organization (GONGO). These efforts were further bolstered by specific NGOs, for example the Humanitarian Relief Foundation, which was recognized for its close operational collaboration with the state in cross-border humanitarian aid endeavors (although relations frayed in subsequent political processes). Through their closely coordinated efforts, the Turkish Red Crescent emerged as one of the NGOs offering the most extensive service networks, expanding its activities in response to the onset of the refugee movement.

This state-supported civic associationism enabled the Turkish Red Crescent to secure the largest portion of EU funding, establishing a partnership with the International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (IFRC, 2020). As a result of this collaboration, the Turkish Red Crescent initiated the Emergency Social Safety Net (ESSN), a cash-based assistance program benefiting over 1.7 million refugees. By August 2020, it was recognized as “the largest humanitarian program in the history of the EU.” Through adept resource allocation, the Turkish Red Crescent has emerged as a pivotal entity, offering a range of programs and

services to refugees. These initiatives not only directly benefit refugees but also engage refugee community members who contribute through teaching, interpreting, and volunteering.

A notable flagship endeavor of the Turkish Red Crescent is the “Community-based Migration Program,” which operates 16 Community Centers across Turkey. The inaugural Community Center was established in Şanlıurfa in January 2015, catering to both local residents and displaced individuals. These centers offer an array of services including referral services, training, livelihood support, nutrition and health assistance, social activities, advocacy, and protection. They also encompass volunteer and harmonization initiatives, providing Child-Friendly Spaces and Youth-Friendly Spaces to cater to the needs of younger generations (Kızılay, 2020).

One advantage of working in close conjunction with the government, or due to an effective centralization, is the expedited delivery of services to refugees. Project proposals are also processed more swiftly due to the favorable relations that allow bypassing certain bureaucratic hurdles. An employee from one of these institutions described the cooperation in the following manner:

Due to our institution’s well-structured, long-term funds, we can develop strategic action programs. Volunteering is an integral part of our organizational framework. We maintain a close relationship with the state, yet we are not a state institution. Unlike many NGOs that lack outcome-focused outputs, we possess the capability to undertake extended projects thanks to our established structure and continuous funding stream. To illustrate, we collaborate with the migration directorate on identification and referrals. They allocate a specific day each week for our joint meetings, enabling us to advocate effectively for our beneficiaries.⁴

However, since the onset of the Syrian refugee influx in 2011, primarily in southeastern cities bordering Syria, the provision of emergency relief, establishment of camps, and rescue operations played a critical role in addressing fundamental needs like shelter, food, and healthcare access. This expansion significantly augmented the scale and capability of the third sector throughout Turkey. Notably, the United Nations’ access to the camps was constrained during this process.

According to interviews with state officials, they had anticipated the refugee movement resulting from the Arab uprisings and had prepared to accommodate newcomers within the state’s capacity and oversight. They stressed concerns about

⁴ Personal communication, GONGO employee, 22 May 2018, Istanbul.

potential security vulnerabilities from the region, which prompted the implementation of the open-door policy by state authorities.⁵

Over time, as the camps saw increasing occupancy, border crossings persisted, and refugees settled in cities, the services extended to refugees expanded. This was facilitated by the establishment of city offices or centralized structures of various NGOs in locations like Gaziantep, Hatay, Şanlıurfa, and Kilis. Nevertheless, control over these entities was jointly managed with the Disaster and Emergency Management Authority (AFAD) and relevant provincial administrative bodies, including the governor's office, district governorship, and police departments. To maintain close oversight, efforts were exerted to keep the operations, personnel, field activities, and financial resources of CSOs under "surveillance." This was achieved through continuous reporting, meetings conducted by the governor's office, and requests for non-state actors to share information with the authorities. These endeavors intensified following the failed coup attempt in 2016, during which the government imposed a state of emergency (lasting until 2018) and assumed control over various sectors, including non-state actors operating within the migration sphere.

Throughout the fieldwork, it was noted that there was notable activity in the operations of NGOs, particularly those that maintained close affiliations with the state and engaged in cross-border movements to fulfill humanitarian aid requirements. Being integrated into these networks facilitated the success and efficiency of obtaining permits and executing operations. NGO representatives underscored their utilization of their connections within the government or GONGOs to advance their projects.

However, these relationships with CSOs and even within various branches of the state were not always seamless, as certain government entities maintained some level of distance. When such relationships lacked robustness with the state, the outcomes often failed to yield productive results despite concerted efforts. For example,

For on-the-job training, we reached out to the Turkish Employment Agency. However, they exhibited reluctance in providing such training. They indicated that they did not outsource such services and intended to handle them internally. Regarding education, the Ministry of National Education dispatched letters to schools to ensure the enrollment of these children. Unfortunately, a few Syrian children were unable to secure spots due to the schools being at full capacity, leaving these kids without placements. As these children were unable to present documents from their home countries, the Commission would make decisions and designate schools for them, but they

⁵ Personal communication, high-level bureaucrat in office, 9 April 2018, Istanbul.

often faced challenges. Despite the Commission's decision, the school administration would respond that there were no available spots in their classrooms. The area where Syrians predominantly reside accommodates around six to seven schools. Regrettably, these schools often declined enrolling them due to capacity constraints. Syrians tend to live in close proximity to one another, residing in the same neighborhoods. Financial constraints prevent them from sending their children to schools in other districts.⁶

While these instances highlight the drawbacks of a centralized system, they also illustrate that when the centralized bureaucracy falls short in delivering prompt and efficient responses, certain situations hinge on the personal interests of key bureaucrats. When these interests are not aligned, it can lead to cooperation and coordination issues, and in some cases, result in a lack of action being taken:

We arranged a visit to my site in collaboration with the Governor's Office to establish group coordination. We reached out to the UN, expressing the necessity for a coordination meeting at our location. We communicated this to the vice governor. The UN organized a meeting in conjunction with a small project. Unfortunately, neither the governor nor the deputy governor attended, resulting in no one else attending the meeting.⁷

Based on these examples, state-led civic associationism can be understood from a dual perspective. On one hand, the state demonstrated a preference for collaborating with trusted entities to effectively implement policies. This was evident in cases where clientelist networks were well-established. For instance, individuals with prior connections were strategically appointed to key positions within civil society. These networks not only facilitated cooperation for delivering humanitarian aid and implementing policies for forced migrant groups, but also aided in identifying reliable entities. This was achieved by maintaining a flow of information from the field to the government. This introduces the second facet of state-led civic associationism, where the state sought to monitor civil society activities and foster certain relationships by leveraging existing state-civil society mechanisms. The convergence of the agendas of new actors with those of the state in the refugee context yielded progress, resulting in an increased number of non-state actors. This growth in numbers brought about capacity building and transformation, particularly in the realm of humanitarian services.

However, it is important to acknowledge that initially, the government operated under the assumption that the Syrian civil war would conclude within a short timeframe. As the civil war's duration extended, numerous national and

⁶ Personal communication, CSO professional humanitarian worker, 4 June 2018.

⁷ Ibid.

international NGOs expanded their operations and organizational networks in cities near the border. This expansion gradually encompassed other cities across Turkey. Significantly, the demand for civil society services in urban areas increased for refugees who had settled with relatives living outside of camps. Non-governmental organizations that had previously initiated activities in these areas stepped in to fulfill this need. This emergence of NGOs contributed to the proliferation of medium-sized CSOs and grassroots initiatives at the local level. This development occurred alongside the operations of international NGOs in these cities. Consequently, the government started appointing new civic workers from its close circles. Individuals who had previously been affiliated with the ruling party or had worked in other NGOs known for their close connections with the governing party were often selected.

A similar manifestation of state-led civic associationism can also be observed in the context of Syrian-led civic initiatives. This trajectory of civil society development also granted Syrians a certain level of empowerment as they established associations focusing on humanitarian concerns. For instance, the Syrian Forum supported 663 social and sports initiatives for Syrian refugees in Turkey during 2018 (Syrian Forum, 2019), and the Syrian NGO Alliance operated in Gaziantep (Syrian NGO Alliance, 2019). Interviews indicate that the initial steps toward establishing refugee-led civic entities were supported by the Presidency's office of Turkey in collaboration with the Turkish Red Crescent.⁸ This entailed the state guiding Syrian communities to initiate their associations, emphasizing the importance of capturing the perspectives of the Syrian community.

However, it can be contended that the government-led establishment of Syrian civic institutions remains relatively nascent and incomplete. Nevertheless, this formation has the potential to stimulate new collaborations and networking within the Syrian community, fostering stronger connections with local pro-refugee organizations, religious groups, as well as formal NGOs and INGOs, albeit at varying paces. Furthermore, the aftermath of the failed coup attempt in 2016 dampened the enthusiasm and interest in Syrian-led civic engagement and their activities. Support waned after the government conducted cleanup operations targeting those implicated in the coup attempt.

5. SYRIAN DIASPORA AND REFUGEE-LED INITIATIVES IN THE CIVIL SOCIETY

Another group that emerged within the civil society landscape is the initiatives undertaken by the Syrian diaspora. These efforts can be classified into

⁸ Personal communication, GONGO General Manager, 14 April 2018, Istanbul.

mid-sized and grassroots categories, with some evolving into more structured organizations while others struggled to establish a lasting presence.

Before 2011, the Syrian diaspora maintained pre-existing connections with Islamic nations and Western institutions, which facilitated both financial support and positive relationships for Syrian relief efforts. Given Turkey's geographical proximity to Syria, organizations engaged in aid activities preferred to operate within Turkey to facilitate the transfer of assistance into Syria. Additionally, portions of the Syrian diaspora residing in other Middle Eastern countries managed to unite in the post-2011 period. As described by a Syrian activist engaged in the humanitarian sector:

We must distinguish between two categories of Syrians: The first consists of refugees who arrived from Syria after 2011. The second pertains to Syrian refugees who fled their country in the 1970s and 1980s. It's worth noting that the ongoing conflict mirrors a similar conflict that occurred toward the latter part of the 1970s.⁹

As mentioned earlier and corroborated in the literature, the period following 2011 witnessed the emergence of ad hoc and Syrian-led legal associations, along with other CSOs dedicated to pro-refugee causes. These CSOs, whether operating through formal or informal networks, primarily focused on humanitarian aid and relief activities both within Turkey and from Turkey into Syria (Ruiz de Elvira, 2019). Case studies conducted in the field illustrate instances of professionalized humanitarian NGOs. These are CSOs established on legal grounds, characterized by financial and bureaucratic functionality, and composed of a diverse membership including both Syrian refugees and individuals from the diaspora.

One notable organization engaged in providing relief aid to Syrians, based in Hatay, not only distributed essential items such as food, blankets, and winter supplies but also embarked on post-war construction projects for housing units in Syria since 2014. As their operations expanded in scope and scale, they established new branches in other cities along the border. It is particularly worth highlighting that their cross-border activities necessitated collaboration with the state and local authorities. This entailed facilitating the transfer of goods and the state providing security to ensure the safe passage of these aid operations with the assistance of their security forces and intelligence (Delioğlu, 2019).

Conversely, in cities distant from the borders such as Izmir and Istanbul, interviews were conducted with representatives of other refugee-led associations that had been established by members of the Syrian community before the onset

⁹ Personal communication, Syrian activist and founder of a Syrian Association, 19 March 2018, Istanbul.

of the civil war. These associations took the form of small-scale and grassroots NGOs. Some of these initiatives began informally and then proceeded to formal association establishment following bureaucratic protocols, which entail obtaining the Ministry of Foreign Affairs' opinion and receiving permission from the Interior Ministry.

Given that Izmir was one of the main and busiest informal crossing points to Greece, particularly during the period between 2013 and 2016, refugees sought assistance in this city. As an NGO, this association aimed to guide refugees and connect them with civil society entities in the field for further assistance. Their active involvement in the field enabled them to expand their networks and collaborations, culminating in the establishment of a Refugee Council comprising 25 other refugee-led associations. They conducted meetings with bureaucrats and other civil initiatives in Ankara.

With their projects developing and operations expanding to Istanbul and Gaziantep, this organization began receiving funds from NGOs based in Europe. This financial support aided their efforts in facilitating assistance and enhancing their presence in the aforementioned cities.

Nevertheless, there were instances of civic engagements led by refugees or local activists that did not evolve into more enduring establishments, unlike the aforementioned formalized entities. In contrast to the state and non-state actor relationships discussed earlier, which reflect centralized policies, the cases described below represent more meso- and micro-level scenarios where local authorities and grassroots initiatives intersect. However, these cases continue to underscore power asymmetries.

Three kitchen projects provide clear examples of distinct trajectories, as elaborated upon in Delioğlu's study (2019). Each of these kitchen projects originated at the local level. The first is a kitchen project located in the city of Izmit, a project led and supported by the Izmit municipality. This kitchen project operated within the framework of power asymmetries associated with local authorities. A more comprehensive analysis conducted by Delioğlu (2019) identifies the reasons as follows:

due to the power imbalance and structural hierarchy between the municipality and the project. Although the municipality proposed that the kitchen was to be owned by the women, they have opened a municipality-owned kitchen for their use. Syrian women are only able to access it when they have a specific job to complete.

The second kitchen example is from Istanbul, established by local refugee groups within the Okmeydanı district, with support from local activists engaged

in solidarity efforts. In this case, the organizational structure operated in a horizontal manner, and the initiative remained distant from any engagement with formal channels.

The third kitchen project is situated in the city of Gaziantep. This initiative was established and supported by local pro-refugees which is an NGO founded by academics, artists, and activists in Gaziantep. It has remained active within the city, securing funds from various sources including international NGOs and the EU over time. Additionally, the NGO periodically collaborates with the municipality of Gaziantep on art and culture-related endeavors. It is worth noting that Gaziantep municipality has been actively involved in offering services and partnering with CSOs on refugee-related matters (Boşnak, 2021). Consequently, the kitchen project emerged as a result of continuous solidarity and cultural production efforts fostered by the NGO, which expanded its activities over time.

All three kitchen projects shared a common foundational principle: the empowerment of women and the facilitation of their integration processes. However, despite this shared ground, each kitchen project exhibited distinct trajectories. Delioğlu underscores these differences, stating that “the strong relationships between each of these kitchens with the institutions they cooperate with, how they establish the kitchen, and how they perceive their relationship with Syrian refugee women, make the kitchens markedly distinct from one another” (2019). These cases serve as examples of how grassroots initiatives are shaped by their foundational principles and the surrounding structural context, which in turn influences their lifespan and evolution over time.

6. EXISTING CIVIC ADAPTATION TO THE NEW REALITIES OF TRANSFORMATION

Adapting and adjusting to new realities is a reciprocal process that triggers changes in both civil society actors and the state. Simultaneously, the pursuit of transformation encounters challenges posed by deeply entrenched norms and practices, such as security concerns, levels of trust in civil society, and ideological affiliations. The surge in forced migration movements after 2011 brought about various changes, including an increase in the number of actors in the field and the broadening of activity scopes as migration became prolonged.

As both the state and civil society acclimated themselves to the rise of actors within the migration arena, resulting in the development of new skills and strengthened organizational capacities, the state also formulated specific strategies to facilitate information flow and the implementation of migration policies. These strategies encompassed measures such as holding regular meetings and streamlining access to bureaucratic processes.

In the meantime, certain local non-state actor groups fulfilled the expectations of the authorities, while other entities with leftist and anti-government leanings—ideologically distant from conservatism and political Islam—chose to maintain their status as marginal or local grassroots initiatives. These entities often engaged in small-scale operations while concurrently adopting advocacy efforts. Nonetheless, in a broader sense, the civil society culture predominantly remained distant from advocacy, contentious movements, and protests. Instead, it leaned toward embracing humanitarian and integration-focused activities, particularly in the realms of education, healthcare, and service access.

In the context of refugee-led civil society initiatives, several groups expressed their gratitude for Turkey's efforts on behalf of Syrians, often citing the significance of an Arabic proverb: "A foreigner should be well-behaved."¹⁰ They displayed an open attitude towards authorities, readily shared information upon request, and actively engaged in meetings convened by entities like AFAD, the Istanbul governorate, or the PMM.

Moreover, CSOs whose primary beneficiaries consist of refugees inevitably require collaboration with state institutions such as the PMM, various ministries, local authorities, and municipalities. Notably, UN agencies maintain a close working relationship with cities, local authorities, and governmental branches, thereby safeguarding the interests of diverse stakeholders while adhering to diplomatic protocols.

Certain matters, including the refugee determination process, third-party settlement, vulnerability assessment, relocation, and readmission, necessitate decisions by state agencies. Consequently, CSOs operating in these domains navigate official state-level procedures and both formal and informal expectations due to the centralized system.

Security also ranks as a critical consideration in the activities of both the state and select local pro-refugee NGOs. Despite claims in certain reports of a restrictive operating environment for NGOs in Turkey, as posited by Gökalp Aras and Mencütek (2020),

Restrictions on NGOs range from revoking their permissions, limiting some of their services, and shutting them down. Also, the monitoring and controlling of their assistance services have increased.

An illustrative instance of state action involves the suspension of activities of certain NGOs, such as Mercy Corps, Coordination of the Organization for

¹⁰ Personal communication, Syrian activist, 19 March 2018, Istanbul.

Voluntary Service, and the International NGO Safety Organization, which saw their operating permits not renewed in 2017 (BBC, 2017). On the civil society front, it is important to highlight that there is a segment supporting such restrictions, as articulated by humanitarian workers. Certain pro-refugee humanitarian practitioners view this collaboration with state authorities as not only necessary but also beneficial due to valid security apprehensions:

These people [state] want to know what you are doing in the field, and that builds trust. Because you have to tell people. Otherwise, you become a closed box.¹¹

Hence, some non-state actors perceive the government's active supervision and control mechanism in a positive light. Nevertheless, this circumstance comes with the consequence of constraining advocacy endeavors, silencing dissenting viewpoints, and upholding a level of authority over CSOs. Consequently, this dynamic perpetuates a scenario where CSOs remain influenced by state authority. This observation reflects the broader geopolitical securitization agenda, which tends to marginalize approaches centered on human rights.

The exercise of control over civil society, the anticipation for CSOs to share information with authorities, and the process of determining which entities are authorized to operate in the field serve as exemplifications of how security-oriented policies shape the structure of the relationship between the state and civil society. As a result, activities predominantly revolve around humanitarian aid initiatives. At the same time, the state creates a certain degree of leeway and engages with organizations that align with its agenda, fostering a more cooperative approach to managing migration that corresponds with state policies and interests.

7. CONCLUSION

The so-called migration "crisis" serves as an example of a global-local crisis, where the absence of a comprehensive global solution leaves migration policies and their execution in the hands of authoritative powers. This study provides a focused examination of how the Turkish state formulated its interaction with non-state actors in response to the forced migration movement that emerged after 2011. The narrative explores the relationship between the state and civil society within the context of entrenched structural-historical contexts, security apprehensions, and the state's capacity to manage the situation, which necessitates the involvement of non-state actors. The imperative for collaboration with civil society across various realms has led to a proliferation of migration-related civil society actors, thereby fostering both transformation and heightened state security

¹¹ Personal communication, Pro-refugee Turkish NGO workers, 16 March 2018, Istanbul.

concerns. Consequently, the state's ability to oversee and regulate civil society activities, primarily through cooperation with trusted entities, is accentuated.

In summary, the Turkish state's engagement with civil society regarding the refugee issue encompasses a blend of interest-driven attributes, collaborative endeavors with select reliable entities, and the initiation of control mechanisms to monitor the broader civil society sector due to security considerations. This chapter adopts a structural perspective to illustrate these efforts, highlighting the state's direct involvement in the refugee agenda by promoting the expansion of civil society's role in addressing refugee concerns and augmenting existing non-state actors' capabilities. This approach has not only brought about transformation within civil society by enhancing expertise and fostering capacity-building but has also led to the proliferation of the migration-related civil society sector. To facilitate effective cooperation, these actors are expected to adhere to both formal and informal directives, including sharing information about their operations and personnel. The protraction of refugees' stay in Turkey prompted the state to adopt integration policies, while the international dimension of the refugee issue, particularly within the European context, facilitated financial support for civil society actors to initiate projects. Amid this transformative landscape, endeavors related to opposition and advocacy have been kept to a minimum and tightly controlled whenever possible. Large-scale operations and cross-border humanitarian assistance initiatives are directly overseen by the state and channeled through GONGOs, while mid and small-scale civil society actors have capitalized on the expansion of civil society within the confines of humanitarian aid and integration efforts.

In recent years, as mentioned, collaboration efforts regarding migration-related civil society have experienced a slowdown due to political polarization, rising anti-immigration sentiments, and the utilization of anti-migration discourse by various political parties against the government. Current data, not captured in this analysis, suggests that the relationship between the civil society and state have shifted more towards a less outspoken emphasis on migrant-driven purposes. It can be argued that the pace of collaboration has decelerated, presenting ongoing challenges and reduced support. However, further data is necessary to fully assess the current state of affairs. Future research should also delve into the dynamics of state-civil society collaboration in response to migration governance, identifying effective strategies and pitfalls. Understanding the impact of state-led policies on refugee communities and civil society's role in facilitating integration efforts is crucial. Exploring how international actors support civil society initiatives related to migration and the challenges faced by civil society organizations in advocating for migrant rights in restrictive political environments is essential. Additionally, research should systematically explain variation in state-civil society relations in Turkey, considering structural and behavioral factors determining linkages

between associations and the state. Emphasizing organizational dynamics within systemic contexts can provide valuable insights into state-civil society dynamics.

BIBLIOGRAPHY

Adar, Sinem and Friedrich Püttmann (2022), "Making EU-Turkey cooperation on migration sustainable: a greater focus on the Turkish host society is required", SWP Comment, 7 (Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik -SWP- Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit).

Altıok, Birce and Salih Tosun (2020), "Understanding foreign policy strategies during migration movements: a comparative study of Iraqi and Syrian mass refugee inflows to Turkey", Turkish Studies, 21 (5): 684-704.

Atalay, Zeynep (2018), "Authoritarian neoliberalism and Islamist civil society in Turkey", Kamruzzaman, Palash (Ed.), Civil Society in the Global South (London: Routledge): 176-192.

Barın, Hilal (2021), Türkiye'deki Suriyelilerin Entegrasyonunda Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü (İstanbul: Kadim).

Betts, Alexander (2011), "Introduction: Global migration governance", Betts, Alexander (Ed.), Global Migration Governance (Oxford: Oxford University Press): 1-33.

BBC (2017), "Türkiye ABD merkezli Yardım Kuruluşu Mercy Corps'un Faaliyetini Durdurdu", <https://bbc.com/turkce/haberler-turkiye-39205825> (08.03.2017).

Boşnak, Büke (2021), "Politics of Subsidiarity in Refugee Reception: The Case of Civil Society in Turkey", Journal of Immigrant & Refugee Studies, 19 (3): 301-315.

Callaghy, Thomas M. (1984), The State-Society Struggle: Zaire in Comparative Perspective (New York: Columbia University Press).

Cohen, Jean. L. (2003), "Sociedade Civil e Globalização: Repensando Categorias", Dados, 46 (3): 419-459.

Collier, Ruth Berins and David Collier (1979), "Inducements Versus Constraints: Disaggregating 'Corporatism'?", American Political Science Review, 73 (December): 967-987.

Delioğlu, Fatmanur (2019), *Syrian Refugee Women's Solidarity Networks Through Kitchens* (Master's thesis) (İstanbul: İstanbul Şehir University).

Diez, Thomas, Apostolos Agnantopoulos and Alper Kaliber (2005), "File: Turkey, Europeanization and Civil Society: Introduction", *South European Society and Politics*, 10 (1): 1-15.

Doğan, Erhan and Genç, H. Deniz (2021), "Early-responding Civil Society and a Late Coming State: Findings from Turkey during the Pandemic", *Nonprofit Policy Forum*, 12 (1): 127-146.

Doyle, Jessica Leigh (2017), "State Control of Civil Society Organizations: The Case of Turkey", *Democratization*, 24 (2): 244-264.

European Commission (2019), https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/facility_table.pdf (16.01.2019).

Foster, Kenneth W. (2001), "Associations in the Embrace of an Authoritarian State: State Domination of Society?", *Studies in Comparative International Development*, 35 (4): 84-109.

Garkisch, Michael, Jens Heidingsfelder and Markus Beckmann (2017), "Third Sector Organizations and Migration: A Systematic Literature Review on the Contribution of Third Sector Organizations in View of Flight, Migration and Refugee Crises", *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 28 (5): 1839-1880.

Gökalp Aras, N. Ela and Zeynep Şahin Mencütek (2020), "Refugee Protection: Country Report Turkey", *RESPOND Working Paper Series 3 Refugee Protection Regimes*, Swedish Research Institute in Istanbul, <https://respondmigration.com/wp-blog/refugee-protection-regimes-turkey-country-report> (15.12.2023).

IFRC (2020), "Turkey: Providing Cash Assistance to over 1.8 Million Refugees through EU Funding", *The International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies*, available online at <https://media.ifrc.org/ifrc/essn/> (20.01.2020).

Ikizoglu Erensu, Aslı (2016), "Notes from a refugee protest: ambivalences of resisting and desiring citizenship", *Citizenship Studies*, 20 (5): 664-677.

International Crisis Group (2018), *Turkey's Syrian refugees: Defusing metropolitan tensions*, *Europe& Central Asia Report*, 248 (Brussels).

İçduygu, Ahmet (2018), "Turkey's state policies during the mass refugee inflows: the cases of Bulgaria (1989), Iraq (1991) and Syria (2011-2013)", unpublished research report, TÜBİTAK Project no. 116K448.

İçduygu, Ahmet and Sibel Karadağ (2018), "Afghan migration through Turkey to Europe: seeking refuge, forming diaspora, and becoming citizens", Turkish Studies, 19 (3): 482-502.

Keyman, E. Fuat and Ahmet İçduygu (2003), "Globalization, Civil Society and Citizenship in Turkey: Actors, Boundaries and Discourses", Citizenship Studies, 7 (2): 219-234.

Koser, Khalid (2010), "Introduction: International migration and global governance", Global Governance, 16 (3): 301-315.

Kızılay (2020), "Syria Crisis Humanitarian Relief Operation", Turkish Red Crescent, Migration Services Directorate" <https://www.kizilay.org.tr/Upload/Dokuman/Dosya/september-2020-syria-crisis-humanitarian-relief-operation-02-11-2020-20513284.pdf> (25.09.2020).

Likić-Brborić, Branka (2018), "Global migration governance, civil society and the paradoxes of sustainability", Globalizations, 15 (6): 762-778.

Mackreath, Helen and Şevin Gülfer Sağnıç (2017), "Syrian Refugees and Civil Society", Helsinki Yurттаşlar Derneđi, <http://www.hyd.org.tr/attachments/article/215/civil-society-and-syrian-refugees-in-turkey.pdf> (15.06.2022).

Matchanka, Anastasiya (2014), "Substitution of Civil Society in Belarus: Government Organised Non-Governmental Organisations", The Journal of Belarusian Studies, 7 (2): 67-94.

Maxfield, Sylvia and Ben Ross Schneider (Eds.) (1997), Business and the State in Developing Countries (Ithaca: Cornell University Press).

Mert, Nuray (2002), "Türkiye'de Merkez Sağ Siyaseti: Merkez Sağ Politikaların Oluşumu", Yerasimoz, Stefanoz (Ed.), Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik (İstanbul: İletişim Yayınları).

Migdal, Joel S., Atul Kohli and Vivienne B. Shue (Eds.) (1994), State Power and Social Forces: Domination and Transformation in the Third World (Cambridge: Cambridge University Press).

Miller, Chris, Joanna Howard, Antoaneta Mateeva, Rumen Petrov, Luis Serra and Marilyn Taylor (2009), "Toward a Typology of Civil Society: Understanding

Non-Government Public Action”, Enjolras, Bernard and Karl Henrik Sivesind (Eds.), *Civil Society in Comparative Perspective* (Bingley: Emerald Group Publishing): 71-104.

Miller, Marcus J. (1997), “International Migration and Security Towards Transatlantic Convergence?” Uçarer, Emek M. and Donald J. Puchala (Eds.), *Immigration into Western Societies: Problems and Policies* (London: Pinter).

Oğuz, Mustafa Cem (2018), “Otoriter Rejimler ve Sivil Toplum ilişkisi: Bir ‘Yumuşak Güç’ Stratejisi olarak GONGO’ların Yükselişi”, *Mülkiye Dergisi*, 42 (2): 239-260.

Özçetin, Burak and Mustafa Özer (2015), “The Current Policy Environment for Civil Society in Turkey”, *Comparative Nonprofit Sector Working Paper*, 53.

Paker, Hande (2019), “Practicing Coexistence in Civil Society: Syrian Refugees in Turkey”, *Istanbul Policy Center*, 31.

Presidency of Migration Management (2024), *Statistics of Temporary Protection, Distribution of Syrians under Temporary Protection*, <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (30.01.2024).

Ramos, Leonardo César Souza (2006), “Civil society in an age of globalization: A neo-Gramscian perspective”, *Journal of Civil Society*, 2 (2): 143-163.

Ruiz de Elvira, Laura (2019), “From local revolutionary action to exiled humanitarian work: activism in local social networks and communities’ formation in the Syrian post-2011 context”, *Social Movement Studies*, 18 (1): 36-55.

Sert, Deniz Şenol and Didem Danış (2021), “Framing Syrians in Turkey: State control and no crisis discourse”, *International Migration*, 59 (1): 197-214.

Shaw, Martin (1994), *Global Society and International Relations: Sociological Concepts and Political Perspectives* (Cambridge: Polity Press).

Şimşek, Sefa (2006), “The transformation of civil society in Turkey: from quantity to quality”, *Turkish Studies*, 5 (3): 46-74.

Soykan, Cavidan and Nazlı Şenses (2018), “The problem of representation: civil society organizations from Turkey in the GFMD process”, *Globalizations*, 15 (6): 824-837.

Stepan, Alfred (1978), *The State and Society: Peru in Comparative Perspective* (Princeton: Princeton University Press).

Syrian Forum (2019), <http://tr.syrianforum.org/about-us.html> (21.03.2019).

Syrian NGO Alliance (2019), <http://syrianna.org/en> (21.03.2019).

TÜSEV Report (2017), “Monitoring matrix on enabling environment for civil society environment”, https://tusev.org.tr/usrfiles/images/Monitoring_Matrix_The_Civil_Society_Environment_in_Turkey_2017_Report.pdf (21.03.2019).

Weiner, Myron (1996), *The Global Migration Crisis* (New York: HarperCollins).

Wiktorowicz, Quintan (2000), “Civil Society as Social Control: State Power in Jordan”, *Comparative Politics*, 33 (1): 43-61.

Wilson, Fiona and James E. Post (2013), “Business models for people, planet (& profits). Exploring the phenomena of social business, a market-based approach to social value creation”, *Small Business Economics*, 40 (3): 715-737.

Yerasimos, Stefanos (2001), *Sivil Toplum, Avrupa ve Türkiye, Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik* (İstanbul: İletişim Yayınları).

Zihnioğlu, Özge and Müge Dalkıran (2022), “From social capital to social cohesion: Syrian refugees in Turkey and the role of NGOs as intermediaries”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 48 (11): 2455-2472.

1962-1980 ARASINDA ANAYASA MAHKEMESİ VE
SİYASAL AKTÖRLERİN İLİŞKİSİ: HEGEMONİK
KORUMA TEZİ'NE ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE
CONSTITUTIONAL COURT AND POLITICAL ACTORS
BETWEEN 1962-1980: A CRITICAL APPROACH TO THE
HEGEMONIC PRESERVATION THESIS*

Gülce TARHAN ÇELEBİ*

ÖZ

Anayasa Mahkemesi kurulduğu 1962 yılından bu yana, sadece TBMM kararlarını iptal etmekle kalmayıp, aynı zamanda en tartışmalı siyasi konularda da konum alan önemli bir aktör olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, Mahkeme'nin rolünü ve diğer siyasi aktörlerle ilişkilerini açıklayan geniş bir literatür oluşmuştur. Bu makalenin iki temel amacı vardır: (i) 1962-1980 yılları arasında Mahkeme ile diğer siyasi aktörler arasındaki ilişkileri analiz etmek ve (ii) bu ilişkinin gelişimini ve doğasını açıklayan alternatif bir teorik çerçeve önermek. Makalede Ran Hirschl'ün Hegemonik Koruma Tezi aracılığıyla Anayasa Mahkemesinin rolünü açıklayan baskın görüş eleştirilecek ve Joel Migdal'ın Toplum-içinde-Devlet yaklaşımına dayanarak alternatif ve daha nüanslı bir açıklama önerilecektir.

* Bu makale, Oregon Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nde Prof. Dr. Tuong Vu'nun danışmanlığında yazılan "The Constitutional Court of Turkey from State-in-society Perspective" adlı doktora tez çalışmasından üretilmiştir. Yazar, doktora eğitimi sırasında Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı tarafından desteklenmiştir.

* Öğr. Gör. Dr., Hacettepe Üniv., İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, gulcetarhan@hacettepe.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1703-1084>

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 25.06.2023
Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 19.12.2023

Anahtar Kelimeler: Anayasa Mahkemesi, Anayasa Yargısı, Hegemonik Koruma Tezi, Anayasa Hukuku, Toplum-İçinde-Devlet.

ABSTRACT

The Constitutional Court of Turkey (CCT), since its establishment in 1962, emerged as a significant actor that not only overrules the decisions of the Parliament but also takes part in most divisive political issues. Hence, there has been a growing literature explaining its role and relations with other political actors. The primary purpose of this article is twofold: (i) analyzing the relations between the Court and other political actors between 1962 and 1980 and (ii) proposing an alternative theoretical framework to explain the development and the nature of this relationship. The article challenges the dominant view explaining the CCT's role through Ran Hirschl's Hegemonic Preservation Thesis and proposes an alternative, more nuanced explanation based on Joel Migdal's State-in-Society approach.

Keywords: Constitutional Court of Turkey, Constitutional Adjudication, Hegemonic Preservation Thesis, Constitutional Law, State-In-Society.

GİRİŞ

Türkiye Anayasa Mahkemesi'nin (AYM) aktivizmini ve diğer aktörlerle olan ilişkisini açıklamak için literatürde yaygın olarak kullanılan kuram Hirschl'ün geliştirdiği Hegemonik Koruma Tezi'nin (Hirschl, 2000; 2003; 2009) (HKT) "Merkez-Çevre" paradigmasına (Mardin, 1973) uyarlanmış halidir. Kendi yaklaşımını "Gerçekçi Stratejik Yaklaşım" olarak değerlendiren Hirschl, anayasallaşmanın ve anayasa yargısının kökenlerinin toplumdaki farklı güç odaklarının çıkarlarına odaklanarak açıklanması gerektiğini ifade eder. Bu nedenle herhangi bir ülkede anayasal yargının kurulmasını ve güçlenmesini inceleyen çalışmaların somut toplumsal, siyasal ve ekonomik güç ilişkilerine odaklanması gerektiğini savunur (Hirschl, 2004: 84). Ona göre siyasal elitlerin anayasa yargısı gibi ileride kendilerini sınırlayabilecek kurumları desteklemesinin arkasındaki temel motivasyon kendi çıkarlarını koruma güdüsüdür. Hakların anayasallaşması ve anayasal yargının oluşumu aslında "hegemonik elitler, onların siyasal temsilcileri ve yargısal aktörler arasındaki stratejik etkileşimin" ürünüdür

(Hirschl, 2001: 318-319). Bu kurama göre hegemonik konumlarını yitirmekte olan elitler, siyasal tercihlerini demokratik siyasetin belirsizliklerinden yalıtılmak için anayasa mahkemelerini kurmakta ve siyasal olarak tartışılabilir meseleleri bu mahkemelere sevk etmektedirler (Hirschl, 2004: 90-91). Bu yöntemin tercih edilmesini sağlayan ise, çoğunlukla bu ülkelerde yargının bu hegemonik elitlerle benzer bir sosyo-ekonomik geçmişe ve kültürel değerlere sahip olmasıdır. Bu nedenle, hegemonik elitlerce kurulan yüksek yargı organları bu elitlerin çıkarlarını parlamenter çoğunluklara karşı koruma eğilimindedir. Anayasallaşmanın ve anayasa yargısının güçlendirilmesi, hegemonik elitlerin gücünü törpülemek bir yana, onlara hegemonyalarını sürdürmek ve siyasal tercihlerini korumak için etkili bir kurumsal yol sağlamaktadır (Hirschl, 2004: 90-91). Hirschl'ün teorisi anayasa mahkemelerini açıklarken güç ilişkilerine ve aktörler arasındaki stratejik etkileşime odaklanarak mahkemelere daha geniş bir çerçeveden bakmamızı sağlar. Bu katkısına rağmen, Hirschl'ün teorisinde somut güç ilişkileri ve aktörler arasındaki etkileşim sadece ilk kuruluş anında gerçekten analize dahil olur. Mahkemelerin kuruluşuna yapılan aşırı vurgu nedeniyle, bu yaklaşım dinamik ve sürekli değişen bir çerçeve sağlamak yerine, mahkemelerin kaderinin kuruluş anı ile çizildiği statik bir resim sunmaya yatkındır. Bu durağan anlatıda, kuruluş anı ve kuruluş anındaki aktörlerin sahip oldukları varsayılan motivasyonları, mahkemelerin kaderlerini belirleyen bir "ilk günah" gibi kavranmaktadır. Bu yüzden HKT tüm katkılarına rağmen hem mahkemelerin aktivizmini hem de Mahkeme ve diğer aktörler arasındaki ilişkilerin zaman içerisinde nasıl değişip dönüştüğünü açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

Türkiye Anayasa Mahkemesi üzerine yapılan çalışmalar, Hirschl'ün kuramsal çerçevesini Mahkemenin kuruluşunu, aktivizmini ve diğer aktörlerle ilişkilerini açıklamak için kullanırlar. Bunu yaparken bu kuramsal çerçeveyi "Merkez-Çevre" paradigması ile harmanlarlar. Bu paradigmaya göre Türk toplumundaki temel bölünme hattı "otoriter ve modernleşmeci bir Merkez" ile "geleneksel ve bastırılmış Çevre" arasındaki mücadelede yatmaktadır. Türkiye bağlamında "Merkez", modernleşmeci devlet elitini (askeri ve sivil bürokrasiyi) ve onların siyasi arenadaki ortaklarını (çoğunlukla Cumhuriyet Halk Partisi'ni ve ondan kopan merkez sol partileri) içermektedir. Bu yaklaşıma göre, modernleştirici bir akım olarak Kemalizm, "Merkez" elitlerini bütünleşmiş, tutarlı bir blok olarak bir arada tutan temel ideolojidir. "Merkez" elitleri, kontrol ettikleri devlet kurumlarını kullanarak kendi siyasal ajandasını tüm topluma dayatmaktadır.

Bu kuramsal çerçevede Hirschl'ün teorisini "Merkez-Çevre" Paradigması ile eklemlenen çalışmalar (Belge, 2006; Özbudun, 2007, 2006; Şahin, 2010b, 2010a; Shambayati, 2008a, 2008b; Shambayati ve Kirdiş, 2009; Bali, 2012; Uran ve

Pasquino, 2015) AYM'nin kuruluşunu ve aktivizmini, “Merkez” aktörlerin –yani devlet elitinin ve onların siyasal alandaki ortaklarının– kendi çıkarlarını ve ideolojilerini parlamenter çoğunluklardan koruma güdüsüyle açıklar. Buna göre AYM ve diğer Kemalist aktörler arasında haricini Kemalizm'in otoriter ve devletçi bir yorumunun ördüğü bir Cumhuriyetçi/Kemalist ittifak vardır. Bunun neticesinde Mahkeme, “Merkez”in çıkarlarını ve siyasal tercihlerini “Çevre” aktörlere karşı koruyan baskıcı bir aktör olarak kavranır. Mahkemenin aktivizmi ve diğer aktörlerle olan ilişkisi statik bir şekilde resmedilir. Mahkemenin ve aktörlerin belli ve durağan bir kimliği olduğu düşünülür. Bu ittifak Mahkemenin hak temelli bir yorum benimsememesinin, siyasal alana müdahale etmesinin ve “Çevre”yi temsil eden siyasal partilerle yaşadığı çatışmaların nedeni olarak sunulur. Bu kuram özellikle Kemalizm'in otoriter yorumunun liberal düşünürler ve akademisyenlerce tartışmaya açıldığı, Post-Kemalist düşüncenin literatüre hâkim olduğu 2000'lerin başında popülerlik kazanmıştır. Yakın zamanda bu kuramı Mahkeme kararlarına odaklanarak eleştiren kimi çalışmalar olsa da, bu çalışmalar azınlıkta kalmaktadır (Seven ve Vinx, 2017; Alpbaz 2020; 2019; Hazama, 2012). AYM'nin kararlarına odaklanan bu çalışmalar HKT'nin tezlerini yürütmek için karar analizine odaklanmış, fakat farklı aktörlerin AYM'ye karşı neden çatışmacı veya destekleyici bir tutum içerisine girdiği sorusuyla ilgilenmemiştir.

Bu çalışmanın temel amacı, Joel Migdal'ın “Toplum-içinde-Devlet” kuramından yararlanarak Mahkeme ve diğer aktörler arasındaki dinamik ilişkiyi açıklamaktır. Migdal'ın kuramı devlet ve toplum arasındaki ilişkileri anlamak için öncelikli olarak devleti merkezi, bütünlük ve tutarlı bir aktör olarak kurgulamaktan vazgeçmemiz gerektiğini ifade eder. Migdal'a göre devlet çelişkili bir varlıktır. Bunun nedeni ise devletin imajı ve pratikleri arasında kapatılması imkânsız olan açıktır. Devletin imajı onun merkezi ve bütünlük bir yapı olarak sunsa da devlet pratikleri onun aslında parçalı bir yapı olduğunu ortaya koyar. Devletin farklı parçaları birbirleriyle uyum halinde olabileceği gibi, birbirleriyle çatışan veya birbirlerinden farklılaşan amaçlara sahip olabilirler. Devletin farklı seviyelerinde bulunan resmi görevliler farklı toplumsal güçlerin baskılarıyla karşılaşabilir ve farklı tepkiler gösterebilirler. “Devlet içindeki bu farklı tepkiler, devletin bir bütün olarak rasyonel ve tutarlı bir şekilde hareket ettiğini veya stratejik olarak belirli bir çıkarlar kümesini benimsediğini farz edemeyeceğimizi bize gösterir” (Migdal, 1994: 9). Bu nedenle devlet bütünlük, rasyonel, tutarlı ve amaç odaklı bir yapı değildir.

Ayrıca, devletin imajı devlet ile devlet-dışı aktörler ve toplumsal güçler arasında keskin bir ayırım, bir toplumsal sınır olduğunu varsayar (Migdal, 2001: 17). Devlet yasalar, zor ve ritüeller yoluyla diğer aktörlere hükmeden ve onları

şekillendiren bir aktör görünümündedir. Diğer aktörlerin amaçlarını, stratejilerini ve kimliklerini kendi hedefleri doğrultusunda yeniden şekillendirebileceği düşünülür. Migdal'ın devletin sahip olduğu bu imajın, devlet pratiklerine baktığımız zaman bozulacağını iddia eder:

Devletin çeşitli parçaları veya unsurları, kendi amaçlarını gerçekleştirmek için birbirleriyle ve diğer (devlet-dışı) gruplarla ittifaklar oluştururlar. Bu uygulamalar ve ittifaklar, genellikle devletin resmi yasalarından oldukça farklı bir dizi kuralın gelişimine neden olur. Bu ittifaklar, koalisyonlar ve ağlar hem devletin ilk izlenimde kurmak istediği (...) keskin toplumsal sınırları, hem de devleti önde gelen kural koyucu ve toplumu bu kuralın alıcısı olarak işaretleyen keskin ayrımı etkisiz hale getirir (Migdal, 2001: 20).

Bu nedenle Migdal'a göre devlet kesin bir ideolojiye, belirli bir amaca sahip, merkezi, bütünleşmiş ve sabit bir varlık değildir. Tersine süreklilik içeren bir dinamiğe, değişen amaçlar kümesine ve parçalı bir yapıya sahiptir (Migdal, 1992: 217). Ayrıca devlet ve toplum arasında keskin bir ayrım da yoktur. Devlet pratikleri, devletin farklı parçaları (kurumları) arasında ve bu parçalar ile diğer toplumsal aktörler arasında zayıf bağların var olduğunu gösterir (Migdal, 2001: 16). Bu nedenle devlet toplumdan soyutlanmış veya ona dışsal olan bir aktör de değildir; toplum içine gömülüdür.

Toplumu “toplumsal kontrol için etkin bir mücadele ortamında var olan toplumsal örgütler karışımı” (Migdal, 2001: 50) olarak tanımlayan Migdal'a göre devlet her ne kadar önemli olsa da bu “karışım” içerisindeki aktörlerden sadece birisidir (Migdal, 2005: 294). Bu çatışmalı ortamda farklı devlet kurumları kendi amaçlarını gerçekleştirebilmek için hem birbirleriyle hem de diğer toplumsal aktörlerle rekabet edebilirler, çatışabilirler veya ittifaklar kurabilirler. Bu nedenle devlet ve toplum arasında sert bir ayırmadan söz etmek yanıltıcıdır. Devletin farklı parçaları ve toplumsal aktörler sürekli bir etkileşim içerisinde. Bu etkileşim içerisinde “devlet organizasyonu farklı toplumsal güçlerle temas ettikçe farklı ahlaki düzenlemeler ile çatışır ve onlara uyum sağlar. Birçok noktada gerçekleşen bu etkileşimler devletin toplumsal tabanını ve amaçlarını dönüştürür” (Migdal, 1992: 217) Devlet farklı güçlerle çatışır ve ittifaklar kurarken, hem farklı devlet dışı aktörleri kendi bünyesine entegre eder, hem de amaçlarını, stratejilerini ve ideolojisini yeniden şekillendirir. Böylelikle devletin doğası ve kimliği sürekli dönüşür.

Devlet ve diğer toplumsal aktörler arasındaki bu etkileşim yalnızca devleti değiştirmekle kalmaz, diğer toplumsal güçler de bu etkileşim içerisinde karşılıklı olarak yeniden dönüşür. Devlet ve diğer toplumsal aktörler arasında kurulan

“birliktelikler ve koalisyonlar yeni maddi temellerin, fikirlerin ve değerlerin benimsenmesini beraberinde getirir” (Migdal, 1997: 225). Bu çerçeve içerisinde ittifaklar baştan verili, belirli bir amaca ve çıkara sahip aktörlerin kendi amaçlarını gerçekleştirmek ve çıkarlarını korumak için kurduğu bir birliktelik olarak kavranamaz. İttifakların kurulduğu dinamik etkileşim süreci içinde aktörlerin amaçlarının dönüştüğü de kabul edilir (Migdal, 1992: 221). Migdal’ın da açıkladığı üzere devlet ve diğer toplumsal aktörler arasındaki ilişkiler “süregiden eden bir dönüşüm sürecidir” (Migdal, 2001: 57). Bu dinamik etkileşim süreci içerisinde hem devletin farklı kurumlarının hem de diğer toplumsal aktörlerin hedefleri, stratejileri ve değerleri dönüşür. Bu nedenle sabit bir aktörden ve onun önceden verili amaç ve çıkarlarından bahsetmek mümkün değildir.

Bu kuramsal çerçeve aktörlerin davranışını, onlara atfedilen sabit bir amaç kümesi üzerinden açıklamanın anlamsızlığını ortaya koyar (Migdal, 1992: 221) ve devlet ve toplum arasındaki ilişkileri analiz etmek için alternatif bir yol sunar. Belli aktörlere veya kuruluş anına odaklanmaktansa, süreç odaklı bir araştırma stratejisi önerir. Kritik bir kopuş veya kuruluş anına odaklanmak yerine, toplumdaki güç ilişkilerini ve aktörler arasındaki etkileşimi vurgular. Migdal’ın da açıkladığı üzere devlet kurumlarının hikayeleri/tarihi “ilk günahla (kuruluş anıyla) veya şiddetli bir normatif gücün dayatıldığı bir kritik kopuşla sonlanmaz, sadece başlar; çünkü bu güçler direniş ve mücadeleyi, farklı işbirliklerini ve koalisyonları getirirler. Bu da orijinal motivasyonu dönüştürür” (Migdal, 2001: 25). Böyle bir kuramsal çerçeve içerisinde, AYM, amaçlarının, motivasyonlarının ve diğer aktörlerle ilişkilerinin kuruluş anında belirlendiği statik bir aktör olarak kavranmaz. Aktörler-arası etkileşimsel süreç içerisinde, tıpkı diğer aktörler gibi, AYM’nin de amaçlarının, motivasyonlarının ve kurduğu ittifakların dönüşebileceği öngörülür. Ayrıca, AYM ve diğer devlet kurumları bütünleşmiş, ortak bir amaca sahip tek bir aktör olarak da düşünülmez. AYM ve diğer devlet kurumları –mesela yürütme ve Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)– arasında birtakım bağların var olabileceği kabul edilse de, bunların birbirleriyle çatışabilecekleri de akılda tutulur. Bu bize AYM’nin diğer aktörlerle olan ilişkilerini, farklı aktörlerin anayasa yargısına yönelik tutumlarının nasıl ve ne yönde geliştiğini açıklamak ve AYM ve diğer aktörler arasındaki dönüşen ittifakları ve çatışmaları kavramak için daha nüanslı ve dinamik bir çerçeve sunar.

Aktörler arasındaki etkileşim gerçekliğinin anlamlandırılmasına yönelik farklı ve çatışan argümanların, fikirlerin ve anlatıların değişimidir (Hajer, 1997; Davies ve Harré, 1990). Bu nedenle aktörler arası etkileşime odaklanmak farklı düşüncelerin, argümanların oluşturulduğu ve birbiriyle etkileşime geçtiği söylemsel mücadelelere ve süreçlere odaklanmayı gerektirir (Schmidt, 2010;

Davies ve Harré, 1990). Bu ise ancak söylem odaklı bir araştırma stratejisi ile mümkündür. Bu bağlamda söylem “fiziksel ve toplumsal gerçekliğe anlam kazandıran ve belli bir pratik tarafından üretilen, yeniden üretilen ve dönüştürülen bir fikirler, kavramlar ve tasnifler bütünü” olarak kavranmaktadır (Hajer, 1997: 60). Böyle bir strateji, anayasa yargısı üzerine farklı argümanların nasıl sunulduğuna, farklılıkların bu aktörlerce nasıl ifade edildiğine odaklanarak, bu söylemsel mücadele içerisinde aktörlerin kimliklerinin, pozisyonlarının ve kurdukları ittifakların nasıl dönüştüğünü dinamik bir şekilde analiz edebilir. Bu araştırma stratejisi Migdal’ın kuramsal çerçevesi ile uyumludur. Her ikisinde de aktörler belirli ve sabit bir kimlik ve/ya çıkarlar bütünü ile tanımlanmaz, onun yerine aktörlerin kimliklerinin, pozisyonlarının, motivasyonlarının ve stratejilerinin birbirleriyle etkileşime girdikleri süreç içerisinde dönüştüğü kabul edilir.

Bu araştırma stratejisine uygun olarak, aktörlerin anayasa yargısı üzerindeki argümanlarını incelemek için niteliksel bir araştırma yöntemi olan ve tekrar eden “temaları belirlemek, analiz etmek ve yorumlamak” için kullanılan tematik analiz yönteminden yararlanılmıştır (Braun ve Clarke, 2006: 79). Bu çerçevede Siyasal partilerin söylemlerini açıklamak için parti programları, parti liderlerinin kitapları ve konuşmaları ve 1960-1980 yılları arasındaki Millet Meclisi tutanaklarının tümünün yanı sıra Milliyet ve Hürriyet gazetelerinde siyasal parti temsilcilerinin Anayasa Mahkemesine yönelik değerlendirmelerini içeren haberlerin tümü incelenmiştir. AYM üyelerinin ve diğer yüksek yargı hakimlerinin ve TSK’nın söylemlerini açıklamak içinse 1960-1980 yılları arasında bu grupları temsil eden aktörlerin basına verdiği demeçler, köşe yazıları ve onların görüşünü içeren haberler Milliyet ve Hürriyet gazete arşivlerinin taranması yoluyla elde edilmiştir. Bu aktörlerin ve özellikle yüksek yargı üyelerinin konuları gereği basına sık demeç vermekten kaçınması onlara yönelik verilerin daha dar olmasına yol açmıştır ki bu da çalışmanın sınırlılıklarından birisidir. Bu nedenle çalışmada ağırlıklı olarak diğer siyasal ve toplumsal aktörlerin Anayasa Mahkemesine yönelik söylemleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca, tarihsel ve toplumsal konjonktürü açıklayabilmek için ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır.

Süreç odaklı yaklaşımın bir sonucu olarak, Mahkeme ve aktörler arasındaki ilişkiler öncelikle dönemselleştirilerek incelenecektir. 1960’lı yıllara odaklanan ilk kısımda HKT kuramının öngördüğünün aksine Mahkeme’nin kurulduğu ilk yıllarda nasıl “Merkez-Çevre” ikiliğini yanlamasına kesen bir konsensüse konu olduğu anlatılacak ve bu durumun Adalet Partisinin (AP) tek başına iktidara geldiği 1965’ten sonra “Çevre” ile bağdaştırılan tüm aktörler için değil, sadece AP için değiştiği gösterilecektir. İkinci kısımda ise, 12 Mart Askeri Müdahalesiyle birlikte AYM’nin ve anayasal tartışmaların siyasetin merkezine oturduğu

anlatılacaktır. Bu dönemde Mahkeme'nin kararlarını sorgulayan ve yetkilerini yeniden düzenlemek isteyenlerin sadece AP gibi "Çevre" aktörler olmadığı ve "Merkez" in temsilcisi olarak tanımlanan TSK'yı da içerdiği açıklanacaktır. Üçüncü kısımda 1970'li yıllarda farklı siyasal aktörlerin AYM'nin varlığına ve kararlarına yönelik söylemleri incelenerek, bu dönem için Anayasa Mahkemesi etrafındaki gruplaşmaları ve çatışmaları açıklamak için "Merkez-Çevre" ayrımı yerine sağ-sol ayrımının daha açıklayıcı olduğu ortaya konacaktır. Böylece siyasal aktörler ve Mahkeme arasındaki ilişkilerin, HKT'nin varsayımlarının aksine, basit bir "Merkez-Çevre" ikiliği üzerinden okunamayacağı gösterilecektir. Son bölümde, Mahkeme ve siyasal aktörler arasındaki ilişkiyi açıklamak için HKT'ye alternatif bir açıklama sunulacak ve aktörlerin Mahkeme ile ilişkilerini belirleyen özünde demokrasi üzerine söylemsel bir mücadele olduğu savunulacaktır.

1. BİR DARBEDEN DİĞERİNE: UZLAŞIDAN ÇATIŞMAYA

1961'den itibaren eski ve yeni aktörlerin katılımı ile çok partili hayat tekrar canlandı. Meclis'te hem "Çevre" nin hem de "Merkez" in temsilcisi olarak görülen partiler yer bulmuşlardı. Ayrıca 1961'de anayasanın sağladığı özgürlüklerden yararlanarak sosyalist Türkiye İşçi Partisi (TİP) kurulmuştu. 1960'ların ilk yarısında, farklı geleneklerden gelen bu aktörlerin hepsi 1961 Anayasası'nın önemli kurumsal miraslarından olan AYM'yi benimsemiş görünüyorlardı. Dönemin parti programları incelendiğinde, AYM ile ilgili iki tutum görülüyor: ya örtülü bir kabul olarak yorumlanabilecek bir şekilde AYM'ye atıfta bulunulmuyordu ya da bir anayasa mahkemesinin kuruluşu destekleniyordu.¹ Bu doğrultuda, AYM Meclis'teki bütün partilerin desteğiyle 22.4.1962 tarih ve 44 sayılı kanunla 1962 yılında kuruldu.

Meclis tartışmaları incelendiğinde, 1960'ların ilk yarısında farklı siyasal partilerin Mahkeme ile ilgili ortak bir tutuma sahip olduğu görülmektedir. Mahkeme bütün siyasal partilerce hukukun üstünlüğünün teminatı ve demokrasinin koruyucusu olan partiler üstü tarafsız bir kurum olarak tanımlanmaktaydı. 27 Mayıs Darbesinin arkasında yatan nedenlerden birinin anayasaya aykırı yasaların kabulü olduğu savından yola çıkarak, AYM aynı zamanda yeni bir darbe olasılığını önleyecek bir kurum olarak da görülmekteydi.²

¹ Cumhuriyet Halk Partisi ve muhafazakâr partiler olan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve Yeni Türkiye Partisi AYM'nin kurulmasını parti programlarının öncelikli hedefleri arasında sayarlarken, AYM'yi ileride sıklıkla eleştirecek olan AP bile AYM Kuruluş Yasası tartışılırken AYM'yi demokratik rejim için zorunlu bir müessese ve hukuk devletinin garantörü olarak tanımlıyordu (MMTD, 1962a).

² 27 Mayıs Darbesinin önemli sebepleri arasında Demokrat Parti hükümetinin kabul ettiği anti-demokratik yasaları ortadan kaldıracak bir anayasa yargısının olmaması gösteriliyordu. Pek çok parti temsilcisine göre eğer geçmişte DP hükümetinin kabul etmiş olduğu yasaların iptali mümkün

Ayrıca, AYM'nin partiler arasındaki neyin anayasal olup olmadığına dair süregiden çatışmaları önleyerek, toplumsal ve siyasal barışa katkı sunacağı düşünülüyordu. Gene bu dönemde, anayasanın “yürürlükteki yasaların anayasaya aykırılığı” iddiasıyla altı ay süreyle iptal davası açılmasına izin veren geçici 9. maddesinden yararlanan hem “Merkez” hem de “Çevre” partiler, AYM'ye başvurarak özellikle tek parti döneminde kabul edilmiş olan pek çok anti-demokratik yasanın iptalini istemekteydi.

Sonuç olarak bu dönemde, “Merkez” veya “Çevre” olarak adlandırılan partilerin AYM'ye yaklaşımı arasında ciddi farklılıklar bulunmuyordu. Ne “Merkez” partileri AYM'yi kendi çıkarlarını koruyacak bir ortak olarak tanımlıyordu, ne de “Çevre” partileri Mahkemeyi taraflı bir vesayet organı olarak görüyordu. Bu dönemde AYM'nin hukuk-dışı siyasi kararlar alabileceği veya taraflı davranabileceği fikrine “Merkez”in temsilcisi görülen CHP kadar, “Çevre”nin asıl temsilcisi olduğu düşünülen AP de karşı çıkıyordu.³ AYM'nin Meclis üzerinde bir vesayet organı olarak kurulduğu fikrine ise Meclis tartışmalarında rastlanılmıyordu.

AYM üzerindeki bu oydaşma 1960'ların ikinci yarısında değişti. AP tonu giderek yükselen bir şekilde AYM'yi eleştirmeye başladı. Bu durum AP'nin bu dönemde tek başına iktidar olması ve buna bağlı olarak iktidar üzerindeki yargı denetiminden rahatsızlık duyması ile alakalıydı (Tanör, 1968). Anayasal denetim çoğunluk ve azınlık partilerini farklı şekillerde etkilemekteydi. Muhalefet için anayasal yargı, sadece geçmişin anti-demokratik yüklerinden kurtulmanın bir aracı değil, aynı zamanda Meclis'te çoğunluğu elinde bulunduran hükümetin yasama ve yargı üzerindeki etkinliğini azaltmak için bir fırsattı. İktidar partisi içinse anayasal yargının biri olumlu, biri olumsuz iki rolü vardı. Bir yandan, muhalefetten gelebilecek anayasaya aykırılık iddialarının Meclis'te uzun

olsaydı, darbe gerçekleşmeyebilirdi. Bu görüş sadece “Merkez” partiler tarafından değil, ileride AYM'yi sıklıkla eleştirecek olan AP temsilcileri tarafından bile dile getiriliyordu. Bkz. Cevat Önder'in konuşması: (MMTD, 1962a: 15). Gene AYM'nin varlığının ikinci bir darbeyi önleyebileceğini savunan bir görüş için bkz. Kadri Erdoğan'ın konuşması: (MMTD, 1962b: 222).³ Örneğin 1964'te Bağcıoğlu, AP olarak AYM'nin görevini yerine getirirken “büyük bir dirayet ve olgunlukla yaptığına ve (hukuk dışı) mülâhazalara yer vermeden Demokratik Parlamenter rejimin bekası ve Anayasa Düzeninin devamı için bu pek şerefli vazifesine devam edeceğine ve Türkiye Cumhuriyeti'ni, (hukuk devleti) içinde kalabilmenin teminatını sağlayan (üstün bir organ) olarak daima koruyacağına ve hayırlı hizmetler ifa edeceğine” inandıklarını belirtmişti (MMTD, 1964: 185). Gene 1965 yılında Demirel AYM'nin bağımsız ve tarafsız bir organ olduğu konusunda hiç kimsenin şüphesi olmadığını söylemekteydi (MMTD, 1965: 291). 1966'da Bağcıoğlu AP olarak Mahkemenin “her türlü tesirden uzak, objektif kıstaslarla hareket eden, hukuk dışı görüşlere kararlarında asla yer vermeyen, yüksek vasıfları her zaman, herkesçe kabul edilen bir bünyeye sahip olarak şerefli vazifesine devam edeceğine” inandıklarını söylemişti (MMTD, 1966: 156).

tartışmalara yol açmasını önleyebilecek bir araçtı, diğer yandan kararlarını engelleyebilecek bir kurumdu.

1961 Anayasası'nın belirleyici niteliklerinden biri, yasa tasarılarının kabul edilmesi için uzun ve ayrıntılı bir parlamenter müzakere süreci tanımlamış olmasıydı. İktidar partilerinin siyasal programlarını hızlıca hayata geçirmelerini engelleyen bu durum, meclis çoğunluğunu sınırlamaya yönelik geçmiş deneyimlere dayanan kasıtlı bir uygulamaydı. Bu düzenlemelerden yararlanan muhalefet anayasada yer alan usullere göre çıkmayan kanunlar için AYM'ye başvurarak hükümet politikalarını geçersiz kılmaktaydı. Bu anlamda anayasal yargı, iktidardaki partiler için bir engeldi. Diğer yandan meclisteki tartışmaları kısa tutabilmek için bir araçtı. Siyasi projelerini bir an önce gerçekleştirmek isteyen iktidar partileri, muhalefete anayasaya aykırılık tartışmalarını kısa tutmasını ve bu usul meselelerini AYM'ye havale etmesini tavsiye etmekteydi. Bu taktik hem CHP hem de AP tarafından kullanılmaktaydı. Örneğin muhalefetin işverene lokavt hakkının tanınmasının anayasa aykırı olduğu eleştirisine, iktidarda bulunan CHP'nin Çalışma Bakanı Ecevit muhalefetin bu iddiayı AYM'ye taşıyabileceğini söyleyerek cevap vermişti (MMTD, 1963: 463 ve 481). Benzer şekilde muhalefetin anayasaya aykırılık iddialarına veya demokrasinin geleceğine yönelik endişelerine Başbakan Demirel şöyle yanıt vermişti:

Demokratik düzen, zincirleme şekilde bütün meseleleri içinde halleden bir düzendir. Türkiye Büyük Millet Meclisinden kanunlar çıkar. Bu kanunlar Anayasaya uygun değilse bir buhran doğar mı? Doğmaz. Niçin? 1961 Anayasası bunun cevabını getirmiştir. Gidersiniz Anayasa Mahkemesine (MMTD, 1965: 283).

Böylece anayasal denetim yalnızca muhalefetin iktidarı sınırlamak için kullandığı bir araç değil, aynı zamanda iktidarın anayasaya aykırılık tartışmalarını kısaltmak için kullandığı bir araçtı. Bu nedenle anayasal denetimin varlığı, yarattığı sorunlara rağmen iktidarlara da hoşnutlukla karşılanmaktaydı. Bu araçsal yaklaşım, AYM'nin siyaset sahnesinde giderek daha önemli bir aktör olmasına ve Meclis ile AYM arasında çatışmaların doğmasına yol açmaktaydı. Bu sorun siyasal programını hızla gerçekleştirmek için yasa yapım usullerini göz ardı etmek konusunda daha cesur davranan AP iktidarı döneminde daha belirginleşti. Mahkemenin daha sık iptal kararları almasıyla, AP ile AYM arasındaki ilişkiler gerginleşti. AP'nin AYM'ye yönelik eleştirileri iki noktada yoğunlaşıyordu: AYM'nin sol ideolojilere müsamaha göstermesi ve Meclis'in iradesini sınırlaması.

AP'nin AYM'nin sol tehditlere karşı yeterince temkinli olmadığı eleştirileri Mahkeme'nin birkaç farklı kararına dayanıyordu. İlk olarak, Mahkeme 1965 yılında Türk Ceza Kanunu'nun 141-142. maddelerinin anayasada tanımlanan

düşünce özgürlüğüne aykırı olmadığına hükmetti ve TİP'in açmış olduğu iptal davasını reddetti (AYM E.S: 1963/173 K.S.1965/40). Gerekçesi açıklanmadan duyurulan bu karar ilk başta AP tarafından coşkuyla karşılanmıştı. Fakat neredeyse iki yıl sonra yazılan gerekçede Mahkeme, anayasa ile güvence altına alınan ifade ve örgütlenme özgürlüğünün komünist/sosyalist görüşleri ve partileri koruyup korumadığını belirlerken, demokratik sosyalizm ile komünizm arasında bir ayırım yaparak, proletarya diktatörlüğü fikrine dayalı komünizm ve komünist propagandanın anayasa tarafından korunamayacağını, demokratik usullere sadık kalan sosyalizm ve sosyal demokrasinin korunabileceğini savundu. Sosyalizm ile komünizm arasında temel bir fark görmeyen AP, AYM'nin devleti ve rejimi komünist tehditlere karşı savunmasız bıraktığını ileri sürdü.⁴ AP ile AYM arasındaki bir diğer önemli gerilim ise TİP'in kapatılması ile ilgiliydi. TİP'i demokratik rejime yönelik başlıca tehditlerden biri olarak gören AP, Mahkemeye TİP'in kapatılması çağrısında bulunmaktaydı (Milliyet, 1966a). Bu çağrılar, TİP'in Kürt meselesi hakkındaki görüşleri yüzünden 1971 Müdahalesi döneminde kapatılmasına kadar yanıtız kaldı. Bu arada ise TİP, hem AYM'nin demokratik sosyalist partilere cevaz veren kararına dayanarak meşruiyetini korudu, hem de anayasal yargıyı hükümetin politikalarını denetlemek için etkili bir araç olarak kullandı.

AP ve Mahkeme arasındaki anlaşmazlığın bir diğer nedeniyse Meclis'in yetkilerinin sınırlanmasıyla ilgiliydi. Bu anlaşmazlık, Mahkemenin 1968 yılında verdiği Seçim Yasası ile ilgili tartışmalı iptal kararına (AYMK E.S. 1968/15 K.S. 1968/13) kadar öne çıkmadı. AP'nin bu karara tepkisini açıklamak için Mahkemenin bu yasaya yönelik daha önceki tutumunu incelemek gereklidir. TBMM 1964 yılında nisbi temsil sisteminin Senato seçimlerine uygulanmasını öngören bir kanunu kabul etmişti. AP bu düzenlemenin anayasaya aykırı olduğunu söyleyerek AYM'ye başvurdu. AYM seçim sistemi konusunda nihai yetkinin TBMM'ye ait olduğunu belirterek AP'nin iptal talebini reddetmişti (AYMK E.S. 1964/26 K.S. 1966/1). Gene 1965'te AP'nin muhalefetine rağmen, CHP ve YTP gibi partilerin desteğiyle TBMM seçim kanunda değişikliğe giderek, "milli bakiye" sistemini kabul etmişti. 1965 seçimleri bu usulle yapılmış, bu seçim sistemi sayesinde TİP de dahil olmak üzere pek çok küçük parti Meclis'te temsil edilmişti. 1968'de AP'nin öncülüğünde seçim sisteminin tekrar çevre barajlı D'Hondt sistemi olarak değiştirilmesinden sonra, TİP yasanın iptali için Mahkemeye başvurdu. Mahkeme raportörünün yasayı anayasaya uygun bulmasına, Mahkemenin daha önce almış olduğu karara ve Demirel'in olası iptal kararını tanımama niyetinde olduğunu açıklamasına rağmen (Milliyet, 1968a), Mahkeme, seçim çevresi ile ilgili hükümleri, seçim barajının eşitlik ilkesine aykırı

⁴ AP'nin bu konudaki tutumu için bkz. Milliyet, 1967.

olduğu gerekçesiyle iptal etti. Bu karar muhalefet partileri tarafından memnuniyetle karşılandı (Milliyet, 1968b). Bu kararın ardından AP AYM'ye yönelik eleştirilerini sertleştirdi. Artık sadece Mahkeme kararları değil, Mahkemenin Parlamento karşısındaki konumu ve yetkileri de sorgulanmaktaydı. Demirel Meclis ve AYM arasındaki çatışmayı şöyle açıklamaktaydı: “Meclislerin üstünde hiçbir mahkeme yoktur. (...) Anayasa Mahkemesi kanun yerine geçecek tedbir alamaz. Şayet Anayasa Mahkemesini Meclislerin üstüne çıkarırsanız bu halk meydanlarda bizi dinlemez, demokrasi olmaz. O, yargıçlar devrinde olur” (Ekmekçi, 1968). AP, demokraside nihai kararın seçimle gelen Parlamento'ya ve onun içinden çıkan hükümete ait olması gerektiğini savunarak AYM'yi ve diğer yargı organlarını eleştirmekte ve “milli şura” aykırı hareket etmemeleri konusunda uyarmaktaydı (Milliyet, 1966b). Bu eleştirilere cevaben, yargı üyeleri sessizliklerini bozdukları nadir anlarda, hükümetin yargı kararlarına uyma konusundaki isteksizliğinden duyduğu endişeyi dile getirmekte ve hükümeti kuvvetler ayrılığını benimsemeye davet etmekteydi.⁵

Yargının bu endişesi, bütün muhalefet partileri tarafından “Merkez” veya “Çevre” olarak konumlandırılmalarından bağımsız olarak- paylaşılmaktaydı. Bu dönemde AP'nin AYM yönelttiği eleştiriler TBMM ile AYM arasındaki yetki dağılımına ve “halkın gerçek temsilcisi kimdir?” sorusuna yönelik olsa da yargı ile muhalefet partileri arasındaki ilişki de sorgulanmaktaydı. AP'nin bu bağlamdaki ana hedefi, anayasa yargısını etkin bir şekilde kullanan ve AP'nin Mahkeme kararlarına uymaktaki isteksizliğini eleştiren rakibi CHP'ydı. AP, CHP'yi Mahkemenin hamisi olarak hareket etmekle suçlamaktaydı. (Demirel, 1969: 75). Buna karşılık, CHP AP'nin AYM ile mücadelesini “keyfi ve partizanca bir idare” arayışı olarak yorumlarken (MMTD, 1968d: 513), Millet Partisi de benzer şekilde bu çatışmanın nedenini “tek parti hakimiyeti altında zümre saltanatı kurma” (MMTD, 1968e: 83) isteğinde bulmaktaydı. Bu nedenle muhalefet AP'nin eleştirileri karşısında Anayasa Mahkemesinin kararlarını Meclis kürsüsünde savunmakta ve AYM'nin varlığını desteklemekteydi. Muhalefet açısından anayasal yargı demokrasi için vazgeçilmezdi ve AP demokrasinin bu temel mekanizmasını benimsememekteydi.

Muhalefetin bu eleştirilerine yönelik olarak ise AP 1960'ların sonunda ikircikli bir tutum izlemekteydi. Bir yandan AP'nin Mahkemeye karşı olduğu, demokrasiyi benimsemediği iddiaları reddediliyor (MMTD, 1968b: 45) ve bu doğrultuda AP'li vekillerin de AYM'nin kuruluşu için olumlu oy verdiklerini hatırlatılıyordu (MMTD, 1969: 632). Diğer yandan, AYM'nin kimi kararları sert

⁵ Örnek olarak, Danıştay İkinci Odası başkanı tarafından yazılan gazete makalesine bkz. Erdoğan, 1969.

bir dille eleştiriliyor ve AYM “Meclisin elini kolunu bağla(yan), icrayı felce uğrat(an)” bir kurum olarak tanımlanıyordu (MMTD, 1969: 411). Bu ikircikli tutum 1970’lerden itibaren, siyasi iktidar ile AYM arasındaki çatışmanın keskinleştiği ve AYM’nin sadece tekil kararlarının değil, varlığının da sorgulandığı bir noktaya evrildi. AP sözcüsü Fuat Avcı şunları söylüyordu: “Parlamentosuz bir demokrasi olamaz ama Anayasa Mahkemesi olmayan demokrasiler vardır. Yani şartlar gerektiriyorsa TBMM Anayasayı değiştirebilir ve Anayasa Mahkemesinin gereksiz olduğuna karar verebilir (MMTD, 1971d: 265). 1970’lerin başında AP Mahkemenin yapısının ve yetkilerinin yeniden tanımlanması gerektiğini savunuyordu. Ancak Meclis içerisinde bu yönde net bir irade yoktu. Bu irade 12 Mart döneminde kısmen oluşacaktı.

2. 12 MART: DEĞİŞEN İTTİFAKLAR VE ÇATIŞAN SÖYLEMLER

1971 Müdahalesi AP hükümetini istifaya zorlamış olsa da o dönemde kurulan TSK destekli hükümetler AP'nin 1960'ların sonunda savunmuş olduğu yargı ile siyasi iktidar arasındaki ilişkinin yeniden düzenlenmesi gerektiği görüşünü paylaşmaktaydı. Bu görüş ilk olarak 12 Mart döneminin ilk başbakanı Erim'in AYM'nin yeni seçilen başkanıyla bir araya gelmesiyle gün yüzüne çıktı. Başbakanların göreve yeni başlayan yüksek yargı mahkeme başkanlarıyla görüşmesi alışılmış bir durumdu. Bu görüşmeyi benzersiz kılan toplantının AYM binasında değil, Başbakanlık ofisinde gerçekleşmiş olmasıydı (Milliyet, 1971). AYM'nin başkanını ziyaret etmek yerine davet etmek sembolik olarak önemliydi; AYM halen önemli bir kurumdu, ancak güç dengesi değişmişti. Bu toplantıyı Erim hükümetinin siyasi partilere sunduğu Anayasa değişikliği taslağı izledi.

Tasarı AYM ile ilgili değişiklikler de içermekteydi. İlk olarak, tasarıyla iptal davası açabilecek aktörlerin sayısını sınırlandırılmaktaydı. Taslak, TBMM’de grup kuramayan küçük partilerin Mahkemeye başvurmalarını engellemeyi hedeflemekteydi ve bu nedenle, Parlamento tartışmaları sırasında, sadece iki milletvekili tarafından eleştirildi; TİP’ten Mehmet Ali Aybar ve Alevi azınlığa hitap eden küçük bir parti olan Birlik Partisi’nden Haydar Özdemir (MMTD, 1971d: 513–4). İkinci olarak, bu öneriyle yazılı bir gerekçe olmaksızın Mahkeme kararlarının açıklanması yasaklanmaktaydı. Özellikle Mahkeme kararının yazılmasının geciktiği kimi kritik davalarda çoğunluk partisinin elini rahatlatacak bu düzenleme AP tarafından talep edilmekteydi. Bunların yanı sıra ara dönemin diğer TSK destekli hükümeti olan Melen hükümeti, anayasa değişikliklerinin ancak usule ilişkin gerekçelerle incelenebileceğini belirterek Anayasa incelemesinin kapsamını sınırlamak için başka bir öneri daha hazırladı. Rejimin tek koruyucusunun aslen Meclis olduğu savıyla gerekçelendirilen bu öneri, ciddi bir muhalefet olmaksızın (Milliyet, 1972a: 9) Meclis tarafından kabul edildi. Tek

eleştiri, AYM tarafından kapatılan TİP üyesi Aybar'dan geldi. Aybar, bu değişikliği hukukun üstünlüğü ilkesinden geriye doğru atılmış bir adım olarak tanımladı (MMTD, 1971: 512–3), fakat argümanları Meclis'teki partilerce desteklenmedi. Bu süre zarfında AP, üniversitelerin ve yüksek mahkemelerin işlevleriyle ilgili yasaların iptali için AYM'ye başvurma haklarının ortadan kaldırılması ve iptal kararı için üçte iki çoğunluk kuralı gerekliliğinin getirilmesi gibi AYM'nin etkinliğini daha fazla kısıtlayabilecek başka değişiklikler talep etti (Milliyet, 1972b: 9). Ancak, CHP bu taleplere karşı çıktı ve yasallaşmasına engel oldu.

12 Mart Dönemi, anayasada önemli değişiklikleri beraberinde getirdi. Hem anayasal haklar ve özgürlükler hem de yargı bu değişikliklerden etkilendi. Değişiklikler Meclis eliyle gerçekleştirilmişti fakat Meclis'in bağımsız iradesini yansıtmamaktaydı. Tanör'ün belirttiği üzere, anayasa değişiklikleri TSK tarafından talep edilmekteydi ve “siyasiler, Anayasa değişikliği konusunda asıl söz ve inisiyatif sahibi olmaktan uzaktılar” (Tanör, 1968: 37). Ayrıca değişikliklerin Meclis tarafından kabul edilmesi, ilerleyen yıllarda bu değişikliklerin ona oy verenler tarafından güçlü bir şekilde benimsenmesini de garantilemedi. Değişiklikler, AP'nin ve ondan kopmuş olan Demokratik Parti'nin taleplerini yansıtmaktaydı (Ünsaldı, 2008). Tasarıya oy veren CHP için ise durum daha karmaşıktı. Temel hakların ve özgürlüklerin korunması ve sosyal devlet anlayışının geliştirilmesini savunan CHP'nin sosyal demokrat kanadının özelemleriyle çatışmaktaydı. Bu kesimin Anayasa değişikliklerinin bir kısmına evet oyu vermesi İnönü'nün ağırlığını koymasıyla mümkün olmuştu.⁶ 1972 yılında CHP'nin liderliğinin Ecevit'e geçmesinden ve partinin sol siyasete daha da yaklaşmasından sonra CHP, 12 Mart dönemi anayasa değişikliklerine karşı daha eleştirel bir tutum benimsedi ve TSK tarafından talep edilen kimi değişikliklere direndi. Hatta 1972 yılının sonunda TSK destekli teknokratik hükümetten çekilerek, toplumsal muhalefeti –üniversiteler, sendikalar, meslek odaları, barolar– anayasa değişikliklerine direnmek ve anayasayı savunmak için geniş katılımlı gösteriler düzenlemeye davet etti (Hitay, 1972). Kısacası, 1972'de CHP, TSK'nın ve sağ partilerin desteklediği politikalara direnirken, sola eğilimli toplumsal aktörlerle bir ittifak arayışına girdi. Bu Migdal'ın kuramına uygun bir biçimde, CHP'nin statik bir aktör olmadığını, aktörler-arasındaki etkileşim

⁶ Bu tarihe kadar CHP özellikle AP tarafından istenilen Anayasa değişikliği taleplerine karşı durmuş ve 1961 Anayasasını savunmuştu. Bu nedenle İnönü'nün değişiklikleri parti grubuna kabul ettirebilmesi kolay olmamıştı. İnönü CHP'li milletvekillerini ikna etmek ve CHP'nin desteğini meşrulaştırmak için iki farklı argüman kullanmıştı. İlki bu değişikliklerin kamuoyu tarafından desteklenmesiyken, ikincisi TSK'nın değişiklikler konusunda ısrarcı olmasına dayanıyordu (Hürriyet, 1971a, 1971b).

sürecinde, kimliğinin, motivasyonlarının, stratejilerinin ve kurduğu ittifakların değiştiğini göstermektedir.

Aynı zamanda bu gelişmeler aslında TSK ve 27 Mayıs Darbesine destek olan CHP, aydınlar, üniversiteler arasındaki ilişkinin nasıl dönüştüğünü de göstermekteydi. Tanel Demirel'in de belirttiği üzere bu dönemde yaşananlar "umutlarını Atatürkçü/ilerici askeri rejime bağlayan gruplar ve CHP ile TSK arasında 27 Mayıs ile pekiştirilen ve o vakte kadar problemlili bir biçimde olsa da devam eden bağı zedeledi" (Demirel, 2009: 438). Bu değişiklik 12 Mart Müdahalesiyle birdenbire gerçekleşmemişti; aslında 1960'ların ikinci yarısından beri var olan siyasal ve toplumsal gelişmelerin bir ürünüydü. 1972'de Ecevit'in liderliğinde CHP'nin sola kaymasıyla bu ilişki tamamen kopma noktasına geldi. Ecevit liderliğinde CHP'nin "ortanın solu" anlayışı, toplumsal eşitliğe ve demokrasiye öncelik veren bir sosyal demokrasi fikrine dönüştü (Ağtaş, 2007: 204). Bu anlayış askeri darbe fikrini reddetmekte, parlamenter demokrasinin korunmasını hedeflemekte, anayasal hak ve özgürlükleri vurgulamaktaydı. Ortanın solu sloganının yeniden tanımlanmasının getirdiği bir diğer değişiklik ise CHP'nin popülist bir mobilizasyon stratejisi benimseyerek, parti ve halk arasındaki mesafeyi kapatmak istemesiydi (Ağtaş, 2007: 204). Ecevit'e göre CHP "bürokratik ve soğuk yüzlü devlet imajını" geride bırakmalı ve "halka gitmeli(ydi)" (Ecevit 1966, 72). Halka ulaşmak hem tepeden inme bir modernleşmeyi savunan devlet eliti partisi imajının terkedilmesini, hem de halkın taleplerini duyan ve halkla bütünleşebilen bir örgütlenme kapasitesini ve mobilizasyon stratejisini gerektirmekteydi. Bu nedenle CHP hem yerel örgütlerini güçlendirmeyi hem de sendikalar, aydınlar, öğrenci hareketleri ve meslek örgütleriyle sıkı bağlar kurmayı hedeflemekteydi.

CHP'nin benimsediği bu yeni siyaset anlayışı sol ideolojileri ve yaygın toplumsal hareketleri rejimin devamlılığı için bir tehdit olarak gören TSK tarafından hoş karşılanmamaktaydı. TSK'nın sol tehdidi yeterince önemsemediğini düşündüğü tek aktör CHP değildi. Yargı da bu eleştirilerden payını almaktaydı. Örneğin 1972 yılında TSK, siyasal parti liderlerine ve yüksek mahkeme hakimlerine bir brifing vermişti. Brifingde TSK siyasal parti liderlerini ve hakimleri anarşist ve komünist tehdide karşı uyanık olmaları konusunda uyarıyordu. Siyasal partilerden devletin güvenliği için istenen Anayasa değişikliklerinin kabul etmesini, DGM'lerin kurulmasını ve daha önce AYM tarafından iptal edilen uzun gözaltı süreleri ile ilgili düzenlemelerin yeniden Meclis gündemine talep etmişti (Hürriyet, 1972). Siyasal partiler içerisinde eleştirilerin esas muhatabı bu değişikliklere Meclis içerisinde direnen CHP iken, yüksek yargıda ise bu değişikliklerin kimini iptal eden veya iptal etme potansiyeli bulunan AYM idi.

TSK'nın sol hareketlere yönelik bu endişesi, onu, benzer bir tehdit algısına sahip sağ siyasal partilere ve özellikle AP'ye yaklaştırdı. Bu süreçte Demirel, TSK ve AP arasındaki ilişkileri yeniden tanımlamak istedi. Demirel bir yandan CHP ve TSK arasında var olan tarihsel bağı koparmayı (Ünsaldı, 2008: 81), diğer yandan TSK ile AP arasındaki ilişkileri iyileştirmeyi hedefliyordu. Bu çerçevede, dine yaptığı vurguya rağmen, parti içinde tarikatların rolünü azalttı ve AP'nin TSK için daha güvenilir bir aktör haline gelmesini sağladı (Kayalı 2000, 134). Aynı zamanda 1965 seçimleri sırasında bünyesinde en çok emekli askeri milletvekili olarak barındıran parti AP'ydi (Ahmad, 1977: 192). Seçimden sonra AP askerlerin ekonomik durumunu iyileştiren düzenlemeler yaptı (Karpaz, 1972: 365). Sonuçta, Migdal'ın Toplum-içinde-Devlet Kuramıyla paralel bir şekilde, 12 Mart Döneminde aktörler-arası etkileşim sürecinde TSK'nın pozisyonu, motivasyonu ve diğer aktörlerle ilişkisi dönüştü. Bu dönemde sol hareketlerin güçlenmesi ve CHP'nin sola kaymasıyla, TSK ve CHP arasındaki bağlar zayıfladı. AP'nin anti-komünist söylemi ve devlet iktidarının güçlendirilmesi için 1961 Anayasası'nın tadil edilmesi gerektiği argümanı ise AP ve TSK'yı birbirine yakınlaştırdı.

Eski ittifakların çözüldüğü, yeni ilişkilerin kurulduğu bu ortam yüksek yargıyı da etkilemekteydi. Bu dönemde, yüksek mahkemeler kendilerini savunma pozisyonunda buldular. Hem sağ partiler hem de 12 Mart hükümetleri tarafından, devlet otoritesini zayıflatmakla suçlanmaktaydılar. TSK ve sağ siyasal partiler – özellikle AP ve Demokratik Parti– 1961 Anayasası'nın getirdiği kuvvetler ayrılığı prensibinin, Parlamento'ya ve yürütmeye meydan okuyan aşırı güçlü bir yargı yarattığı fikrini paylaşmaktaydı. Bu durumu AP Milletvekili Seyfi Öztürk şu şekilde dile getirmekteydi:

1961 Anayasası siyasi iktidarların mutlaka sınırlanması lâzımdır fikrinden hareket edilerek hazırlandı. Ama on yıllık tatbikat devresinde gördük ki, siyasi iktidarların, Montesquieu'nün deyimi ile sınırlanması bir tarafa frenlenmesi yapıldı. (...) 1961 Anayasası, birçok sorumluluklar yüklediği Hükümete, kâfi miktarda yetki vermemiş, yetki ile teçhiz kılmamıştı. Tatbikat gösterdi ki, (...) yargı teminatı ile, yargının istiklâli ile yapılmak istenen şeyin ötesinde bir hâkimler Devleti kuruldu, bir yargıçlar Devleti kuruldu, icra yargı vesayeti altına girdi, hattâ Parlâmento yargı vesayeti altına girdi (MMTD, 1971e: 326).

Sağ partilere göre bunun sonucu, sadece milli iradeyi temsil eden Meclis'in değil, aynı zamanda yürütmenin zayıflatılmasıyla devletin de güçsüz bırakılmasıydı (Demirel, 1973: 33). Yargının gölgesinde etkin bir şekilde hareket edemeyen yürütme, “devleti yıkmaya yönelik anarşist hareketler” olarak değerlendirilen sol ve sosyalist hareketlere ve siyasal şiddete karşı etkisiz kalmaktaydı. Bu nedenle bu partiler hakimleri devleti koruma görevini ifa etmeleri

konusunda uyarmaktaydı.⁷ Bu görüş, yukarıda bahsedilen yüksek yargı üyelerine verilen brifingden de anlaşılacağı üzere, TSK tarafından da paylaşılmaktaydı. TSK ve yüksek mahkemeler arasındaki bu çatışma, Migdal'ın da işaret ettiği gibi devlet organlarının bütünlüklü bir yapı olmadığını ve farklı motivasyonlara sahip olabileceklerini göstermektedir. Farklı motivasyonlara sahip bu kurumlar, zaman zaman birbirleriyle çatışmakta ve farklı siyasal, toplumsal aktörlerle yan yana gelmekteydiler

Bu suçlamalara karşı yüksek mahkeme mensupları çoğunlukla sessiz kalmaktaydılar, ancak sessizliklerini bozduklarında mevcut durumun suçlusu olarak siyasi otoriteyi, özellikle Demirel hükümetini işaret etmekteydiler.⁸ İlk bakışta, 1971 Müdahalesinden sonra, yargı ile AP arasındaki gerginliğin, muhtemel AP hükümetleri lehine çözülmüş olması beklenebilirdi. Sonuçta AP'nin uzun süredir devam eden kimi özlemleri, yargının gücünü sınırlayan bir dizi Anayasa değişikliği ile gerçekleşmişti. Bu Anayasa değişiklikleri, AP döneminde değil, "Merkez" kampta görülen TSK destekli teknokratlar hükümetleri döneminde gerçekleşmişti, böylece yeni bir kamplaşmanın işaretleri belirmişti. Ancak, değişiklikler AP'nin taleplerini sadece kısmen karşılıyordu. 1971-73 değişiklikleriyle 1961 Anayasasının kurduğu siyasi rejim derinden etkilendi; önemli kurumları zayıfladı, ancak ortadan kalkmadı. Yargının gücü azaltıldı, ancak yargı bağımsızlığı korundu. Aynı zamanda hakimler de yetkilerini korumak için zaman zaman 1971-73 döneminde getirilen sınırlamalara direnmekten kaçınmadılar. Bu durum ileride siyasal ve toplumsal muhalefetin siyasal iktidarı sınırlamak, hükümet politikalarına etki edebilmek ve yürütmeyi sorumlu tutabilmek için yargı yolunu sık sık kullanmasına izin verecekti. Bu özellikle AYM için geçerliydi. Siyasal ve toplumsal aktörler sık sık AYM'ye başvuracaktı. Böylece AYM hem siyasal ve toplumsal mücadelelerin gerçekleştiği bir alan, hem de bu mücadelelerle şekillenen bir aktör olarak ortaya çıkacaktı. Bu da aşağıda anlatılacağı üzere anayasal yargıyla alakalı yeni çatışmalara ve gruplaşmalara yol açacaktı.

3. ASKERİ MÜDAHALENİN ARDINDAN: SİYASAL ÇATIŞMALARIN ODAĞINDAKİ AYM

1970'ler boyunca siyasal çatışma genel olarak sağ-sol ekseninde cereyan etmeye devam etti. Meclis içinde bu çatışma, TİP'in kapatılmasından sonra solun tek temsilcisi haline gelen Bülent Ecevit'in liderliğindeki CHP ile AP'nin liderliğinde Milliyetçi Cephe adı altında bir araya gelen sağ partiler arasında bir

⁷ Bu konuda AP'li Mat'ın konuşmasına bakınız (MMTD, 1971b: 320).

⁸ Bu konuda AYM'nin emekli üyesi Feyzullah Uslu'nun ve Yargıtay üyesi Yavuz Okçuoğlu'nun gazete yazıları örnek gösterilebilir (Uslu, 1971; Okçuoğlu, 1971).

çekişme olarak tezahür etmekteydi. 12 Mart döneminde Anayasa önemli ölçüde değişmişti, gene de 1970-1980 arasında politik tartışmalar Anayasa sorunu üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmış ve güçler ayrılığı prensibinin yürütme lehine yeniden düzenlenmiş olmasına rağmen, sağ partiler ve özellikle AP hala bu değişiklikleri yetersiz bulmaktaydı. CHP ve sola eğilimli toplumsal aktörler -sendikalar, meslek örgütleri, öğrenci hareketleri ve sol entellektüeller- ise, anayasal değişikliklerin demokrasiyi zayıflattığını belirtmekte ve kimi yasaların Anayasanın ruhuna aykırı olduğunu savunmaktaydı. AYM, Anayasaya aykırı bir şekilde haklarının gasp edildiğine inanan gruplara mücadele edebilecekleri bir alan açıyordu. Bu nedenle, 1970'ler boyunca AYM siyasal tartışmalarda adından sıkça söz edilen kilit bir aktör olmaya devam etti.

AYM'nin önemli bir aktör olarak belirmesinin diğer nedeni de hakimlerin yargıyı kısıtlayan düzenlemeleri gevşetme eğilimiydi. Bunun ilk örneği 1974 yılında, Anayasa'nın Yıldönümü kutlamaları sırasında, AYM Başkanı Muhittin Taylan'ın verdiği demeçte görüldü. Taylan konuşmasında 12 Mart döneminin Anayasa değişikliklerine atıfta bulunarak, yargı üzerindeki kısıtlamaların Anayasa'dan çıkarılması gerektiğini belirtmekteydi (Milliyet, 1974a). AYM üyeleri bu dönemde, özellikle Anayasa değişikliklerinin ancak usul yönünden denetlenebileceğini belirten değişikliğe odaklanmaktaydılar. Bu değişiklik, daha önce de açıklandığı gibi, bütün partilerin uzlaşısıyla kabul edilmişti ve tasarıya yönelik tek itiraz Aybar'dan gelmişti. İlerleyen yıllarda Mahkeme bu sınırlamayı geçersiz kılacak bir yorumu benimsedi. Mahkeme devlet şeklinin cumhuriyet olduğu hakkındaki 9. Maddedeki değiştirilemezlik ilkesinin, Anayasanın 1. ve 2. Maddesindeki ve başlangıçtaki temel ilkelerle tanımlanan Cumhuriyete gönderme yaptığını söyleyerek ve buna yönelik bir denetimi de usulle ilgili bir koşul olarak tanımladı. Böylece bir dizi kararla Anayasa değişikliklerinin Anayasaya uygunluğunu denetlemeye devam etti (AYMK: E.S. 1976/38 K.S. 1976/46; AYMK: E.S. 1976/43 K.S. 1977/44; AYMK: E.S. 1977/82 K.S. 1977/117; AYMK: E.S. 1976/43 K.S. 1977/4). Bu kararlarla Mahkeme, yetkilerini yasa koyucunun beklentilerinin dışında genişletti. Bu durum, 12 Mart dönemi Anayasa değişikliklerini eleştiren ve değişikliklerinin yalnız usul yönünden denetlenmesini "büyük bir talihsizlik" olarak adlandırılan CHP tarafından memnuniyetle karşılandı (MMTD, 1974: 420). Sağ siyasal partiler ise bu yorumu ağır bir biçimde eleştirdi.

Bu dönemde sağ siyasal partilerin AYM'ye yönelik temel eleştirisi AYM'nin kararlarında "bir nevi yasama meclisi hüviyetine bürünerek, yeni kurallar koymak suretiyle" yetki aşımında bulunduğuydü.⁹ AYM'nin sadece yasaların Anayasaya

⁹ Bkz. DP'li İzme'nin konuşması (MMTD, 1973: 200).

uygunluğunu denetlemekle kalmadığı, bizatihi yasama yerine geçerek onun yerine karar verdiği, böylece hem yasama hem de yargı yetkisini kendinde topladığı öne sürülmekteydi. Bu konuda en ağır eleştiriler AP sıralarından gelmekteydi. AP'ye göre, seçilmemiş üyelere oluşan ve kararları denetlemeyen AYM sık sık kuvvetler ayrılığının sağladığı korumayla Parlamento'nun yetkilerini gasp etmekteydi. Bu durum kuvvetler ayrılığı prensibinin pratikte kuvvetler birliğine dönüşmesine ve bütün gücün yargıda toplandığı bir sistemin doğuşuna -hakimler diktatoryasına- kapıyı aralamaktaydı (MMTD, 1975a: 625). Bu eğilime karşı Meclis'in direnmesi gerektiğini söyleyen AP, bunu sağlamak için çeşitli mekanizmalar önerse de bunları hayata geçirebilecek çoğunluğu elde edemedi.

AYM'nin af kanunuyla ilgili kararı sonrasında (AYMK: E.S. 1974/19 K.S.1974/31) AYM'ye yönelik eleştiriler şiddetlendi. CHP ile MSP arasında kurulan koalisyon hükümetinin hedeflerinden biri siyasi suçluların salıverilmesine olanak sağlayacak olan bir af yasanının kabulüydü. Yasanın hem Türk Ceza Kanunu'nun 141. ve 142. maddelerinde komünist propagandayla ilgili olarak tanımlanan suçları, hem de siyasi amaçlı dini faaliyetle ilgili 163. maddeyi kapsamaması gerekiyordu. Fakat, yasanın son halinde, CHP'nin itirazlarına rağmen TCK 141. ve 142. maddeleri kapsam dışında bırakıldı. Bunun üzerine CHP, yasanın iptali için AYM'ye başvurdu. Mahkeme, yasanın içeriğini tartışmadan, yasaların yürürlüğe girmesi için öngörülen prosedürü izlemediği gerekçesiyle yasanın bir kısmını usul yönünden Anayasaya aykırı bularak iptal etti. Bu kararlar birlikte sol görüşlü hükümlüler de aftan yararlandı. Mahkemenin bu kararı, sağ siyasi partiler ve özellikle AP içinde büyük bir hoşnutsuzluk yarattı. Sağa göre bu karar "Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi çoğunluğunun iradeleri hiçe sayılarak ve Cumhurbaşkanı'nın onayı atlanarak af yetkisinin fiilen kullanılması" anlamına gelmekteydi.¹⁰ Bu kararın sağ cemahtan yarattığı tepki o kadar büyüktü ki, kimi milletvekilleri kararı "Anayasayı ihlal suçu" olarak tanımladı ve karara imza atanların yargılanması gerektiğini iddia etti.¹¹ Sağ partilerin bu kararı eleştirmesinin altında yatan tek neden AYM'nin yetki aşımına giderek kendine ait olmayan bir yetkiyi kullanmış olması değildi. Sağ partiler aynı zamanda bu kararı bir güvenlik sorunu olarak da tanımlamaktaydılar. AP'li Gürsoy'un ifadesiyle bu kararlar AYM hakimleri "yetkileri olmamasına rağmen af ilan edip anarşistleri sokağa salıp kan dökülmesine sebep olmuşlardı. (...) Yurt bütünlüğünü tehlikeye atmışlardı" (MMTD, 1975b: 422). Sağ partilere göre bu karar Mahkemenin rejime yönelik sol ve anarşist tehdidi göz ardı ettiğini ve sola karşı daha hoşgörülü olduğunu kanıtlamaktaydı.

¹⁰ Bkz. Cumhuriyetçi Güven Partili Oğuz'un konuşması (MMTD, 1975b: 159).

¹¹ Bkz. AP'li Keskin'in konuşması (MMTD, 1977: 222).

Mahkemenin anarşizme kapı araladığı eleştirisi sadece af kanunu kararıyla sınırlı değildi. Benzer iddialar, Mahkemenin 1973 yılında Anayasa değişikliği ile kurulan Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) hakkındaki kararından sonra da ileri sürüldü. AYM, DGM'leri kuran kanunun bazı maddelerini, bu mahkemelerin yargı yetkisini Anayasa'da öngörülemeyen ölçüde genişlettiğini ileri sürerek hükümsüz kıldı (AYMK: E.S. 1973/46 K.S.1974/21). Daha sonra Mahkeme, anılan Kanunun değişik maddelerini usule ilişkin gerekçelerle farklı kararlarla iptal etti (AYMK: E.S. 1974/8 K.S.1974/19; AYMK: E.S. 1974/35 K.S.1975/126). DGM'lerin kurulması siyasal alanda önemli bir çekişme noktasıydı. TSK ve sağ partiler bu mahkemelerin kurulmasını rejimin ayakta kalması için bir gereklilik olarak görmekteyken, bu mahkemelerin sol muhalefeti ve sendikal hareketleri ezmek için kurulduğunu düşünen CHP -her ne kadar öncesinde bu mahkemeleri kuran Anayasa değişikliğine evet demişse de- bu mahkemeleri "Anayasanın ruhuna ihanet" olarak nitelendirmekteydi (MMTD, 1978: 125).

Bu dönemde sol ve sağ aktörler arasındaki bir diğer çekişme noktası da temel haklarla ilgili düzenlemelerdi. 1961 Anayasası'nın özgürlüklere ağırlık veren tutumunun devleti güçsüz bıraktığını düşünen sağ partiler özellikle düşünce ve örgütlenme özgürlüklerini kısıtlamayı hedeflemekteydiler. Haklara getirilen kısıtlamalar ise, gerek CHP tarafından iptal davası yoluyla, gerekse alt mahkemeler tarafından itiraz davası yoluyla AYM'ye taşınmaktaydı. Bu yasaların önemli bir kısmı gerçekten de AYM tarafından Anayasaya aykırı bulunarak iptal edilmekteydi. Örneğin, dernek kurma özgürlüğüne (AYMK: E.S.1973/3 K.S.1973/37), gösteri hakkına (AYMK: E.S.1973/33 K.S.1974/9; AYMK: E.S.1976/27 K.S.1976/51), DGM'lerin kurulmasına (AYMK: E.S.1973/46 K.S.1974/21; AYMK: E.S.1974/8 K.S.1974/19; AYMK: E.S. 1974/35 K.S. 1975/26) ve polis teşkilatının yetkilerine (AYMK: E.S. 1973/41 K.S. 1974/13) ilişkin yasalar iptal edildi. Bu bağlamda AYM, özellikle 1970'li yıllarda hak ve özgürlüklere, bir miktar koruma sağladı. Bu sağ siyasi partiler ile yargı arasındaki çatışmanın şiddetlenmesine yol açtı. Komünizme ve anarşizme karşı mücadeleyi şiar haline getiren sağ partiler, bu nedenle Mahkemeyi anarşiye karşı mücadelede verimsiz ve isteksiz bir aktör olmakla suçlamaktaydılar (Milliyet, 1976, 6).

Bu bağlamda sağ aktörlerce AYM'ye yöneltilen bir diğer eleştiri de AYM'nin sola müsamaha göstermenin de ötesinde, solu koruyan partizanca bir tutum içine girerek tarafsızlığını yitirdiği iddiasıydı.¹² Sağ siyasi partiler bu dönemde sık sık Mahkemeyi tarafsız olmaya çağırırmaktaydı. Bu çerçevede sağın eleştirilerinin hedefindeki tek aktör AYM değildi; CHP'nin de bu durumdan sorumlu olduğu

¹² Bkz. Milli Selamet Partili Köktaş'ın açıklamaları (MMTD, 1974: 216) ve Cumhuriyetçi Güven Partisinden Oğuz'un konuşması (MMTD, 1975b: 158).

savunulmaktaydı. Sağa göre, CHP sol/sosyalist bir ideolojiyi benimsemek ve radikal sol grupları desteklemenin yanı sıra, yargıyı, AYM'yi ve Anayasayı sömürmekteydi (Milliyet, 1975: 10). Ayrıca, sağ partiler CHP'nin Mahkemenin hamisi gibi davrandığını iddia ederek, Mahkemeden bu eğilimle mücadele etmesini talep etmekteydi (MMTD, 1975b: 172). Mahkemenin radikal sol kanat grupları (ve CHP'yi) koruduğu suçlamasının sıkça dile getirilmesi üzerine, 1977'de Cumhurbaşkanı Korutürk, tıpkı TSK'nın 12 Mart döneminde verdiği brifinge benzer bir şekilde, Yüksek Mahkeme başkanlarını çağırıp bir brifing verdi (Milliyet, 1977a). Toplantıda Korutürk, Milliyetçi Cephe hükümetinin endişelerini yargıya ilettili ve hakimleri sol gruplar hakkında daha katı olmaları konusunda uyardı. Yargı temsilcileri ise davaları mevcut yasalara göre karara bağladıklarını ve tarafsız davrandıklarını savunarak bu suçlamaları reddetti. Bu dönemde yargının hukukun üstünlüğü ilkesine yaptığı vurgu ve tarafsız olduğu konusundaki ısrarı sağ kesimleri ikna etmedi. Yargıya ve AYM'ye yönelik eleştirilerin dozu giderek arttı.

Bu tartışmalardan da görüleceği üzere, 1970'lerde AYM gene siyasal çatışmanın konusu ve öznesi haline geldi. Tıpkı 1960'larda olduğu gibi bir grup siyasal aktör Mahkemeyi milli iradeyi zayıflatmak ve sola hoşgörölü davranarak devleti güçsüz bırakmakla suçlarken diğer aktörler Mahkemenin aslında Anayasa ve hukuk içerisinde kaldığını söylemekte ve Mahkemeyi eleştirenlerin aslında denetimsiz bir yönetim arayışında olduklarını iddia etmekteydi. AYM de sağ partiler ve TSK tarafından kendine yöneltilen bu eleştirilere karşı, suskunluğunu bozduğu anlarda muhalefetin argümanlarıyla örtüşen argümanlarla kendini savunmaktaydı. 1970'lerde de tıpkı 1960'larda olduğu gibi, Mahkeme etrafında belli bir takım çatışma ve gruplaşmalar oluşmuştu. Argümanlar benzer kalsa da bu iki grubu ayıran temel eksen değişmişti. Bu sefer bu gruplar 1960'ların ikinci yarısında olduğu gibi iktidar ve muhalefet olarak değil, sağ/sol ekseninde bölünmekteydi. Bu süreçte TSK da tıpkı 12 Mart'ta olduğu gibi "Merkez" aktör olduğu öne sürülen CHP'ye değil "Çevre" olarak tanımlanan aktörlere yakın bir tutum benimsemekteydi. Bu dönemde Meclis içerisinde Mahkemenin en sağlam destekçisi CHP iken, Mahkemeye en ağır eleştiriler yönelten aktör de yine AP'ydii.

Sağın eleştirileri iki noktaya odaklanmıştı: Mahkeme, yürütmenin gücünü haksız bir şekilde sınırlayarak devlet otoritesini zayıflatmakta ve soldan gelen tehdidi görmezden gelerek devleti savunmasız bırakmaktaydı. Bu eleştiriler, "Milli irade" söyleminin ve anarşiye karşı mücadele vurgusunun güçlenmesiyle giderek yoğunlaştı. Millet'in tek ve yegâne temsilcisinin Parlamento olduğu ve "Milli irade"nin ancak Meclis tarafından temsil edilebileceği söylemi, anayasa yargısını ilgilendiren tartışmalarda sıklıkla kullanılmaya başladı. Özellikle AP bu dönemde anayasal denetimin millet egemenliği önünde bir engel teşkil ettiğini sık

sık dile getirmeye başladı. Demirel bu durumu “Anayasa Mahkemesi’ni siyasi karar veren, istediği zaman meclislerin iradesini aşan bir organ olmaktan çıkarmadıkça hakimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu ve bunun TBMM’de tecelli ettiğini kimseye anlatamayız” diyerek açıklamaktaydı (Milliyet, 1974c: 6). Meclis’e atfedilen milletin iradesine sahip çıkma yükümlülüğü, AP’nin AYM’nin kararlarını göz ardı etmesini meşrulaştırmakla kalmıyordu, aynı zamanda kuvvetler ayrılığı ilkesine yönelik tartışmaları da tetikliyordu. Kuvvetler ayrılığı ilkesi doğrudan reddedilmese de kuvvetlerin birbirini denetlediği bir sistemin devletin varlığını tehlikeye atabileceği ima ediliyordu. AP’ye göre milletin iradesiyle özdeş olan Meclis iradesini yargı denetimine tabi tutarak sınırlayan kuvvetler ayrılığı ilkesi devletin tekilliğini zedelemekteydi. Bu nedenle millete karşı sorumlu olmayan kurumların statüsünün yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir (Milliyet, 1977b: 1). Buna Parlamento’yu denetleyen AYM de dahil edildi. Böylece, 1970’lerin sonunda Türk sağı AYM’yi çok ciddi bir şekilde eleştirmekteydi. En sert eleştirileri yönelten AP, AYM’nin demokrasinin önünde bir engel olduğunu ima etmeye ve varlığını sorgulamaya başladı.

Sağ partilerden gelen bu eleştiriler karşısında AYM’nin en önemli destekçisi CHP ve sol siyasete yakın sivil toplumdur. Bu aktörler sağ partilerin ve özellikle AP’nin eleştirilerini anayasasız bir devlet idaresi özleminin dışavurumu olarak yorumluyordu. Onlara göre AYM’nin yetkisini aştığı ve Meclis’in yetkilerini gasp ettiği iddiası temelsiz bir iddiaydı ve Mahkeme kararlarını beğenmemekten ileri gelmekteydi. AP’nin güçlü yürütme isteğinin altında yatansa “sorumsuz, (..) hukuk denetiminden kaçan ve korkan bir yürütme anlayışı(ydı)” ve “Anayasa Mahkemesine saldırmak hukuka, hakka saldırmakla eş anlamlı(ydı).” (MMTD, 1976: 389). Bu nedenle, Mahkemeyi savunmak hukuk devletini savunmaktır. CHP’nin ve sola eğilimli sivil toplum örgütlerinin Mahkemeye sağladığı bu destek Mahkemenin her zaman onların istekleri doğrultusunda karar verdiği veya CHP’nin bütün Mahkeme kararlarını desteklediği anlamına gelmemekteydi. Her ne kadar Mahkemenin güçler ayrılığını koruma konusundaki titizliğini takdir etseler de bu aktörler ve Mahkeme çeşitli konularda birbirleriyle çatışmaktaydılar.¹³ Bu çatışma, sosyal devlet ilkesinin yorumlanması ile temel haklar ve özgürlüklerin korunması konularında kendini göstermekteydi. Sola göre Mahkeme sosyal devlet ilkesini oldukça dar yorumlamaktaydı¹⁴ ama en temel sorun Mahkemenin temel hak ve özgürlüklerin korunmasında yetersiz

¹³ Örneğin bkz. TiP adına Yunus Koçak’ın konuşması (MMTD, 1968c: 298); CHP grubu adına Hüseyin Doğan’ın 1978 yılında AYM’nin bütçesi tartışırken yaptığı konuşma (MMTD, 1978: 55-6.)

¹⁴ Bkz. TiP adına Adil Kurtel’in konuşması (MMTD, 1967: 21). Gene bkz. CHP adına Hakkı Esatoğlu’nun konuşması (MMTD, 1968b: 25) ve Murat Delikaya’nın konuşması (MMTD, 1977: 218).

kalmasıydı.¹⁵ 27 Mayıs sürecinde CHP kontenjanından Kurucu Meclis'e giren ve sol/sosyalist fikirleriyle tanınan akademisyen Mümtaz Soysal bu durumu şöyle açıklamaktaydı:

TİP'nin kapatılış biçimini, sıkıyönetim yasasındaki asıl aksaklıkların bırakılıp ufak tefek ayrıntılar üzerinde durulmasını ve temel özgürlükler bakımından büyük önem taşıyan başka yasaların denetlenmesindeki çekingen tutumu hatırlamadan edemiyorum. Vardığımız sonuç şu: “olağanüstü” denen durumlar devreye girdiği zaman yüksek mahkemelerin denetimine tam anlamıyla güvenebilmek için vakit artık çok geçtir. Böyle durumlarda yüksek mahkemeler de kurulu düzenden yana çevrelerin başka niyetlerle yarattıkları, “rejimi kurtarma” telaşına kendini kaptırmakta, özgürlüklerin korunması için asıl gerekli olan zamanda bayrak açmaktan kaçınmaktadır (Soysal, 1977: 2).

Sola göre devletin güvenliği ve bütünlüğü söz konusu edildiğinde, Mahkeme genellikle hak ve özgürlükler pahasına devleti koruma eğilimindeydi. Bu eleştirilere rağmen sol partiler ve sola eğilimli toplumsal muhalefet Mahkemeyi savunmakta ve anayasal yargıyı özgürlükleri korumak için önemli bir mekanizma olarak görmekteydiler. Bunun bir nedeni yukarıda da bahsedildiği üzere 12 Mart sonrasında Mahkemenin kimi önemli kritik kararlarda haklara sınırlı da olsa belli bir güvence sağlamasıydı. Bu nedenle sol siyasi partiler ve sola eğilimli sendikalar, meslek odaları ve genel toplumsal muhalefet için, 1961 Anayasası ile getirilen özgürlüklerin savunusunda AYM eksiklerine rağmen potansiyel bir müttefikti. Bir diğer nedeni ise kuvvetler ayrılığı ilkesinin korunması ve iktidarın keyfi uygulamalarının sınırlandırılmasında AYM'nin oldukça dikkatli olmasıydı. Bu yüzden, onlar için Mahkeme ideal olmasa da yokluğunda demokratik rejimin felakete sürüklenebileceği vazgeçilmez bir kurumdu (Milliyet, 1977c: 5) Bu nedenle, CHP ve sol toplumsal muhalefet, Mahkeme kararlarını eleştirdiklerinde bile, rejim içindeki rolünü asla sorgulamıyorlardı.

4. ALTERNATİF AÇIKLAMA: ÇATIŞAN DEMOKRASİ SÖYLEMLERİ ETRAFINDA ÖRÜLEN STRATEJİK İTTİFAK

1962-1980 arasında AYM'nin AP ve Demokratik Parti gibi siyasal aktörler tarafından eleştirilmesi ve CHP tarafından desteklenmesi, HKT'nin savunduğu gibi AYM'nin kuruluşundan bu yana AYM ve “Merkez” aktörler arasında süreklilik gösteren bir Cumhuriyetçi/Kemalist bir koalisyonun varlığına işaret etmekte midir? Aktörler arasındaki etkileşim sürecine ve aktörlerin bu süreç içerisinde geliştirdikleri söylemlere odaklanan bu çalışma AYM etrafında oluşan

¹⁵ Bu konuda bkz. CHP adına Hüseyin Doğan'ın konuşması (MMTD, 1978: 155-156) ve TİP adına Adil Kurtel'in konuşması (MMTD, 1967: 121).

çatışma ve gruplaşmaları böyle ikilikler üzerinden okumamızın mümkün olmadığını göstermektedir. HKT'nin öngördüğünün aksine 1965'e dek AYM bütün aktörlerce benimsenmiş ve AYM'nin varlığı ve demokrasi içerisinde oynadığı rol hiçbir aktör tarafından sorgulanmamıştır. AYM'nin rolü ancak 1965'ten sonra bir çatışma konusu olmuştur. Bu çatışmanın tarafları ise basitçe "Merkez" ve "Çevre" olarak açıklanamayacak kadar giriftir. AYM'yi destekleyen aktörler "Merkez" olarak konumlanan CHP'yi içermektedir ama bunun yanı sıra "Merkez"ın dışında yer aldığı düşünülen Millet Partisi'ni ve TİP'i de içermektedir. Bu dönemde AYM'ye yönelik en temel eleştiri ise AP ve "Merkez"ın başat aktörlerinden biri olarak görülen TSK'dan gelmektedir. 12 Mart sonrasında ise AYM'nin etrafında kurulan ittifaklar ve çatışmalar tekrar değişikliğe uğrasa da bölünmenin ana eksenini "Merkez-Çevre" ikiliği olmamıştır. Bu dönemde temel toplumsal bölünme sol-sağ ikilemi üzerinden olmuştur. Bu konjonktürde Ecevit'in liderliğinde Meclis'te solun tek temsilcisi olan CHP ve sol toplumsal muhalefet anayasa yargısının en büyük destekçileri olmuşlardır. Sağ siyasal partiler – özellikle AP ve Demokratik Parti-, sağ toplumsal hareketler ve TSK bu dönemde de AYM'yi eleştirmişlerdir.

1960 ve 1980 arasında Anayasa Mahkemesinin etrafında kurulan ittifaklar nasıl açıklanabilir? Bu dönemde AYM'nin etrafında oluşan gruplaşma ve ittifaklar, ne ölçüde 1990 sonrasında Mahkeme ile CHP, TSK, aydınlar ve üniversiteler arasında olduğu düşünülen ve harcıını Kemalizm'in otoriter bir yorumunun oluşturduğu "Cumhuriyetçi/Kemalist ittifak"a benzemektedir? HKT bu iki dönemde oluşan gruplaşma ve çatışmaları bir bütün olarak görür ve bunların arasında bir süreklilik olduğunu varsayar. Oysa bu iki dönemde oluşan gruplaşma ve ittifaklarının içeriği ve doğası farklıdır. Bu nedenle bu iki tür gruplaşma/ittifak arasında teorik bir ayırım yapmak gerekmektedir; ideolojik koalisyonlar ve stratejik ittifaklar. İdeolojik koalisyonlar, aktörler arasında ortak bir normatif değer sistemi temelinde kurulan ittifakları ifade etmektedir. Bu koalisyonlardaki aktörler kendilerini tutarlı bir ideolojiyi paylaşan aynı siyasal bloğun üyeleri olarak görürler. Bu ideoloji, aktörlerin kimliklerini ve diğer aktörlerle olan ilişkileri şekillendirir. Öte yandan, stratejik ittifaklar, belirli konulara cevap olarak ortaya çıkan farklı aktörlerin gruplaşmalarını ifade eder. İdeolojik koalisyonlar gibi, stratejik ittifaklar da belirli söylemsel mücadeleler etrafında şekillenirler. Ancak stratejik ittifaklar ne üyelerine tutarlı bir ideolojiyi ve bu ideoloji etrafında örülmüş ortak bir kimliği dayatırlar, ne de farklı konularda uzun vadeli bir ittifak ya da işbirliği öngörürler. Stratejik ittifak içindeki aktörler birbirlerini aynı ideolojiye sahip bütünlüklü bir blok olarak değil, sadece bir belli konularda benzer bir söylemi paylaşan farklı kimliklere sahip olası müttefikler olarak görürler.

Siyasal İslam'ın ve Kürt ayrılıkçı hareketinin güçlendiği 1990'larda, Mahkeme, CHP, aydınlar ve TSK arasındaki gruplaşma “ideolojik koalisyon” terimiyle açıklanabilirken, “stratejik ittifak” terimi 1960'lar ve 1970'lerde Mahkeme, CHP, üniversiteler, aydınlar, sol sendikalar ve meslek odaları arasındaki ilişkiyi açıklamak için daha uygundur. Siyasal İslamcı ve Kürt hareketini odağa alan partilerin Meclis'te sandalye kazanmaya başladığı 1990'lı yıllar bağlamında Kemalizm, katı bir laiklik ve milliyetçilikle tanımlanan tutarlı bir ideoloji olarak ortaya çıktı. Cumhuriyetçi/Kemalist koalisyonun içinde yer alan aktörler kendilerini Kemalizm'in ortak bir yorumunu paylaşan bir blok olarak tanımlamaktaydı. Siyasal İslam'ın ve Kürt ayrılıkçılığının beslediği bir tehdit algısıyla şekillenen Kemalizm'in otoriter bir yorumu bu grupları birbirine bağladı ve birbirlerini aynı ortak kimliğe sahip bir (Kemalist/cumhuriyetçi) bloğun parçaları olarak görmelerini sağladı. Bu süreçte, Mahkeme, Kemalist milliyetçiliğin ve laikliğin savunucusu olarak ortaya çıktı. Öte yandan, 1960-1980 döneminin stratejik ittifakı, aktörlerin kimliklerini Kemalizm etrafında tanımladıkları ve birbirlerini aynı grubun bir üyesi olarak algıladıkları ortak bir normatif çerçeveye dayanmıyordu. Ne aktörlerin söylemleri ne Mahkeme üyelerinin demeçleri ne de Mahkeme kararlarında, bu grupların birbirlerini aynı bloğun parçaları olarak gördüklerini gösteren bir anlatı bulunmuyordu. Tabi ki bu gruplar Kemalist rejime bağlı olduklarını ifade etmekteydi, fakat bu tek başına bu grupların ortak ve tutarlı bir Kemalizm yorumunu paylaştıkları anlamına gelmemekteydi. 1960'lar ve 1980'ler arasında Kemalizm, belirli bir siyasi pozisyona veya kimliğe atıfta bulunan tutarlı bir ideoloji değildi. Tüm aktörlerin Kemalist olduğunu iddia ettiği bu bağlamda Kemalizm, farklı ve çelişkili yorumlara açık, farklı siyasi görüşleri meşrulaştırmak için kullanılan genel bir normatif çerçeve olarak ortaya çıkmıştı. CHP, TİP ve diğer sol aktörler ve hatta Millet Partisi ile Mahkeme arasındaki ilişki, karşıt bir ideolojiyle mücadele etmek için kurulmuş olan ve ortak bir normatif değer sistemine dayanan bir koalisyona dönüşmemişti. HKT'ne göre cumhuriyetçi bir koalisyonun temelini oluşturan laikliğin ve milliyetçiliğin korunması hedefi, bu aktörlerin Mahkeme ile destekleyici bir ilişki kurmasındaki temel motivasyon değildir. 1960'lar ve 1970'lerin Anayasa Mahkemesi etrafında kurulan stratejik ittifakları, demokrasi üzerine söylemsel bir mücadelenin sonucunda ortaya çıkmıştı. Bu durumu açıklamak için bu çalışmada AYM ile kurdukları ilişkinin niteliği bakımından iki farklı ucu temsil eden iki ana aktörün, AP ve CHP'nin demokrasi anlayışları incelenecektir ve bu demokrasi anlayışının onların Mahkeme ile kurdukları ilişkiyi nasıl şekillendirdiği gösterilecektir.

1960 ve 1980 arasında hem CHP hem de AP ideal rejim anlayışlarını benzer şekilde adlandırmaktaydı; CHP bu rejimi “özgürlükçü demokrasi” olarak ifade

ederken, AP “hürriyetçi demokrasi” kavramını kullanmaktaydı. Adlandırmadaki bu farklılık aslında iki farklı demokratik rejim anlayışını yansıtmaktaydı. Kemalizm ise her ikisi için de meşrulaştırıcı bir çerçeveydi. AP'nin ideal rejimi “hürriyetçi demokrasi” iki unsura dayanmaktaydı: hürriyetler ve demokrasi. Hürriyete yapılan bu vurgu, Batı demokrasilerine benzer bir rejime sahip olma arzusunu ifade etmekteydi (Demirel, 1973b: 110). AP'ye göre Türk milleti tıpkı Batılı toplumlar gibi mülkiyet hakkına, örgütlenme özgürlüğüne, düşünce ve vicdan özgürlüğüne sahip olmalıydı. Bununla birlikte, AP'nin özgürlüklere yaptığı bu vurgu özünde araçsaldı. Bu özgürlükler doğal haklar doktrinin parçası olarak kendi özsel değerleri yüzünden değil, çok partili demokratik hayat için vazgeçilemez oldukları için vurgulanmaktaydı. Bu özgürlükler her bireyin sınırsız bir şekilde kullanabileceği haklar değildi. Rejimin devamlılığını tehlikeye attıklarında sınırlandırılmalarıydılar. AP'ye göre 1960'lar ve 1970'lerde rejimi tehlikeye atan durumların başında sol aktörlerce gerçekleştirilen komünist ve anarşist faaliyetler gelmekteydi. Bu nedenle AP'nin haklar konusundaki tartışması genellikle kısıtlamalara duyulan ihtiyacın vurgulanması ile iç içe geçmekteydi. Öte yandan, demokrasi tartışması daha ayrıntılıydı.

AP, demokrasiyi kısaca egemenliğin halka ait olduğu bir rejim olarak tanımlarken, demokrasilerin en büyük avantajını hükümetlerin yönetilenlerin özgür iradesiyle kurulması ve belli aralıklara gene halkın iradesiyle kan dökmeden değişmesi olarak görmekteydi (Demirel ve Güleçyüz, 1991: 32). Bu değişimi sağlayan serbest seçimler ve çok partili sistem, demokratik rejimin temel unsurları olarak belirlemekteydi. AP'ye göre, demokrasinin bu tanımı ile Kemalizm'in temel ilkeleri arasında tam bir uyum bulunmaktaydı. AP'ye göre Atatürk ilkelerinin özü hür, Batılı bir toplum düzeni kurma hedefinde yatmakta ve hakimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğu düsturuna dayanmaktaydı (Adalet Partisi, 1965: 4). Çağdaş uygarlıklar düzeyine ulaşmak, çok partili demokrasinin kabulünü ve milli hakimiyet doktrini ise millet iradesinin hayata geçirilmesini gerektiriyordu. O zaman asıl soru, milli iradenin pratikte nasıl gerçekleşecekti. AP'ye göre demokrasinin mihenk taşı olan milli irade ancak rey ile hayat bulabilirdi (Demirel, 1977: 48). Milletın oylarıyla kurulan Meclis, milli iradenin hayat bulduğu tek kurumdu. Parlamento dışı güçler, baskı grupları ve toplumsal hareketler millet iradesini temsil edemezdi (Demirel, 1973b: 314). Bu anlatı, milli iradeyi kim temsil eder sorusuna kısa ve net yanıt vermekteydi: Meclis. Fakat bu yanıt resmin sadece bir kısmını göstermekteydi. Pratikte Meclis farklı motivasyon ve ideolojilere sahip çeşitli partileri içermekteydi. Milletın iradesi bu çelişkili iradelerin toplamı olamayacağına göre, AP'ye göre pratikte Milli irade Meclis çoğunluğunun iradesine denk düşmekteydi. Buna göre, demokrasilerde genel kural, en çok destekçisi olan fikrin geçerli olmasıydı (Demirel, 1973b: 96).

Milli iradeyi meclis çoğunluğuna indirgeyen bu hamleyle AP'nin “hürriyetçi demokrasisi” çoğunlukçu bir demokrasiye dönüşmekteydi. Bu bağlamda, Atatürk'ün “egemenlik kayıtsız şartsız ve sınırsız olarak millete aittir” sözü, parlamenter iktidar üzerindeki her türlü kısıtlamanın reddine bir gerekçe olarak sunulmaktaydı. Böylece demokrasi “sandıktan çıkma, (...) sandığa hürmet, (ve) sandığı her şeyin üstünde tutma meselesi” olarak tanımlanmaktaydı (MMTD, 1971c: 328). Meclis çoğunluğu tarafından oluşturulan hükümet, milli iradenin gerçek temsilcisi olarak, egemenliği hiçbir kısıtlama olmaksızın kullanabilmeliydi. Demokrasiye bağlılık “Yüce Meclisin her şeye kadir olduğunu, Türk Milleti adına her kararı verebileceğini, her kanunu çıkarabileceğini, milletten aldığı irade ve güçle çıkarabileceğini” kabul etmeyi gerektirmekteydi.¹⁶ Parlamentonun aldığı kararların, seçilmeyen Mahkeme üyelerince denetlenmesi ve iptal edilebilmesi, demokrasinin zedelenmesi anlamına gelmekteydi. Bu nedenle AP, anayasal yargıya kuşkuyla yaklaşmaktaydı.

Siyasi yelpazenin diğer tarafında CHP ise “özgürlükçü demokrasi” ismiyle alternatif bir demokrasi anlayışı sunmaktaydı. Tıpkı AP'nin anlatısı gibi, CHP de özgürlükleri ve seçimleri demokrasinin temeli olarak tanımlıyordu. Bununla birlikte, haklar ve demokratik süreçlere hakkındaki değerlendirmeleri oldukça farklıydı. AP'nin devletin güvenliğini ve kamu düzeninin devamlılığı ön plana alan sınırlı özgürlük anlayışının ve demokratik katılımı parlamenter siyasetle sınırlama eğiliminin aksine, CHP, güçlü güvencelere sahip geniş bir özgürlük anlayışını ve katılımcı bir demokrasiyi benimsemekteydi. Demokrasi, halk kitlelerinin karar alma süreçlerine katıldığı bir rejim olarak tanımlanmaktaydı, (Cumhuriyet Halk Partisi, 1973: 4) ve bu katılım -AP'nin aksine- sadece kimlerin yöneteceğinin belirlendiği bir oy verme pratiği olarak görülmemekteydi. Demokratik katılım, halkın aktif bir şekilde hem ulusal politikalara hem de ekonomik karar alma süreçlerine katılımını içermekteydi. Katılıma yapılan bu vurgu, partinin 1930'larda siyasi ve toplumsal değişimi gerçekleştirmek için yalnızca devlet seçkinlerine dayanan politikalarından da vazgeçilmesini ve sendikalar, dernekler ve meslek örgütleri ile sıkı bağlar kurulmasını gerektirmekteydi. Bu kopuş, Ecevit'in önderliğinde Kemalizm'in sol değerlerle örülü bir şekilde yeniden yorumlanmasıyla mümkün olmuştu. Ecevit, halkçılık ve devrimcilik ilkelerine vurgu yaparak Kemalizm'in sosyal demokrasi ile uyum içinde olduğunu iddia etmekteydi (Fedayi, 2004: 93). Böylece Kemalizm artık tek parti döneminin devletçi ve otoriter stratejilerini benimseyen elitist bir modernleşme projesi olarak değil, asıl amacı demokratikleşme olan bir devrimci hareket olarak tasavvur edilmekteydi (Ecevit, 1976). Bu çerçevede 1961 Anayasası sadece demokratikleşme sürecinde önemli bir adım olarak görülmemekte, aynı

¹⁶ Bkz. AP'li Ataöv'ün açıklaması (MMTD, 1969: 630).

zamanda Kemalist ilkelerin hayat bulduğu bir düzenleme olarak kabul edilmekteydi.

1961 Anayasası'nın demokratikleşme için bu kadar kritik kılan hem geniş bir hak ve özgürlükler rejimi getirmesi, hem de sınırlı yönetim anlayışını kabul etmesiydi. Ecevit ve CHP için demokrasi sadece iktidar partilerinin düzenli ve çok partili seçimlerle belirlendiği bir yönetim şekli değil, aynı zamanda "halka geniş özgürlük(ler), serbest seçim hakkı ve iktidarı sınırlayıp denetleme yetkisi de tanıyan" bir sistemdi (Ecevit, 1966: 46). Sınırlı yönetim isteği, CHP'nin "özgürlükçü demokrasisi"ni AP'nin "hürriyetçi demokrasisi"nden ayırmaktaydı. CHP için, toplumsal muhalefet, medya ve yargı yoluyla ile hükümetin ve Meclisin kararlarının denetlenebilmesi, demokrasiyi zedeleyen girişimler değil, bizatihi halk egemenliğinin gerçekleşmesiydi. Tam da bu yüzden CHP'ye göre 1961 Anayasası "sınırsız bir Meclis üstünlüğüne dayanan bir demokrasi anlayışı yerine (...) sınırlandırılmış bir iktidar anlayışı üzerine kurulan bir demokratik hukuk devleti ilkesini (...) ve Anayasa üstünlüğünü koruyacak bir yargı denetimini" getirerek Türkiye'de demokrasinin kökleşmesini sağlamıştır (MMTD, 1976: 389).

Kemalizm'in iki farklı yorumuna dayanarak kurulan bu iki farklı demokrasi söylemi partilerin AYM'ye yönelik tutumunu da şekillendirmekteydi. Çoğunlukla iktidarda bulunan AP, demokrasiyi serbest seçimlerle özdeşleştirmekte ve anayasal yargıyı demokrasiyi zedeleyecek bir mekanizma olarak algılamaktaydı. AP'nin söyleminde, devlet otoritesinin meşruiyeti millet iradesine dayanmaktaydı ve millettten kaynaklanmayan bir yetki kullanılamazdı. (Demirel, 1980: 2) Meclis, halkın doğrudan seçtiği tek organ olarak, doğrudan doğruya millet iradesinin temsil edilebildiği tek kurumdu. Yasaların AYM tarafından iptali, milli iradeye yönelik bir saldırı ve yetki gaspı olarak düşünölmekteydi. Milli iradenin seçilmemiş organlarca temsilinin mümkün olmadığını söyleyen Demirel, Mahkeme ile Meclis arasındaki ilişkiyi şu şekilde kurmaktaydı:

Parlamento demokratik rejimin kalbidir. Parlamento, millet iradesinin devlete yön verdiği tek organdır. (...) Parlamenteoya ait yetkilerin başka organlar tarafından doğrudan veya dolaylı kullanılmasının tek adı vardır: rejim bunalımı (...) Parlamento dikilmediği veya dikilemediği takdirde kendisine verilen görevi yapamamış, milletin hak ve yetkilerine sahip çıkamamış duruma düşer. (...) Bunun karşısında susmak, Anayasa Mahkemesini Meclislerin iradesinin üstüne çıkarmak olur ki, bu takdirde rey, seçimi, millet iradesini, parlamento, anayasa ve hukukun üstünlüğünü savunmak kabil değildir. Son söz kimindir diye millet soracaktır. (...) Son söz şayet seçilenlerin değil de Anayasa Mahkemesinin olursa millete seçimin neye yaradığını kimse anlatamaz (Milliyet, 1974b: 8).

Demirel, rejim krizini önlemek ve demokrasiyi korumak için, yasama, yürütme ve yargı organları arasındaki ilişkilerin yeniden tanımlanması çağrısında bulunmaktaydı. Böylesi bir krizi önlemek ve devletin bütünlüğünü korumak için bu organlar faaliyetlerini “milli iradenin denetimi altında ve kararları istikametinde” şekillendirmeliydi (Demirel, 1973: 259). Bu talep hem yürütmenin hem de yargının eylemlerinin, parlamento çoğunluğunun iradesine göre düzenlenmesi çağrısıydı. Ne Parlamentodaki azınlıklar ne de yargı millet iradesini temsil eden Meclis çoğunluğunun iradesini ortadan kaldıracak girişimlerde bulunmamalı ve Anayasanın üstünlüğü ile kuvvetler ayrılığı ilkeleri Parlamentonun otoritesini zayıflatmak için kullanılmamalıydı. Parlamentonun otoritesine meydan okuyan ve daha da önemlisi kendi yetkilerini genişletmeye çalışan AYM, demokratik rejime yönelik ciddi bir tehlikeydi. Bu nedenle, AP azınlıktayken anayasal denetimi bir araç olarak kullansa bile, Mahkemeye her zaman şüpheyle yaklaşmakta, Mahkeme ile kısa veya uzun vadeli destekleyici bir ittifaktan kaçınılmaktaydı.

Öte yandan, CHP'nin “özgür demokrasisi” için AYM, rejimin vazgeçilmez bir parçasıydı. AP'nin parlamento çoğunluğunun iradesine dayanan demokrasi tanımının aksine, CHP demokrasinin ancak sınırlı yönetim ile mümkün olduğunu iddia etmekteydi. Ecevit'e göre böyle bir sınırlamanın olmadığı veya eksik olduğu bir düzen “keyfi yönetim, baskı, hattâ mutlakiyet” riskine kapıyı aralamaktaydı (MMTD, 1971c: 320). Bu yüzden parlamenter çoğunluklar üzerindeki kısıtlamalar bir ayak bağı olarak değil, demokratik rejimin tanımlayıcı özellikleri olarak kavranmaktaydı. Yargı ve özellikle Anayasa Mahkemesi demokratik rejimin en temel aktörlerinden biriydi. Demokraside seçimler önemli olsa da “iktidarın devamlılığı sırasında meşruluğun ve hukukiliğin muhafazası” da o derece önemli kabul edilmekteydi (MMTD, 1976: 389). Çoğunluğu elinde tuttuğu için, milli iradeyi temsil ettiğini iddia eden Parlamenter çoğunlukların, özgürlükleri kısıtlama eğilimine direnebilmek için anayasa yargısı bireylerin ve toplumsal muhalefetin elindeki en güçlü mekanizmaydı (MMTD, 1978: 162-163). AYM'nin yokluğunda, rejimin bir çoğunluk diktatörlüğüne dönüşmesi kaçınılmazdı. Bu nedenle AYM, CHP'nin gözünde ideal bir Mahkeme olmasa da her zaman için demokrasinin devamı için vazgeçilmez bir parçası olarak kaldı. Dolayısıyla, CHP Mahkeme kararlarını eleştirdiğinde bile Mahkemenin rejim içindeki rolünü asla sorgulamadı. Tam tersine, onu eleştirilen aktörlere karşı Mahkemeyi kuvvetle savundu. Böylece, Mahkeme ile CHP arasındaki ilişki, özgürlükler ve sosyal devlet ilkesiyle ilgili anlaşmazlıklarına rağmen, destekleyici bir ilişki olarak devam etti. Hukuk devleti ilkesinin ve iktidarın keyfi uygulamalarının sınırlandırılmasında yargısal denetime vurgu yapan bu argümanlar Mahkeme tarafından da paylaşıldı. Demokrasi üzerine şekillenen bu söylemsel mücadele içerisinde aynı argümanları benimseyen CHP ve Mahkeme,

ideolojik olarak olmasa da stratejik müttefikler olarak ortaya çıktı. Bu stratejik ittifak sayesinde CHP, sağ siyasal partilerin kimi politikalarını anayasal yargı yoluyla engelleme şansına sahip oldu. AYM ise yetkilerinin kısıtlanmasına karşı çıkan ve kararlarını kamusal alanda savunan bir müttefike sahip oldu.

5. SONUÇ

Bu makale 1962-1980 arası dönemde AYM ve diğer aktörler arasındaki ilişkiyi süreç ve söylem odaklı bir şekilde analiz etmektedir. Bu analiz bize literatürde özellikle 2000'li yılların başında baskın olan HKT'nin varsayımlarının aslında gerçeklikle örtüşmediğini göstermektedir. Bu kuramın literatürde baskın hale gelmesi, AYM'nin 1990'lardan itibaren benimsediği Kemalizm'in otoriter yorumunu tartışmaya açarak zayıflatan bir siyasal aktörün, yani AKP'nin iktidara gelmesi ile eş zamanlı gerçekleşmiştir. Bu konjonktürde Kemalizm'in otoriter yorumunu eleştiren liberal ve muhafazakâr entelektüeller ve akademisyenler tarafından AYM üzerine geliştirilen bu okuma, siyasi aktörler tarafından da benimsenmiş ve hatta 2010 Anayasa Referandumunda AYM'nin örgütsel yapısının ve yetkilerinin yeniden düzenlenmesini meşrulaştırır bir çerçeve sunmuştur.

Bu argümanın geniş aktörlerce benimsenip, dolaşıma sokulması 1960-80 arasındaki toplumsal olguların ve güç ilişkilerinin mistifiye edilmesine yol açmıştır. Makalede gösterildiği üzere bu dönemdeki ilişkileri basitçe bir "otoriter Merkez" ve "demokratik Çevre" ikiliği üzerinden okumak ancak tarihsel gerçekliğin göz ardı edilmesiyle mümkündür. AYM'nin etrafında süreklilik gösteren bir cumhuriyetçi ittifak varsayımı aslında 1960-80 arasındaki çatışmaları, 1990'lar ve 2000'lerin siyasal mücadeleleri çerçevesinden okumaktan ve bu mücadeleleri geçmişe yansıtmaktan kaynaklanmaktadır. 1990'larda, Siyasal İslam'ın ve Kürt ayrılıkçılığının güçlenmesinin bir sonucu olarak, yüksek yargı üyeleri ile CHP, Ordu ve kimi STK'lar arasında bu eğilimlere direnmek amacıyla bir Cumhuriyetçi koalisyon kurulduğu söylenebilir. Tam da bu konjonktürde Anayasa Mahkemesi siyasi parti kapatma ve başörtüsü ile ilgili kararlarıyla, bu cumhuriyetçi koalisyonun ve onun temel değerlerinin en önemli savunucularından biri olarak ortaya çıkmıştır. HKT'nin savunduğu "Cumhuriyetçi koalisyon", bu dönemde Mahkeme ile diğer aktörler arasındaki ilişkiyi ve Mahkemenin aktivizmini açıklayabilse de farklı siyasal mücadeleler ve çatışmalarla şekillenen 1961 Anayasası dönemine uygulanamaz. 1990'lar ve 2000'lerin tartışmalarını 1960-1980 dönemine yansıtan HKT'nin temel varsayımları açıklayıcı olmaktan uzak, var olan ilişkileri örten ve tarihsel gerçekliği algılamamızın önünde engel oluşturan bir okuma sunmaktadır.

Bu çalışma Migdal'ın Toplum-içinde-Devlet kuramından yararlanarak, aktörler arasındaki etkileşimsel sürece odaklanmakta ve aktörlerin hangi saiklerle AYM'yi desteklediklerini veya eleştirdiklerini araştırmaktadır. Aktörlerin kimliklerini, motivasyonlarını, izledikleri stratejileri ve aralarındaki ilişkileri statik ve durağan bir şekilde resmetmek yerine, bunların süreç içerisinde geçirdiği değişimleri, aktörlerin söylemleri üzerinden açıklamaktadır. 1961 Anayasası döneminde Mahkeme ve aktörlerin ilişkilerinin süreç ve söylem odaklı analizi, bu ilişkilerin literatürde baskın olan anlatının varsaydığı aksine daha parçalı ve değişken olduğunu ortaya koymaktadır. Mahkemenin kuruluşundan 1965'lere kadar geçen sürede Meclis'te temsil edilen bütün partiler Mahkemeyi benimsemiştir. Hem "Merkez", hem de "Çevre"yi temsil ettiği düşünülen partiler bu dönemde Mahkemeyi demokratik rejimin, hukuk devletinin, hak ve özgürlüklerinin koruyucusu olarak tanımlamıştır. 1965 ve 1970 aralığında, AP'nin tek başına iktidara gelmesinden sonra AP ve AYM arasındaki ilişkiler bozulmaya başlamıştır. Bu dönemde AP AYM'yi eleştirirken, muhalefetteki partiler AYM'yi desteklemeye devam etmiştir. Bu yüzden, bu dönemde AYM etrafında oluşan gruplaşma ve çatışmalar "Merkez ve Çevre" ikiliği ile değil, iktidar ve muhalefet ikiliği ile okunabilir.

12 Mart ara rejimi AYM etrafındaki çatışmaların yeniden tanımlandığı bir döneme tekabül eder. Dönemin siyasal ve toplumsal mücadeleleri içerisinde aktörlerin söylemleri, kimlikleri ve birbiriyle kurdukları ilişkiler yeniden şekillenmiştir. Bu dönemde ana siyasal çatışma ekseninin sağ-sol şeklinde oluşması, solu bir tehdit olarak algılayan kesimleri, yani sağ siyasal partiler ve TSK'yı birbirine yaklaştırmıştır. Bu gruplar, 1961 Anayasası'nın değişmesi gerektiği noktasında uzlaşmıştır. Bu uzlaşma yürütmenin yasama ve yargı - özellikle yüksek mahkemeler- karşısında güçlendirilmesini içermiştir. Bu konjonktürde 1971 Müdahalesinden sonra, Parlamento çoğunluğu ve hükümet lehine yargının gücünü azaltmayı amaçlayan Anayasa değişikliklerine cevaben, Mahkeme ile 1961 Anayasası'nı ve kurumlarını korumak isteyen CHP ve sol toplumsal muhalefet arasında bir gruplaşma oluşmuştur. Bu grupları bir araya getiren ise HKT'nin savının aksine bir modernleşme projesi veya Kemalizm'in otoriter ve devletçi bir yorumu değildi. Bazı aktörlerin Mahkemeye bir ittifak kurmasını ve diğerlerinin ise Mahkeme ile çatışmalı bir ilişki içerisinde bulunmasını mümkün kılan demokrasi üzerine söylemsel bir mücadeleydi. Aktörler bu söylemsel mücadele içerisinde hem Anayasa Mahkemesinin rolünü belli bir biçimde yorumladılar hem de Mahkeme ile ilişkilerini buna göre şekillendirdiler.

Bu yazıda yalnızca AYM ve aktörler arasındaki ilişkiye ve anayasa yargısı ile ilgili olan ittifaklara ve çatışmalara odaklanılmıştır. Bu çalışma devlet

kurumları ve toplumsal aktörler arasında farklı çatışma ve ittifaklara odaklanan gelecekteki araştırmalar için şu açılardan yol gösterici olabilir. İlk olarak, devlet kurumlarının davranışlarının ve eğilimlerinin sadece onu kuran elitlerin motivasyonu ile açıklanamayacağını, kurumların süreç içerisinde farklı amaçlar ve stratejiler geliştirebileceğini göstererek daha dinamik bir analizin gerekliliğini vurgular. İkinci katkısı, AYM ve ordu arasındaki 12 Mart döneminde ortaya çıkan çatışmanın da kanıtladığı gibi, devletin bütünlüklü bir yapı olmadığını vurgulayarak farklı devlet kurumlarının birbirleriyle rekabet halinde olabileceği ve çatışabileceğine dikkat çeker. Ayrıca AYM ve sol toplumsal muhalefetin 1961 Anayasa'nın ve anayasal yargının korunmasında bir uzlaşmaya vardığı anda, ordu ve AP'nin da sol hareketlerin bastırılması ve devlet düzeninin korunması için birbirleriyle yakınlaşmalarının da gösterdiği gibi, farklı devlet kurumlarının farklı toplumsal aktörlerle farklı ve birbirleriyle çatışan motivasyonlarla ittifaklar yapabileceğini ortaya koyar. Üçüncü olarak, bu çalışma, özellikle Türkiye bağlamında devlet kurumları ve toplumsal aktörler arasındaki ittifakların çok daha dinamik ve değişken olduğunu kanıtlamaktadır. Buna ek olarak bu çalışma ittifakların tek bir tipinin olmadığını ve kendi içerisinde niteliksel olarak ideolojik koalisyonlar ve stratejik ittifaklar olarak farklılaştığını gösterir. Ideolojik koalisyonlar aktörlerin birbirlerini aynı normatif değerler sistemine sahip, aynı kimliği paylaşan bir blok olarak gördüğü ittifaklara işaret ederken, stratejik ittifaklar daha kısa erimli ve spesifik bir soruna yönelik olarak kurulur. Son olarak, bu çalışma, ittifakların oluşmasında söylemsel mücadelelere dikkat çeker. Aktörler-arası etkileşim, gerçekliğin nasıl kavranması gerektiğine dair farklı ve çatışan argümanların değişime girdiği bir söylemsel mücadeledir. Bu argümanlar aktörlerin kendi çıkarlarını ve tercihlerini nasıl algıladıklarını şekillendirir ve yeniden şekillendirir. böylece “daha önce algılanan çıkarları ve politika tercihleri farklı olduğu için geçmişte çatışma içerisinde bulunan aktörleri bir araya getirebilir” (Béland ve Cox, 2016: 429) ve yeni ittifakların ve gruplaşmaların oluşmasını sağlayabilir. İncelenen konuya göre, bu kuramsal çerçeve uzun erimli yapısal faktörlerin ve sınıfsal ilişkilerin analize dahil edilmesiyle daha da güçlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Adalet Partisi (1965), Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (Ankara: Doğu Matbaacılık ve Ticarete Ltd.).

Ağtas, Özkan (2007), “Ortanın Solu: İsmet İnönü’den Bülent Ecevit’e”, Bora, Tanıl ve Murat Gültekingil (Der.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol* (İstanbul: İletişim): 194–251.

Ahmad, Feroz (1977), *Turkish Experiment in Democracy 1950-75* (London: C. Hurst& Company).

Alpbaz, Mustafa Mert (2019), “Kemalist Otoriterlik, Anayasa Yargısı ve Askeri Mahkemeler”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 74 (3): 895–929.

Alpbaz, Mustafa Mert (2020), *Anayasa Mahkemesi Kararlarında Kemalizm ve Otoriterlik: Analitik Bir İnceleme* (İstanbul: Oniki Levha Yayınları).

Bali, Aslı (2012), “The Perils of Judicial Independence: Constitutional Transition and the Turkish Example”, *Vanderbilt Journal of International Law*, 52: 235–97.

Béland, Daniel, ve Robert Henry Cox (2016), “Ideas as Coalition Magnets: Coalition Building, Policy Entrepreneurs, and Power Relations”, *Journal of European Public Policy*, 23 (3): 428-45.

Belge, Ceren (2006), “Friends of the Court: The Republican Alliance and Selective Activism of the Constitutional Court of Turkey”, *Law & Society Review*, 40 (3): 653–92.

Braun, Virginia ve Victoria Clarke (2006), “Using Thematic Analysis in Psychology”, *Qualitative Research in Psychology*, 3 (2): 77–101.

Cumhuriyet Halk Partisi (1973), *Ak Günlere: CHP 1973 Seçim Bildirgesi Özeti* (Ankara).

Davies, Bronwyn ve Rom Harré (1990), “Positioning: The Discursive Production of Selves”, *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 20 (1): 43–63.

Demirel, Süleyman (1973a), *1971 Buhranı ve Aydınlığa Doğru* (Ankara: Doğu Matbaası).

Demirel, Süleyman (1973b), *1973’e Bakarken* (Ankara: Atak Matbaası).

Demirel, Süleyman (1977), *Büyük Türkiye* (İstanbul: Dergah Yayınları).

Demirel, Süleyman (1980), “Bunalımın Köklerinde Neler Yatıyor?”, *Milliyet*, 3 Ocak 1980: 2.

Demirel, Süleyman ve Kazım Güleçyüz (1991), *İslam, Demokrasi ve Laiklik* (İstanbul: Yeni Asya Gazetesi).

Demirel, Tanel (2009), “1946-1980 Döneminde ‘Sol’ ve ‘Sağ’”, Bora, Tanıl ve Murat Gültekingil (Der.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler* (İstanbul: İletişim): 413-50.

Ecevit, Bülent (1966), *Ortanın Solu* (Ankara: Kim Yayınları).

Ecevit, Bülent (1976), *Atatürk ve Devrimcilik* (Ankara: Tekin Yayınevi).

Ekmekçi, Mustafa (1968), “Demirel: Meclis İsteddiğini Alır, İsteddiğini Satar”, *Milliyet*, 31 Mayıs 1968.

Erdoğan, Ahmet (1969), “Danıştay ve Yargı Denetimi”, *Milliyet*, 21 Temmuz 1969.

Fedayi, Cemal (2004), “CHP’nin Sosyal Demokratlaşma Sürecinde Kemalizm Tartışmaları:1961-1980”, *Liberal Düşünce*, 36 (Güz): 87–108.

Hajer, Maarten Allard (1997), *The Politics of Environmental Discourse: Ecological Modernization and the Policy Process* (Oxford: Oxford University Press:).

Hazama, Yasushi (2012), “Hegemonic Preservation or Horizontal Accountability: Constitutional Review in Turkey”, *International Political Science Review*, 33 (4): 421–40.

Hirschl, Ran (2000), “The Struggle for Hegemony: Understanding Judicial Empowerment Through Constitutionalization in Culturally Divided Polities”, *Stanford Journal of International Law*, 36: 73–118.

Hirschl, Ran (2001), “The Political Origins of Judicial Empowerment through Constitutionalization: Lessons from Israel’s Constitutional Revolution.” *Comparative Politics*, 33 (3): 315.

Hirschl, Ran (2003), “Constitutional Courts vs. Religious Fundamentalism: Three Middle Eastern Tales”, *Texas Law Review*, 82: 1819–60.

Hirschl, Ran (2004), “The Political Origins of the New Constitutionalism”, *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 11 (1): 71–108.

Hirschl, Ran (2009), *Towards Juristocracy: The Origins and Consequences of the New Constitutionalism* (Harvard: Harvard University Press).

Hitay, İbrahim (1972), “Ecevit: ‘İşçileri Anayasa ve Demokrasiyi Savunmaya Çağırıyorum’”, *Hürriyet*, 26 Aralık 1972.

Hürriyet (1971a), “İnönü ‘Anayasa Değişikliği için Kamuoyunun Baskısı Var’ Dedi”, 17 Haziran 1971.

Hürriyet (1971b), “CHP Grubunda Demokratik Rejimin Devamı Savunuldu: İnönü ‘Anayasa Değişikliği Şart’ Dedi”, Hürriyet, 21 Haziran 1971.

Hürriyet (1972), “Türkiye’nin Durumu Liderlere Anlatıldı”, Hürriyet, 4 Kasım 1972.

Karpat, Kemal Haşim (1972), “Political Developments in Turkey, 1950-70”, *Middle Eastern Studies*, 8 (3): 349–75.

Kayalı, Kurtuluş (2000), *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart* (İstanbul: İletişim Yayınları).

Mardin, Şerif (1973), “Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?”, *Daedalus*, 102(1): 169–190.

Migdal, Joel Samuel (1992), “The Power and Limits of States: Struggles for Domination between States and Societies”, Bornschieer, Volker ve Peter Lengyel (Der.), *Waves and Formations and Values in the World System* (New Brunswick, NJ: Transaction Publishers): 213–34.

Migdal, Joel Samuel (1994), “The State in Society: An Approach to Struggles for Domination”, Kohli, Atul, Joel Samuel Migdal ve Vivienne Shue (Der.), *State Power and Social Forces: Domination and Transformation in the Third World* (Cambridge: Cambridge University Press): 7–34.

Migdal, Joel Samuel (1997), “Studying the State.” Lichbach, Mark Irving ve Alan Zuckerman (Der.), *Comparative Politics: Rationality, Culture, and Structure* (Cambridge: Cambridge University Press): 208–35.

Migdal, Joel Samuel (2001), *State in Society: Studying How States and Societies Transform and Constitute One Another* (Cambridge: Cambridge University Press).

Migdal, Joel Samuel (2005), “A Model of State–Society Relations”, Wiarda, Howard (Der.), *Comparative Politics: Critical Concepts in Political Science* (London: Routledge): 288-302.

Milliyet (1966a), “Turan: Meclisin Çalışması için Tedbir Alınacak”, 25 Mayıs 1966.

Milliyet (1966b), “Anayasa Kurumları için Tedbir Alırız”, 14 Aralık 1966.

Milliyet (1967), “Demirel: Tehditten Korkmayız”, 1 Temmuz 1967.

- Milliyet (1968a), “Seçim Kanununun İptali Gerekmiyor”, 4 Nisan 1968.
- Milliyet (1968b), “Muhalefet Kararı Olumlu Karşıladı”, 8 Mayıs 1968.
- Milliyet (1971), “Erim Anayasa Mahkemesi Başkan ile Görüştü”, 8 Ağustos 1971.
- Milliyet (1972a), “Anayasada İstenen Değişiklik Belli Oldu”, 7 Temmuz 1972.
- Milliyet (1972b), “Ecevit: Anayasada Değişikliği Önlemeye Çalışıyoruz”, 9 Eylül 1972.
- Milliyet (1974a), “Sancar: Ordu Demokrasinin Koruyucusudur”, 27 Mayıs 1974.
- Milliyet (1974b), “Demirel: Meclis Hakkına Sahip Çıkmalı”, 7 Temmuz 1974.
- Milliyet (1974c), “Demirel: ‘Anayasa Mahkemesi Anayasayı İhlal Etti’”, 14 Temmuz 1974.
- Milliyet (1975), “Demirel: ‘AP İktidarının Değeri Bugün Daha İyi Anlaşılmaktadır’”, 10 Şubat 1975.
- Milliyet (1976), “Demirel: ‘CHP Anarşiye Yataklık Yapıyor’”, 22 Ekim 1976.
- Milliyet (1977a), “Korutürk Yargı Organları Temsilcileri ile Görüştü”, 13 Şubat 1977.
- Milliyet (1977b), “Demirel: ‘Anayasa Mahkemesi ile Danıştay’ın Yetkileri Yeniden Düzenlenmeli’”, 28 Mayıs 1977.
- Milliyet (1977c), “Ecevit’in Yanıtları”, 16 Haziran 1977.
- Okçuoğlu, Yavuz (1971), “Devlet Güvenliği Mahkemesi”, Milliyet, 27 Ağustos 1971.
- Özbudun, Ergun (2006), “Political Origins of the Turkish Constitutional Court and the Problem of Democratic Legitimacy”, *European Public Law*, 12 (2): 213–23.
- Özbudun, Ergun (2007), “Türk Anayasa Mahkemesi’nin Yargısal Aktivizmi ve Siyasal Elitlerin Tepkisi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62 (3): 257–68.
- Schmidt, Vivien (2010). “Taking Ideas and Discourse Seriously: Explaining Change through Discursive Institutionalism as the Fourth ‘New Institutionalism’”, *European Political Science Review*, 2 (1): 1-25.
- Seven, Gülşen ve Lars Vinx (2017), “The Hegemonic Preservation Thesis Revisited: The Example of Turkey”, *Hague Journal on the Rule of Law*, 9: 45–82.

Shambayati, Hootan (2008a), “Courts in Semi-Democratic/Authoritarian Regimes: The Judicialization of Turkish (and Iranian) Politics”, Ginsburg, Tom ve Tamir Moustafa (Der.), *Rule by Law: The Politics of Courts in Authoritarian Regimes* (Cambridge: Cambridge University Press): 283–303.

Shambayati, Hootan (2008b), “The Guardian of the Regime: The Turkish Constitutional Court in Comparative Perspective”, Said Amir Arjomand (Der.) *Constitutional Politics in the Middle East: With Special Reference to Turkey, Iraq, Iran, and Afghanistan*, (Oxford: Hart Publishing): 99–121.

Shambayati, Hootan ve Esen Kırdış (2009), “In Pursuit of ‘Contemporary Civilization’: Judicial Empowerment in Turkey”, *Political Research Quarterly*, 62 (4): 767–80.

Soysal, Mümtaz (1977), “Bayrak Açmanın Zamanı”, *Milliyet*, 28 Ocak 1977.

Şahin, Engin (2010a), *Siyaset ve Hukuk Arasında Anayasa Mahkemesi* (İstanbul: İz Yayıncılık).

Şahin, Engin (2010b), “Türk Anayasa Mahkemesi’nin Hegemonik Koruma Anlayışı”, *Journal of Academic Studies*, 12 (44): 15–43.

Tanör, Bülent (1968), *İki Anayasa 1961-1982* (İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım AŞ).

Uran, Peri ve Pasquale Pasquino (2015), “The Guardian of the Turkish Constitution: A Special Court”, *Journal of Politics and Law*, 8 (2): 88–97.

Uslu, Feyzullah (1971), “Anayasa Suçlu Değildir”, *Milliyet*, 2 Temmuz 1971.

Ünsaldı, Levent (2008), *Türkiye’de Asker ve Siyaset* (İstanbul: Kitap Yayınevi).

Meclis Tutanakları

MMTD (1962a), 1. Dönem, 4. Cilt, 71. Birleşim.

MMTD (1962b), 1. Dönem, 6. Cilt, 109. Birleşim.

MMTD (1963), 1. Dönem, 16. Cilt, 77. Birleşim.

MMTD (1964), 1. Dönem, 27. Cilt, 57. Birleşim.

MMTD (1965), 2. Dönem, 1. Cilt, 9. Birleşim.

MMTD (1966), 2. Dönem, 3. Cilt, 47. Birleşim.

MMTD (1967), 2. Dönem, 13. Cilt, 55. Birleşim.

- MMTD (1968a), 2. Dönem, 23. Cilt, 28. Birleşim.
MMTD (1968b), 2. Dönem, 25. Cilt, 43. Birleşim.
MMTD (1968c), 2. Dönem, 25. Cilt, 45. Birleşim.
MMTD (1968d), 2. Dönem, 28. Cilt, 83. Birleşim.
MMTD (1968e), 2. Dönem, 33. Cilt, 51. Birleşim.
MMTD (1969), 3. Dönem, 1. Cilt, 19. Birleşim.
MMTD (1971a), 3. Dönem, 11. Cilt, 50. Birleşim.
MMTD (1971b), 3. Dönem, 11. Cilt, 51. Birleşim.
MMTD (1971c), 3. Dönem, 15. Cilt, 128. Birleşim.
MMTD (1971d), 3. Dönem, 17. Cilt, 158. Birleşim.
MMTD (1971e), 3. Dönem, 18. Cilt, 118. Birleşim.
MMTD (1974), 4. Dönem, 4. Cilt, 79. Birleşim.
MMTD (1975a), 4. Dönem, 8. Cilt, 39. Birleşim.
MMTD (1975b), 4. Dönem, 9 Cilt, 41. Birleşim.
MMTD (1976), 4. Dönem 15. Cilt, 59. Birleşim.
MMTD (1977), 4. Dönem, 24. Cilt, 47 Birleşim.
MMTD (1978), 5 Dönem, 3. Cilt, 109. Birleşim.

BULGAR ORYANTALİZMİNDE “TÜRK KÖLELİĞİ” DAMGASI

“TURKISH SLAVERY” STIGMA IN BULGARIAN ORIENTALISM

Vildane ÖZKAN*

ÖZ

Başat Bulgar kültüründe geçmiş zaman dilimi, bugün ve gelecek zaman dilimlerinden çok daha etkin rol oynar. Osmanlı Devleti'nin, ikinci Bulgar imparatorluğu'nu fethederek Bulgarlar üzerinde 1393-1878 yılları arasında kurduğu egemenlik dönemi, başat Bulgar kültüründe “Türk köleliği” dönemi olarak damgalanır. Bu damga, 19. yüzyılda inşa edilerek günümüze kadar sürdürülür. Bulgar kültüründe geçmişe yönelik “Türk köleliği” damgası; günümüzde politika, diplomasi, resmi ve resmi olmayan eğitim, hukuk, din, tören ve bayramlar, folklor, film, sanat, edebiyat, tarih, geleneksel medya, sosyal medya, protesto meydanları vs. gibi birçok kurumsal ve gündelik alanı kuşatmış durumdadır. Ancak bu damga, belirsiz bir tarihsel anlatıya dayandırılır ve oryantalist bir çerçevede biçimlenir. Diğer yandan, günümüzde söz konusu damgayla ilgili Bulgarlar tarafından yöneltilen kısmi eleştiriler de mevcuttur. Makale, Bulgarlar üzerindeki Osmanlı Devleti egemenliği dönemine ilişkin “Türk köleliği” damgasının hangi toplumsal-kültürel koşullarda nasıl inşa edildiği ve günümüzde hangi alanlarda nasıl yeniden üretildiğiyle ilgili sosyolojik bir çözümlemeyi sunar. Konu, büyük ölçüde özgün Bulgarca kaynaklardan elde edilen veriler üzerinden araştırıldı. Çözümlemenin

* Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniv., Sosyal Bilimler MYO, Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü, vildaneozkan@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1534-9948>

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 09.12.2023
Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 01.02.2024

kuramsal boyutunda, Said'in oryantalizm, Goffman'ın damga, Bourdieu'nun alan, Foucault'nun sorunsallaştırma ve Parsons'ın işlev kavramlarından yararlanılmaktadır. Türkçe sosyolojik yazında Bulgar kültürüyle ilgili araştırmaların sayısı yok denecek kadar azdır. Bu nedenle makale, Türkçe sosyolojik yazına bir katkı sağlamayı da amaçlar.

Anahtar Kelimeler: Bulgarlar, Bulgar Kültürü, Bulgar Oryantalizmi, Bulgar “Türk Köleliği” Damgası, Bulgarlar Üzerinde Osmanlı Devleti Egemenliği.

ABSTRACT

In the dominant Bulgarian culture, the past tense plays a much more active role than the present and future tenses. The period of domination established by the Ottoman State over the Bulgarians between 1393 and 1878, after conquering the Second Bulgarian Empire, is stigmatized as the period of “Turkish slavery” in the dominant Bulgarian culture. This stigma was built in the 19th century and continues to this day. The stigma of “Turkish slavery” on the past in Bulgarian culture, today, encompasses many institutional and daily areas such as politics, diplomacy, formal and informal education, law, religion, ceremonies and holidays, folklore, film, art, literature, history, traditional media and social media, protest squares etc. However, this stigma is based on an unclear historical narrative and is shaped within an orientalist framework. On the other hand, there are also partial criticisms made by Bulgarians about the stigma in question today. The article consists of a sociological analysis of how and in which social-cultural conditions the “Turkish slavery” stigma of the period of Ottoman rule over Bulgarians was constructed, and how and in which areas it is reproduced today. The subject was researched largely on data obtained from original Bulgarian sources. In the theoretical dimension of the analysis, Said's orientalism, Goffman's stigma, Bourdieu's field, Foucault's problematization and Parsons' function concepts are used. The number of studies on Bulgarian culture in Turkish sociological literature is almost non-existent. For this reason, the article also aims to contribute to Turkish sociological literature.

Keywords: Bulgarians, Bulgarian Culture, Bulgarian Orientalism, Bulgarian “Turkish Slavery” Stigma, Ottoman State Rule on Bulgarians.

GİRİŞ

Günümüzde Balkanlar, aynı zamanda bir etnik damgalamalar coğrafyasıdır. En fazla damgalananlar arasında, Osmanlı Devleti’yle (Devlet-i Aliyye) ilişkili neredeyse tüm unsurlar bulunur. Osmanlı Devleti’yle ilgili üretilen olumsuz yakıştırma, karalayıcı imge ve damgalamaların belki de en aşırıları, Balkanlar coğrafyasında üretilmiştir. Balkanlar’da ise bu konuda en aşırıya giden kültürel alanın, birçok açıdan Bulgar kültürü olduğu söylenebilir. Bulgar toplumsal-kültürel gerçeklik ortamında en fazla damgalanan durum, Bulgarların Osmanlı Devleti yönetimi altında yaşadığı 1393-1878 yılları arasındaki dönemdir. Yaklaşık olarak beş yüzyıllık bu dönem, Bulgar kültüründe “Türk köleliği” dönemi olarak damgalanır ve bu damga kuşaktan kuşağa aktarılır. 19. yüzyılda inşa edilerek sürdürülen bu damga, birçok ayrımcı ve dışlayıcı politik uygulamaya yol açmıştır.

Diğer yandan Bulgarların yoğun yaşadığı topraklar, bir açıdan *Batılı* oryantalistler için Balkanlar’ın en stratejik bölgesidir, çünkü oryantalist ideolojide çizilen *Doğu-Batı* sınırında yer alır. Genel olarak oryantalist ideolojide *Doğu*, Türklerle başlar. Türklerin, dahası otokton Türklerin en yoğun yaşadığı Balkan ülkesi ise, Bulgaristan’dır. Üstelik Türkiye’yle sınırdır. Söz konusu ideolojik (oryantalizm), ulusal/etnik (Bulgaristan’daki otokton ulusal Türk azınlığı) ve sınırsal (Türkiye) unsurlar, Bulgaristan’ı birçok açıdan en stratejik Balkan ülkesi konumuna yerleştirir. Bu nedenle Bulgaristan’ın Türkiye ile olan ilişkisi defalarca kesilir, sınırlandırılır ve bölünür. Çünkü oryantalist ideolojiye göre sınırı korumak gerekir. Söz konusu sınırı ise sadece güvenlik güçleriyle korumak yetersizdir ve bunun için 19. yüzyıldan günümüze kadar çeşitli oryantalist damgalar da inşa edilir. Bulgar kültüründe oryantalist damgaların rolü, güvenlik güçlerinin rolleriyle neredeyse eşdeğer güçtedir. Günümüzde Türkiye’nin, hemen sınır komşusu olan Bulgaristan’la değil de daha çok Balkanlar’ın batısındaki ülkelerle daha yakın kurumsal ilişkiler geliştirebilmesinin temel nedenlerinden biri de budur. Bütün bunlar, başka bir deyişle, bir yandan Bulgar kültüründe Osmanlı egemenliği döneminin mutlak bir biçimde karalanarak tümüyle “Türk köleliği dönemi” olarak damgalanması, diğer yandan günümüzde Türkiye-Bulgaristan arasındaki ilişkilerin sınırlandırılması, aynı oryantalist sürecin farklı boyut ve parçalarıdır.

Bu bağlamda Bulgar kültüründe, Osmanlı Devleti yönetimi dönemiyle ilgili tarihsel geçmiş, bugünün toplumsal-kültürel koşullarında sürekli yeniden

üretilmektedir. Bulgarlar üzerindeki Osmanlı Devleti egemenliği dönemi, genellikle Bulgar tarihyazımı, resmi ve resmi olmayan eğitim sistemi, medya, sanat kurumları ve kamusal mekânlarında son derece olumsuz olarak konumlandırılır. Bugünkü Bulgaristan topraklarının, 1876'da Bulgarların Osmanlı Devleti yönetimine karşı gerçekleştirdiği Nisan Ayaklanması ve sonrasında başlayan 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Osmanlı Devleti egemenliğinden dereceli kopuşu, Bulgar kültüründe baskın bir biçimde "kölelikten çıkıp özgürlüğe kavuşma" olarak imgeleştirilir (Dinç, 2018a: 125).

Günümüzde Bulgaristan'da yaklaşık olarak beş yüzyıllık Osmanlı egemenliği dönemi şu karalamalarla damgalanır: "Osmanlı esareti", "Türk esareti", "Osmanlı köleliği", "Türk köleliği". Bulgar kültüründe bunlar arasında en sık kullanılan karalayıcı damga, "Türk köleliği" damgasıdır. Ancak Bulgarlar üzerindeki Osmanlı egemenliğiyle ilgili söz konusu damgalarla gerçekleştirilen olumsuz konumlandırmaların büyük bir kısmı, somut tarihsel gerçeklerle temellendirilmemiştir. Bulgar "Türk köleliği" damgası, bir tabu konumunda dokunulmaz kılınmıştır.

Osmanlı geçmişinin tümüyle "kölelik" olarak karalanması, sadece geçmişle ilgili değildir. Günümüzde söz konusu damga, ülkede yaşayan ulusal Türk azınlığı mensuplarına yönelik politika, hukuk, eğitim, kamusal mekânlar, geleneksel medya ve sosyal medya alanlarında etnik ayrımcılık ve dışlamaların sürekli yeniden üretilmesinin temel güdüleyicisi haline gelmiştir. Osmanlı geçmişinin "Türk köleliği" olarak damgalanması, Bulgaristan'daki Türklerin "Ben" in içine değil de "Öteki" nin içine dâhil edilmesine yol açan en etkili nüfus yönetim politikası oldu. Tek ve basit bir sözcükle gerçekleştirilen karalama, beş yüzyıllık geçmişi şu temellendirilmemiş oryantalist denkleme indirgedi: "Osmanlı=Kölelik" ya da "Türk=Kölelik".

Osmanlı Devleti'nde farklı etnisite ve mezhepler, *Millet Sistemi*¹ adlı bir yönetim biçimiyle yönetilmekteydi. Geçmişte Osmanlı Devleti'ndeki *Millet*

¹ *Millet Sistemi*, Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayri-müslimlerin genel yönetimi için kullanılan bir ifadedir. *Millet Sistemi* aracılığıyla Osmanlı Devleti'nin idari ve hukuki bütünlüğü içinde gayri-müslimlerin kendi dini kimliklerini yaşaması olanağı tanınmıştır. Ancak konuyla ilgili kapsamlı bir çalışma yapmış olan Kenanoğlu'nun da belirttiği gibi, *Millet Sistemi*, farklı dini toplulukların devlet içinde otonom bir sistemi olduğu anlamına da gelmez. Diğer yandan Osmanlı Devleti'nin varlığını sürdürdüğü yaklaşık beş yüzyıl boyunca gayri-müslim tebaanın yönetim sisteminde birçok değişim de gerçekleşmiştir. *Millet Sistemi*'nde gayri-müslimlerin dini liderlerinin, bazı alanlarda (kısmen idari ve hukuki, özellikle evlenme ve boşanma süreçleri vb.) yetkileri bulunmaktaydı. Örneğin patriklerin kendi topluluğu üzerinde cezalandırma yetkisi bulunuyordu, ancak bu Osmanlı Devleti yönetiminin denetiminde yürütülmekteydi (Kenanoğlu, 2004: 227, 245). Osmanlı Devleti yönetimindeki gayri-müslimler arasında bulunan Bulgarlar, 19. yüzyıl itibarıyla ulusal kimlikleri biçimlendikçe Rum milleti içinde anılmaktan rahatsızlık duymaya ve Rum Patrikhanesi'nden ayrılmaya çalıştılar. Bulgarlar, Osmanlı yönetimine karşı ayaklanmadan 183

Sistemi, belli açılardan günümüzde Avrupa Birliği'nin (AB) farklı etnik gruplar üzerindeki yönetim sistemine benzemektedir. Ancak günümüzde Bulgar kültüründeki başat anlayışta AB'nin yönetim sistemi genellikle "demokratik" olarak olumlanırken, Osmanlı geçmişi tümüyle karalanıp aşağılanmakta ve ötekileştirilip "kölelik, esaret, boyunduruk" olarak damgalanmaktadır. 19. yüzyıldan günümüze kadar Bulgar kültürünün başat söyleminde Osmanlı geçmişi, "Türk köleliği dönemi" damgasıyla sürekli yeniden üretilmeye devam etmektedir. Bu öyle bir damgadır ki, neredeyse *mantar gibi her yerde bitmektedir*.

1. ARAŞTIRMANIN KAPSAM, YÖNTEM VE KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Makalenin amacı, Bulgarlar üzerindeki Osmanlı Devleti egemenliği dönemine ilişkin "Türk köleliği" damgasının hangi toplumsal alanlarda kültürel olarak nasıl inşa edildiğiyle ilgili sosyolojik bir çözümleme yapmaktır. Diğer yandan makale kapsamında, günümüzde söz konusu damgayla ilgili Bulgarlar tarafından yöneltilen kısmi eleştiriler de incelenmektedir.

Makaledeki bulgular, nitel araştırma yönteminin alan yazınına amaçsal-tarama tekniği kullanılarak elde edilen verilerin araştırma amacı doğrultusunda işlenmesiyle elde edildi. Konuyla ilgili Türkçe kaynaklar yetersizdir. Bu nedenle, makalede söz konusu damgayla ilgili olarak Bulgar kültüründe üretilen inşalar ve yeniden inşalar, büyük ölçüde özgün Bulgarca akademik ve medya kaynaklarından elde edilen veriler üzerinden işlenerek çok boyutlu eleştirel çözümlemeye tabi tutuldu.

Türkçe sosyolojik yazında, Bulgaristan'daki toplumsal-kültürel ilişkilerle ilgili araştırmalar, genellikle Türklerin yaşantıları üzerinedir, ancak Bulgar kültürünü ve Bulgar oryantalist damga inşalarını çözümleyen araştırmaların sayısı neredeyse yok denecek kadar azdır. Bu nedenle makale, Türkçe sosyolojik yazına bir katkı sağlamayı da amaçlamaktadır.

Çözümlemenin kuramsal boyutunda büyük ölçüde Edward Said'in *oryantalizm*, Erving Goffman'ın *damga*, Pierre Bourdieu'nun *alan*, Michel Foucault'nun *sorunsallaştırma* ve Talcott Parsons'ın *işlev* kavramlarından yararlanılmaktadır. Söz konusu kavramların makalede hangi anlamda işe vuruk hale getirildiğiyle ilgili aşağıda kısa açıklamalar yapılmaktadır.

Oryantalizm, *Batı*'da ortaya çıkan ve *Doğu* kültürlerine yönelik bir tür aşırıya varan merakı ifade eden bir ideolojik yaklaşımın adıdır. Oryantalizm

önce Rum Patrikhanesi yönetimine karşı ayaklandılar (bkz. Mevsim, 2022). Böylece Bulgarlar, önce Rum Patrikhanesi yönetiminden, sonra Osmanlı Devleti yönetiminden ayrıldılar.

genellikle *Doğu* kültürlerini *Batı*'nın egzotik, gizemli ve çoğu zaman aşağılayıcı bir biçimde tasvir etme eğilimini anlatır. Bu ideolojik yaklaşım, 19. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa'da yaygınlaşmış ve ayrıca politika, bilim, edebiyat, resim, mimari, müzik, moda ve diğer sanat alanlarında da etkili olmuştur. Edward Said, oryantalizmi 1978 yılında yayımladığı aynı adlı kitabında eleştirel çerçevede çözümler. Said, oryantalizmi “Batı'nın Doğu üzerindeki egemenlik ilişkileri, yaşam tarzları ve düşüncelerini biçimlendiren bir hegemonya projesi” olarak tanımlar. Böylece oryantalizm, *Doğu*'yu *Batılılar* tarafından belli bir ideoloji ve gözlüklerle görme ve anlamlandırma biçimini ifade eder. Said, oryantalizmin birçok açıdan *Batı*'nın *Doğu*'yu yönetme ve denetleme aracı olduğunu belirtir. *Batılı* akademisyenler, yazarlar, ressamalar ve diğer sanatçılar tarafından yapılan çalışmaların, *Doğu* kültürlerini yanlış ya da aşağılayıcı bir biçimde temsil ettiğini öne sürer. Aynı zamanda, bu çalışmaların *Batı*'nın egemenlik ve üstünlük duygusunu pekiştirdiğini ve *Doğu*'yu “öteki” olarak tanımlayarak kendini meşrulaştırdığını ileri sürer (Said, 2003).

Ancak hem ulusal hem uluslararası sosyolojik yazında genellikle Avrupa'nın batısındaki oryantalist yaklaşımlar bilinirken, Avrupa'nın doğusundaki oryantalist yaklaşımlar pek bilinmez. En az bilinen oryantalist yaklaşımlardan biri, Bulgar oryantalizmidir. Bulgar kültürü kapsamında, *Batı*'dan gelen oryantalist yaklaşımlardan etkilenilerek özellikle 19. yüzyılın sonu itibariyle Osmanlı Devleti'ne karşı oryantalist bir yaklaşım geliştirilmiştir. Bulgarların Osmanlı yönetimine yapıştırdığı “Türk köleliği” damgası, söz konusu oryantalist çerçevede biçimlenmiştir. Bulgar oryantalizminin merkezi damgası, “Türk köleliği” damgasıdır. Avrupa'nın batısında üretilen “barbar Türkler” damgasının yerini, Bulgaristan'da “köleleştirilen Türkler” damgası alır.

Toplumsal ilişkileri en fazla etkileyen durumlardan biri, damgalardır. Goffman'ın *damga* kavramı, bireylerin toplum içindeki etkileşimlerinde taşıdıkları olumsuz yakıştırmaları ifade eder. Damgalama süreci, toplumun bireyleri belirli özellikleriyle karalaması ve bu karalamaların ortaya çıkardığı olumsuz etkilerle sürdürülen bir süreçtir. Goffman, damga kavramını toplum içindeki karalanmayı anlamak ve bu karalanmanın bireylerin kimlik ve konumlarını nasıl etkilediğini göstermek için kullandı. Damgalama, kültürel bir üründür ve toplumsal denetim işlevi görür. Damgalayan özne ile damgalanan nesne arasındaki ilişki, hem süregelen, hem dinamiktir. Damgaların toplumsal ilişkiler içinde kültürel olarak inşa edildiği göz önüne alındığında, damga kavramı “sapkın, kötü ve olumsuz” özelliklerin varlığına değil, belirli özelliklerin ikinci bir tarafça “sapkın, kötü ve olumsuz” olarak algılanması ve işaretlenmesine vurgu yapar. Damgalanma, başka bir bireyin damgalanan özelliği algılamasına ve bilmesine bağlıdır. Damgalama ve damgalanma

toplumsal bir ilişki olduğundan, zorunlu olarak güç ilişkileri çerçevesinde yer alır. Damga, nüfusun sözde “sapkın, kötü” üyelerini denetlemek ve uyumu teşvik etmek için birçok toplumsal-kültürel alanda rol oynar (Goffman, 2021). Makalede, “Türk köleliği” damgasının, bir yandan Bulgar ulusal kimliğini, diğer yandan ulusal Türk azınlık mensuplarının konumlarını nasıl etkilediği üzerinde durulmaktadır.

Bourdieu'nun *alan* kavramı, toplumdaki çeşitli alanlarda (eğitim, iş, sanat vb.) bireyler arasındaki güç ve konum farklılıklarını ifade eder. Bourdieu'ya göre, her alan, kendi içinde belirli alışkanlıklar, değerler, normlar ve roller barındırır. Bu alanlar, bireylerin davranışlarını biçimlendirir ve o alanda sahip olunan bilgi, yetenek ve konum gibi unsurlar, bir kişinin o alandaki gücünü etkiler (Bourdieu, 1986). Makalede, “Türk köleliği” damgasının 19. yüzyıl sonlarından günümüze kadar Bulgar kültürünün hangi alanlarında nasıl biçimlere büründüğü üzerinde durulmaktadır.

Foucault'nun *sorunsallaştırma* kavramı, toplumun belirli bir konuyu merkeze alarak onu tartışmaya açması ve onun etrafında birçok farklı anlamın inşa edilmesini ifade eder. Foucault'ya göre, sorunsallaştırma süreci, belirli bir konunun toplumsal tartışmaların odak noktası haline gelmesine ve onun etrafında yeni bilgi, farkındalık ve politikaların üretilmesine olanak tanır (Foucault, 1995). Makalede, bir yandan “Türk köleliği” damgasını üretip sürdürenlerin, diğer yandan söz konusu damgayı eleştirenlerin gerekçelerinin hangi sorunsallaştırma çerçevelerinde biçimlendiği incelenmektedir.

Parsons'ın *işlev* kavramı, toplumsal sistemlerin işleyişini ve bir unsurun sistem içindeki rolünü açıklamak için kullanılır. Parsons'a göre toplum, çeşitli kurumlar aracılığıyla belirli işlevleri yerine getirir ve her unsur, bu işlevlerin bir parçasını üstlenir. İşlevselcilik yaklaşımı, toplumun bireyleri arasında işbirliği ve toplumun devamlılığını sağlayan bir denge olduğunu savunur (Parsons, 1991). Makalede, “Türk köleliği” damgasının Bulgar kültüründeki çeşitli işlevleri tespit edilerek eleştirel bir çerçevede çözümlenmeye tabi tutulmaktadır.

“Türk köleliği, Türk esareti, Osmanlı köleliği, Osmanlı esareti” damgaları, günümüzde genel olarak Bulgarların, özel olarak Bulgaristan'da toplumun kolektif belleğinde belli bir oryantalist damga olarak yer etmiştir. Bu damgalar, tarih boyunca ve günümüzde bir dizi politik, toplumsal ve kültürel etmen tarafından biçimlendirilir. Alan yazını tarama tekniğiyle elde edilen veriler, yukarıda kısaca tanımı verilen oryantalizm, damga, alan, sorunsallaştırma ve işlev kavramları çerçevesinde tartışılıp çözümlenmektedir.

2. BULGAR “TÜRK KÖLELİĞİ” DAMGASININ İNŞASI VE İŞLEVLERİ

Kölelik farklı biçimlerde tanımlanabilir. *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*'nde köle, “savaşta tutsak alınan, yabancı ülkelerden zorla kaçırılıp özgürlükten yoksun bırakılan veya başkasından satın alınan kimse; kul, bende, esir, memluk” olarak tanımlanır. Sözlük’deki bir diğer köle tanımı, “birinin emri altında bulunan; bende, çaker” biçimindedir. Köle sözcüğünün mecazi anlamı ise, “herhangi bir şeye aşırı derecede bağlı olan kimse; bende”dir (TDK, y.k.).

Özellikle 19. yüzyıla kadar birçok büyük imparatorlukta çeşitli emek gücü, baskın bir biçimde köleler üzerinden yürütülmekteydi. 19. yüzyılda tedrici olarak köle ticaretinin yasaklanmasıyla birlikte kölelik küresel ölçekte ortadan kaldırılmaya başlandı (Bales, 1999). Osmanlı Devleti, köleliği ilk kaldıran devletlerin arasında yer alır. Sırayla kölelik, 1833’te İngiltere’de, 1847’de Osmanlı Devleti’nde, 1848’te Fransa’da, 1858’de Portekiz’de, 1863’te Hollanda’da ve 1865’te ABD’de kaldırıldı (Özdağ, 2018: 245, 247).

Bulgar tarihçi Olga Todorova, Osmanlı Devleti’nde kölelik kaldırılmadan önce Bulgarlar için iki çeşit köleliğin varlığından söz eder. Bunlar, ev köleliği ve seçkin/askeri köleliktir. Ancak Todorova, Osmanlı Devleti’nde kölelik kurumunun 1839’da ilan edilen Tanzimat’tan çok daha önce Bulgarlar için ciddi bir tehlike olmaktan çıktığını da ifade eder. Ayrıca Balkanlar’ın fethedilmesiyle birlikte Osmanlı yönetimi altındaki Bulgarlara “kişisel olarak özgür ehl-i zimme (zimmet ehli) konumu”nun² güvencesi verilmişti. Todorova’nın belirttiği gibi bu nedenle Bulgarlar sadece çok nadiren ev kölesi oldular. Bulgarlar, 1826 yılında Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra da “askeri köle” olmaktan çıktılar. 1839 yılı sonrasındaki Tanzimat süreciyle birlikte ise kölelik azalmaya başladı. Bu süreçte Bulgarlar köle olmaktan tamamen çıktılar. Bu yüzden Bulgarlar, köleliği “başkalarının kaderi”, örneğin Çerkezlerin, Kafkasyalılar, Afrikalıların vs. kaderi olarak görmekteydiler. Bu nedenle, Bulgarlar Osmanlı Devleti’nden ayrılarak 1878’de Bulgaristan Prensiği’ni kurmadan önce “kölelik” meselesini pek tartışmamaktaydılar. Oryantalist yaklaşımlar, milliyetçilik akımları, ulusal kimlik inşası süreci vs. bir araya geldiğinde geçmişe dönük bir tarihyazımı inşa edilirken geçmiş karalanarak mutlak “kölelik” olarak damgalandı. Todorova, 19. yüzyılda Bulgar Rönesansı (Vızrajane) sonrası Osmanlı Devleti’nden özgürleşmenin sonucunda ulusal Bulgar kimliğinin biçimlenişinde kölelik teriminin metaforik olarak kullanıldığından bahseder. Todorova, kölelik teriminin 19. yüzyıl sonlarında etnik ve dini olarak yabancı iki otorite karşısında

² “İslâm ülkesinde uzun süre yaşamak isteyen yabancılarla yapılan bir tür vatandaşlık sözleşmesine ‘zimmet akdi’ ve sözleşme yapılan yabancılarla da ‘zimmet ehli’ (ehl-i zimme) denilir.” Ayrıca “İslâm ülkesine girmek veya İslâm ordusuna teslim olmak isteyen bir yabancıya verilen can ve mal güvencesi” manasında da kullanılabilir (TDV İslam Ansiklopedisi, 2013).

bir ulusun yükselişinin metaforik bir ifadesi olduğunu dile getirir. Söz konusu iki yabancı otorite: Osmanlı'nın seküler iktidarı ve İstanbul'daki Rum Ekümenik Patrikhanesi'nin dini otoritesidir (Todorova, 2008: 85-141).

Böylece Todorova, Bulgar kültüründe Osmanlı dönemiyle ilişkili iki köleliğin varlığından söz eder. Bunlardan biri Osmanlı döneminde gerçekten mevcut olan kölelik kurumu, diğeri mecazi ya da metaforik anlamda kullanılan kölelik ifadesidir. Todorova'ya göre gerçek kölelik ile metaforik köleliğin harmanlanması sonucunda Bulgar kültüründe Osmanlı Devleti'ne yönelik bir kölelik algısı oluştu. Gerçek kölelik ile metaforik köleliğin karışmasına neden olan olaylar Todorova tarafından şöyle sıralanır: 1876 yılında Bulgarların Osmanlı Devleti'ne karşı yaptığı Nisan Ayaklanması sırasında ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında belirli sayıda Bulgar kadın ve çocuğun, düzensiz Osmanlı ordu birliklerinin askerleri tarafından köle olarak kaçırılmasıdır. Todorova, Bulgarların toplumsal belleğine yerleşmiş olan "Türk köleliği" damgasının nedenini, tam da bu iki olay sırasında yaşanan köle olarak kaçırılmalar olduğunu ifade eder. Ancak Todorova aynı zamanda bu kaçırılmaların, belli sayıda olduğunu, tüm Bulgarları kapsamadığını ve Osmanlı yetkelerinin (otoritelerinin) izni ve talebi dışında düzensiz birlikler tarafından yapıldığını da vurgular (Todorova, 2008: 85-141).

Peki Bulgar kültürünün neredeyse her bir köşesini kuşatmış olan "Türk köleliği" damgası, ilk olarak ne zaman yaratıldı? Kimler bu damganın inşasını yaptı? Bu damganın bir ilk icat edeni tespit edilebilir mi?

Osmanlı Devleti'nin ikinci Bulgar İmparatorluğu topraklarını fethettiği ilk dönem olan 14. yüzyıl sonlarından 19. yüzyılın ilk yarısına kadar, Osmanlı yönetimiyle ilgili "kölelik, esaret" ifadelerinin kullanımına rastlanmamaktadır. Bu konuyu Konstantin İreçek de ifade etmektedir (İreçek, 2015). Geçmişe yönelik olarak "Türk köleliği" damgası, Batılı oryantalist akımların Balkanlar'a ulaşmasıyla birlikte inşa edilmeye başlandı. Aynı zamanda "Türk köleliği" damgasının, Bulgar halkı içinden değil, daha çok *Batı*'dan gelerek üstten dayatıldığı ve biçimlendirildiği görülmektedir.

Bulgar Rönesansı, Ulusal Uyanış ya da Yeniden Doğuş (Vızrajane) olarak da adlandırılan süreç, 18. yüzyıl sonları ile 19. yüzyılın başlarında ortaya çıkmaya başladı. Bu bakımdan, Bulgar Rönesansı'nın, Balkanlar'daki Bulgar etnisitesi hala Osmanlı yönetimi altındayken biçimlendiği görülmektedir. "Türk köleliği" damgası da Bulgar Rönesansı içinde biçimlendirilmiş ve inşa edilmiştir. Bulgar Rönesansı, Avrupa'nın batısından gelen modern akımlarla biçimlenmiş olup, söz konusu modern akımların içinde milliyetçilik ve oryantalizm ideolojileri de bulunmaktadır. Bulgar Rönesansı sürecindeki ilk belirleyici

eylemler, önce kilise okulları, sonrasında laik okullar olarak Bulgar okullarının açılması ve Bulgarca ders kitapları, gazete ve dergilerin basılması oldu. Birçok kaynakta görüldüğü gibi, söz konusu yayınlarda en fazla ilgi duyulan konulardan biri Bulgarların tarihsel geçmişi idi. Sonraki dönemde Bulgar edebiyatçıları ortaya çıktı. Bulgar edebiyatı da Bulgarların geçmişine özellikle odaklandı. Bulgarların geçmişine duyulan bu ilgi, geçmişin oryantalist akımların etkisiyle “kölelik dönemi” olarak damgalanmasına yol açtı.

Bulgarların, Osmanlı egemenliği dönemi üzerine yapıştırdığı “Türk köleliği” damgasının yaklaşık olarak iki yüzyıllık bir geçmişi bulunmaktadır. Osmanlı yönetimiyle ilgili “Türk köleliği” damgası, 18. yüzyıl sonlarında başlayan Bulgar Rönesansı hareketi çerçevesinde biçimlenmeye başladı. Başka bir deyişle söz konusu damganın zemini, Bulgarlar henüz Osmanlı yönetimi altındayken inşa edilmeye başlandı. Damga geriye dönük inşa edildi, çünkü 14. yüzyılda Bulgarlar, Osmanlı Devleti tarafından fethedildiği dönemdeki kayıtlarda böyle bir damgalamaya rastlanmamaktadır. Bu konuyu yazanlardan biri Konstantin İreçek’tir.

İreçek, 1854-1918 yılları arasında yaşamış, Viyanalı bir Çek entelektüeldir. 1874 yılı itibariyle Balkanlar’ı gezgin olarak dolaştı ve bölgedeki Slavlar³ hakkında yazmaya başladı. 1876 yılında *Bulgarların Tarihi* adlı kitabı yayınlandı (İreçek, 2015). Kitap Çekçe ve Almanca yazılıp yayınlandı. “Doğu Sorunu” nun temel parçası sayılan “Bulgar Sorunu” böylece tarihsel bir çerçeveye yerleştirildi. 1878’de sözde “Türk köleliği”nden kurtuluşun ardından yeni Bulgaristan’ın inşasında görev alan yabancı uzmanlar arasında en ünlü ve saygın olanın Prof. Konstantin Yosif İreçek olduğu söylenebilir. İreçek, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı’yla Osmanlı Devleti’nden ayrılan Bulgarların kurduğu Bulgaristan

³ Osmanlı Devleti yönetimindeki Slavlarla ilgili en kurumsallaşmış sömürgeci projenin Rusya merkezli Panslavizm hareketi olduğu söylenebilir. Önce edebi ve kültürel bir hareket olarak biçimlenen Panslavizm, 19. yüzyıl itibariyle Slavları kurtarma biçimindeki sömürgeci amaca bürünmüştür. Bulgarlar ise Panslavizm ideolojisinin Avrupa kıtasındaki amacı ve nesnelere bürünmüştür. Panslavizm ideolojisi; edebiyat, gazete, din ve kültür alanındaki Bulgar seçkinlerin bakış açısını etkilemiş olup Osmanlı yönetiminden ayrılma sürecinde de işlevsel olmuştur. Panslavizm’in merkezinde ise “Kurtarıcı Rus” imgesi inşa edilmiştir (Kohn, 2007). Ancak 19. yüzyılda etkisini arttıran Panslavizm hareketinden etkilenerek Osmanlı yönetiminden ayrılmak isteyen Ortodoks Bulgarlar’dan yaklaşık iki yüz yıl öncesinde 1688 yılında ilk kez Katolik Bulgarlar birçok Ortodoks Bulgarı da yanlarına çekerek Osmanlı yönetimine karşı ayaklanmışlardır. Katolik Bulgarların örgütlediği Osmanlı karşıtı bu ilk büyük Bulgar ayaklanmasının adı, Çıprovtsi Ayaklanması’dır. Özellikle Georgi Peyaçeviç tarafından yönetilen Katolik Bulgar ayaklanması, Osmanlı yönetimi tarafından bastırılmıştır (Vladimirov, y.k.). Ayrıca Katolik Bulgarların, Ortodoks Bulgarlar’dan daha önce Rum Patrikhanesi’nden ayrıldığını da belirtmek gerekir. 1860’ta Katolik Bulgarlar, Katolik Papa ile iletişime geçerek Rum Patrikhanesi’nden ayrılıp Papa’nın ruhani otoritesi altına girmişlerdir. Böylece 1860/1861’de İstanbul’da Katolik Bulgar cemaati de oluşmuştur (Ersoy Hacısalihoğlu, 2020: 410).

Prensliği'nin eğitim sisteminin oluşturulmasına katkıda bulundu. 1879'da Bulgaristan Prensliği için çalışmaya başladı ve 1881-1882 yılları arasında yeni Bulgaristan Prensliği'nin Eğitim Bakanı olarak görev yaptı.

İrecek, şöyle yazar: “Bulgar tarihinin en hüzünlü ve karanlık dönemi, 15. yüzyılın sonundan ulusal uyanışın başlangıcına kadarki Türk esareti dönemidir.” İrecek, sadece Türklerin Bulgarların üzerinde kurduğu hakimiyetten değil, aynı zamanda Osmanlı hakimiyetiyle birlikte Rum unsurunun da Bulgarların kiliseleri ve okulları üzerinde egemenlik kurduğundan söz eder. İrecek aynı zamanda bu kadar çok ve köklü değişimlerin yaşandığı bu önemli döneme ilişkin bilgilerin son derece az olduğundan bahseder. İrecek bu bilgilerin azlığı nedeniyle tarihçinin zorunlu olarak bu dönemi aydınlatmak için masallara ve şarkılara başvurmak zorunda kaldığını yazar. İrecek, Bulgaristan'ın o zamanki güçlü Osmanlı Devleti'nin tam kalbinde yer aldığını ve Bulgarların, Osmanlı yönetimi sonrasında dünyayla bağlantısının kesildiğinden söz eder (İrecek, 2015: 661-724).

Todorova, 19. yüzyılın ikinci yarısındaki Bulgar Rönesansı kapsamındaki Bulgar Kurtuluş Hareketi direnişçilerinin, geriye dönük olarak Osmanlı yönetimi dönemi için “kölelik” damgası yapıştırmasında ne kadar etkili olduğunu ifade eder. Todorova ayrıca gerçekteki Osmanlı Devleti'yle, düşünsel olarak yaratılan Osmanlı Devleti arasındaki farklardan da oldukça sık bahseder: “gerçekteki kölelik ve metaforik kölelik”. Bu iki kölelik biçiminin Bulgarların zihninde birbirinden genellikle ayıramaz ve iç içe geçmiş durumda olduğunu söyler (Todorova, 2009).

İrecek, “Türk esareti” altında yaşayan Bulgarlar arasında Osmanlı'dan kurtulmak için ilk girişimlerin çoğunlukla Çiprovo (Kiprovo) Voyvodalığı'ndaki Katolikler tarafından yapıldığını ifade eder. Bulgar Katolikler, yaklaşık olarak 1630 yılında II. Ferdinand ve Polonya kralı III. Sigismund'dan yardım istediler. Ancak Avrupa'da süren otuz yıl savaşları nedeniyle taleplerine pek yanıt alamadılar (İrecek, 2015: 505).

Bu bağlamda, “Türk esareti”nden kurtuluşun yolunun Bulgarların içeriden eğitilmesi gerektiği görüşü ortaya atıldı. 19. yüzyılın ilk yarısından başlayarak açılan Bulgar okulları bu bağlamda yer alır. İlk Bulgar okulu 2 Ocak 1835 yılında Gabrovo kasabasında açıldı, ancak kitapların dili Grekçe'ydi. Farklı yaşlardan yaklaşık 120 öğrenci okula kaydoldu. Sonrasındaki birkaç yıl içinde açılan diğer Bulgar/Slav okullarında Bulgarca kitaplar da okutulmaya başlandı. İlk Bulgarca kitapların bir kısmı Belgrad'da basıldı. İlk Bulgar okulunun açılmasından on yıl sonra Bulgar okullarının sayısı, 53 oldu. 1844'te ilk Bulgar dergisi yayınlanmaya başladı. 1840 yılında ilk Bulgar kadın okulu Plevne'de (Bulgaristan'daki Türkçe'de kullanılan diğer adlarıyla: Filibe, Hülbe) açıldı (İrecek, 2015). Bulgar

okullarının açılması ve Bulgar entelektüel dünyasının söz konusu inşası, Bulgarlar henüz Osmanlı Devleti yönetimi altındayken gerçekleşmiştir.

Böylece Bulgarların Rönesans dönemi çok hızlı gelişti. 19. yüzyılın başında neredeyse hiçbir şey ortada yokken, 30-40 yıl içinde yukarıda sayılan eğitim değişkeniyle birlikte birçok yerde milliyetçi Bulgar tüccarlar, öğretmenler ve din adamları ortaya çıktı. Neredeyse tüm yerleşim yerlerinde Bulgar okulları açıldı ve binlerce Bulgarca kitap, kırsal alandaki nüfus tarafından bile okundu. İreçek'in ifadesiyle, Osmanlı yönetimi içinde Bulgarların bu değişimi/uyanışına yol açan "bu köklü ve derin darbe, silah zoruyla ya da kan dökerek değil, sessizce, kitapların ve okulların yardımıyla gerçekleştirildi". Bulgar ulusal kimliği böyle biçimlenmeye başladı. Bu uyanışın ilk hedeflerinden biri Fener Rum Kilisesi'nden ayrılmaktı. Çünkü Bulgar Rönesansı için hem Osmanlı yönetimi hem Fener Rum Kilisesi yönetimi bir esaret demektir. Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlı Bulgarların ister köylü olsun, ister din adamı nasıl eziyet çektiği sıkça Bulgar milliyetçileri tarafından ifade edilmektedir (İreçek, 2015).

Todorova, şu soruları sormaktadır: Bugünkü Bulgaristan ve ona en yakın komşu topraklarda Osmanlı döneminde köleleştirilen halklar nereden geldi? Popüler edebiyatta sıklıkla öne sürüldüğü gibi, köle saflarındaki Bulgar varlığı gerçekten büyük ve kalıcı mıydı? Osmanlı yüzyıllarında Bulgar topraklarında kölelerin etnik yelpazesi değişti mi, nasıl ve neden değişti? Etnik köken ve ırk, kölenin kaderini ne ölçüde etkiledi? Müslümanlar da mı köleleştirildi, öte yandan köleleştirilen Hristiyanların hepsi İslam'a mı geçti? Tarihsel kaynaklar bize, farklı kategorilerdeki evcil kölelerin ve kadın kölelerin normatif ve gerçek durumları ve bunların büyük çoğunluğunun Osmanlı toplumuna entegre edilmesini sağlayan mekanizmalar hakkında ne söyleyebilir? Köle direnişi hangi biçimleri aldı? Osmanlı taşra toplumu arasında köle sahibi olmak ne kadar yaygındı ve köle sahipleri yalnızca Müslümanlar mıydı? Osmanlı ev köleliğinin Avrupa'da yakın paralelleri var mıydı? Bulgar halk dilinde "kölelik" metaforu, 19. yüzyıldan itibaren ne zaman ve hangi nedenlerle Bulgar ulusal tarihinin tüm Osmanlı döneminin bir tanımı olarak dayatılmaya başlandı? (Todorova, 2021).

Todorova (2021), "kölelik" söyleminin Bulgarların diline 18. yüzyılın ikinci yarısıyla 19. yüzyılda girdiğini ifade eder. Bazı köleleştirerek cezalandırma uygulamaları, 19. yüzyılda da devam etti, ancak bunların genellikle sadece ayaklanma çıkarıcılarla sınırlı olduğunu gösteren kaynaklar var. Görüldüğü gibi tam da artık köleliğin kaldırıldığı ve Bulgarlar için bir kölelik tehdidinin neredeyse kalmadığı bir dönem olan 19. yüzyılda eğitilmiş Bulgar çevrelerinde (Stançeva, y.k.) "kölelik, esaret" söylemi icat edildi. Başka bir deyişle, neden tam

olarak 19. yüzyılda tüm Osmanlı egemenliği döneminin bir kölelik dönemi olduğu söylenmeye başlandı? Bu nasıl anlamlandırılabilir?

1848-62 yılları arasında yayın yapan Bulgarca gazete “Цариградски вестник (Tsarigradski vestnik)” (Boneva, 2021), kölelik meselesiyle ilgili bazı yazılar yayınladı, ama eleştirel düzlemde değil, Osmanlı Devleti politikasıyla genellikle uyumlu bir çizgide yayın yaptı. Ancak bazı Bulgarca gazetelerde kölelik meselesine hafif de olsa eleştirel bir dokunuş yapıldı. Söz konusu Bulgarca gazeteler: “Ден (Den)” ve Todor Burmov’un editörlüğünü yaptığı “Български книжици (Bılgarski knijnitsi)”. Bulgar gazetesinde yayınlanan yazarı bilinmeyen bir yazıda, köleliğin doğaya aykırı, ahlaksız ve korkunç bir durum olduğu yazılmakta, ancak köleliğin aynı zamanda eski/antik zamanlardan beri var olan bir durum olduğu ifade edilerek Osmanlı Devleti’ndeki kölelik kurumuna dolaylı olarak hak da verilmektedir. Söz konusu dönemde Bulgar basınında Osmanlı dönemindeki kölelikle ilgili koşullar, normal ve hatta neredeyse olumlu gösterilebilir. Todorova’ya göre bu, Bulgar basını üzerindeki Osmanlı Devleti sansürü nedeniyledir (Todorova, 2021). Ancak Todorova’nın iddiasından farklı olarak bu durumun, Osmanlı sansürüyle ilgili olmaktan daha çok, örneğin uzun yıllar Osmanlı bürokrasisinde görev almış ve 1886’da Doğu Rumeli Vilayeti valiliğine getirilmiş olan Gavril Krısteviç’in (1817-1898), söz konusu yıllarda Ortodoks Bulgarları Rum Patrikhane’sinden ayırarak onlar için Bulgar Eksarhanesi’ni kurma amacıyla Osmanlı yönetimiyle iyi geçinmeye çalıştığı için olduğu da söylenebilir. Bulgar Eksarhanesi (diğer adıyla: otosefal Ortodoks Bulgar Kilisesi), 1870’te Sultan Abdülaziz’in fermanıyla kuruldu (Pars, 2006: 157). Ersoy Hacısalihoğlu’nun da (2020: 410) belirttiği gibi, böylece “padişahın fermanı ile ayrı millet olma hakkını kazanan Bulgarlar, Osmanlı kayıtlarında ilk kez ayrı olarak ‘millet-i Bulgar’ şeklinde kaydedilmeye başlanmışlardır”.

Osmanlı Devleti egemenliği alanı dışında bulunan göçmen Bulgarların çıkardığı gazetelerde ise, Osmanlı Devleti’ndeki kölelik sistemine yönelik çok daha fazla eleştiri yöneltildiği ve köleliğin özgürlüğün mutlak bir antitezi olarak konumlandırıldığı görülmektedir. Kölelik konusunun, özellikle Lyuben Karavelov ve Hristo Botev’in gazetelerdeki düz yazılarında araçsallaştırıldığı görülmektedir. Karavelov ve Botev’in yazılarındaki vurgu, kölelikle ilgili haberlere ya da köle sorununun ahlaki-etik ve insani yönlerine değil, daha çok devam eden kölelik uygulaması yoluyla Osmanlı Devleti’nin gücünün modernleşme konusundaki zayıflığını göstermeyi hedeflemektedir. Osmanlı’nın bu zayıf gücünün reddedilmesi, modernleşmek isteyen Bulgarların önündeki tek makul seçenek olarak gösterilmektedir (Todorova, 2021).

Osmanlı Devleti'nde kölelik, ilk önce devletin batısında kaldırıldı, bunun içinde Bulgarların yaşadığı topraklar da bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde kölelik en son Araplar, Kafkasyalılar ve Afrikalar üzerinden kaldırıldı (Todorova, 2021).

Köleliğe en az maruz kalan topluluklardan birinin Bulgarlar olduğu söylenebilir. Örneğin 1550-1684 yılları arasındaki Osmanlı Sofya'sındaki şer'iyye sicilleri incelendiğinde kölelerin etnik kökenleri arasında tek bir Bulgar köleye rastlanmamaktadır. Bu dönemde Osmanlı Sofya'sında köle sahibi erkekler ve kadınlar bulunuyordu. Köle sahibi kadınların ünvanı olmasa da köle sahibi erkekler şu ünvanlara sahipti: Bey, Efendi, Çelebi, Hacı, Ağa, Usta, Kassabbaşı, Seyyid, Kethüda, Beşe, vb. Ayrıca Sofya'daki kölelerin sahiplerine karşı hukuki hakları da bulunmaktaydı. Hak arama konusunda köleler kadı mahkemelerine sıklıkla başvurumaktaydılar. Daha da önemlisi sahiplerine karşı açtıkları davaları genellikle köleler kazanmaktaydı (Çakır, 2016: 205-212).

Böylece, "Türk köleliği" damgasının, 19. yüzyılın ikinci yarısında biçimlenen Bulgar Rönesansı'nın bir ürünü olduğu görülmektedir. Şöyle ilginç bir durum da söz konusudur: 19. yüzyıl Bulgar yazarları, "Türk esareti" ifadesini tercih ederken, 20. yüzyıl Bulgar yazarları daha çok "Türk köleliği" ifadesini tercih etmiştir.

Aynı olay, farklı perspektiflerden farklı bir biçimde yazılabilir. Elbette bu anlatılar kitleleri belli bir gücün çıkarı doğrultusunda yönetmek için geliştirilir (Mindova, 2020: 139-173).

Bulgar gazeteci Mila Geşakova, 2014 yılında Bulgar profesör ve tarihçi Bojidar Dimitrov'la yaptığı bir röportajda "Türk köleliği bizden ne aldı, ne verdi?" diye sorar. Dimitrov şöyle yanıt verir: "Türk köleliği bize hiçbir şey vermedi. Tam tersine bizi Avrupa'nın büyük ulusları ve devletleri listesinden attı. Bulgar halkı, çoğunluğu Hristiyan olan Bulgarların her bakımdan ayrımcılığa maruz kaldığı feodal bir Asya İslam imparatorluğunda padişahın gölgesinde eridi." Dimitrov, Bulgar Profesör Hristo Gandev'in hesaplamasına atıf yaparak, eğer Bulgarlar beş yüzyıl boyunca "Türk köleliği" altında kalmasaydı o zaman Bulgarların nüfusu şimdi Britanya, Fransa, Almanya gibi ülkelerin nüfusunda olurdu. Başka bir deyişle söz konusu iki Bulgar profesöre göre, Bulgarlar "Türk köleliği" altında kalmasaydı o zaman şimdi Bulgar nüfusu, 60-80 milyon arasında olurdu. Profesör Dimitrov, "Türk köleliği" nedeniyle 1878'den sonra Bulgarların sayısının 2,5 milyona indiği ama Osmanlı Devleti'nden ayrılmadan önce bu sayının 6-7 milyon olduğunu iddia etmektedir (Geşakova, 2014).

Günümüzde Bulgar kültüründe Osmanlı geçmişiyle ilgili “Türk köleliği” damgasının sürdürülmesinin gördüğü temel işlev, yukarıda sözleri alıntılanan Bulgar Profesör Dimitrov’un damgayı kullanma biçiminde görülebilir. Söz konusu damgayla, Bulgarların günümüzde küçük bir ulus olması ve hızlıca erimesi konusundaki sorumluluğun yükü, Bulgarların kendilerine değil yaklaşık olarak iki yüzyıl önce sona ermiş olan sözde “Türk köleliği”ne atılmaktadır.

Böylece “Türk köleliği” damgasının en temel iki işlevinden söz edilebilir. Bunlardan biri, Bulgarları sorumluluktan kurtarması; ikincisi, Türkleri dışlamasıdır. Osmanlı Devleti egemenliğinden çıkmalı yaklaşık olarak 145 yıl geçmesine rağmen, hala geçmişte yaşayarak günümüzdeki ve gelecekteki olayları değerlendirirken bir yol gösterici olarak bu damganın kullanılmasının temel nedeninin, bilerek ya da bilmeyerek sorumluluktan kaçma istediği olduğu söylenebilir.

3. BULGAR “TÜRK KÖLELİĞİ” DAMGASININ ALANLARI

19. yüzyıldan günümüze kadar “Türk köleliği” damgası, bir yandan Bulgar oryantalizminin temel dinamiğini oluşturdu, diğer yandan Bulgar ulusal kimliğinin tam merkezine yerleştirildi ve Bulgarların tüm toplumsal ilişki ve kültürel değer alanlarına nüfuz etti. “Türk köleliği” damgası, Bulgarların geçmiş-bugün-gelecek biçimindeki zaman algısını da kuşattı. “Türk köleliği” ifadesi, Bulgar ulusal kimliği için sadece geçmiş zaman dilimi bağlamında anlamlı değildir, aynı zamanda bugünü anlamlandırmak ve gelecekteki yönü ve yönelimi çizmek için de yol gösterici bir işlev görür.

Bulgar kültüründe Osmanlı dönemini “Türk köleliği dönemi” olarak damgalamak; politika, diplomasi, resmi ve resmi olmayan eğitim, din, folklor, heykel ve resim sanatı, edebiyat, tarih, geleneksel medya, sosyal medya vs. gibi birçok kurumsal ve gündelik alanı kuşatmış durumdadır. Bulgar tarihyazımında “köle” imgesinin mekânlardaki görünüşleri çok boyutludur (Dinç, 2018a: 121, 125-128). Aşağıda Bulgar kültüründe “Türk köleliği” damgasının görüldüğü çeşitli alanlar örneklendirilerek tartışılmaktadır.

Bakalov (2015), Bulgarların çoğu için “Türk köleliği” ifadesinin, Yahudiler için “Holokost” ifadesine benzer bir ifade olduğunu söyler. Başka bir deyişle, Bulgaristan’da çoğu kişi için “Türk köleliği” ifadesini reddetmek, Yahudiler için “Holokost”u reddetmekle aynı anlama gelmektedir. Osmanlı yönetimi için “Türk köleliği” damgasını kullanmayanların hukuki olarak cezalandırılması gerektiğini dile getiren Bulgarlar da bulunmaktadır. Dolayısıyla bu damgayı ortadan kaldırmak, aşağıdaki toplumsal ilişkiler ve kültürel değerler alanlarını teker teker yeniden inşa etmeyi gerektirir.

Bu damganın inşa edildiği toplumsal-kültürel alanların başında sanat kurumu gelmektedir. Bulgaristan’da parklar, cadde köşeleri, okul bahçeleri ve kamusal meydanlarda heykel sanatına sürekli rastlamak mümkündür. En sıklıkla görülen heykeller ise, tarihsel bir anlamı olan anıt heykellerdir. Söz konusu anıt heykellerin büyük bir çoğunluğu “Türk köleliği”nden kurtuluşa adanmıştır. Bu konudaki en çarpıcı örnek, Bulgaristan’ın başkenti Sofya’da ulusal meclis binasının giriş kapısının tam karşısında yer alan Rus Çarı II. Aleksandr’ın 1907 yılından beri bulunan anıt heykelidir. Heykelde yazan yazı şudur: “Özgürleştirici Çara - Minnettar Bulgaristan”. Bu heykeldeki yazıda, “Türk köleliği”nden Bulgaristan’ı 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı’yla kurtarıp özgürleştiren Rus Çarı’na minnetarlık duyulduğu ifade edilmektedir (Dinç, 2018a, 120; Dinç, 2018b, 170). Günümüzde Rus medyasında Bulgarlar, sıklıkla “minnettar Bulgarlar” ve “minnettar olmayan Bulgarlar” diye damgalanmaktadır.

Sofya’daki ulusal meclis binasının önündeki bu “Türk köleliğinden baş kurtarıcı”nın anıtı, tüm eleştirilere rağmen Bulgar kültüründe hala merkezi bir tabu konumundadır (Dinç, 2018a; Dinç, 2018b). Osmanlı geçmişiyle ilgili “Türk köleliği” damgası tabu olduğu ölçüde, bu damganın yol göstericiliğiyle üretilen heykeller de bir sanat ürününden daha çok bir tapınma nesnesine dönüştürülmektedir. Sanat kurumu, özgürlüğü çağırır, ancak Bulgar kültüründe “Türk köleliği” damgasının sanata dönüştürülmüş biçimleri, özgürlüğü değil, daha çok sansür, baskı, tabu, ayrımcılık ve tapınmayı çağırır.

Sanat alanını kuşattığı gibi, eğitim alanında da “Türk köleliği” damgasının hem resmi eğitim hem resmi olmayan eğitim kurumunu kuşattığı gözlemlenmektedir. Eğitim kurumu aracılığıyla kişiler, “Türk köleliği”ne karşı sürekli uyanık tutulmaktadır. Ayrıca, hem geleneksel medya hem sosyal medya gibi kurumsal alanlarda da “Türk köleliği” damgası sıklıkla canlı tutulur.

19. yüzyıl itibariyle Bulgar kültüründe Türk karşıtı oryantalist söylemlerin en etkili ve güçlü üretildiği alan, edebiyat alanı olmuştur. Edebi eserlerin kitlelerin algıları üzerindeki etkileri, sosyal medya değişkeniyle birlikte son dönemde azalmaya başladı. Ancak “Türk köleliği” damgası doğrudan Bulgar edebiyatı alanında zirveye ulaştırılmıştır. Söz konusu zirve ise, Bulgar edebiyatçı İvan Vazov’un (2019) sürekli yeniden baskısı yapılan *Esaret Altında* (Bulgarca: *Под Игото*) adlı romanına aittir. Vazov, “Türk köleliği”ni anlattığı bu romanı nedeniyle “Bulgar edebiyatının Patriği” olarak da bilinir. Bulgar kültüründe “Türk köleliği” damgasını zihinlere en etkili işleyebilen edebi eserler, en değerli edebi eserler konumuna getirilmiştir. İvan Vazov, bu romanını 1887-88 yılları arasında o zamanlar Rus İmparatorluğu sınırları içinde bulunan Odesa’da üç parça halinde yazdı. Romanını Odesa’da yazmasının nedeni, politik nedenlerle

Bulgarların yaşadığı topraklardan göç etmesidir. Bu yüzden Odesa’da (bugünkü Ukrayna) *Esaret Altında*’yı yazdı; çünkü Vazov, 1886’da aktif bir üyesi olduğu Rus yanlısı siyasi gruba yönelik baskı nedeniyle sürgüne zorlandı⁴ (Tonra, 2019). Romanını bitirince Vazov, Odesa’dan tekrar Bulgaristan Prenslığı topraklarına döndü, ancak kitabını Rus diplomasisi aracılığıyla Bulgaristan’a geçirebildi. Rus diplomatlar, onun kitabının nüshasını İstanbul’daki Rus Büyükelçiliği’ne getirdi. Çünkü Vazov’un sözlerine göre, o zamanlar Bulgaristan Prenslığı’nde Bulgarlar’da “kendi kurtarıcısı”na karşı yani Ruslara karşı bir düşmanlık söz konusuydu, bu nedenle romanında birçok yerde Ruslar için övgü dolu sözleri nedeniyle romanının Bulgaristan’a güvenle sokulamayacağını düşünerek Rus diplomatlara romanını verdi. Çünkü Vazov’un kendi sözleriyle: “O zamanlar Ruslar hakkında güzel bir söz söylemek vatana ihanet olarak görülüyordu.” Üç parça halinde yazılan kitabın bütün bir kitap olarak ilk baskısı, İngiltere’de Londra yayınevi Heinemann’ın “Uluslararası Kütüphane” serisinde 1893(4) yılında yapıldı. İngilizce çevirisi William Morfill tarafından yapılmıştı. Yaklaşık olarak bir yıl sonra, 1894’te romanın ilk Bulgarca baskısı yapıldı. *Esaret Altında*’nın Bulgarca ilk baskısı, kitapçı ve yayıncı Todor Çipev tarafından Sofya’da yapıldı (Tonra, 2019; Dimitrova, 2020). İvan Vazov’un *Esaret Altında* romanı, neredeyse “Türk köleliği” damgasının kutsal kitabıdır.

19. yüzyıl sonlarında yazılıp yayınlanan *Esaret Altında* romanı, 2009 yılında Bulgarlar tarafından en sevilen ve okunan kitapların sıralandığı “Büyük Okuma” yarışmasında birinciliği kazandı. Böylece Bulgar kültüründeki en ünlü Bulgar yazar İvan Vazov’un *Esaret Altında* romanı, Bulgaristan’da en sevilen ve en okunan roman olarak, Bulgar Ulusal Televizyonu (BNT) tarafından BBC markası altında düzenlenen “The Big Read” kampanyasının diğer 11 finalistinin oylarıyla seçildi. Diğer Bulgar yazarların romanları da ikinci ve üçüncü sırayı aldı: Anton Donçev’in *Şiddet Zamanı* ve Dimitır Dimov’un *Tütün* romanı (Novinite, 2009).

Bulgar felsefe profesörü Enev (2023), 23 Kasım 2023 tarihli bir köşe yazısında İvan Vazov’un romanı *Esaret Altında*’nın tekrar raflara dönmesi gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü daha önceki yıllarda Vazov’un *Esaret Altında* romanı, kitap raflarında baş köşede bulunuyordu. Son yıllarda “Türk köleliği”

⁴ Bulgar yönetimiyle Rus yönetimi, tarihsel süreçte birçok kez (örneğin 1885’te Bulgaristan Prenslığı ile Doğu Rumeli Vilayeti’nin *Birleşme*’si, I ve II. Dünya Savaşları) karşıt duruşlarda bulunmuşlardır. Rus yanlısı görüşlerle romanını yazan İvan Vazov’un söz konusu dönemde Bulgaristan’dan dışlanması, *Birleşme* sürecinde Bulgar ve Rus yönetimlerinin anlaşmazlığa düşmesinden kaynaklanır. Diğer yandan İngiltere de Bulgarlarla yakın ilişkiler kurmaya çalıştı. Hatta İngiltere, Rus yanlısı görüşleri nedeniyle Bulgaristan’dan dışlanan İvan Vazov gibi Bulgarlarla da yakından ilgilendi. Böylece İvan Vazov’un romanı, Sofya’dan önce ve Bulgarca’dan önce Londra’da İngilizce yayımlandı.

söylemi bazı Bulgarlar tarafından sorgulanmaya başlandığından beri, her zaman raflarda baş köşede görünmemektedir. Bazen de “Türk köleliği” söylemini savunan Bulgar yazar İvan Vazov’un değil, aynı söylemi savunan Amerikalı bir yazarın kitabı baş köşeye yerleşebilmektedir.

Bulgaristan’ın başkenti Sofya’nın merkezindeki gündelik yaşamda Osmanlı Devleti’ndeki tarihi “Türk köleliği”ne atıf yapan bir pazar alanı ve adı da bulunmaktadır. Sofya’nın merkezinde bulunan pazarın adı, *Kadın Pazarı*’dır (Jenski Pazar). Bu ad, Bulgaristan Prensiği 1878 yılında kurulup Osmanlı yönetiminden ayrılmasından beri varlığını sürdürmektedir. *Kadın Pazarı* adı, değiştirilmez. Bugün çeşitli dükkanların ve küçük lokantaların olduğu bir pazar alanı olarak kullanılır. Ancak Osmanlı yönetimi altındayken, kadın kölelerin ticaretinin yapıldığı alan olarak bilinir, bu nedenle adı *Kadın Pazarı*’dır ve herhalde bu nedenle değiştirilmez.

Film alanında “Türk köleliği” damgasını üreten temel film eseri olarak ilk kez 1955 yılında yayınlanan Sovyet-Bulgar yapımı “Şipka’nın Kahramanları (Героите на Шипка / Герои Шипки)” filmi gösterilebilir. Bulgarca ve Rusça dilinde yapılan filmin konusu, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Rus ordusunun Bulgarları nasıl “Türk köleliği”nden kurtardığıdır. Film için bkz. (Natsionalistiçeski Blog, 2020).

Bazı Bulgarlar tarafından “Türk köleliği” damgası bir güvenlik meselesi haline getirilmiştir. Örneğin “Türk köleliği” damgasını kullanmamayı, Bulgaristan’ın ve Bulgar kültürünün bir yıkımı olarak algılamaktadırlar. Bazı tartışmalar da şu yöndedir: “Türk köleliğinden bizi kim kurtardı? Ruslar mı, yoksa Amerikalılar mı?”

30 Ocak 2017 tarihinde Bulgar gazetesi Faktor’a verdiği bir röportajda Bulgar karikatürcü Çavdar Nikolov, şu ifadede bulundu: “Komünizm dönemindeymiş gibi değil, Türk köleliği dönemindeymiş gibi yaşıyoruz” (Belnikova, 2017). Günümüzde Bulgaristan’da politika kurumuna yönelik eleştiriler, “1989’da komünizm yıkılmadı aslında, hala komünist kadrolar ülkeyi yönetiyor, sanki hala komünist bir rejimdeymiş gibi yaşıyoruz” gibi ifadeleri sıkça içermektedir. Karikatürcü Nikolov da bu eleştirileri, “Türk köleliği” damgasını kullanarak yapmaktadır. Nikolov’un konuyla ilgili *Görsel 1*’deki karikatüründe de görüldüğü gibi fes simgesiyle sözde “Türk köleliği”ne boyun eğen Bulgar politikacılar ve hukukçular imgeleştirilmektedir. Karikatürde “çarın tacı”nı çıkarıp elinde tutan, onun yerine “fes” için boyun eğen Bulgarlar imgesi görülür. “Türk köleliği” damgasına atıfla üretilen söz konusu ifade ve

karikatürler, Bulgar toplumsal-kültürel gerçeklik ortamında “Türk köleliği” damgasının kullanımı azalmaya başladığı dönemde artmaktadır.

Görsel.1: Çavdar Nikolov’un Bulgar Politika Kurumuna İlişkin Karikatürü (Belnikova, 2017)

Yukarıda sıralanan alanlar, sadece birkaç örnektir. “Türk köleliği” damgası Bulgar kültürünün oryantalist çerçevede tüm alanlarına sızmıştır. Tarih araştırmaları, medya organları, güncel politik karikatürler, tarihi filmler, belgeseller, komedi programları vs. alanlarında da “Türk köleliği” damgası korunmakta ve sürekli yeniden üretilmektedir.

4. BULGAR “TÜRK KÖLELİĞİ” DAMGASININ SORUNSALLAŞTIRILMASI

Bulgar nesilleri, Bulgarların beş yüzyıl boyunca “Türk köleliği” altında yaşadığı anlayışıyla büyüdü. Ancak son yıllarda “Türk köleliği” ifadesinin, somut bir gerçekliği ifade etmekten daha çok bir etnik ayrımcılık ürettiği gerekçesiyle kısmi olarak kullanımı azaltıldı. “Türk köleliği” ifadesini kullanmayanlar, “Osmanlı yönetimi”, “Osmanlı egemenliği” ya da “birlikte yaşama” ifadelerini kullanmayı tercih etmektedir.

“Türk köleliği” ifadesini kullanmayanlar, Bulgar halkının mülkiyet, miras, seyahat ve ticaret haklarına sahip olması nedeniyle Osmanlı yönetimi altındayken Bulgarlar için köleliğin söz konusu olmadığını ileri sürmektedirler. Dolayısıyla doğru ifade, “Osmanlı hakimiyeti”dir.

Hatta dağ kasabası Koprivštitsa'da tanınmış bir Bulgar tüccarın oğlu Mihail Macarov, anılarında babasının şu sözlerini yazmaktadır: “bir gün Bulgaristan özgür kalırsa, bizim için değil köylüler için özgürleşecek; biz zaten şimdi de özgürüz...” 1854-1944 yılları arasında yaşamış olan Bulgar politikacı, diplomat ve yayıncı Macarov henüz çocukken, tüccar babası ve annesiyle birlikte Filistin'i de ziyaret etmiştir. Macarov'un ailesi, İstanbul, Kahire ve İskenderiye arasında ticaret yapmaktaydı ve tüccar babası onların özgürlüğünü esas engelleyen sadece yol kesen eşkiyalar olduğunu ifade etmiştir. İstanbul'da Robert Koleji'nden mezun olan Macarov, 1912-1915 yılları arasında önce Londra'da, sonra Peterburg'da görev yaptı (Macarov, 2004: 102-104).

Bulgar tarihçi Bojidar Dimitrov, Osmanlı döneminde “Türk köleliği var mıydı” sorusunu akademi alanında soran kişilerden biridir. Dimitrov'a göre bazı açılardan Osmanlı döneminde Bulgarlar için kölelik olduğu söylenebilir, bazı açılardan ise kölelik olduğu söylenemez. Dimitrov, Bulgar tarihindeki on iki efsaneden birinin “Türk köleliği” ile ilişkili olduğunu ileri sürer (Dimitrov, 2005).

Böylece “Türk köleliği” damgasıyla ilgili üç farklı duruş ayırt edilebilmektedir:

1. “Türk köleliği” damgasını bir tabu gibi koruyanlar. Bu kesim, Osmanlı egemenliği dönemini Bulgarlar için tümüyle mutlak bir kölelik dönemi olarak tanımlayanlardır.
2. “Türk köleliği” damgasını durumsal olarak kullananlar. Bu kesim, Osmanlı yönetimi altındayken Bulgarların kimi durumları için “kölelik” denebileceği, ancak kimi durumları için “kölelik” denemeyeceğini savunmaktadır.
3. “Türk köleliği” ifadesi yerine “Osmanlı yönetimi” ya da “birlikte yaşama” ifadelerini tercih edenler. Başat Bulgar toplumsal-kültürel alanlarında görelilik olarak daha zayıf olan bu kesim, “Türk köleliği” damgasının somut bir gerçekliği ifade etmediğini bunun yerine “Osmanlı yönetimi” ifadesinin söz konusu dönemi daha somut tanımladığını savunmaktadırlar.

Günümüzde Bulgaristan'da bu üç kesim arasında, en fazla birinci kesim ile üçüncü kesim arasında çok keskin tartışmalar yürütülmektedir. “Osmanlı yönetimi” ifadesini kullananlar, gerçeği çarpıttığı gerekçesiyle “Türk köleliği” damgasını sorunsallaştırmaktadır. “Türk köleliği” damgasını kullananlar ise yine aynı iddiayla yani gerçeği çarpıttığı gerekçesiyle “Osmanlı yönetimi” ifadesini sorunsallaştırmaktadır.

“Türk köleliği” damgasının bulanık bir tarihsel anlatıya dayandırılması, bu damgayı sürdürmek istemeyen kesimler tarafından eleştirilmektedir. Bu damga, bazen aşırı milliyetçi yaklaşımların bir ürünü olarak değerlendirilebilmektedir. Tarihsel verilere dayanmayan veya sadece toplumsal algılarla ilişkilendirilen bir damga olarak görülmesi, “Türk/Osmanlı köleliği” damgasının bozuk bir işleve sahip olduğunu göstermektedir.

Bulgar Bilimler Akademisi’nde tarih ve demografi profesörü Şteliyan Şterionov, Osmanlı İmparatorluğu’nun demografik politikasına ilişkin yeni bir çalışması kapsamında 19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Bulgarların yaşadığı topraklardaki yaşam koşullarını iyileştirdiğini, buralarda kıtlık olmadığını ve ölüm oranlarının da azaldığını ifade eder. Şterionov’un ifadesine göre, Bulgarların yaşadığı topraklar Osmanlı’nın ekonomik açıdan en gelişmiş bölgelerinden biriydi. 18. ve 19. yüzyıllar, İrlanda, Rusya vs.’de kitlesel açlıktan gerçekleşen ölümler söz konusuydu, ancak Bulgarların yaşadığı topraklarda kitlesel açlıktan ölümlere rastlanmadı. Ayrıca Osmanlı’nın başkenti İstanbul, özellikle Bulgarlardan gelen buğdayla besleniyordu. Bulgaristan’da ilk modern hastahane 1837 yılında Şumnu’da açıldı. Osmanlı’dan ayrılmadan önce bugünkü Bulgaristan topraklarında 32 eczane kurulmuş, toplam 15 hastane faaliyet göstermekteydi ve kentlerde 120-150 arasında kalifiye doktor görev yapmaktaydı. Bulgar nüfusunda demografik bir patlamaya yol açan da bu politikadır (Şterionov, 2018: 10-11).

5. SONUÇ

Damganın bir kültürün çeşitli alanlarındaki temel işlevinin, toplumsal denetim olduğu söylenebilir. Denetim, damgalanan kesimin toplumsal ilişkiler alanında sahip olduğu fırsatları ve gücü azaltma işlevi görür. Bulgar kültüründe inşa edilen “Türk köleliği” damgası, Osmanlı yönetimi dönemine yönelik aşırı derecede olumsuz bir bakış açısının geliştirilip sürdürülmesine neden oldu. Bu damga, Bulgaristan’ın tarihsel belleğinde yer edinmiş ve Bulgar ulusal kimliğinin oluşum sürecine etki etmiştir. Ayrıca, bu damganın günümüzde toplumun güncel politik tartışmalarına da yansımaları, kültürel anlamda hala etkisini sürdürdüğünü göstermektedir.

Sonuç olarak, Bulgaristan’da Osmanlı yönetimi dönemiyle ilgili olarak “Türk köleliği” damgasının toplumsal ve kültürel alanlarda nasıl inşa edildiği ve etkilerinin neler olduğu sosyolojik bir çözümlemeyle ele alındı. “Türk köleliği” damgasının Bulgar kültüründe yer etmesinde politika, diplomasi, eğitim, sanat, edebiyat, tarih ve medya gibi birçok kurumsal alanın payı olduğu görülmektedir. Bu damganın etkileri, Bulgaristan’ın tarihsel ve kültürel kimliğini etkilemiş ve

toplumun kolektif belleğinde yer edinmiştir. Ayrıca, bu damganın Türklere karşı düşmanlaşma ve ayrımcılık gibi bozuk işlevler üstlendiği de göz ardı edilmemelidir.

КАУНАКÇA

Bakalov, Ivan (2015), “Ще Трябва Да Цензурират И Ботев, Левски, Вазов За Думата Робство...”, https://e-vestnik.bg/22852/shte-tryabva-da-redaktirate-i-botev-za-dumata-robstvo/#google_vignette (15.07.2023).

Bales, Kevin (1999), *Disposable People: New Slavery In The Global Economy* (Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press).

Belnikova, Kosara (2017), “Карикатуристът Чавдар Николов: Живеем Не Като В Комунизъм, А Като В Турско Робство”, <https://faktor.bg/bg/articles/mneniya/intervyu/-karikaturistat-chavdar-nikolov-zhiveem-ne-kato-v-komunizam-a-kato-v-tursko-robstvo-93500> (15.09.2023).

Voneva, Vera (2021), “‘Цариградски Вестник’ (1848-1862) И Българските Подстъпи Към Модерната Епоха”, https://www.academia.edu/44942527/_Цариградски_вестник_1848_1862_и_българските_подстъпи_към_Модерната_епоха (10.09.2023).

Bourdieu, Pierre (1986), “The Forms Of Capital”, Richardson, J. (Der.), *Handbook Of Theory And Research For The Sociology Of Education* (Greenwood Publishing Group): 241-258.

Çakır, İbrahim Etem (2016), “Osmanlı Toplumunda Köle ve Cariyeler, Sofya 1550-1684”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 36: 201-216, <https://doi.org/10.21563/sutad.187077> (11.12.2023).

Dimitrov, Bojidar (2005), 12 Мита В Българската История (Фондация КОМ).

Dimitrova, Malina (2020), “Как ‘Под игото’ Се Появи На Бял Свят – Любопитни И Неизвестни Факти”, <https://web.archive.org/web/20200511173726/https://bulgarianhistory.org/pod-igoto-liubopitni-neizvestni-fakti/> (16.09.2023).

Diñç, Vildane (2018a), “Bulgaristan’da Rekabet Eden Tarihyazımlarının Mekânsal Görünümleri”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5 (16): 115-136, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/536381> (15.07.2023).

Dinç, Vildane (2018b), “Bir Savaşın Bellek Alanlarında Yeniden Üretimini İşlevleri: 1877-78 Türk-Rus Savaşı (93 Harbi) Örneği”, Murat, Taner (Der.), The 1st Annual Kurultai of the Endangered Cultural Heritage – Conference Proceedings (Anticus Press): 165-180, https://www.academia.edu/37090468/The_1st_Annual_Kurultai_of_the_Endangered_Cultural_Heritage_AKECH_2018 (15.07.2023).

Enev, Deyan (2023), “За Вазов”, <https://kultura.bg/web/за-вазов/> (29.11.2023).

Ersoy Hacisalihoglu, Neriman (2020), “Sultan Mehmed Reşad Döneminde İstanbul'daki Bulgar Cemaati: Nüfus, Yerleşim ve Ekonomi”, Tarih Dergisi - Turkish Journal of History, 71: 407-428.

Foucault, Michel (1995), Discipline & Punish: The Birth of The Prison (Vintage Books) (Çev. Alan Sheridan).

Geşakova, Mila (2014), “Божидар Димитров: Турското Иго Стопи Българите До 2,5 Млн.”, <https://www.24chasa.bg/mneniya/article/3497131> (20.10.2023).

Goffman, Erving (2021), Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar (Ankara: Heretik Yayıncılık) (Çev. Şerife Geniş, Levent Ünsaldı, Suphi Nejat Ağırnaslı).

İreçek, Konstantin (2015), История на Българите (Изток-Запад).

Kenanoğlu, Macit (2004), Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek (İstanbul: Klasik Yayınları).

Kohn, Hans (2007), Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği (İstanbul: İlgü Kültür Sanat Yayıncılık) (Çev. Agah Oktay Güner).

Macarov, Mihail (2004), Спомени (Дамян Яков).

Mevsim, Hüseyin (2022), “Kalemi Kılıç Eylemek: Bulgar Milli Kurtuluş Hareketinin İdeoloğu Georgi Rakovski (1821-1867)”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu, 70: 323-338.

Mindova, Ventsislava (2020), “Социокултурни Модели, Формираци Българската Национална Идентичност: Български Литературно Исторически Митове”, Христов, Чавдар ve Милена Цветкова (Der.), Управление На Масовите Възприятия (Факултет по журналистика и масова комуникация Софийски университет „Св. Климент Охридски“): 139-173.

Natsionalistiçeski Blog (2020), “Героите на Шипка / Герои Шипки (1955 г.)”, <https://www.facebook.com/watch/?v=2538657986452764> (20.10.2023).

Novinite (2009), “Patriotic Readers Select Vazov’s ‘Under the Yoke’ As Bulgaria’s Favorite Novel”, <https://www.novinite.com/articles/102154/Patriotic+Readers+Select+Vazov%27s+%22Under+the+Yoke%22+as+Bulgaria%27s+Favorite+Novel> (14.09.2023).

Özdağ, Abdullah (2018), “Afrika’da Esir Ticaretinin Yasaklanması: Brüksel Konferansı (1890)”, ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi, 2 (1): 244-302.

Pars, Melahat (2006), “Viktor Grigoroviç’in İstanbul Ve Balkan Yarımadasını Kapsayan Gezisi”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 46 (2): 153-161.

Parsons, Talcott (1991), *The Social System* (Routledge).

Said, Edward (2003), *Orientalism: Western Conceptions of the Orient* (Penguin Classics) (Yeniden baskı).

Staņceva, Romyana (y.k.), “Играта на конструиране на образи и ‘Балканският ориентализъм’”, https://www.bulgic18.com/occidentalism/RStanch.htm#_ednref2 (14.11.2023).

Şterionov, Şteliyan (2018), “Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar Nasıl Yaşıyorlardı?” (Çev. Vildane Dinç), KÜLLİYAT Osmanlı Araştırmaları Dergisi, 5: 10-11.

TDK (y.k.), “Köle”, <https://sozluk.gov.tr/> (14.09.2023).

TDV İslam Ansiklopedisi (2013), “Zimmet”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/zimmet> (14.09.2023).

Todorova, Olga (2008), “Робската Институция В България През Периода На Нейния Залез”, *Историческо Бъдеще*, 1-2: 85-141, <http://www.clio.ihist.bas.bg/texts/ottomans/todorova.html> (14.09.2023).

Todorova, Olga (2021), *Домашното Робство И Робовладение В Османска Румелия, Св. Иванова ve Ст. Първева* (Der.), (ИК „Гутенберг“), <https://kultura.bg/web/домашното-робство-и-робовладение-в-ос/> (14.09.2023).

Tonra, Justin (2019), Distant Reading Recommends: Under The Yoke By Ivan Vazov, <https://www.distant-reading.net/distant-reading-recommends-under-the-yoke-by-ivan-vazov/> (14.09.2023).

Vazov, Ivan (2019), Под Игото (София: Хермес).

Vladimirov, Ivo (y.k.), “Чипровското Въстание – Неуспешният Бунт На Българските Католици”, <https://bulgarianhistory.org/chiprovs-koto-vustanie/> (15.01.2024).

alternatif politika

Yayın İlkeleri

I. Genel Kurallar

1.Dergiye gönderilen yazılar başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Yazıların uzunluğu 10.000 sözcüğü geçmemelidir. Makaleler için alt sınır 6000 sözcüktür. Yazılar yayımlanmak üzere kabul edildiğinde Alternatif Politika Dergisi bütün yayın haklarına sahip olacaktır.

2.Yazarlar ayrı bir Word dosyasında unvanlarını, görev yaptıkları kurumları, haberleşme adresleri, telefon numaraları, e-posta adresleri ve ORCID ID (<http://orcid.org>) bilgilerini bildirmelidir.

3.Dergiye verilecek yazılar Yayın Kurulu'nca ilk değerlendirilme yapıldıktan sonra en az iki hakeme gönderilecek, hakemlerden gelecek rapor doğrultusunda yazının basılmasına, rapor çerçevesinde düzeltilmesine, yazının geri çevrilmesine ya da üçüncü bir hakeme gönderilmesine karar verilecek ve durum yazara en kısa sürede bildirilecektir. Yayımlanmayan yazılar yazara geri gönderilmeyecektir.

4.Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin en geç 1 ay içerisinde yapılarak Yayın Kurulu'na ulaştırılması gerekmektedir.

5.Alternatif Politika Dergisi'nin yazı dili Türkçe olmakla birlikte İngilizce dilinde de yazılar yayımlanmaktadır. Yazı bu dillerden hangisinde yazılmış olursa olsun ortalama 150 sözcükten oluşan Türkçe ve İngilizce özetler de yazının başına eklenerek gönderilmelidir. Aynı şekilde, hangi dilde yazılmış olursa olsun yazının başlığının Türkçe ve İngilizce olarak yazıya eklenmesi, ayrıca yine Türkçe ve İngilizce olarak 5 anahtar sözcüğün belirtilmesi gerekmektedir.

6.Yazarlardan herhangi bir ücret talep edilmemekte veya yazarlara telif ücreti ödenmemektedir.

7.Yazılar MS Office Word dosyası olarak (.doc ya da .docx halinde) **alternatifpolitika@gmail.com** adresine gönderilmelidir.

8.Yayımlanan çalışmaların bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlara ait olup bu konuda dergi editörlüğü sorumlu tutulamaz.

II. Yazım Kuralları

1.Yazı, MS Office Word formatında, 1.5 satır aralığında, ana bölümlerinde, özet ve kaynakçada 12 punto; dipnot ve tablo gibi bölümlerinde ise 10 punto harf büyüklüğünde ve Times New Roman karakterinde yazılmalıdır.

2.Sayfa yapısı, tüm kenarlardan 2.5 cm kenar boşluğu olacak şekilde ayarlanmalıdır.

3.Yazının giriş bölümüne numara verilmemelidir. İzleyen bölümler yalnızca kelimelerin ilk harfleri büyük olacak şekilde numaralandırılmalıdır.

III. Referanslar, Dipnot ve Kaynakça

Metinde dipnot uygulaması yalnızca açıklama amacıyla kullanılmalıdır, kaynakça metnin sonuna aşağıda belirtilen kurallara uygun olarak eklenmelidir.

Metin içinde yapılacak referanslar ayraç içinde gösterilecektir. Kaynakça da bu referans sistemine uygun olarak hazırlanacaktır. Aşağıda farklı nitelikteki kaynakların metin içindeki referanslarda ve kaynakçadaki yazılış biçimleri örneklerle gösterilmiştir:

a) Tek yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki referans (kitap): (Wendt, 2012: 85).

Aynı yazarın, aynı yıl birden fazla eserine referans yapılması durumunda: (Wendt, 2012a: 85); (Wendt, 2012b: 40).

Kaynakçada: Wendt, Alexander (2012), Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi (İstanbul: Küre Yayıncılık) (Çev. Helin Sarı Ertem, Suna Gülfer Ihlamur Öner).

Metin içindeki referans (makale): (Waterbury, 1991: 15).

Kaynakçada: Waterbury, John (1991), “Twilight of State Bourgeoisie”, International Journal of Middle Eastern Studies, 23 (1): 1-17.

b) İki yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki referans (kitap): (Balibar ve Wallerstein, 2000: 67).

Kaynakçada: Balibar, Etienne ve Immanuel Wallerstein (2000), Irk Ulus Sınıfı (İstanbul: Metis Yayınları) (Çev. Nazlı Ökten).

Metin içindeki referans (makale): (Sina ve Soyer, 1998: 108).

Kaynakçada: Sina, Zeynep ve Serap Soyer (1998), “Sosyolojik Açıdan Kooperatifçilik Teorisinin Niteliğine İlişkin Düşünceler”, Amme İdaresi Dergisi, 31 (3): 103-117.

c) İkiyden çok yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki referans (kitap): (Gönlübol vd., 1996: 45).

Kaynakçada: Gönlübol, Mehmet, Haluk Ülman, Ahmet Şükrü Esmer, Cem Sar, Duygu Sezer, Oral Sander ve Ömer Kürkçüoğlu (1996), Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1995 (Ankara: Siyasal Kitabevi).

İkiyden çok yazarlı makaleler de yukarıdaki örneğe göre kaynakçada yer alacak ve referanslar da bu örneğe göre yapılacaktır.

d) Derleme yayınlar içinde yer alan makaleler:

Metin içindeki referans: (Riddell, 1994: 53).

Kaynakçada: Riddell, Peter (1994), “Major and Parliament” , Kavanagh, Dennis ve Anthony Seldon (Der.), The Major Effect (London: Macmillan): 46-63.

Metin içindeki referans: (Geray, 1992: 236).

Kaynakçada: Geray, Cevat (1992), “Çevre İçin Eğitim”, Keleş, Ruşen (Der.), İnsan Çevre Toplum (Ankara: İmge): 223-240.

e) Kurum yayınları:

Metin içindeki referans: (DPT, 1989: 145).

Kaynakçada: DPT (1989), Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1990-1994 (Ankara).

f) İnternet kaynakları:

Metin içindeki yollamada: (Çubukçu, 2009).

Kaynakçada: Çubukçu, Mete (2009), “Bu Kimin Zaferi?”, <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/473346.asp> (15.06.2010).

Metin içindeki yollamada: (Dışişleri Bakanlığı, 2010).

Kaynakçada: Dışişleri Bakanlığı (2010), <http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa> (16.06.2010).

g) Bunların dışında adı uzun çeşitli resmi yayınlara ya da mevzuata metin içinde yapılacak yollamalarda kısaltmalar kullanılmalıdır. Örneğin Devlet Memurları Kanunu için DMK, Ateşli Silahlar ve Bıçaklar Hakkında Kanun için ASBHK gibi.

h) Dipnotlar, referans verme dışındaki açıklamalar için kullanılmalıdır.

alternatif politika

Alternatif Politika

İletişim İçin

Adres: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Uluslararası İlişkiler Bölümü, Merkez/BOLU

Tel: 0374 254 1000-1423

Web: <https://alternatifpolitika.com>

Dergipark: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ap>

E-posta: alternatifpolitika@gmail.com

E-ISSN: 1309-0593